Edice Geographica

Dualita Evropy: historickogeografická analýza

Aleš Nováček

ČESKÁ GEOGRAFICKÁ SPOLEČNOST
1894

Edice Geographica, sv. 9

DUALITA EVROPY: HISTORICKOGEOGRAFICKÁ ANALÝZA

Dualita Evropy: historickogeografická analýza

Aleš Nováček

Česká geografická společnost

Praha 2012

Publikace vznikla v rámci řešení výzkumného záměru Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn“, grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR č. P410/12/G113 „Výzkumné centrum historické geografie – Historical Geography Research Centre“ a grantového projektu FRVŠ č. 1200/2013/B5/b „Zavedení nového předmětu Střední Evropa mezi Východem a Západem“ na katedře geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Publikace prošla recenzním řízením.

© Aleš Nováček, 2012
© Česká geografická společnost, 2012
© Evropská unie (foto), 2012

ISBN 978-80-904521-9-0

Předmluva

Monografie, která se tímto čtenáři dostává do rukou, vychází z autorovy disertační práce obhájené na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Za své vydání vděčí finanční podpoře výzkumného záměru Geografické sekce Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace" (MSM 0021620831), grantovému projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR č. P410/12/G113 „Výzkumné centrum historické geografie – Historical Geography Research Centre" a katedry geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

Publikace předkládá svébytný analytický pohled na vývoj evropského prostoru. V něm spatřuje zřetelné znaky duality – určitého dějinného „rozdělení" na dvě části. Při sledování tohoto fenoménu si autor vytkl za cíl nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymezit dualitu Evropy na základě historickogeografické analýzy jejího dlouhodobého vývoje. Za účelem generování a vysvětlení obecných procesů a trendů tohoto vývoje studie zachycuje co nejširší časový úsek, tj. od starověku až po současnost. Pohled do minulosti zde není samoúčelný, nýbrž představuje potřebné kontinuum pro hlubší poznání a objasnění kořenů současného stavu a vývoje.

Uspořádání knihy do jednotlivých kapitol je výsledkem snahy o systematické podchycení problematiky tak, aby byla i přes svou šířku a víceúrovňové pojetí srozumitelná a přehledná. Pomineme-li úvodní a závěrečné slovo, lze celou práci rozdělit do pěti částí. První část (kapitola 2) se zabývá teoretickými východisky a přístupy ke zkoumané problematice a diskusí různých myšlenkových konceptů prostorové diferenciace Evropy. Součástí je i zavedení terminologie a definování vybraných pojmů a vymezení zkoumaného prostoru a času. Druhá část (kapitola 3) je určena k ozřejmění konkrétních metod a postupů aplikovaných zejména v rámci historickogeografické analýzy. Jádro a hlavní obsahová váha práce spočívá v následujících třech částech – kapitolách 4, 5 a 6. První z nich (Vymezení duality Evropy) představuje vlastní koncept duality. V této – dalo by se říci „myšlenkové" – stati jsou hodnoceny jednotlivé aspekty, faktory a prvky duality z hlediska jejich proměn v čase. Následuje analytická kapitola (Historickogeografická analýza vývoje duality Evropy). V ní jsou prezentovány dílčí výsledky vzešlé z analýzy 14 časových průřezů. Syntézu poznatků a zjištění

vycházejících z předešlé analýzy duality Evropy předkládá 6. kapitola (Vývoj duality Evropy: syntetizující závěry). Tu lze chápat jako pokus o zobecnění vývoje duality, nastínění jeho dlouhodobých trendů, tendencí a procesů, ale také nalezení jeho hlavních dějinných determinantů a příčin.

Publikaci lze považovat za příspěvek do širší diskuse o Evropě jako prostoru stýkání, prolínání a vzájemného ovlivňování civilizačních aspektů a impulzů. Lze se tak domnívat, že svým zaměřením může oslovit nejen čistě odbornou veřejnost, ale i čtenáře se zájmem o minulost a současnost našeho světadílu.

Rád bych na tomto místě poděkoval doc. RNDr. Leoši Jelečkovi, CSc. za poskytnuté rady a podnětné připomínky. Dále děkuji doc. RNDr. Pavlovi Chromému, Ph.D. za jeho odborné konzultace, doc. RNDr. Danielu Gurňákovi, Ph.D. za poskytnutí mapových podkladů a Mgr. Markétě Galatové, DiS., Mgr. et Mgr. Miroslavu Horákovi, Ph.D. a Mgr. Lucii Horákové za jazykovou a technickou pomoc. Podobně jsem zavázán i dalším pracovníkům katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, případně Geografických institutů univerzit v Bonnu a Bamberku, bez jejichž ochotné spolupráce by konečná realizace této studie byla jen stěží myslitelná. A nakonec patří můj dík rodičům a všem blízkým, na něž po léta přípravy této práce doléhal úděl badatelův.

Aleš Nováček

Obsah

Předmluva 5
Seznam tabulek, obrázků a příloh 9
Seznam použitých zkratek 11

1. Úvod 13
2. Výzkum a pojetí duality Evropy 17
   2.1. Vybraná teoretická východiska a přístupy k hodnocení vývoje duality Evropy 17
   2.2. Dualita Evropy: diskuse konceptů 28
      2.2.1. Pojetí a vymezení evropské duality 30
      2.2.2. Střední Evropa: alternativní či komplementární koncept? 43
   2.3. Definice vybraných pojmů 49
3. Hodnocení vývoje duality Evropy 52
   3.1. Výběr ukazatelů 54
   3.2. Periodizace vývoje a hodnocené územní jednotky 59
   3.3. Historickogeografická analýza vývoje a příklad její aplikace 60
      3.3.1. Komparativní a statistická kategorizace, pracovní indexy 62
      3.3.2. Rozřazování územních jednotek 74
   3.4. Pracovní výstupy a jejich interpretace 80
4. Vymezení duality Evropy 82
   4.1. Vymezení aspektů duality Evropy 83
   4.2. Vymezení duality Evropy: dynamický koncept 89
   4.3. Obecné vymezení duality Evropy v jednotlivých časových průřezech 103
5. Historickogeografická analýza vývoje duality Evropy 110
   5.1. Vznik a vývoj severo-jižní duality v období starověku 110
   5.2. Předindustriální éra vývoje západo-východní duality 115
      5.2.1. Období raného středověku 115
      5.2.2. Období vrcholného a pozdního středověku 122
      5.2.3. Období raného novověku 129
   5.3. Industriální éra vývoje západo-východní duality 135
      5.3.1. Počátky industriálního období 136
      5.3.2. Období od 20. do začátku 70. let 19. století 139
      5.3.3. Období od 70. let 19. století do 2. světové války 143

5.4. Vývoj po 2. světové válce a postindustriální éra vývoje západo-východní duality . . . 151
5.4.1. Období 1945–1989 . . . 151
5.4.2. Současnost . . . 155
6. Vývoj duality Evropy: syntetizující závěry . . . 158
6.1. Obecné tendence vývoje . . . 158
6.2. Hlavní determinanty vývoje . . . 169
6.3. Reflexe vývoje a vymezeného konceptu duality Evropy . . . 170
7. Závěr . . . 174

Literatura . . . 179
Summary . . . 191
Rejstřík . . . 203
Přílohy . . . 207

Seznam tabulek, obrázků a příloh

Tabulky

Tab. 1 Faktory a ukazatele v analýze vývoje duality 55
Tab. 2 Analytická tabulka: okolo r. 1500 – vybraná část 65
Tab. 3 Kategorizační tabulka: okolo r. 1500 – západo-východní dualita 66
Tab. 4 Pracovní tabulka kategorizace dostupných odhadů a statistik pro 1910/1914 – vybraná část 71
Tab. 5 Kategorizační tabulka: 1910/1914 – západo-východní dualita 72
Tab. 6 Způsob grafového a lineárního rozřazování pro statistické období a polovinu 18. století 78
Tab. 7 Územní jednotky dle souborného indexu duality (BX) pro 1910/1914 – lineární kategorizace a rozřazování 79
Tab. 8 Hierarchizace a váhy aspektů vymezujících dualitu Evropy 91
Tab. 9 Vymezení dobové duality pomocí ideálních typů: dynamický koncept 91
Tab. 10 Etapy vývoje duality 168
Tab. 11 Etapy vývoje duality (*anglická verze*) 197

Obrázky

Obr. 1 Kategorizační graf: okolo r. 1500 – grafová kategorizace a rozřazování . . . 75
Obr. 2 Kategorizační graf: 1910/1914 – grafová kategorizace a rozřazování 77
Obr. 3 Dualita Evropy v 5.–2. století př. n. l. 112
Obr. 4 Dualita Evropy v 1.–4. století n. l. 113
Obr. 5 Dualita Evropy okolo r. 800 117
Obr. 6 Dualita Evropy okolo r. 1000/v 11. století 121
Obr. 7 Dualita Evropy okolo r. 1300 125
Obr. 8 Dualita Evropy okolo r. 1500 128
Obr. 9 Dualita Evropy okolo r. 1600/před 1618 132
Obr. 10 Dualita Evropy v polovině 18. století 134
Obr. 11 Dualita Evropy 1815/1820 138
Obr. 12 Dualita Evropy 1870/1871 142
Obr. 13 Dualita Evropy 1910/1914 146
Obr. 14 Dualita Evropy v meziválečném období (resp. okolo r. 1930) 149
Obr. 15 Dualita Evropy v období 1945–1989 (resp. k 1970/1980) 153
Obr. 16 Dualita Evropy v současnosti 156

Přílohy

Příloha 1 Legenda k mapám duality (obr. 3–16) 208
Příloha 2 Souborné kategorie aspektů duality: 5.–2. stol. př. n. l. 209
Příloha 3 Souborné kategorie aspektů duality: 1.–4. stol. př. n. l. 210
Příloha 4a Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 800 – severo-jižní dualita 211
Příloha 4b Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 800 – západo-východní dualita 212
Příloha 5 Souborné kategorie aspektů duality: 11. století 213
Příloha 6 Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1300 214
Příloha 7 Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1500 216
Příloha 8 Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1600 / před 1618 218
Příloha 9 Souborné kategorie a indexy aspektů duality: polovina 18. století 220
Příloha 10 Indexy aspektů duality: 1815/1820 223
Příloha 11 Indexy aspektů duality: 1870/1871 226
Příloha 12 Indexy aspektů duality: 1910/1914 229
Příloha 13 Indexy aspektů duality: meziválečné období (resp. okolo r. 1930) 232
Příloha 14 Indexy aspektů duality: období 1945–1989 (resp. k 1970/1980) 235
Příloha 15 Indexy aspektů duality: současnost 237
Příloha 16 Pracovní tabulka kategorizace dostupných odhadů a statistik pro 1910/1914 – vybraná část 239

Seznam použitých zkratek

alp. – alpský
ben. – benátský
brit. – britský
býv. – bývalý
dn. – dnešní
EAO – ekonomicky aktivní obyvatelstvo
EHS – Evropské hospodářské společenství
EU – Evropská unie
HDP – hrubý domácí podukt
hl. – hlavní
HNP – hrubý národní produkt
ital. – italský
již. – jižní
jv. – jihovýchodní
jz. – jihozápadní
kateg. – kategorie
NATO – Severoatlantická aliance
NDR – Německá demoktarická republika
něm. – německý
nezáv. – nezávislý
obl. – oblast
pol. – polský
prus. – pruský
rak. – rakouský
rep. – republika
rum. – rumunský
rus. – ruský
RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci
sev. – severní
SNS – Společenství nezávislých států
sov. – sovětský
SRN – Spolková republika Německo
SSR – sovětská socialistická republika
SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
stř. – střední
sz. – severozápadní
tur. – turecký
USA – Spojené státy americké
úz. – území
vč. – včetně
vých. – východní
záp. – západní

1. Úvod

Dvacáté století vtisklo členění Evropy i světa novou tvář. Toto tvrzení je však pravdivé jen zčásti. Pod těmito „čerstvými“ stopami jako výsledky stále intenzivnějšího a dynamičtějšího vývoje zůstávají staleté fundamenty, které svým působením nadále ovlivňují současnou geografickou organizaci Evropy, včetně jejích prostorových kontur a dělení. V nejobecnější rovině byla otázka rozdělení Evropy minimálně do roku 1989 pojímána v podobě protikladů: kapitalistický a demokratický Západ vs. socialistický a totalitární Východ. Duální vnímání Evropy se stalo zcela dominantním po 2. světové válce, a to nejen v geopolitických konceptech odborné literatury, nýbrž u veřejnosti samé. Ani po roce 1989, kdy ostrá poválečná bipolarita ztrácí svou striktní a „přehlednou“ podobu, nedošlo k rozpadu duálního vnímání Evropy (byť paralelní koncepční alternativy samozřejmě existují). Důvod toho můžeme hledat nejen v bezprostřední historické zkušenosti, ale i ve skutečnosti, že fenomén duality lze v Evropě kontinuálně sledovat hluboko do minulosti, pravděpodobně již od období starověku. Dělení Evropy na Západ a Východ tak zůstává v řadě odborných i popularizačních prací, jakož i v médiích a samotném myšlení lidí jakoby automatické či samozřejmé.

Pro fenomén rozdělení Evropy na dvě části užívá tato práce pojmu dualita. Jeho geografický význam zde zároveň koresponduje i s filosofickým smyslem slova dualita (též dualismus), který vyjadřuje polaritu dvou protikladných aspektů. Pokud vyjdeme z hlavní hypotézy trvalého a dějinného rozdělení Evropy na dvě části, pak můžeme na současné období po 1989 pohlížet jako na značně dynamické období vývoje duality. Tím je míněna především transformace střední Evropy a její proklamovaný a postupně uskutečňovaný příklon k Západu. Tento vývoj bývá nezřídka interpretován jako návrat k přirozenému stavu. Jaký by měl být, či přesněji řečeno byl, tento „přirozený stav“; existoval vůbec? A pokud ano, čím byl a je vlastně dán? Tyto a jiné otázky činí společně s řadou v současnosti probíhajících proměn obrazu Evropy toto téma aktuální a vybízejí k hlubšímu poznání a pochopení příčin a důsledků procesů, které dualitu Evropy formovaly.

Jako další z podnětů k výzkumu duality Evropy můžeme vnímat skutečnost, že se zájem většiny badatelů o ni dosud koncentroval hlavně na 20. století, případně otázku střední Evropy – zda historicky patřila spíše k Západu či

k Východu, nebo nejedná-li se o svébytný celek. Pokud už některé studie pracují s delší dějinnou perspektivou, pak se většinou soustřeďují jen na jediný aspekt duality (např. kulturně-náboženský), podle něhož následně odvozují historickogeografické rozdělení Evropy vedví. V tomto netvoří výjimku ani autoři pokoušející se její rozdělení konkrétněji vymezit, respektive i fyzicky konstruovat, tj. tyto hranice znázornit kartograficky. I zde dominují pojetí statická. Hlubší a komplexnější historickogeografická analýza duality v jejím dynamickém pojetí vesměs chybí.

Je zřejmé, že komplexnější a široce časově pojaté uchopení celé problematiky by bylo projektem velice ambiciózním, jenž by si nutně vyžadoval prostor větší, než který naskýtají možnosti jediné studie. Tato publikace se proto snaží směřovat svůj zájem na rovinu vlastního (dynamického) konceptu duality, na analýzu vývoje duality včetně pokusu o konstrukci v minulosti proměnlivé pomyslné hranice mezi oběma částmi Evropy a konečně na interpretaci a zobecnění závěrů analýz. Tento záměr nebylo možné uskutečnit bez interdisciplinárního přístupu integrujícího poznatky a metody jak geografického, tak historického výzkumu, příp. dalších společenskovědných oborů. Své paradigma proto studie nalezla v historické geografii, která zkoumá proměny geografické organizace přírodní a společenské sféry ve vztahu prostoru a času. Autorovu rozsáhlému několikaletému výzkumu problematiky duality Evropy předcházela participace na projektech zabývajících se otázkou příhraničních periferních oblastí, teritoriální polarizace a regionální identity. Z důvodu potřeby širší zdrojové základny, ale též nutnosti omezit riziko lokální subjektivity pohledu, probíhal celý autorův výzkum nejen na „domovské“ Karlově univerzitě v Praze, ale i na jeho studijních a vědeckých stážích na univerzitách v Bonnu a Bamberku, dvou hlavních centrech historické geografie v německy mluvících zemích.

Název práce je formulován tak, aby co nejlépe odpovídal jejímu hlavnímu cíli, totiž: nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymezit dualitu Evropy na základě historickogeografické analýzy jejího dlouhodobého vývoje. Tento obecný záměr v sobě obsahuje více rovin výzkumu, proto je rozveden do pěti konkrétních dílčích cílů:

I. Formulovat vlastní koncept duality Evropy, komplexnější a dynamický, který by zohledňoval proměnlivost dobové reality. Tato konceptuální platforma, resp. obecné pojetí duality Evropy je předmětem 4. kapitoly. Vychází ze základního vstupního předpokladu, že (1.) Evropa je prostor, v němž se historicky střetávaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů, z čehož lze vyvozovat trvalé rozdělení na dvě části – jakoby „dvě Evropy“. Tuto realitu nelze vnímat jako nějakým způsobem předem danou, ale jako postupně vznikající a ve svém charakteru i prostorovém vymezení neustále proměnlivou. Z tohoto důvodu (2.) nemůže být tento koncept statický, nýbrž dynamický, odpovídající proměnám historické reality v čase. V poslední řadě koncept vychází z předpokladu, že (3.) dualita je jev komplexní a její redukce na jediný aspekt (např. kulturní apod.) nevystihuje její plnou podstatu a vede jen k dílčím interpretacím.

II. Pokusit se strukturovat a hierarchizovat jednotlivé aspekty duality, určit jejich váhu a dobovou proměnlivost – představuje druhý dílčí cíl. Jeho realizace spadá rovněž do 4. kapitoly a má za úkol vytvořit konkrétní pravidla vymezování a definování duality Evropy.

III. Pro tento rámec vytvořit a aplikovat vhodný metodický postup historickogeografické analýzy – analýzy aspektů duality v souboru historických území Evropy pro jednotlivé časové průřezy. Ve své podstatě jde o metodickou platformu vycházející z těchto čtyř předpokladů: (4.) celkovou dualitu lze sledovat a vymezovat pomocí širšího souboru aspektů – více možných skupin faktorů, jejichž skladebnost a míra determinace (aktuálnost) je v čase proměnlivá; (5.) na tomto základě lze zjišťovat převažující diskontinuitu – pomyslnou hranici duality oddělující od sebe obě části Evropy; (6.) jako prostorové jednotky je možné v historickogeografické analýze použít dobově proměnlivé historické země (nejen státní celky, jež se z nich skládaly); (7.) aplikace konceptů, regionalizací i metodických přístupů současných geografických výzkumů a teoretických modelů (teorie polarizovaného vývoje a koncept jádro – periferie, časoprostorová difúze a fázové zaostávání, hraniční efekty apod.) jsou vhodné i k analýze procesů probíhajících v minulosti. Způsoby zvoleného hodnocení a postupy použitými při analýze se zabývá 3. kapitola.

IV. Na základě výsledků analýz nalézt hlavní rozmezí mezi dvěma částmi Evropy pro jednotlivé časové průřezy a fyzicky konstruovat hranici duality včetně jejího kartografického vyjádření. Naplnění tohoto úkolu je předmětem 5. kapitoly.

V. Generalizovat a vysvětlit obecné a dlouhodobé procesy a trendy, případně zákonitosti ve vývoji duality Evropy, nalézt jejich hlavní příčiny, a tím objasnit kořeny současného stavu a vývoje – je poslední z dílčích cílů, které si tato studie vytkla. Tuto syntézu poznatků předkládá 6. kapitola, přičemž se opírá o dva předpoklady. Zaprvé, že (8.) ze závěrů analýzy vývoje duality lze vyvozovat dlouhodobé tendence, procesy a zákonitosti. A zadruhé, že (9.) současná západo-východní dualita, jakou známe především z 20. století, má mnohem hlubší kořeny, příčiny a kontinuální historický vývoj. Pomocí syntetizujících závěrů by mělo dojít mj. k ověření řady vstupních hypotéz stanovených na základě teoretických východisek výzkumu a některých literaturou často uváděných či autorem původně zastávaných názorů na vývoj evropského prostoru. Ty vesměs vychází z reflexe aktuálního stavu. Jedná se o tato tvrzení: (10.) nástupem industriálního období byla v rámci Evropy zahájena dlouhodobá expanze ekonomicky vyspělejšího Západu na Východ, období od 2. světové války do roku 1989 v tomto představovalo specifickou výjimku; (11.) zaostávání Východu za Západem je dějinnou skutečností, míra tohoto zaostávání však byla časově i regionálně proměnlivá; (12.) hranici západo-východní duality, případně přechodovou zónu lze v dějinách spatřovat v prostoru střední a středovýchodní Evropy.

Uvedené roviny a cíle výzkumu nasvědčují, že záměrem této monografie je nabídnout odpověď na několik základních otázek evokovaných pohledem

na současnou (duální) realitu Evropy: Co vedlo ke vzniku této duality a kdy a jak došlo k jejímu zformování? V čem tato dualita spočívá a jak se vyvíjela v minulosti? Lze sledovat nějaké rozhraní mezi „dvěma Evropami" a pokud ano, kudy procházelo? Byl průběh tohoto rozhraní v minulosti spíše statický, nebo podléhal více či méně výrazné dynamice a změnám? Jaké lze ve vývoji duality rozlišit obecné procesy, tendence, ne-li zákonitosti a jak tyto případně korespondují s některými vývojovými teoriemi a koncepty?

Jak je z názvu práce zřejmé, její podstatnou součást představuje historickogeografická analýza. Tento nevyhraněný a spíše obecně znějící pojem není ani tak označením pro konkrétní aplikovanou metodu, jako spíše pro obecný analytický přístup a výzkum geografické územní reality v minulosti. Jeho charakteristickým rysem je komplexní vnímání geografických souvislostí v čase a prostoru. Tím byla ovlivněna volba konkrétních metod výzkumu, v nichž jde o kombinaci dílčí kvantifikace a „měkkého" přístupu. Použití konkrétních metod není statické, nýbrž respektuje měnící se možnosti výzkumu proměnlivé historické reality. Účelem analýzy není složitá kvantifikace duální geografické reality (navíc tato aspirace by byla s velkou pravděpodobností ve své podstatě lichá), ale rámcová kategorizace a rozřazení sledovaných území na pomyslné ose duality. Jednodušeji řečeno územní rozdělení Evropy na oblasti, které v daném období náležely do „jedné" a které do „druhé" části Evropy, tedy například zda k Západu či k Východu.

Z časového hlediska má studie rozsáhlý záběr. Začíná starověkem, a to přibližně polovinou 1. tisíciletí př. n. l., kdy došlo, dle závěrů této publikace, ke zformování první zřetelné a hluboké duality (severo-jižní), a končí současností. Takto vymezené období je rozděleno do 14 časových průřezů. Území Evropy, z prostorového hlediska taktéž dost široce vymezený předmět zájmu, bylo pro účely analýzy rozparcelováno na soubor územních celků. Těmi jsou historické státní útvary nebo jejich části. Jejich množství a vymezení se měnily podle momentální podoby politické mapy. I přes množství časových průřezů a územních jednotek byla samotná historickogeografická analýza relativně podrobná. Vyžádala si přibližně dva roky intenzivního úsilí, čímž se stala zdaleka nejpracnější částí celé studie.

I přes poměrně ambiciózně formulovaný název nelze od studie očekávat, už vzhledem k jejímu širokému časovému a prostorovému záběru, kompletní a vyčerpávající zpracování celé problematiky. Svým charakterem a zaměřením může nést označení jako historickogeografická, konceptuální, analytická, nomotetická, makroregionální apod. Na jednu stranu se předložená publikace snaží pojímat otázku duality Evropy obecně jako dějinný fenomén a podrobovat jej pokud možno komplexnímu analytickému pohledu, na druhou stranu se pouští do činnosti zcela konkrétní – fyzického vymezení jinak nejednoznačného rozhraní mezi oběma „Evropami".

2. Výzkum a pojetí duality Evropy

Vzhledem k rozsahu časového a prostorového vymezení a složitosti problematiky nevychází práce pouze z jediné hlavní či zastřešující teorie, respektive myšlenkového konceptu. Můžeme spíše hovořit o pluralitě teoretických východisek, inspirací a autorů, jejichž díla a pohledy více nebo méně ovlivnily provedený výzkum. Pro lepší přehlednost je lze rozdělit na rovinu obecnou, týkající se teoretických východisek a přístupů uspořádaných dle výchozích oblastí výzkumu a rovinu konkrétní, zabývající se vybranou literaturou, která se nějakým způsobem dotýká problematiky duality Evropy.

2.1. Vybraná teoretická východiska a přístupy k hodnocení vývoje duality Evropy

Při výzkumu problematiky dlouhodobého vývoje duality Evropy se nabízí k uplatnění široká škála geografických a jiných teorií a konceptuálních přístupů. Mnohé z nich tato studie reflektuje, respektive z nich vědecky vychází.

Dominantní postavení mezi základními teoretickými východisky zaujímají vývojové teorie. Pro přístup k vertikální – časové linii problematiky se jako konstruktivní z developmentaristických konceptů nabízí *teorie vývojových stádií*. Ta svůj teoretický rámec dějin staví na komplexním společenském a ekonomickém aspektu vývoje. Její nespornou výhodou je zohlednění prostorového prvku. Tímto ji lze považovat za vhodnou i pro sledování fenoménu duality Evropy. Teorie vývojových stádií vychází z Rostowových stádií ekonomického růstu (Rostow 1960, in Hampl 1998, s. 78) a konceptu přechodu do postindustriální společnosti D. Bella (Bell 1973, in Hampl 1998, s. 78). Obvykle rozlišuje tři stádia (Hampl 1998, s. 78–80): předindustriální, industriální, postindustriální.

Předindustriální fázi vývoje společnosti lze zjednodušeně charakterizovat jako relativně statickou. Společnost se v ní přizpůsobuje přírodním podmínkám (geografický determinismus), ekonomickým aktivitám dominuje primární sektor. Společnost zůstává tradiční, převážně rurální, s nízkou mobilitou a poměrně slabou prostorovou propojeností a integritou systému. V industriálním období již dochází k částečnému překonávání přírodního determinismu a veškerý vývoj se silně dynamizuje s tím, že se tak děje převážně na extenzivní

a kvantitativní bázi. Společnost, též nazývána jako industriální, prochází hlubokou proměnou a stává se tzv. moderní. Hlavními průvodními projevy této zásadní změny jsou: dominance sekundéru v ekonomice v důsledku průmyslové revoluce (a dalších „revolucí"), urbanizace, zpřetrhání tradičních společenských vazeb, sekularizace, územní koncentrace a konsolidace funkčních regionů (vč. národních států). Z geografického pohledu zde můžeme sledovat zřetelné propojení a prohloubení socioekonomického systému a jeho hierarchizaci. V dosud poslední – postindustriální fázi dochází k další dynamizaci vývoje, jeho mechanismy však již spočívají na intenzivní, kvalitativní bázi. V ekonomice tomu odpovídá dominance terciéru a kvartéru. Společnost se stává organickou, přičemž tendence fyzické koncentrace jsou překryty spíše koncentrací informací a moci. Vysoká integrální propojenost systému jako celku postupně nahrazuje jeho předchozí roztříštěnost na dílčí funkční regiony. Z teoretického rámce těchto stádií vychází naše studie při periodizaci sledovaného vývoje duality Evropy. Má zde však i další a možná i podstatnější uplatnění. Zmíněné fáze vývoje totiž zároveň v obecné rovině představují tři základní obrazy komplexní socioekonomické reality v dějinách Evropy. Jejich prizmatem je v práci stanovena aktuálnost sledovaných aspektů a faktorů, jejich schopnost vypovídat o realitě a přeneseně pak o samotné dualitě. Vzhledem k této skutečnosti je zde uplatněno dynamické pojetí konceptu duality Evropy, neboť samotné pilíře, na kterých stojí, byly v čase proměnlivé a nikoliv statické. S tímto vymezením konceptu koresponduje i volba metodického rámce, podobně flexibilního a podléhajícího dílčím modifikacím.

Čas nástupu a průběh jednotlivých vývojových stádií se pro různé části Evropy lišil. Důvodem toho je heterogenita Evropy podmíněná vnitřními přírodními a společenskými odlišnostmi, jakož i přirozený a zákonitý sklon k nerovnoměrnému vývoji. V souvislosti s tímto faktem je třeba alespoň ve stručnosti uvést další z inspirací, tj. některá *teoretická východiska vysvětlující fenomén zaostávání a nerovnoměrného vývoje*. Vzhledem k enormnímu zájmu sociálních věd o tuto problematiku vznikla dlouhá řada teorií, názorů a pohledů (jejich přehled viz např. Chirot, ed. 1991; Novotný 2004). Ty se bezprostředním způsobem dotýkají duálního rozdělení Evropy především v otázce rychlejšího rozvoje Západu a zaostávání Východu. Nerovnoměrný vývoj mezi jednotlivými regiony v nich obvykle bývá vysvětlován pomocí tří hlavních konceptů determinismu: přírodního, kulturního a ekonomického (resp. sociálního). Kromě těchto tří, které uvádí Chirot, ed. (1991), lze nalézt například i zdůvodnění zaostávání a nerovnoměrného vývoje pomocí biologického/genetického prvku (vrozené primární rozdíly mezi talentem a schopnostmi jedinců) či politického determinismu apod. Naše vymezení duality pak pravděpodobně nejvíce koresponduje s pohledem kulturního a ekonomického (resp. sociálního) determinismu. Ukázkovým a často uváděným příkladem *kulturního determinismu*, do něhož patří i faktor náboženství a mentality, je koncept spojitosti protestantského vyznání s aktivní mentalitou vedoucí ke kapitalismu a ekonomické progresi, kterou ve své práci publikoval Weber (Weber 1904/5, in Guttandin 1998). Oproti tomu

ekonomický (sociální) determinismus je základem například tzv. modernizační teorie nebo marxistického výkladu vývoje, na něj navazujících neomarxistických konceptů, ale také řady klasických ekonomických teorií.

Sociologickou variantu tohoto názoru představuje tzv. *modernizační teorie* vycházející z principu přirozené modernizace společnosti. Zastává tvrzení, že méně rozvinuté oblasti přejímají při kontaktu s vyspělým Západem modernizaci automaticky, pokud tomuto pokroku nebrání zakořeněný tradicionalismus. Možnou příčinu zaostávání tak modernizační teorie spatřuje v tradičních strukturách a společenských vztazích. Podobným způsobem lze na model evropské duality vztáhnout i *marxistická teoretická vysvětlení* zaostávání. Z jejich pohledu „imperiální" Západ záměrně udržoval Východ (a zbytek světa) v zaostalosti, aby z ní mohl dále kořistit (Chirot, ed. 1991). Tímto by však zůstávala nezodpovězena skutečnost, že evropský Východ zaostával za Západem už před svým začleněním do světového ekonomického systému, tedy již hluboko v předkapitalistickém období. I zde se navazující neomarxisté (např. Brenner, in Chirot, ed. 1991; Wallerstein 1974) drží rámce ekonomického determinismu. Za hlavní příčiny většinou uvádějí pozitivní hospodářský význam samosprávných středověkých měst na Západě a naopak jejich slabost ve východní Evropě, kam feudální poměry přišly se zpožděním a vykrystalizovaly jednoznačně ve prospěch pozemkové vrchnosti, což směřovalo k neomezenému „vykořisťování" rolníků.

Mezi neomarxistickými teoriemi, které podávají ucelené vysvětlení fenoménu zaostávání a nerovnoměrného vývoje není možno opomenout Wallersteinovu teorii světového systému – *World system theory* (Wallerstein 1974). Ta myšlenkově vychází ze čtyř zdrojů. Na prvém místě je to Marxova analýza feudalismu a kapitalismu, teorie akumulace kapitálu, dialektická metoda, potažmo ekonomický determinismus. Dalšími jejími zdroji jsou Braudelovy (škola Annales, např. Braudel 1974) historické analýzy ekonomické expanze Evropy nebo též některé starší koncepty jádro – periferie a teorie závislosti.[1] Moderním světovým systémem se zde rozumí uspořádání světa na základě mezinárodní dělby práce a akumulace kapitálu do integrovaného systému jádro – semiperiferie – periferie. V citovaném prvním svazku se Wallerstein zabývá původem tohoto systému. Spatřuje jej v ekonomickém vývoji západní Evropy v 16. století. Za zásadní krok k vzestupu Západu a v důsledku toho i jeho posunu do pozice světového jádra považuje ústup feudalismu v zemědělství a jeho postupnou kapitalizaci. Následná akumulace kapitálu v agrárním sektoru byla impulsem celkové hospodářské progrese, především ve Velké Británii, Nizozemsku, příp. Francii. Vyšší ekonomická vyspělost raně kapitalistických států podmínila jejich mocenský vzestup. Skrze kapitál a dálkový obchod se svět stal propojenějším a periferie na jádru závislejší. Moderní celosvětový systém je tedy ve své podstatě systémem kapitalistickým, i když se vývojové stupně kapitalismu jednotlivých

---

[1] Teorie závislosti (*dependency theory*) zastává názor, že chudé národy (periferie) dodávají suroviny a levnou pracovní sílu bohatým národům (jádru), které na tomto ještě více bohatnou, zatímco chudé se stávají na bohatých stále závislejší.

makroregionů liší. Zohlednění *World system theory* ve zkoumané problematice duality vytvořilo široký potenciál pro vysvětlení řady trendů a procesů vyplývajících z analytických závěrů naší práce. Z nejviditelnějších příkladů se tato teorie nabízí zejména při objasnění příčin i důsledků periferizace, výraznějšího zaostávání a postupného příklonu středovýchodní Evropy k Východu počínaje 17. stoletím.

Wallerstein svou teorií doplnil dosavadní *koncepty jádro – periferie* a přidal k nim navíc kategorii semiperiferie jako mezistupně mezi těmito dvěma póly. Jeho pojetí světového systému převzala velká část sociálních a politických geografů (např. Taylor 1989). Tento koncept je rovněž v naší studii pro evropský rámec silně reflektován na pozadí vývoje duality a bezpochyby se tím řadí mezi její teoretická východiska. Myšlenkové schéma jádro – periferie jako prostorový systém má svůj původ v teorii polarizovaného vývoje a je spojeno se jménem amerického urbanisty a geografa rakouského původu Friedmanna (Friedmann 1966, in Havlíček, Chromý 2001). Jeho model protikladu rozvojového střediska a periferie není omezen pouze na ekonomický aspekt. Friedmann bere v potaz i politický, kulturní a sociální rozměr problematiky, přičemž rozlišuje čtyři fáze územního vývoje v procesu polarizace jádro – periferie: 1. předindustriální: společnost s lokálními ekonomikami – 2. přechodová: vznik a růst polarity jádra a periferie – 3. industriální: difúze ekonomických aktivit do periferií a získání jejich podílu na řídících funkcích – 4. postindustriální: prostorová integrace a posilování vzájemné závislosti mezi jádrem a periferií vedoucí k oslabení divergence vývoje. Jádro Friedmann definuje jako rozvojové středisko – pól růstu a vzniku inovací. Periferii vymezuje nepřímo – jako opak a protipól jádra, tedy region, který se stává nesamostatným a závislým, bez vlastních růstových mechanismů a zaostávající vlivem opožďující se difúze inovací z jádra (k teoriím polarizovaného vývoje a výzkumu periferií viz např. Havlíček, Chromý 2001; Nováček 2006). Pojmy jádro, semiperiferie, periferie nalezly své důležité místo i v naší práci, zvláště v souvislosti s problematikou, postavením a vzájemným vztahem jednotlivých integračních jader duální Evropy. Ani v naší studii nechybí pokus o územní vymezení evropského jádra či jader. Ty jsou zde konstruovány na základě analýzy a užité kategorizace a jsou znázorněny i v mapách. Výjimku v tomto představují poslední dva časové průřezy od 2. světové války. Pro ně však již nebylo evropské jádro konstruováno na základě výsledků analýzy, nýbrž bylo přejato vymezení jádra pomocí tzv. Modrého banánu (viz např. Brunet 2002), jehož koncept se ukázal pro pracovní aplikaci v tomto období jako vhodnější.

Několikrát jsme se v uvedených teoretických východiscích a konceptech dotkli problematiky *časoprostorové difúze*. Ta je neoddělitelnou součástí procesů a mechanismů evropského vývoje. O její poznání se v 60. letech 20. století zasloužil především švédský geograf Hägestrand (1967). V kulturním a ekonomickém slova smyslu rozlišil dva základní principy šíření inovací: hierarchický a sousedský. S oběma principy se v naší studii pracuje při sledování řady aspektů a faktorů. Lze předpokládat, že striktní pojetí duální Evropy by

ve své podstatě spíše odpovídalo sousedské difúzi a dokonce by mohlo být interpretováno jako její přímý důsledek. V této souvislosti se nabízí například rozdělení Evropy na oblast dominantního rozšíření západní kultury, konkrétně jejích architektonických či písemných projevů a na část zbývající, stojící mimo tento okruh, resp. disponující převahou jiných vlivů. Snad ještě zřetelněji se tento fakt ukazuje v případě poměrně ostře oddělené industrializované Evropy, tj. území zasaženého intenzivní difúzí inovací průmyslové revoluce, od dosud neindustrializované agrární a tradiční části kontinentu. Takováto situace byla nejlépe patrná hlavně ve druhé polovině 19. století (o tom zejména Purš 1973b). V obou uvedených případech západo-východní polarizace se pochopitelně jedná o značně zjednodušený koncept. Někteří autoři hovoří v souvislosti s šířením inovací v Evropě o tzv. „výhodě opožděnosti" (např. Křen 2005). V tomto kontextu nelze minimálně od období vrcholného středověku přehlédnout převahu směru difúze ze západu na východ. Výhodou opožděnosti se rozumí možnost převzetí rozvinutých vzorů a v důsledku toho zrychlení dynamiky vývoje a snížení míry zaostávání daného území za rozvinutými oblastmi.

Pokud výchozí hypotéza rozděluje území Evropy historicky na dva subregiony, není možné přistupovat k jejich analýze a vymezování bez znalosti základních pravidel regionalizace a alespoň některých teoretických a metodických konceptů týkajících se především *sociogeografické diferenciace na globální úrovni*. Regiony se elementárně dělí na funkční, s maximální integrací vnitřních vztahů a vazeb a minimalizací těch vnějších a homogenní, které jsou ve sledovaných aspektech vnitřně stejnorodé a naopak navenek se od ostatních liší. Z tohoto pohledu nelze sledované dva subregiony Evropy řadit jednoznačně ani k jednomu z uvedených typů. Jejich pojetí coby dvou oddělených systémů jádro – periferie (tedy v případě existence dvou samostatných jader) by odpovídalo regionům funkčním. Proti tomu jejich vymezení na základě odlišných identit, charakterů a vnitřních podobností (hodnot) sledovaných jevů/aspektů by odpovídalo regionům homogenním.

V naší práci uplatněný analytický přístup by nasvědčoval spíše homogenní regionalizaci. Zohledněn je zde ale i funkční princip prostorových vztahů, například v posuzování historických mocenských a hospodářských vazeb aj. Podobně je možné rozlišovat dva hlavní přístupy k sociogeografické diferenciaci světa (Hampl 2009). První představuje už dříve zmiňovaný koncept jádro – (semiperiferie) – periferie (Wallerstein 1974). Druhý lze nalézt například v Huntingtonově pojetí civilizací a jejich střetu (Huntington 1996) nebo v Russettově panregionech (Russett 1967, in Hnízdo 1995) a dalších. Huntington vnímá své civilizace na sociokulturní a především pak náboženské bázi. Naproti tomu Russett použil k jejich vymezení širší kombinaci sociálních, ekonomických a kulturních faktorů a podobností jimi vykázaných hodnot. Konkrétně např. hrubý národní produkt (dále HNP) na obyvatele, předpokládaná délka života, religiozita, typ politického režimu nebo vzdělanost, tedy faktory z velké části shodné s těmi, které byly analyzovány i v naší studii. Russett takto

rozlišil 10 panregionů: Evropu, Eurasii, Angloameriku, Latinskou Ameriku, subsaharskou Afriku, Střední východ, indický subkontinent, jihovýchodní Asii, Dálný východ a Austrálii dohromady s Oceánií. Huntington vymezil 9 civilizací, konkrétně: západní, pravoslavnou, latinskoamerickou, africkou, islámskou, čínskou, hinduistickou, buddhistickou a japonskou. Z konceptů, které propojují oba dva přístupy, se pro inspiraci nabízí Hamplova diferenciace světa pomocí tzv. subglobálních systémů (nejnověji Hampl 2009). Při jejich konstrukci vycházeli Hampl a kol. z principů civilizační sounáležitosti (Huntington), ekonomické propojenosti a podobnosti a územní kontinuity (zohlednění makroareálů koncentrace obyvatelstva). Tímto způsobem dospěli k vymezení 11 subglobálních systémů: evropského, ruského, severoamerického, latinskoamerického, oceánského, islámského, afrického, indického, jihovýchodoasijského, čínského a japonského. U nich se pokusili mimo jiné kvantifikovat mocenský potenciál a jejich vnitřní i vnější integritu.

Tři posledně jmenované koncepty reprezentují především současný stav globální reality. Při jejich srovnání nelze přehlédnout skutečnost, že i přes různý počet a odlišné vymezení civilizací/panregionů/subglobálních systémů panuje vesměs shoda v jejich koncipování pro evropské území. S dílčí výjimkou Huntingtonových civilizací[2] je ve všech případech Evropa vždy rozdělena mezi dva subregiony. První je Huntingtonem označený jako „západní“ civilizace (zde společně se Severní Amerikou a Austrálií), Russettem a Hamplem je pak vymezený úžeji a nazvaný panregion (vlastní) „Evropa“, resp. „evropský“ subglobální systém. Druhý, shodně jimi situovaný do východní Evropy, nese názvy: „pravoslavná“ civilizace (Huntington), „Eurasie“ (Russett) či „ruský“ subglobální systém (Hampl) a vždy přesahuje na východě v teritoriu bývalého SSSR nebo současného Ruska fyzické hranice Evropy. Zmíněné diferenciace světa tak představují argument pro oprávněnost hypotézy o dualitě Evropy. Ve vymezení a pojetí hranice mezi oběma subregiony se již však jednotlivé koncepty částečně rozcházejí (viz podkapitola 2.2.1.).

Přejděme nyní od obecných teoretických východisek a konceptů k některým oblastem výzkumu souvisejících s tématem práce. Není zde záměrem představovat jednotlivé vědní obory, jejich vývoj, paradigmata a klíčové práce. Spíše se zde pokusíme systematizovat a ve stručnosti zmínit vybraná pojetí a autory děl, ze kterých byla čerpána inspirace, ať již v její myšlenkové nebo obsahové podobě. Uvedené oblasti výzkumu jsou z důvodu přehlednosti od sebe dost možná uměle odděleny, ve skutečnosti se většina uvedených prací pohybuje na pomezí hned s několika z nich.

Výjimečné a vlastně i zastřešující postavení mezi nimi lze vidět v historické geografii. *Historická geografie* je nejjednodušeji definovaná jako „(humánní) geografie minulosti“ (Johnston a kol., eds. 1994, s. 246). Hlavní osobnosti současné historické geografie u nás, Semotanová a Jeleček, definují tento obor na základě

[2] Část Balkánu řadí navíc k islámské civilizaci.

předmětu jeho studia: „studuje stav, vývoj a proměny geografického prostředí v minulosti, příčiny, které tyto změny způsobily, jejich následky a příslušné zákonitosti“ (Semotanová 2002, s. 11–12), nebo ve spojitosti s metodikou: „geografickými a historickými metodami zkoumá geografický obraz daného místa či území buď v určitém období minulosti, nebo v jeho dlouhodobém vývoji s cílem objasnit historické kořeny jeho současného stavu a charakteru“ (Jeleček 2001 pro nedokončené vydání Velké encyklopedie Diderot). Obecně je historická geografie chápána jako vědní disciplína na pomezí přírodních a společenských věd, resp. geografie a historie. Blíže se jejímu zařazení v systému věd, metodice, vývoji a směrům výzkumu věnovali zejména Baker (2003) a Butlin (1993), jejichž přehledová díla lze brát jako normativní. V českém prostředí mají podobný přehledový charakter některé práce Kašpara (1990), Jelečka (2000, 2007), Semotanové (2002), Chromého (2001; Chromý, Jeleček 2005) a nejnověji Nováčka (2009).

Na historickogeografické aspekty vývoje evropského prostoru se v minulých letech zaměřili především Butlin (Butlin, Dodgshon, eds. 1998), Pounds (Pounds, Greville 1990), příp. Smith (1978). Jejich práce se svým širokým časovým a prostorovým vymezením částečně kryjí s naší monografií. Na rozdíl od ní ovšem nepřistupují k jediné a konkrétní problematice, ale sledují spíše celistvý rámec proměn obrazu Evropy. Z českých autorů se podobnému vymezení blíží Zwettlerova práce (Zwettler 1992). Ta je ale pojata spíše jako chronologický a popisný souhrn historickogeografického vývoje Evropy v 5. až 17. století a tento vývoj sleduje na základě několika klíčových aspektů: obyvatelstva a sídel, politických a územních, sociálních, ekonomických a náboženských.

Jinou a již konkrétním předmětem zájmu vymezenou oblastí výzkumu je *problematika hranic a hraničních oblastí*. V naší práci je obsažena zejména v otázce konstrukce rozhraní mezi oběma částmi duální Evropy a zde probíhajících vzájemných interakcích, procesech a efektech. Za nejpříhodnější a zároveň nejobecnější lze považovat definování hranice jako „diskontinuity v prostoru“ (Řehák 2001, in Jeřábek, Dokoupil a kol. 2004, s. 50). Naopak podle Dictionary of Human Geography se jedná o „dělicí čáru mezi dvěma nebo skupinou prostorových jednotek“ (Johnston a kol., eds. 1994, s. 36). Obě definice vzhledem k jejich širšímu pojímání hranice nejen v politickém smyslu slova odpovídají i pojetí hranice duality Evropy.

Z úhlu pohledu naší studie je pozitivní, že se řada autorů věnuje v této problematice i jejímu historickému kontextu. Vycházejí přitom z teoretického a metodologického rámce současného výzkumu. Výjimku netvoří ani některé práce týkající se hranic ve středoevropském prostoru. Jejich výzkum se tady nejčastěji soustřeďuje na otázky vlivu politických hranic na historický vývoj osídlení (Fehn 1991a, Haversath 1991, Insiger 1991) nebo současných identit (Meinhof, ed. 2002). Zejména posledně jmenovaná práce přímo obsahuje i samotný západo-východní akcent, když sleduje historický kontext hraničních úseků, které v době studené války představovaly tzv. železnou oponu. Podrobněji se v posledních letech zabýval historickogeografickou analýzou územního vývoje

a politických hranic slovenský geograf Gurňák (2004, 2007). Vlastní originální metodiku aplikoval hlavně při výzkumu stability hranic, čímž mj. dokázal, že i kvantifikace může nalézt své uplatnění v případě tematiky ohraničené tisíci lety historického vývoje.

Jedním z ústředních motivů výzkumu hranic a hraničních oblastí je otázka hraničních efektů. Jejich aplikaci na samu hranici duality můžeme považovat sice za poněkud neobvyklou, nikoliv však chybnou. Jeřábek, Dokoupil a kol. (2004, s. 53) rozlišují následující hraniční efekty: bariérový, kontaktní, efekt propustnosti, filtrační, efekt diverzifikace a polarizace, periferní, difúzní a diferenciační, koncentrační. Seger a Beluszky (1993, in Jeřábek, Dokoupil a kol. 2004, s. 55) zahrnují mezi uvedené ještě efekt: areálový, kontinuální, politicko-historický a efekt skoku. Jako oprávněnou lze chápat možnost vidět hranici duality Evropy prizmatem obvyklého rozdělení hranic na symetrické (oddělující dvě jednotky stejné socioekonomické úrovně) a asymetrické (oddělující dvě jednotky různé úrovně). Další jejich vhodné rozlišení můžeme učinit podle propustnosti na uzavřené, částečně uzavřené a otevřené; nebo podle funkčního dopadu hranice coby: nástroj separace, nástroj izolace (dvou sousedních systémů), bariéra vztahů a zóna expozice (porovnávání, konfrontace, kontaktu sousedních socioekonomických systémů), se kterými rovněž pracují autoři zmíněné studie (Jeřábek, Dokoupil a kol. 2004). Smysl výběru a uvedení těchto dělení spočívá v jejich potenciálu aplikace v případě hodnocení fyzicky vymezované hranice duality Evropy.

V konceptu duality je nutné vzít v úvahu i jistý geopolitický akcent. *Geopolitika* nemá jednotnou a obecně platnou definici, stejně tak nepanuje shoda v názoru na to, zdali se jedná o samostatnou vědní disciplínu nebo součást geografie či lépe politické geografie. Jedna z jejích charakteristik zní: „Geopolitika jasně a srozumitelně vyjadřuje vztah mezi politickými jevy a procesy na jedné straně a geografickým prostorem na straně druhé“ (Hnízdo 1995, s. 9). Vlastní pojem zavedl roku 1899 švédský politik a politolog Kjellén.

Ze tří škol politické geografie, potažmo geopolitiky – anglosaské, francouzské a německé, které se vyprofilovaly v tradičním období vědy v první polovině 20. století, se nejvíce sledované problematiky dotýká posledně jmenovaná. Její koncept Mitteleuropy lze chápat tak, že vychází z dějinné západo-východní polarity Evropy, zároveň ji však překračuje a dokonce se ji snaží nahradit konstrukcí vlastního regionu v jejím středu. Její autoři, německý geograf Penck a liberální politik Naumann (oba 1915, in Schenk 1995), shodně vycházeli z myšlenek zakladatele politické geografie a „otce“ německé politické geografie Ratzela. Jeho teze o „životním prostoru“ *(Lebensraum)* a geografickém darwinismu pojímajícím stát jako živý organismus (Ratzel 1923, in Schenk 1995) jsou s konceptem Mitteleuropy bezprostředně spjaty (dále viz podkapitola 2.2.). U nás se německou školou částečně inspiroval i Korčák (1938), jeden ze zakladatelů české politické geografie, aby její myšlenky mohl využít ve svém zdůvodnění práva Československa na existenci. Jeho kmenové oblasti (mateřské sídelní oblasti) můžeme přeneseně v kontextu naší práce chápat i jako dílčí

jádra, která území svého národa či státu historicky kulturně, etnicky a politicky identifikují a kontinuálně integrují.

Z publikací vzniklých po roce 1989, kdy se geopolitika zbavila koncepčně svazujícího rámce studené války a ideologie tzv. vědeckého komunismu, lze k inspirativním řadit práci Hnízda (1995) věnovanou politickým regionům světa a jejich perspektivám, příp. Kennedyho (1996) zaměřenou na vzestup a pád velmocí v posledních 500 letech a sledující mocenskou dynamiku v souvislostech ekonomického vývoje. I přesto, že se tato díla týkají víceméně celého světa, je v nich hlavní pozornost věnována Evropě. Hnízdo navíc mezi politickými regiony zdůrazňuje případ střední Evropy, kde otázka mezinárodních perspektiv byla na počátku 90. let 20. století, v době vniku jeho studie, obzvlášť aktuální. Na evropský geopolitický prostor se specializují i některá historickogeograficky laděná díla, např. Heffernana (1998) a Krejčího (1997, 2000). Zatímco u Heffernana jde spíše o zaměření na vývoj myšlenek a představ o Evropě, Krejčího „Geopolitika středoevropského prostoru" se zamýšlí nad samotným obsahovým schématem geopolitiky evropských dějin a modely uspořádání střední Evropy. Ve shodě s jinými autory (např. Kennedy 1996) vidí Krejčí hlavní geopolitický zlom ve vývoji světa a Evropy v 15. století. Za původce těchto změn považuje vznik myšlenkové jedinečnosti (humanismus, renesance) a konsolidování silných státních celků v západní Evropě. Naopak ekonomický podtext tohoto procesu ne neslučitelného s označením globalizace zdůrazňuje již zmiňovaný Wallersteinův *Modern World System* (Wallerstein 1974 a další) a řada politických geografů, kteří na jeho východiscích či závěrech stavějí (např. Taylor 1989).

Jiný pohled na prostor Evropy a jeho vývoj přinášejí práce historiků *hospodářských dějin*. V souvislosti s konceptem duality se nabízí především problematika zaostávání a diferenciace ekonomického vývoje jednotlivých regionů, zvláště pak střední Evropy. Za výjimečnou můžeme považovat práci Landese výstižně nazvanou „Bohatství a bída národů" (2004). Již název evokuje spojitost se známým a téměř kultovním dílem ekonomického liberalismu Adama Smithse z roku 1776, zakladatele moderní, resp. liberální ekonomie. Druhou výraznou inspiraci lze u Landese rozpoznat ve zmíněné Weberově koncepci kulturního (náboženského) determinismu v hospodářském vývoji (Weber 1904/5, in Guttandin 1998). Z ní doslova vychází, když tvrdí: „pokud se můžeme z dějin ekonomického rozvoje něčemu přiučit, pak tomu, že veškerý rozdíl spočívá v kultuře" (Landes 2004, s. 496). Příčinu nerovnoměrného rozložení bohatství ve světě a v Evropě nachází ve složité souhře kulturních faktorů a historických okolností. Příčinu prohloubení diferenciace Evropy v novověku na vyspělou a zaostávající část vidí kromě Weberovy protestantské (aktivní a podnikavé) morálky podobně jako Wallerstein (1974) i v měšťanské tradici západní Evropy a v odlišném postavení rolnictva. Tyto aspekty a jejich explanační potenciál jsou v naší práci rovněž využity. Bohatým informačním zdrojem zejména k analýze pro období novověku jsou rozsáhlá přehledová díla Bairocha (Bairoch, Lévy-Laboyer, eds. 1978), Maddisona (2002), Aldcrofta (1978) a v neposlední řadě mnohosvazková syntéza *„Handbuch der europäischen Wirtschafts- und*

Sozialgeschichte" (konkrétně svazky IV–VI: Mieck, Abrate, eds. 1993 a Fischer, ed. 1985, 1987). Většinou jsou postavena na sledování hrubého domácího poduktu (dále HDP) či HNP, méně pak průmyslové produkce a dalších parametrů. Bairoch a Maddison k tomu užívají i vlastních výpočtů a odhadů (Bairoch pracuje s HNP, Maddison s HDP). Ačkoli větší část těchto prací cituje spíše Bairocha, byly pro účel analýzy v naší práci použity většinou novější Maddisonovy výpočty, resp. jejich kombinace.

Historici hospodářských dějin a nejen oni se shodují v klíčové úloze průmyslové revoluce a industrializace při komplexní přeměně společnosti z tradiční na moderní (industriální). Šíření těchto změn se vyznačovalo fázovým zpožděním v čase a prostoru. Konkrétně Bérend a Ránki (1982) si všímají souvislostí mezi periferností a industrializací Evropy. Podobně vnímá industrializaci Evropy Pollard (1981), který ji dokonce označil jako „mírové dobývání" *(Peaceful conquest)*. Pollard připisuje industrializaci také zásadní úlohou při integraci, ale i dezintegraci Evropy. V tomto duchu rozlišuje tři fáze: 1. fáze od 18. století do 70. let 19. století směřující k ekonomické integraci Evropy; 2. fáze od 70. let 19. století do 2. světové války s opačným dopadem – dezintegrací; a konečně 3. fáze po 2. světové válce, která přinesla ekonomickou dezintegraci Evropy do dvou vnitřně integrovaných celků, Západu a Východu. Můžeme předpokládat, že po inovaci tohoto konceptu do současnosti by se od roku 1989 rýsovala ještě 4. fáze s trendem postupné opětovné ekonomické integrace. I přesto, že je periodizace v naší práci postavena na částečně jiné bázi, nelze přehlédnout zjevný časový překryv těchto fází s vývojovými fázemi duality Evropy. Jak již bylo zmíněno, koncepcí a pojmem průmyslové revoluce se v českém prostředí intenzivně zabýval kupříkladu Purš (1960, 1973b). Jeho příspěvkem ve výzkumu této problematiky je metoda historiometrie a její použití při sledování prostorové difúze průmyslové revoluce, v níž rovněž etabloval pojem tzv. „fázového asynchronismu" a koncept tzv. „komplexní revoluce moderní doby". Tu můžeme podle Purše (1973b) chápat jako zásadní a dynamickou přeměnu celé sociálně ekonomické reality, v evropském kontextu spadající především do období 19. a 20. století.

Demografický rozměr a vývoj obyvatelstva a sídel, jež také patří ke sledované problematice, lze považovat spíše za jeden ze zdrojů pro historickogeografickou analýzu. Kromě vybraných přehledových prací (např. Bacci 2000; Bardet, Dupaquier, eds. 1997; McEvedy, Jones 1978) se zde nabízí zejména studie o urbanizaci v Evropě (Hohenberg, Hollen Lees 1985; Horská, Maur, Musil 2002; Musil, ed. 1976; Terlow 1996), neboť právě ji lze považovat za významný indikátor duality. Specifickou výjimku s vlastním a originálním konceptem představuje studie britského demografa a sociálního historika s českými kořeny Hajnala (1965, 1983). Ten na základě výzkumu sňatečnosti, velikosti rodiny a dědického práva rozlišil dva základní modely rodiny v Evropě: severozápadní a jihovýchodní, nazvané podle jejich základní geografické lokalizace. Severozápadní model charakterizoval jako jednogenerační rodinu s malým počtem členů, relativně pozdním vstupem do manželství a vyšším podílem celoživotně svobodných žen

a mužů v populaci. Jihovýchodní pak jako vícegenerační mnohočlennou rodinu s nižším věkem vstupu do manželství a vysokou sňatečností. Rovněž upozornil na fakt, že tyto dva modely rodiny se stabilizovaly někdy počátkem 16. století a přetrvaly ve své podobě do první poloviny 20. století, poté se původní rozdíly stírají. Hajnal vycházel z hodnot z přelomu 19. a 20. století a pozdějších. Především pak stanovil hranice mezi převahou jednoho a druhého modelu. Tato hranice podle svého tvůrce nazvaná Hajnalovou linií procházela přibližně po spojnici mezi Petrohradem a Terstem, čímž by Čechy a větší část Moravy příslušely spíše k severozápadnímu modelu, zatímco Slovensko k jihovýchodnímu. Hajnalovo pojetí lze tak považovat rovněž za podpůrnou součást konceptu západo-východní duality Evropy. V jeho de facto západo-východním rozdělení Evropy tvořilo jistou výjimku Finsko, Irsko, jih Pyrenejského a Apeninského poloostrova, které, ač ležící na západ od Hajnalovy linie, vykazovaly parametry bližší jihovýchodnímu modelu.

Do poslední z vymezených oblastí výzkumu, které jsou součástí problematiky duality Evropy, patří práce studující *kulturní (resp. sociokulturní) aspekty* vývoje, především pak *náboženskou diferenciaci* a *regionální identitu*. Mezi ně lze zařadit již zmíněný Weberův koncept kulturního (náboženského) determinismu (Weber 1904/5, in Guttandin 1998) nebo Huntingtonův střet civilizací (Huntington 1996), v němž je náboženství hlavním faktorem pro vymezení hranic civilizací a zároveň klíčovým momentem jejich potenciálního konfliktu. Chápání vývoje pohledem civilizací však není zdaleka nový přístup. O jeho uvedení do filosofie dějin se zasloužil zejména britský historik Toynbee ve svém monumentálním dvanáctisvazkovém díle *„A study of history“* z let 1934–1961 (Toynbee 1995 – úvod k dílu). Toynbee v něm kritizuje klasické europocentrické a národní pojetí dějin a nahrazuje jej srovnáním velkých civilizací. U nás z tohoto konceptu dějin vychází například J. Krejčí (2002).

Vymezování civilizací či světových regionů a subregionů na základě homogenity kulturních aspektů se v geografii a historiografii užívá minimálně od poloviny 20. století. Typickým příkladem pro případ Evropy může být dílo Jordana (1996), který vnímá Evropu hlavně jako kulturní region definovaný pomocí 3 atributů: náboženství (křesťanství), jazyka (indo-evropské) a rasy (europoidní). Jako výsledek svého pokusu o stanovení vnitřní regionalizace Evropy uvádí model jejího rozčlenění do čtyř kvartelů. Jeho osy zároveň tvoří v podstatě navržené půlící linie Sever/Jih a Západ/Východ. Na rozdíl od tohoto modelu, který vychází hlavně ze současného stavu, se kupříkladu práce francouzských historiků LeGoffa (2005) a Rémonda (2003) věnují formování evropského kulturního regionu i některým klíčovým atributům evropské historické identity.

Historickou a regionální identitou s důrazem na Evropu se zabýval např. Tilly (1996) a u nás Chromý (2003). Druhý jmenovaný obecně formuluje pojem identita jako „způsob, jímž se jedinec nebo skupina jedinců definuje, pociťuje svou existenci (jedinečnost) a o který se opírá, když si uvědomuje (vymezuje) sama sebe ve vztahu k jiným“ (Chromý 2003, s. 165). Pokud bychom se pokusili

tuto definici implementovat na makroregionální úrovni, tedy odpovídající sledovaným dvěma částem duální Evropy, pak by mohla být identita takového regionu pojata jako způsob, jímž je tento region definován, skrze něj je vnímán jako jedinečný a na nějž se váže jeho vymezení ve vztahu k jiným. Účelově lze regionální identitu též pojímat jako soubor specifických a typických charakteristik (kulturních, politických, etnických, ekonomických, sociálních) odlišujících takovýto region od okolních a vtiskávajících mu tím jeho svébytný profil. J. Krejčí ve spojitosti s identitou rozlišuje čtyři základní kritéria nebo lépe řečeno aspekty identity: kulturní – zejména společný jazyk a náboženské vyznání, patří sem i společná historická zkušenost nebo odlišný styl života; politický – ve smyslu suverénního státu či příslušnosti k autonomii; geografický – prostor či místo osídlení (předně daným etnikem) a konečně psychologický – subjektivní vědomí přináležitosti (Krejčí 2002, s. 244). Ač jsou jeho aspekty primárně formulovány ve vztahu k národní identitě, má jejich vymezení své opodstatnění i v našem případě.

Jak je z výběru uvedených teoretických východisek a oblastí výzkumu zřejmé, neváže se předložená studie k jediné klíčové teorii, nýbrž se pohybuje v relativně širokém spektru různých konceptuálních a myšlenkových inspirací. Jejich výčet není tímto zdaleka úplný a vzhledem k omezenému rozsahu práce je nutně zjednodušující.

2.2. Dualita Evropy: diskuse konceptů

Nezbytným předpokladem úspěšného řešení sledované problematiky je mj. zmapování a diskuse různých pojetí duality Evropy v literatuře, která se tohoto konceptu jistou měrou dotýká, respektive z něho vychází. Začněme však pojmem, zdánlivě automatickým a jasným, nicméně klíčovým, pojmem *„Evropa“*. Evropa bývá označována za kontinent, subkontinent či světadíl. Termín kontinent nemá v geografii jednoznačné ukotvení.[3] Jak poznamenává Křen: „Zeměpisně vzato kontinentem je Euroasie, nikoliv Evropa, vlastně jen jeho výběžek. Jako kontinent je umělým či spíše konvenčním historickým pojmem, navíc s neurčitou východní hranicí vůči Asii“ (Křen 2005, s. 19). S tím se shoduje například definice Evropy z internetové encyklopedie WordIQ: „Evropa je

[3] Počet kontinentů jako souvislých pevninských celků bývá ve světě chápán různě. Hlavní rozdíly panují v tom, zda brát Evropu a Asii jako jeden nebo dva kontinenty. To platí i pro Severní a Jižní Ameriku, v extrémním případě o Eurafrasii (Evropa, Asie a Afrika jako jediný superkontinent). Geografické školy v západní a střední Evropě i Severní Americe dělí svět na 7 kontinentů, ve východní Evropě, Asii a Jižní Americe (částečně též Severní Americe) spojují Evropu s Asií do Eurasie, čímž počet redukují na 6. Česká zeměpisná škola rozlišuje navíc pojem světadíl, který podmiňuje právě historickou a geografickou samostatností. Takto česká geografie vymezuje 7 světadílů (Severní Amerika, Jižní Amerika, Evropa, Asie, Afrika, Austrálie, Antarktida) a 5 kontinentů (Amerika, Eurasie, Afrika, Austrálie, Antarktida).

historický a kulturní kontinent a geografický subkontinent tvořící nejzápadnější část eurasijského superkontinentu."[4] Mezinárodní termín „subkontinent" by na tomto místě mohl být nahrazen i českým „světadíl".

Evropu je možné vymezovat dvojím způsobem. V prvé řadě (fyzicko) geograficky. Zde panuje nejvíce rozšířený konsenzus ohraničující světadíl ze severu Severním ledovým oceánem, ze západu Atlantickým oceánem, z jihu Středozemním mořem a přes úžiny Bospor a Dardanely dále Černým mořem a severním Kavkazem a z východu pak Kaspickým mořem, řekou Ural a stejnojmenným pohořím. Původ této konstrukce sahá do první poloviny 18. století, kdy švédský geograf Strahlenberg (Jordan 1996, s. 5–6) poprvé fyzicky oddělil Evropu od Asie pohořím Ural. Ve své době chápal tuto linii i jako symbolickou východní hranici dominance kulturní Evropy.

Druhý způsob vymezení evropského (sub)kontinentu lze učinit z pohledu kulturního a historického. Takto můžeme Evropu oproti jiným kontinentům vnímat jako relativně konsolidovaný celek – specifickou civilizaci. V širším chápání se evropská civilizace kryje s pojmem „západní" civilizace, kam by patřil jak její západní, tak východní okruh (východní Evropa). Označení „západní", resp. „Západ", spadá již do dob antiky a vyjadřuje lokalizaci krajů rozprostírajících se v rámci starověkého civilizovaného světa ve směru západu slunce (latinsky *„occidens"*). Dnešní „západní" civilizace ale daleko přesahuje hranice Evropy. Proto, aby nedošlo k mylným konotacím, je vhodnější na tomto místě upřednostnit označení civilizace „evropská". Její současné chápání bývá nejčastěji konkretizováno pomocí hodnot a ideálů, které Evropa stvořila a etablovala. V publikaci Dějiny Evropy (1995) jsou mezi nimi jmenovány: demokracie, humanismus, individualismus, svoboda člověka, svrchovanost lidu, republika a křesťanství. K nim Jordan (1996) navíc přidává: víru v dynamický vývoj a pokrok, kapitalismus, socialismus, ale i nacionalismus. V historiografii převládá názor, že nikoli období antiky, nýbrž až raný středověk byl dobou vzniku Evropy coby kulturně historického světadílu. Rovněž tehdy došlo ke spojení s vlastním pojmem „Evropa". Největší podíl na formování této civilizace bývá připisován křesťanství provázanému s odkazem antiky a jeho šíření na sever a na východ (Dějiny Evropy 1995, Szücs 2001). Tomu odpovídá i samo ve středověku a raném novověku obecně platné vnímání Evropy jako prostoru dominance křesťanství a křesťanské komunity. Podobně bychom mohli pro tuto dobu chápat jednotu termínů „Evropan" = křesťan. Podle Heffernana (1998) se toto dobové vymezení Evropy jako teritoria křesťanství postupně v 16. a 17. století mění na sekularizované „světské" pojetí, které se již blíží pojetí dnešnímu. Příčiny této změny hledá v reformaci, třicetileté válce a sekularizaci moci a státu.

Jako příklad snahy o konkrétnější prostorové vymezení takto pojaté Evropy lze brát v předchozí kapitole uvedený Jordanův koncept definování regionu náboženstvím, jazykem a rasou (Jordan 1996). Podle něj by bylo možné Evropu

---

[4] http://www.wordiq.com/definition/Europe

vnímat jako původní region obývaný křesťany europoidní rasy a mluvícími indoevropskými jazyky. Sám Jordan uvádí ve své knize i některá další „měkká" vymezení Evropy. V jejich konfrontaci se svým konceptem dospěl k vymezení evropského kulturního regionu, který upravil pro statistické účely tak, že se od (fyzicko)geografického vymezení Evropy liší jen mírně. Nezahrnul do něj evropskou část Turecka a Kazachstánu, ale naopak k němu připojil řeckou část Kypru, Gruzii, Arménii a menší výběžek Sibiře ležící na východ od Jižního Uralu severně od kazašských hranic. Jinak chápe evropský kulturní subkontinent Eder (2006), když jej definuje jako *„european community of communication"* čili prostor vymezený kolektivní identitou a vnitřní komunikací. Tím se rozumí integrační vztahy a vazby, které region identifikují. Svým pojetím tedy vidí Evropu jako částečně funkční – vztahový region. Vymezení hranice Evropy ale nijak fyzicky nekonstruuje ani slovně nekonkretizuje. Za klíčový v otázce identity Eder považuje právě kulturní aspekt, přičemž v jeho rámci upřednostňuje jazykový faktor před náboženským. Zároveň je u něj zjevná, pro západoevropské akademické prostředí běžná, tendence ztotožňovat pojem Evropy se západní Evropou. Tedy tou, kterou i po 2. světové válce plně charakterizovaly specificky evropské hodnoty (svoboda, individualismus, demokracie apod.) a která „produkuje sama sebe". Naopak komunismus identifikující poválečnou východní Evropu považuje Eder za aspekt neevropský. Za oblast nejméně odpovídající oné „kolektivní evropské identitě" a tím za nejvíce separovanou od „Evropy, která spolu komunikuje", označuje Balkán.

V naší práci je Evropa – hlavní objekt výzkumu – pomyslným průsečíkem jejího kulturního a historickogeografického vymezení a jejích (fyzicko)geografických hranic. Ačkoli je zřejmé, že se v průběhu dějin vnější hranice kulturní Evropy ne vždy omezovaly pouze na takto ohraničený prostor, můžeme s úspěchem předpokládat, že u vnitřního rozhraní odvozeného konceptem duality tomu tak bylo.

2.2.1. Pojetí a vymezení evropské duality

Zkraje se pokusme diskusi zpřehlednit alespoň základním strukturováním jednotlivých přístupů a konceptů. V literatuře, která nějakým způsobem reflektuje fenomén evropské duality, můžeme rozeznat tři základní roviny přístupů k jejímu pojímání, případně vymezování. První skupinu přístupů bychom mohli označit za geopolitickou. Sem by patřily jak některé čistě geopolitické koncepty a vize vytvořené před 2. světovou válkou (např. Mackinder, německá Mitteleuropa nebo Coudenhove-Kalergiho Pan-Evropa), tak práce myšlenkově ovlivněné poválečným rozdělením Evropy (Cahnman 1949, Pounds 1969) nebo novější zabývající se ideou Evropy a její geopolitikou v historickém kontextu (Heffernan 1998; Moore 1993; Krejčí 1997, 2000). Další přístup je přístup ekonomický. Jako příklad můžeme uvést Wallersteinův *Modern World-System* (1974) a s ním spojený koncept jádro – semiperiferie – periferie, nebo přímo do duality přetavená pojetí Chirota (ed. 1991) a Aldcrofta s Morewoodem (1995).

Zřejmě nejčastěji bývá zastoupen třetí přístup, který bychom nazvaly jako kulturně-geografický a historický. Ten chápe Evropu na základě kontinuity vývoje jako kulturní a historický region rozdělený na dvě části (někdy i více) pomocí jejich sociokulturních parametrů. Významné zastoupení mezi nimi zaujímá faktor náboženství (Huntington 1996; Hupchick, Cox 2001; Cox, Hupchick 2001), méně pak třeba model rodiny (Hajnal 1965, 1983). Většinou však autoři uplatňují komplexnější sociokulturní pohled (Halecki 2000, Jordan 1996, Dějiny Evropy 1995, LeGoff 2005, Szücs 2001, Wandycz 2004). Vedle těchto prací, které řadíme k jednomu ze tří základních přístupů, existuje i několik publikací, které na problematiku nahlížejí komplexněji a uvedené způsoby vzájemně kombinují a propojují (Barraclough, ed. 1970; Křen 2005; Skokan 1993; Stehlík 1996; Zwettler 1992). Právě tomuto pojetí je blízký i koncept uplatněný v naší studii. Komplexnější pohled se také uplatnil i v některých pokusech o regionalizaci světa: Russett (1967), Cole (1996), Hampl (2009). Někdy se navíc uvádí i fyzickogeografický aspekt dělení Evropy ve smyslu duality (Cahnman 1949, Jordan 1996, Křen 2005), vesměs však bývá hodnocen jako nepříliš nosný. V jeho rámci bychom mohli zmínit například severo-jižní akcent patrný u klimatických či vegetačních pásů nebo geomorfologický rozdíl mezi převážně horským jihem a rovinatým severem. Západo-východní rozdělení by naproti tomu vykazovalo vymezení oblastí Evropy s převahou oceánského vs. kontinentálního klimatu.

Jiným způsobem, jak strukturovat dosavadní koncepty, může být míra jejich kompatibility s „ideálním“ typem duality, tj. rozdělení Evropy do dvou historicky svébytných celků. Z tohoto pohledu lze rozlišit čtyři hlavní pojetí. První, které by nejvíce odpovídalo striktnímu chápání samotného pojmu dualita, považuje Evropu za region rozdělený na dvě části, z nichž každá má vlastní historickou identitu, čímž jsou si de facto rovny. Tento vztah lze znázornit v podobě *„A = B“*, kde *A* i *B* jsou dvěma částmi duální Evropy. Takto pojatá dualita je v naší práci označena jako dualita primárního typu. Jako taková je zřetelná např. v přístupech Barraclougha (1970), Lemberga (2000) nebo Stehlíka (1996). Druhá představa o evropské dualitě odpovídá rozdělení na vyspělou „vlastní“ Evropu (tj. Západ) a ostatní oblasti, zaostávající, resp. pozvolna přecházející do Asie, tedy jakousi „také Evropu“. Tuto situaci bychom mohli pracovně označit jako dualitu sekundárního typu a schematizovat v podobě *„A > (B)“*. Mimo historické koncepty uvozené ekonomicky či systémem jádro – periferie (Wallerstein 1974; Chirot, ed. 1991) je toto vnímání obecně rozšířené hlavně v západní Evropě (např. Dějiny Evropy 1995, LeGoff 2005). Třetí skupinu tvoří pluralitní koncepty dělící Evropu na více svébytných částí. Tím se zdánlivě nejvíce vzdalují našemu konceptu. Často se však jedná jen o pouhou snahu o podrobnější regionalizaci bez aspirací na jejich skladebnost do větších subglobálních celků. I mezi nimi lze však nalézt známky duálního vnímání Evropy (Butlin, Dodgshon, eds. 1998; Jordan 1996). Do čtvrté skupiny lze zařadit představy považují střední Evropu za zvláštní a samostatnou jednotku. Její pojetí se uvnitř této skupiny značně liší a pohybuje se na pomyslné škále od jejího

chápání coby přechodové součásti jinak platné západo-východní duality (Křen 2005, Stehlík 1996, Wandycz 2004) až po její plnou svébytnost v podobě jakési „třetí Evropy“ (např. německá idea Mitteleuropy – Schenk 1995 nebo Heffernan 1998, Forst de Battaglia 1960, Szücs 2001). Náš koncept duality Evropy se přiklání k prvním dvěma uvedeným pojetím, čímž se víceméně staví proti pojetí střední Evropy jako svébytného a plně konkurenčního třetího regionu. Otázkou střední Evropy ve vztahu ke konceptu duality se dále zabývá podkapitola 2.2.2.

Za etablováním a rozvinutím představy o Evropě jako o území rozděleného na dvě části, Západ a Východ, stojí především bipolární realita po 2. světové válce. Přesto nelze považovat dnešní duální chápání Evropy, jakkoli tímto odkazem poznamenané, za tendenční či umělý konstrukt 20. století. Naopak. Takovéto vnímání Evropy má tradici sahající hluboko do historie. Přibližně až do vídeňského kongresu 1814/15 převažovalo spíše severo-jižní vnímání rozdělení Evropy nad západo-východním. Klasické severo-jižní schéma dobového myšlení o Evropě mělo svůj původ v antickém protikladu řecko-římského „civilizovaného“ Středomoří a chladného barbarského světa na sever od něj. Pokud bychom v této době přece jen hledali náznaky západo-východních představ o polaritě, pak spíše v souvislosti s polohovým protikladem Evropy a Asie. V tomto vzájemném rozlišení se od dob antiky začíná používat pojmů Okcident (Západ, tedy Evropa) a Orient (Východ, tedy Asie) odvozených podle nejjednodušší možné orientace v prostoru – východu a západu slunce. Jejich uplatnění se ale dlouho vázalo na oba světadíly jako celky a nelze je brát za ustálené. Pojem Orient pak přetrval až do současnosti jako volné označení území mimoevropských civilizací – asijských, eventuálně afrických (nejčastěji se vztahuje na Přední, Střední a Dálný východ Asie a severní Afriku). Pojem Západ spojený s výrazem Okcident by tak měl blíže k použití ve spojitosti s evropskou (neboli západní/moderní) civilizací. Lemberg (2000, s. 266) poukazuje na příklady západo-východního vnímání v antickém období spíše v souvislosti protikladu mezi Achájci a Trójany, Řeky a Peršany či Římem a Byzancí. Severo-jižní vidění Evropy ve starověku de facto odpovídalo její skutečné socioekonomické dualitě, ve středověku a zejména raném novověku už tomu tak nebylo.

Dobové představy o Evropě v období středověku a raného novověku vycházely z antického pojetí. Variant přibližného vymezení Jihu a Severu lze v této době zaznamenat více. V jedné z podob, kterou můžeme pozorovat zejména v Itálii, byla za severní považována všechna území na sever od Alp, zatímco k jižním náležela jen vlastní středomořská oblast. Oproti tomu raně novověké vnímání posunulo rozhraní mezi Jihem a Severem více na sever, kde bylo odvozené z protikladu „mezi ‚starou Evropou‘ (římský svět severně od středomořského prostoru) a ‚novou Evropou‘ (nové oblasti na severu a východě, otevřené v 9. a 10. století)“ (Lemberg 2000, s. 254). V tomto případě se již průběh pomyslné hranice duality odchyloval ve směru od severozápadu na jihovýchod. Vnímání pojmu Evropa a „evropský“ bylo vázáno na oblast dominance a vlády křesťanstva. Tím by z ní načas vypadla nejprve většina Pyrenejského poloostrova a později pak Turky obsazený Balkán. Někteří autoři (Halecki 2000,

Lemberg 2000, Rupnik 1992, Szücs 2001) navíc často poukazují na specifický příklad Ruska. To bylo zprvu v 9. až 13. století řazeno k Evropě, avšak tatarské vpády a následná izolace z něj učinily oblast stojící mimo evropský systém – jakési „předmostí Asie". Za evropské začíná být Rusko postupně opět považováno až od sjednocení a aktivního vstupu do evropské politiky v 16. století (za vlády Ivana IV. Hrozného), plně pak od vlády Petra I. Velikého na přelomu 17. a 18. století. V myšlení lidí však nadále až do začátku 19. století Rusko zůstává severní a nikoli východní zemí. Vyskytují se však i doklady západo-východního dobového chápání duality, které by zároveň odpovídalo zpětnému pohledu současných konceptů. Zrcadlily se zejména v soupeření Franské a Byzantské říše, potažmo Říma a Konstantinopole, dvou konkurenčních center křesťanství hájících ve vzájemném střetu pravost své víry. Význam Franské říše a vlády Karla Velikého stojí nejen za ustanovením dobového pojmu „Europa Occidens" (tj. západní Evropa), ale i za jeho obsahovým naplněním. Období 500–800 tak bývá v moderních konceptech považováno za dobu vzniku západní Evropy, (evropského) Západu v dnešním smyslu slova.

Pojem východní Evropa/(evropský) Východ a jeho vnímání jako svébytného regionu je daleko novějšího data. Od přelomu 18. a 19. století jím bylo označováno carské Rusko (srov. výše), které i přes „začlenění do Evropy" a svou „evropeizaci" zůstalo ve srovnání se Západem výrazně odlišné a specifické. Heffernan (1998) poznamenává, že to byl až proces kulturní a politické unifikace Evropy zahájený Velkou francouzskou revolucí a napoleonskými válkami, který pozvolna proměnil dobové vnímání duality ve prospěch jeho západo-východní podoby. Vídeňský kongres vynesl Rusko do pozice politicky nejmocnějšího státu kontinentální Evropy a potvrdil jeho hegemonii nad její východní částí. Evropa 19. století si při intenzivním kontaktu s Ruskem stále více uvědomovala jeho zásadní hodnotové a kulturní rozdíly, svoji úlohu sehrál i jistý pocit strachu z něj. Proces postupné identifikace Ruska s Východem završily události spojené s revolučním rokem 1848/49 a krymskou válkou. Přesto, že 19. století etablovalo pojmy západní, střední, východní Evropa, jinak Západ a Východ, nepřineslo do jejich užívání jednotu. Názvosloví týkající se evropské duality tak dodnes zůstává spíše volně vymezené a leckdy až chaotické. Až do 2. světové války převládal pohled ztotožňující východní Evropu/Východ s Ruskem a SSSR. Spíše výjimku v tomto tvořily ideologicky pojaté panslavistické vize sjednocující Rusko s Balkánem a středovýchodní Evropou osvobozenými od Turků a germánské nadvlády do konsolidovaného řecko-slovanského civilizačního prostoru pod ruským patronátem. Souběžně se západo-východním vnímáním Evropy se přibližně od vídeňského kongresu prosazoval pojem střední Evropa, včetně tendencí považovat ji za svébytnou. Uvádí se, že právě na této konferenci byl poprvé pojem „střední Evropa" použit oficiálně (Lemberg 2000, s. 260). S touto vůči dualitě v podstatě „konkurenční" představou pracovaly zejména ideje pangermanismu, které v první polovině 20. století získaly konkrétnější podoby v konceptu německé Mitteleuropy (viz níže). Z tohoto pohledu znamenala ostrá politická bipolarita po 2. světové válce výraznou změnu v chápání

evropského dělení, a to ve prospěch striktní duality na úkor středoevropského konceptu.

Abychom v této polemice zachovali systematický přístup, zaměřme se nyní alespoň ve stručnosti na první ucelené koncepty, které vznikly před 2. světovou válkou. Zdaleka ne všechna tato myšlenková pojetí evropského prostoru lze považovat za duální, protože se jedná o dobu dosud ne tolik ideově zatíženou bipolární realitou, jako tomu bylo později. Některá z nich (Mackinderův Heartland, německá Mitteleuropa) naopak evokují spíše obraz tří, nikoliv dvou „Evrop". Zároveň můžeme u těchto vesměs geopolitických projektů pozorovat silný ideologický podtext, čímž se potenciálně vzdalují našemu záměru sledovaní širší socioekonomické polarizace. Zatímco Heffernan (1998) jednotlivé historické koncepty dělí podle třech hlavních ideologií (liberálně-demokratické, fašistické a komunistické), přiklání se naše práce k jejich členění v návaznosti na tři hlavní předválečné školy politické a regionální geografie.

Anglosaskou školu v tomto případě zastupuje Mackinder (1904, in Heffernan 1998), průkopník tzv. *„new geografy"* a zastánce europocentrismu. Ve svých geopolitických představách rozdělil Evropu na tři části: atlantický – západoevropský a imperiální „Coastland", dále východní Evropu vymezenou jako široký pás táhnoucí se od Skandinávie přes středovýchodní Evropu až po Balkán a na východě zasahující do Pobaltí, západního Ruska a Ukrajiny a nakonec tzv. *„pivot area"* neboli *„Heartland"* – Eurasii, tedy zbytek Ruska a Střední Asii. Hlavní polaritu spatřoval v protikladu demokratického *Coastlandu* a despotické, ale pro ovládnutí světa klíčové *pivot area*. V tomto duchu též vytyčil hlavní úkol Západu, a to mít *Heartland* pod svojí kontrolou. Konkrétním příkladem pokusu o vymezení hranice, která by se shodovala s kulturním západo-východním rozdělením Evropy, by mohla být tzv. Curzonova linie. Tato hranice pojmenovaná podle britského státníka a diplomata lorda G. Curzona byla původně předložena západními mocnostmi jako návrh demarkační linie mezi Polskem a SSSR během polsko-sovětské války 1919–1921. Své trvalé uplatnění zde nalezla s dílčími obměnami ale až po 2. světové válce. Linie de facto odpovídala etnické, kulturní a náboženské hranici mezi majoritou Poláků (katolíků) a východoslovanskými národy (pravoslaví). Při dodatečném prodloužení takto pojaté hranice směrem na sever a na jih bychom dostali celkovou hlavní linii evropské kulturní divergence tak, jak byla ve své době vnímána.

Francouzská geopolitická škola vycházela z tradice západo-východního chápání duality Evropy v 19. století, načež po 1. světové válce pohlížela na prostor mezi Německem a SSSR jako na nárazníkové pásmo mezi Západem a Východem. Kladla důraz na nutnost posilovat v této oblasti přímý vliv Západu (konkrétně francouzský), nikoliv zprostředkovaný přes Německo tak, aby toto pásmo bylo dostatečně životaschopné a udržovalo oba pro Francii potenciálně nebezpečné státy navzájem izolované. Méně konfliktní povahu nese koncept Pan-Evropy, jehož spojitost s francouzskou školou je ovšem spíše formální. Její tvůrce, rakouský šlechtic a diplomat s československým občanstvím žijící ve Francii,

R. N. von Coudenhove-Kalergi (1924, in Heffernan 1998) uspořádal svět do pěti regionů akceptujících tehdejší koloniální systém. Území Evropy rozdělil na dvě části (nepočítáme-li Velkou Británii, která tvořila se svými koloniemi a dominii vlastní region): SSSR a Pan-Evropu neboli „Velkou Evropu" vč. příslušných kolonií. Svou představu Pan-Evropy postavil na společné evropské identitě (demokracie, svobody, kultury) s tím, že by do ní území SSSR svou tradicí nepatřilo a navíc jí bylo svým komunismem přímým nebezpečím. Hlavní hranici evropské duality by tímto tvořila západní hranice meziválečného SSSR. V roce 1923 tento šlechtic založil Panevropskou unii, hnutí propagující ideu sjednocení Evropy, k jejímuž odkazu se dnes hlásí i Evropská unie.

Nejvíce diskutovaným geopolitickým projektem mezi válkami se stal koncept Mitteleuropy, produkt *německé geografické školy*. Navazoval na starší pangermánské představy a Ratzelovy teze o Lebensraumu, přirozeném „životním prostoru" německého národa a státu (nověji Ratzel 1923, in Schenk 1995). Ačkoli byl samotný termín *Mitteleuropa* (německá verze pojmu střední Evropa) použit již dříve, ucelený koncept vznikl v průběhu 1. světové války a jeho myšlenkovými původci byli, jak již bylo řečeno, německý politik Naumann (1915, in Schenk 1995) a geograf Penck (1915, in Schenk 1995). Naumann ve své práci užil přímo pojmu Mitteleuropa, kterou chápal jako německý kulturní prostor ležící na východ od oblasti atlantické evropské (anglo-francouzské) civilizace. Zároveň v jeho souvislosti formuloval konkrétní mocenský záměr k jeho ovládnutí Německem. Penck sice použil označení Zwischeneuropa, zato se ji ale pokusil konkrétněji ohraničit a definovat její postavení v evropském geopolitickém systému. Ten rozdělil do tří regionů: Vordereuropa, Zwischeneuropa a Hintereuropa. Vordereuropu (čili „přední Evropu") vymezil územím Norska, Velké Británie, Francie, Španělska a Portugalska, Zwischeneuropu („mezi Evropu") ležící na východ od ní až po východní hranice Finska, pobaltských států, Běloruska a západní Ukrajiny a konečně Hintereuropu („zadní Evropu") jako evropskou část Ruska a východní Ukrajiny. V tomto se Penckův obraz Evropy navenek příliš nelišil od Mackinderova geopolitického dělení, spočíval ovšem na odlišné bázi. V meziválečném období byla Mitteleuropa postupně implementována „Hitlerovým geografem" Haushoferem a koneckonců i samotným nacistickým vedením do expanzivních plánů Třetí říše.

Je zřejmé, že uvedené předválečné geopolitické projekty shodně vycházely ze západo-východní polarity Evropy, kterou následně poválečná realita výrazně posílila. Oproti ní však daleko častěji uvažovaly o střední části světadílu jako o svébytném regionu. V tomto znamenal výsledek 2. světové války zásadní posun ve prospěch čistě duálního chápání Evropy.

K diskusi s poválečnými a zejména pak současnými koncepty duality v Evropě se jako první z pohledu výše představených tří základních rovin nabízejí koncepty, které je možné primárně řadit mezi *geopolitické*. Příkladem autora, jehož vidění duality je bezprostředně podmíněno zkušeností z 2. světové války a vyhrocenou realitou studené války, byl i americký sociolog a historik německého původu Cahnman (1949). Evropskou dualitu vnímal dominantně

jako politickou, přičemž se snažil v její historii hledat hlubší příčiny německé agrese a vypuknutí 2. světové války. Počátek přímého politického soupeření Západu a Východu vidí v období napoleonských válek, pro jejichž dobu řadí k Východu vedle Ruska i Prusko a Rakousko. Upozorňuje však na skutečnost, že se sociopolitická jádra Evropy, západní v Porýní a severní Francii a východní v Moskevském regionu, konsolidovala již dříve před tím. Za jednu z příčin agrese Německa považuje jeho polohu, neboť, jak dokládá, právě jeho územím v minulosti procházela většina hranic možného vnímání evropské duality (Limes Romanus, etnická hranice mezi Slovany a Germány, hranice mezi dominancí svobodných rodinných rolnických statků a vrchnostenských nevolnických velkostatků apod.). Vzhledem k době vzniku jeho studie přičleňuje, na rozdíl od později ustáleného bipolárního rozdělení Evropy „železnou oponou", k Východu navíc ještě Finsko a sovětskou okupační zónu v Rakousku. Prizmatem poválečného rozdělení vnímá ostře dualitu Evropy také Pounds (1969). Ve svém rozsáhlém díle o východní Evropě řadí k tomuto regionu státy východního bloku (tedy včetně NDR i Jugoslávie, bez Řecka a Turecka), ovšem bez SSSR, který považuje spíše za samostatný region stojící vně vlastní Evropy.

I práce geopolitického zaměření, které vznikaly po roce 1989, víceméně zachovávají západo-východní koncept jako výchozí. Historickou hranici mezi Západem a Východem však posouvají zpět – dále na východ, přičemž nezřídka argumentují historickou kontinuitou a tím i vyšší „přirozeností" tohoto nového vymezení. V této souvislosti rozlišuje Krejčí (1997, s. 291–292) čtyři ideální roviny evropské bipolarity: náboženskou (aktuální do přelomu 18. a 19. století), kulturní (jako sekularizovanou podobu bipolarity náboženské, neboť z ní vycházela), etnickou (konkrétně mezi Germány a Slovany) a konečně ideologickou (protiklad kapitalistické a socialistické ideologie 20. století). Tyto roviny považuje za hlavní historické determinanty současného politického a případně i širšího socioekonomického západo-východního rozdělení. Ve své novější práci Krejčí (2000) toto své pojetí rozšířil navíc o vývojový prvek. Bázi, na které lze dualitu evropského prostoru identifikovat, vidí jako dobově proměnlivou. V období starověku ji chápe jako civilizační (antická civilizace versus barbaři), ve středověku a raném novověkou jako náboženskou (křesťanství západního a východního ritu) a od třicetileté války až do současnosti jako hospodářskou (protokapitalismus a kapitalismus versus feudalismus a později socialismus). Takto dynamické pojetí lze považovat za vhodnější pro komplexní historickogeografický přístup k problematice než častěji užívané statické modely. Lépe totiž odpovídá podstatě socioekonomické reality, rovněž historicky proměnlivé. Podobný přístup je proto součástí konceptu uplatněného v naší studii. Z hlediska prvotních příčin geopolitického rozdvojení Evropy se nabízí srovnání Krejčího představ o původu této duality s pohledem Moora (1993). Zatímco Krejčí bere ekonomické aspekty za prvotní impulz, vidí Moore přímou souvislost mezi poddanskou situací a převažujícím typem zemědělských statků, respektive držby půdy v dějinách (na Západě rodinné farmy a svobodný sedlák,

na Východě režijní velkostatek a druhé nevolnictví) a ostrým politickým rozdělením Evropy na část demokratickou čili Západ a autokratickou představovanou diktaturami Východu.

Převážně *ekonomickým hlediskem* vnímají fenomén duality Aldcroft a Morewood (1995) ve své studii o ekonomických změnách ve východní Evropě po roce 1918. I oni tento region vymezují podobně jako například výše zmíněný Pounds (1969), tj. na východ od bývalé železné opony a bez území dříve patřícího SSSR. Dominantní předválečnou dualitu ovšem konstruují na bázi ekonomické a sociální vyspělosti a dělí tak Evropu na tzv. „průmyslovou" a „zemědělskou". Do té první zařadili Švédsko, Norsko, Dánsko, Velkou Británii, Nizozemsko, Belgii, Lucembursko, Francii, Švýcarsko, Německo, Rakousko a Československo. Do druhé pak Portugalsko, Španělsko, Itálii, Řecko, Albánii, Jugoslávii, Bulharsko, Rumunsko, Maďarsko, Polsko, Litvu, Lotyšsko, Estonsko a Finsko. Dílčí nevýhodou zde byt fakt, že při vymezování dvou regionů Evropy zachovali tito autoři celistvost a nedělitelnost státních útvarů. K ekonomickým konceptům by bylo možné klást i již diskutovaná neomarxistická pojetí Wallersteina (1974) a Chirota s Brennerem (Chirot, ed. 1991). Jejich diferenciace evropského prostoru v období novověku odpovídají systému jádro – periferie, respektive rozdělení na vyspělou západní a zaostávající východní Evropu, tedy výše definovanému tzv. sekundárnímu typu duality.

Posledním a zároveň ze všech tří základních přístupů nejčastěji pro definování a vymezování duality Evropy používaným je *pohled kulturní* či kulturně geografický a historický. I v této souvislosti lze připomenout Huntingtonův koncept konfliktu civilizací (1996) konstruovaný na základě náboženského klíče. Právě náboženství patří mezi nejčastěji zvažované faktory historického rozdělení Evropy. Huntingtonem vymezené regiony se fakticky v Evropě shodují s duální představou o jejím rozdělení na Západ a Východ. Hranici mezi oběma evropskými civilizacemi, „západní", zahrnující i Severní Ameriku a „pravoslavnou", Huntington vede v upravené novější verzi svého díla po východní hranici Finska, pobaltských států, Polska, Slovenska, Maďarska a Chorvatska, naopak Řecko a Kypr řadí k „pravoslavné". Výjimku zde tvoří území Bosny, Albánie a Turecka, která formálně přičlenil k „islámské" civilizaci. Náboženství jako hlavní faktor regionalizace a tím i stejné rozhraní duality používají ve svém historickém atlase Cox a Hupchick (2001). Respektují klasické dělení na západní a východní Evropu, střední Evropu nevyčleňují zvlášť, ale automaticky řadí k Západu. Rozhraní mezi nimi pojímají proti Huntingtonovi historicky. Nevymezují jej čistě lineárně, nýbrž zonálně pomocí širšího pásu, který zahrnuje celé území pobaltských států, dnešní Kaliningradskou oblast, východní okraj současného Polska a Slovenska a západní okraj Běloruska a Ukrajiny a dále celé území Sedmihradska, Vojvodiny, Slavonie, Bosny a Černé Hory. Podobně parcializované, tj. pomocí jediného faktoru vymezené, historické rozdělení Evropy nastínil i Hajnal (1965, 1983), o jehož dvou hlavních modelech evropské rodiny oddělených tzv. Hajnalovou linii již padla zmínka v souvislosti s teoretickými východisky práce.

Širší kulturně historický pohled je vlastní pracím LeGoffa (2005) a kolektivu autorů publikace Dějiny Evropy (1995). Obě studie shodně pohlíží na Evropu z pozice západoevropského centralismu, za vlastní historickou Evropu tudíž berou její západní část. To by odpovídalo v našem rozlišení sekundárnímu typu duality. Východní části Evropy věnují jen okrajový zájem a vnímají ji jako sociokulturně zaostávající oblast, jejíž evropský charakter byl soustavně narušován asijskými vlivy. Druhá ze jmenovaných studií s tímto územím navíc nepočítá jako s celistvým prostorem, ale rozděluje jej na další dva kulturní okruhy: slovanský charakterizovaný jako průnik byzantských, západních a asijských vlivů a balkánský představující byzantský odkaz se slovanským nátěrem a vlivem islámu. Jako jediný vpravdě „evropský" a sebe sama produkující region vidí jen západní kulturní okruh Evropy vzniklý spojením anglosaské a germánské kultury s řecko-latinským dědictvím. V práci Dějiny Evropy (1995) se přímo užívá pojmu dualita, a to ve spojitosti s oddělením vlastní – západní Evropy (Západu) od té ostatní (Východu), tj. slovanského a balkánského kulturního okruhu. O dualitě severo-jižní její autoři neuvažují, neboť retrospektivně vycházejí pouze z její současné západo-východní orientace. Počátek západo-východní duality spatřují už v rozdělení Římské říše 395 n. l. a v jazykové hranici latiny a řečtiny. Její plně rozvinutou podobu pak symbolicky datují od korunovace Karla Velikého císařem v roce 800. Tento rok považují dokonce za datum „zrození Evropy" a argumentují přitom politickou konsolidací i kulturní a náboženskou emancipací Západu z vlivu Byzance. Vedle sebe by tak zpočátku v Evropě existovaly dva rovnocenné a vzájemně si konkurující celky, respektive jádra, z nichž to východní ve vrcholném středověku svou samostatnost ztrácí.

Příkladem primárního pojetí kulturně chápané duality mohou být práce polsko-amerických historiků Haleckého (nověji 2000) a Wandycze (2004). Oba shodně považují obě části Evropy, Západ i Východ, za dostatečně svébytné a historicky identifikované regiony, které dohromady tvoří jeden celek. Jejich vzájemné rozhraní vidí jako širší pás s tím, že se v dějinách vesměs shodoval s územím střední, resp. středovýchodní Evropy. Haleckého dílo z dob studené války (poprvé vydáno 1950) je silněji ovlivněno ostrou politickou poválečnou bipolaritou, která přirozeně inspirovala ke zpolitizovanému vidění světa. Západní i východní Evropu považuje po sociokulturní stránce za stejně „evropské" a původní, jen s tím rozdílem, že východní polovina Evropy se od té západní liší mírou asijského vlivu. Přibližná hranice mezi oběma Evropami se v jeho podání vesměs shoduje s tzv. „železnou oponou". Svůj obraz Evropy ale doplňuje o střední část rozdělenou na středozápadní a středovýchodní, čímž výsledné dělení získává podobu čtyř regionů (viz následující podkapitola). Wandycz se ve své práci o vývoji střední Evropy více drží původního západo-východního konceptu duality. Střední Evropu nevnímá jako jasně definovaný region, ale spíš jako jakési „střední pásmo" prolínání západních a východních vlivů. Za specifický aspekt duality pro 19. a první polovinu 20. století považuje odlišnou cestu vzniku národů v Evropě. Na jedné straně to jsou moderní národy vzniklé ze střední třídy a proletariátu (tzv. „západní" vč. českých zemí a Rakouska) a na

druhé utvořené spojením šlechty a sedláků tam, kde střední třída byla slabá (tzv. „východní“ vč. Polska, Uher, Ruska, ale i Portugalska, Španělska, a jižní Itálie).

Někteří autoři přistupují k regionalizaci a diferenciaci Evropy (a světa) *komplexněji* a kombinují aspekty všech tří uvedených základních rovin vymezování subglobálních regionů (geopolitické, ekonomické a kulturní). Mezi nimi lze uvést již zmiňované vybrané pokusy o současnou regionalizaci světa, konkrétně Russett (1967, in Hnízdo 1995), Cole (1996), Hampl (nejnověji 2009). Zatímco koncepty Russetta a Hampla dělící Evropu na dva regiony odpovídají duálnímu chápání Evropy, Cole rozlišuje regiony tři. Zajímavé může být v této souvislosti srovnání, kudy vedou jimi navržená rozmezí v Evropě. U Russetta je to západní hranice bývalého SSSR s tím, že Balkán sice formálně zahrnuje do vlastní Evropy, ale jinak jej považuje za přechodovou zónu mezi nimi. Hamplovo vymezení se od něj odlišuje zařazením pobaltských států a Moldavska k evropskému subglobálnímu systému. Hamplem chápaná linie rozhraní se víceméně shoduje s Coleho pojetím (kromě Moldavska, které ponechává na východ od ní). Cole však vedle západní Evropy a území států bývalého SSSR navíc pracovně vyčleňuje třetí region – střední Evropu (včetně Balkánu). Hranici mezi západní a střední Evropou vede podél bývalé železné opony. Řecko a území bývalé NDR ale počítá k západní Evropě. Za multikauzální označují západo-východní dualitu autoři práce Barraclough, ed. (1970, zde: Graus, Seibt, Barraclough), kterou vidí v řadě etnických (románsko-germánský Západ vs. slovanský Východ), kulturně-náboženských a ekonomických aspektů. Na polaritu Západ – Východ nepohlíží jako na dějinný střet dvou civilizací, nýbrž mluví o vzájemné interakci dvou specifických pólů jedné civilizace, jediné evropské komunity.

O dualitě jako výsledku kombinovaného působení více aspektů evropské bipolarity uvažuje Krejčí (1997), přičemž rozlišuje roviny: náboženskou, kulturní, etnickou a ideologickou. Zčásti odlišně jednotlivé aspekty duality specifikuje Stehlík (1996), a to rovněž čtyři, avšak v tomto složení: etnické, náboženské, ekonomické a politické. Jejich historickým zhodnocením a komparací dospěl k závěru, že hranice mezi Západem a Východem procházela v době vzniku jeho studie po západních hranicích Finska, Německa, Česka, Rakouska a Slovinska. Česko a Slovinsko tak jako jediné z transformujících se zemí přiřadil již aktuálně k Západu. Takto vedená dělicí čára představuje mezi českými (ale i polskými, slovenskými a maďarskými) autory spíše výjimku. Většina z nich vnímá celou oblast středovýchodní Evropy, tedy včetně Polska, Slovenska a Maďarska, jako historicky západní a hranici mezi Západem a Východem posouvají na její východní a jižní okraj (např. Skokan 1992, 1993). Za studii, která se snaží posuzovat střední Evropu v rámci západo-východní duality komplexně, můžeme označit dílo Křena (2005). Rozdělení Evropy vidí v širším kontextu dějin a na základě historicky proměnlivé identity obou částí, kterou chápe jako soubor politických, kulturních, duchovních, sociálních a hospodářských aspektů a jejich charakteristik.[5] Tímto se stal inspirativní pro naši monografii a jí aplikovaný dynamický koncept. Křen se však od něj liší svým názorem,

když dominanci západo-východní duality nad dualitou severo-jižní neodvíjí od období vrcholného středověku, nýbrž až od novověku. Přestože lze posledně jmenovaná pojetí duality považovat ve své podstatě za poměrně blízká našemu konceptu, odlišují se většinou od něj převážně statičtějším pohledem. Navíc se, vyjma těch zaměřených na její současný stav, spíše vyhýbají důkladnější analýze i konkrétnější konstrukci hranice duality Evropy.

Ačkoli *pluralitní koncepty diferenciace Evropy* nejsou předmětem zájmu naší knihy, můžeme i v některých z nich sledovat jistou míru prolínání s fenoménem duality, ba dokonce jeho přímé zohlednění. Příkladem budiž dříve zmiňovaná originální Jordanova kulturní regionalizace Evropy (Jordan 1996), navržená na základě proložení tří různých pojetí duality: Západ – Východ, Sever – Jih a jádro – periferie. Jordan tímto způsobem rozdělil Evropu na osm dílčích regionů, tedy na čtyři náležící k Západu a čtyři k Východu. Západ člení celkem na dva severní okruhy – tzv. germánské jádro a kelto-nordickou periferii a dva jižní – románské jádro a středomořskou periferii. Podobně rozděluje Východ na severní – slovanské jádro a rusko-uralskou periferii a jižní – dunajské jádro a balkánskou periferii (Jordan 1996, s. 418). V novější verzi tohoto modelu (4. vydání, 2001) se pokusil pomocí vybraných kulturních, demografických, fyzickogeografických a ekonomických ukazatelů o přesnější vymezení současné hranice mezi Západem a Východem. Jím stanovená dělicí čára kopíruje východní hranice Finska a Estonska (zbytek Pobaltí klade na Východ) a dále pak Německa, Česka, Rakouska a Slovinka. Výjimku tvoří Opolské vojvodství, západní část Maďarska a Chorvatska, které přičleňuje k Západu.

S různými členěními Evropy (včetně duálního) rovněž pracují i mezinárodní organizace a statistiky.[6] Jejich regionalizace však často podléhají politickému zadání nebo statistickým požadavkům, čímž mohou být dost tendenční a účelové, proto jsou ponechány stranou naší pozornosti.

Variabilita vnímání a vymezování duality Evropy není patrná jen mezi jednotlivými autory a jejich koncepty. Za podobně nejednotná můžeme považovat i její *národní pojetí*, spojená většinou s identifikací a pocitovou lokalizací sebe sama v evropském prostoru. Vzhledem ke sledovanému konceptu duality lze brát národní pojetí sice za spíše doplňkovou záležitost, nikoli však bezvýznamnou a bez zajímavosti. Předem je nutné upozornit na skutečnost, že takto prezentovaná pojetí obsahují řadu zjednodušujících tvrzení a nelze se při nich vyhnout

---

[5] Za podstatné považuje Křen (2005, s. 20–21) z politických aspektů například režim státu (stavovský stát, absolutismus a později pluralitní demokracie na Západě a despocie, autokracie a vyšší úloha státu na Východě), z kulturních rozšíření uměleckých slohů a podíl orientálních vlivů (na Východě), z duchovních náboženský ritus a vztah státu a církve (jejich oddělení na Západě a naopak propojení na Východě), ze sociálních poddanství, typy rodiny, urbanizace apod.

[6] Jako příklad můžeme uvést: OSN (statistická divize), National Geographic Society, CIA (World Factbook) a další. Jejich konkrétní dělení Evropy lze nalézt na http://en.wikipedia.org/wiki/Regions_of_Europe

jisté míře stereotypizace. Jako podnětné se jeví především sledování proměn chápání duality Evropy pohledem jednotlivých zainteresovaných národů, zvláště postupujeme-li při tom od západu na východ.

Mezi prvními se tak logicky nabízí Anglie. Díky ostrovní poloze a silné orientaci do zámoří se v ní tradičně projevuje jistý distanc od kontinentální Evropy a naopak větší sounáležitost s ostatním anglosaským světem. Podobně jako u Francouzů, Belgičanů a částečně Italů lze i zde nalézt sklon k tomu, považovat se za centrum („pupek") Západu a na národy středovýchodní a východní Evropy pohlížet svrchu. V západní Evropě obecně platí tendence ztotožňovat pojem Evropa s Evropou západní a s Evropskou unií. Tím je odvozen pohled na Východ – jak ostatně uvádí Skokan (1993, s. 78): „Na Západě nezřídka dodnes chápou východní Evropu jako ‚také-Evropu', jako zaostávající, chudou příbuznou ‚Evropy ve vlastním slova smyslu'." Nabízí se interpretace, že Evropská unie de facto představuje uvedení tohoto západního pojímání vlastní Evropy do praxe. Ve Francii má západo-východní duální chápání Evropy dlouhou tradici, která se rovněž dlouhodobě projevuje i v její politice. Za synonymum Východu zde bývá nezřídka bráno Rusko. Vlastní Francii doma považují za silnou dějinnou součást jádra Západu, naopak svého rivala – Velkou Británii – za zemi stojící už částečně mimo Evropu. Od Německa, druhého francouzského konkurenta v regionu, se pomyslně oddělují jeho situováním do střední Evropy. Samotnou hranici mezi Západem a Východem ale tradičně vidí v prostoru mezi Německem a Ruskem, přechodovém či nárazníkovém pásmu, vůči kterému se v dějinách několikrát snažili uplatňovat svůj protektorský vliv. Mezi Němci lze rozlišit dva hlavní pohledy. Starší pohled dělil Evropu na tři regiony, kde by Německo figurovalo jako kulturní a mocenské jádro prostředního regionu čili Mitteleuropy zahrnující jak středozápadní, tak středovýchodní Evropu, případně i většinu Balkánu. Po zkompromitování tohoto konceptu nacistickou expanzí nabývá po 2. světové válce na aktuálnosti pohled novější – duální. Dodnes fakticky odpovídá poválečnému bipolárnímu rozdělení Evropy, a to tak, že Německo a s ním i Rakousko v něm bývá zvykem umisťovat na Západ, zatímco své bezprostřední východní sousedy ve středovýchodní Evropě už spíše po bok Ruska a Balkánu, tedy na Východ. Dnešní rakouský pohled na sebe sama se od německého mírně liší v tom, že Rakušané se více považují za Středoevropany a o něco intenzivněji tak vnímají historické pouto k národům středovýchodní Evropy, tj. bývalého Rakousko-Uherska a případně i Polska.

Při výčtu národů středovýchodní Evropy se většina autorů (Křen 2005, Rupnik 1992, Wandycz 2004) shoduje na čtveřici tvořenou Poláky, Čechy, Slováky a Maďary. V těchto národech je přirozeně zakořeněna silná identifikace se střední Evropou, často zde též vnímanou za samostatný region mezi Západem a Východem nebo jako východní okraj Západu. Naopak pojem středovýchodní Evropa, jejíž území by jimi chápanému vymezení střední Evropy (Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, eventuálně i Rakousko a Slovinsko) lépe odpovídalo, zde není obvykle příliš používán. Středoevropský akcent bývá u nich posilován dojmem, že právě jejich území leží v pomyslném

srdci – geografickém středu Evropy. Rupnik, který se zabýval národními pohledy středoevropských etnik podrobněji, uvádí, že zatímco Maďaři a méně i Češi vnímají střední Evropu historicky spíše jako „dunajskou oblast" s jádrem v bývalém Rakousku-Uhersku, Poláci ji berou jako teritorium mezi Německem a Ruskem. Tedy to, ve kterém dějinně dominovali, včetně pobaltských států, západního Běloruska a Ukrajiny. Dále Rupnik poukazuje na fakt, že u Poláků je sounáležitost se střední Evropou jako specifickým regionem méně intenzivní než u Čechů, Slováků, Maďarů či Slovinců, neboť Poláci často dávají přednost ztotožnění se s Evropou jako celkem (Rupnik 1992, s. 15). Národy středovýchodní Evropy shodně o sobě tvrdí, že vždy patřily do Evropy (tj. k Západu) a po čtyřicetileté pauze se do ní po roce 1989 opět vrací. Jako důkaz toho prezentují své členství v EU. K Západu tradičně pohlížejí jako na vzor, zatímco k Východu jako na nebezpečí, něco nepřátelského ba cizího (dějinná zkušenost s Tatary, Turky a Rusy), před čímž je nutno Evropu, tedy Západ, chránit. Poláci a Maďaři sebe v minulosti dokonce nezřídka označovali za ochránce Evropy a východní, potažmo jižní hranici jimi ovládaného území za historickou hranici mezi Západem a Východem.

Podobně se k Západu hlásí i Slovinci a Chorvaté, buď přímo, nebo skrze příslušnost ke střední Evropě chápané jako východní okraj Západu. Shodně pohrdají Balkánem považovaným za součást Východu, povyšují se nad něj a snaží se od něj distancovat. I u Chorvatů je zřetelný pocit, že v dějinách plnili úlohu krvácejícího obránce Evropy (Západu) proti neevropským vlivům (Turkům a islámu). Řada současných západních autorů a publikací věnujících se tomuto tématu však i nadále řadí oba národy na Balkán (např. Hupchick, Cox 2001). Svůj podíl na chorvatské snaze nebýt ztotožňován s Východem nese i averze proti Srbům. Příkladem budiž symbolické stanovení východní hranice ustašovského státu na Drině, o čemž píší Rychlík a Perencevič (2007, s. 278–279): „Hranice na Drině měla pro ustašovce přímo symbolický význam: řeku označovali za ‚hranice mezi východním a západním světem, ke kterému patříme'." Jisté sklony k pohrdání Balkánem, resp. Východem, jsou kupodivu patrné i u Rumunů. Proti Slovincům a Chorvatům se ale přímo k Západu nehlásí, těžko by k tomuto zařazení hledali argumentaci. Nepřímo však lze tyto snahy zaznamenat v obecné tendenci Rumunů považovat se za potomky částečně romanizovaných Dáků. Od východní Evropy, kterou ztotožňují s Ruskem a státy bývalého SSSR, mají sklon se distancovat inklinací k regionu středovýchodní Evropy, kam část rumunského území (Sedmihradsko) historicky náležela. Postoj svým způsobem podobný k tomu chorvatskému, maďarskému či polskému zastávají pobaltské národy a Finové. Ti se shodně vždy považovali za historický okraj Západu, a to i v dobách pod ruskou i sovětskou nadvládou. Argumentují přitom náboženstvím a sociokulturním charakterem odlišným od Východu, tj. Ruska. U Litevců a Finů se v minulosti také pravidelně objevovaly interpretace jejich dějinné úlohy jako obránců nárazníkového pásma mezi Západem a Východem. Jak se ve svých pracích shodují Švec a kol. (1996) i Jutikkala s Pirinenem (2006), spíše než ke středoevropské identitě, kterou lze hledat ve větší míře pouze u Litevců,

se přiklání ke konstruktu skandinávsko-baltského severského regionu, vesměs střízlivě chápaného jako periferii Západu.

Zatímco národy západní a střední Evropy se většinově a hrdě hlásí k Západu, u národů východní Evropy naopak není pocitová lokalizace sebe sama k Východu tak obvyklá. Pojmy Východ a východní Evropa bývají i tady často vnímány jako vnější označení dané tomuto regionu Západem s podtextem čehosi zaostávajícího, neplnohodnotného a nedostatečně „evropského". Některé balkánské národy proto upřednostňují identifikaci s Evropou jako celkem nebo s jižní Evropou. Dokonce ani Rusové sami sebe neztotožňují s Východem či východní Evropou. Rusko spíše chápou jako region vůči vlastní Evropě konkurenční, což odpovídá pojetí duality Západ vs. Rusko, resp. Evropa vs. Rusko.

Pokud bychom se pokusili o zobecňující pohled na vnímání Evropy jako duálního prostoru tak, jak ji cítí samy národy, nelze zde přehlédnout jednu zajímavou pravidelnost. Čím západněji lokalizovaný národ, tím je u něj obvyklejší chápat Evropu pohledem duality sekundárního typu. Tedy tak, že Západ (západní Evropa) je brán za vlastní Evropu, zatímco Východ představuje jakousi zaostávající „také Evropu". Čím východněji sídlící národ, tím silnější tendence vidět Evropu hlediskem duality primárního typu, tj. dvou rovnocenných a svébytných částí. Kromě toho národy střední a zejména středovýchodní Evropy inklinují často k tomu, brát svůj region za specifický, ne-li za „třetí Evropu". Dnes převažující západo-východní vnímání duality naopak sdílí méně některé jihoevropské národy (Španělé, Italové, Řekové), které tak nezřídka upřednostňují severo-jižní dělení.

2.2.2. Střední Evropa: alternativní či komplementární koncept?

Střední Evropa představuje z pohledu konceptu této práce oblast eminentního zájmu, prostor, v němž můžeme, už vzhledem ke stanoveným pracovním hypotézám, předpokládat průběh a posuny hlavní hranice duality. Střední Evropou a jejím postavením v základní diferenciaci evropského prostoru se zabývala řada prací, z nichž některé mají charakter ucelenějších konceptů. Mnohé již byly zmíněny v diskusi věnované primárně pojetí a vymezení evropské duality. Zaměřme se proto na tomto místě na polemiku s koncepty střední Evropy a především na otázku jejich kompatibility s konceptem duality. Tuto problematiku lze považovat v kontextu uvedené diskuse za natolik důležitou a zároveň specifickou, aby jí byla věnována zvláštní podkapitola.

Původ pojmu střední Evropa sahá, jak již bylo uvedeno, do období vídeňského kongresu 1814–1815, kde byl tento termín poprvé použit oficiálně. Zpočátku se vztahoval zejména k území Německa a právě zde byl rovněž nejčastěji používán. Vzestupem mocenských ambicí Německa, které jím zdůrazňovalo svou středovou polohu v evropském systému, se tento pojem stal součástí geopolitických konceptů (německá Mitteleuropa apod.) a jeho prostorové vymezení bylo rozšířeno směrem na východ, přibližně až k ruským, respektive sovětským hranicím a na Balkán. Takovéto chápání střední Evropy smetla

2. světová válka a překryla je ostrým bipolárním rozdělením. V poválečném období se utváří nové myšlenkové pojetí střední Evropy, úžeji vymezené a již více odpovídající jeho dnešní podobě, která ve své podstatě vychází z rámce západo-východní polarity. Při strukturaci vybraných konceptů, uvedené v předcházející podkapitole, byly v naší studii pracovně vymezeny čtyři hlavní pojetí základního dělení Evropy. Poslední oddíl v nich tvořily právě koncepty, které nějakým způsobem vnímají střední Evropu jako specifickou, historicky svébytnou až samostatnou. Ani v případě tohoto oddílu nelze očekávat nějaké jednotné a ucelené pojetí, ale opět spíše širší spektrum konceptů. Ty můžeme s jistou dávkou zjednodušení rozdělit do dvou až tří skupin:
1. střední Evropa jako přechodové pásmo – součást duálního rozdělení Evropy
2. střední Evropa jako svébytný a samostatný region – jakási „třetí Evropa"
(3. střední Evropa jako dílčí region v rámci pluralitního konceptu Evropy).

První skupina zahrnuje koncepty, jež lze označit za komplementární, tedy takové, které stávající koncept duality Evropy doplňují a víceméně s ním korespondují. Střední Evropa je zde chápána vesměs jako *historická přechodová zóna mezi Západem a Východem*. Míra její inklinace k jedné nebo druhé části je dobově proměnlivá a závislá na úhlu pohledu. Mezi zastánce tohoto názoru patří například Stehlík (1996), který považuje střední Evropu coby svébytný region za umělý konstrukt a sám upřednostňuje striktní dělení evropského prostoru na Západ a Východ. Jako velká část jiných autorů nevnímá dualitu Evropy pouze z kulturně-historického hlediska, nýbrž se snaží o její komplexnější vidění, v němž zvažuje čtyři hlavní dějinná kritéria: etnické, náboženské, ekonomické a politické. Na jejich základě dále diferencuje Západ do pěti a Východ do tří dílčích regionů, přičemž vychází z reality první poloviny 90. let 20. století. V názvech těchto regionů používá Stehlík malých začátečních písmen. Západ dělí na (vlastní) západ, jihozápad, jih, středozápad a sever, Východ dále na (vlastní) východ, jihovýchod a středovýchod. Středoevropský prostor tak rozdělil mezi dva dílčí regiony: středozápad příslušející k Západu a středovýchod jako součást Východu. Argumentuje přitom tvrzením, že vztahy středozápadu k Západu a středovýchodu k Východu historicky převažovaly nad vzájemnými vztahy středozápadu a středovýchodu. Není bez zajímavosti, že k středozápadu kromě Německa, Švýcarska a Rakouska počítá historicky i aktuálně (s výjimkou let 1918–1989) také Česko a Slovinsko. Ty jako jediné z transformujících se zemí bere za přímou součást Západu. Středovýchod vymezuje územím pobaltských států, Polska, Slovenska, Maďarska a Chorvatska a považuje jej za přechodové pásmo, když uvádí: „Středovýchod tu na rozdíl od ‚německého' středozápadu tvoří skutečný přirozený přechod mezi západem a východem" (Stehlík 1996, s. 98).

Naproti tomu polsko-americký historik Wandycz (2004) již přiznává střední Evropě specifické postavení, nikoli však status samostatného regionu. Střední Evropu, kterou prakticky ztotožňuje s Evropou středovýchodní, charakterizuje jako „střední pásmo" mezi Západem a Východem, které bylo od 10. století kulturně i nábožensky západní, přesto nezřídka inklinující a přiřazované

k Východu. Střední, resp. středovýchodní Evropu chápe v minimalistickém pojetí vymezeném dobově proměnlivým územím Polska, českých zemí / Československa a Maďarska/Uher (takže přechodně i s Litvou, Sedmihradskem, Chorvatskem apod.). Naopak k ní neřadí rakouské země a Slovinsko. Proti pojetí zastávanému naší studií, která pomyslnou hranici duality nezřídka vede skrze tuto oblast, ponechává Wandycz středovýchodní Evropu jednotnou a přiklání se spíše k jejímu řazení k Západu.

Wandyczovu vymezení se přibližuje Křen (2005). I on vnímá území střední Evropy flexibilně a ztotožňuje jej s historicky proměnlivými státními celky Polska, českých zemí / Československa, Maďarska/Uher a jejich státotvornými národy. Navíc k nim ale přidává Rakousko/rakouské země vč. Kraňska. Vlastní Německo vnímá jako přímou součást Západu, čímž se jeho historická „účast" v této střední Evropě omezila na epizodický případ NDR. Oblast střední Evropy (pojmu středovýchodní se spíše vyhýbá) Křen charakterizuje mimo jiné povrchním přejímáním západních vzorů a jejich aplikací na archaické společenské struktury. Svůj koncept zasazuje do kontur systému jádro – periferie, kde střední Evropu dlouhodobě situuje na pomezí semiperiferie a periferie. Sleduje vývoj jejího postavení v kulturně, ekonomicky, sociálně i politicky rozdělené Evropě a vnímá ji tím jako „přechodovou zónu" (Křen 2005, s. 251), kudy historicky vedla a dodnes vede pomyslná hranice mezi Západem a Východem. Pro 19. a první polovinu 20. století považuje Křen na základě vzájemného srovnání jednotlivých území rakouské a české země, Slezsko a německou částí Polska za součást Západu, zatímco území na východ od nich za součást Východu. Počínaje rokem 1945 pak akceptuje realitu bipolárního rozdělení. O podobně dynamický a komparativní přístup se snaží i naše publikace, v níž je navíc pojem přechodová zóna upřednostněn před neurčitě vymezovanou střední Evropou.

Za alternativní až konkurenční k našemu pojetí a konceptu duality můžeme považovat chápání střední Evropy jako *svébytného a samostatného regionu, jakési „třetí Evropy"*. V této souvislosti lze opět připomenout například koncept německé Mitteleuropy a jiné předválečné projekty. Myšlenkový základ nového pojetí střední Evropy jako svébytného historického regionu položil ve své práci vydané roku 1950 americký historik polského původu Halecki (nověji 2000). Jako ostatní autoři i on ve své diferenciaci Evropy vycházel z její západo-východní duality, když ji rozčlenil na čtyři historické a kulturně geografické regiony: západní, středozápadní, středovýchodní a východní Evropu. Zatímco do území západní Evropy zahrnul Britské ostrovy, Benelux, Švýcarsko a Francii, za východní Evropu označil území Běloruska, Ukrajiny a pro novější dobu i eurasijské Rusko. Jižní a severní Evropou ani Balkánem se ve svém konceptu moc nezabýval. Zbývající část – střední Evropu – rozdělil na dvě části: středozápadní (Německo a Rakousko), kterou pojal jako historickou součást Západu, přičemž německé etnikum vnímal jako jednoznačně západní element a středovýchodní (Polsko, české země, Slovensko, Maďarsko, příp. dříve celé Uhry), definovanou jako hraniční oblast *(borderland)* západní civilizace dějinně lavírující mezi

Západem a Východem. Z Haleckého závěrů lze vyčíst, že pro období novověku řadil většinu středovýchodní Evropy do postavení nepřímé součásti Východu, zatímco v případě českých zemí a Rakouska se přiklonil k západní příslušnosti. Jak sám ale k tomu dodává: „Bylo by nedorozuměním tvrdit, že tyto dvě části (středozápadní a středovýchodní Evropa – pozn. autora) mají spolu více společného než středozápadní se západní a středovýchodní s východní Evropou" (Halecki 2000, s. 125). Z obou originálních označení regionů střední Evropy, středozápadní a středovýchodní, které vytvořil a svým dílem autorsky uvedl, se podařilo do běžné geografické praxe zavést jen označení druhé.

Pojem středozápadní Evropa je dnes používán jen výjimečně. Tento termín a vlastně i svébytnost jeho regionu odmítl také maďarský historik Szücs (nověji 2001). Ve studii publikované v 80. letech minulého století a příznačně nazvané „Tři historické regiony Evropy" nepřijal existenci samostatné středozápadní Evropy s tím, že ta v dějinách tvořila vždy přímou součást Evropy západní. Své tři historické regiony nazval: západní, střední a východní Evropa a každému z nich přiznal vlastní svébytnost. Střední Evropě, kterou vymezil přibližně v hranicích Haleckého středovýchodní Evropy, tím dodal status jakési „třetí Evropy" částečně konkurující klasickému konceptu duality. Západní hranici své střední Evropy lokalizuje s platností od středověku po 19. století přibližně na dolním toku Labe a Saaly, západní a jižní hranici českých zemí a na řece Litavě, tedy tam, kde stály východní hranice Franské říše za Karla Velikého. Pro období od 800 do 1526 vnímá tento region jako „nový Západ", po 1526 pak jako specifický průsečík vlivů Západu a Východu. Szücsovo pojetí střední Evropy našlo velký ohlas v pracích řady autorů, povětšinou středoevropského původu (Wandycz 2004, Křen 2005). Tendence chápat střední Evropu jako svébytný region je zřetelná například též u Forsta de Battaglii (1960), jehož konceptem Zwischeneuropy se ještě budeme zabývat, nebo u Rupnika (1992), který ve své práci z počátku 90. let vidí potenciál „třetí Evropy" ve smyslu alternativy k striktnímu západo-východnímu dělení spíše až v budoucnosti.

Pro úplnost bychom mohli uvést ještě jeden způsob pojímání střední Evropy, a to v podobě regionu včleněného do rámce pluralitního konceptu diferenciace Evropy. Tuto představu ale nelze považovat za přímo se vztahující ke sledované problematice.

Jiný pohled na koncepty střední Evropy nabízí diskuse jednotlivých geografických vymezení území tohoto regionu. V inspiraci Hnízdem (1995, s. 82–84) zde můžeme rozlišit přibližně čtyři hlavní pojetí geografické podoby střední Evropy, které lze pro zjednodušení pracovně označit následovně:

1. střední Evropa jako prostor německé kulturní a mocenské hegemonie
2. střední Evropa jako „rakousko-uherské dědictví"
3. střední Evropa jako „nárazníkový pás" mezi Německem a Ruskem – mezi Západem a Východem
4. střední Evropa jako středovýchodní Evropa v jejím úzkém polsko-česko-slovensko-maďarském vymezení.

Pro první ze jmenovaných *pojetí* by se nabízel přídomek *„německé“*, jednak proto, že Německo a německá etnická oblast v něm představují přirozené centrum, a jednak proto, že mezi jeho teoretiky a zastánce patřili výhradně Němci. Minulý čas je na tomto místě použit záměrně, neboť po 2. světové válce se stalo takové vnímání Evropy ojedinělým, a to i v samotném Německu. Podobu tohoto pojetí nejlépe vystihuje předválečný *koncept Mitteleuropy* (více viz předchozí podkapitola). Region střední Evropy zůstává sice i nadále v popředí zájmu německých historiků a geografů, ti se v jeho souvislosti ale spíše soustředí na pohled do minulosti (Schultz 1989, 1990; Schenk 1995; Simms 1997), neboť vlastní pojem Mitteleuropa je v německé paměti stále částečně spojován s nacistickou ideologií a je tudíž „kompromitován“. Za výjimku můžeme považovat Schenkův pokus o vymezení střední Evropy navazující na její předválečné chápání, nicméně již oproštěný od jakýchkoli ideologických a mocenských záměrů. Schenk (1995) určil její současnou podobu územím států: Německo, Rakousko, Polsko, pobaltské státy, Česko, Slovensko, Maďarsko, Chorvatsko, Slovinsko a italské Furlansko. Za svébytnější region považují dnešní němečtí (ale i rakouští) autoři spíše středovýchodní Evropu, od níž však území Německa víceméně distancují. Regionální výjimku může tvořit oblast bývalého NDR, příp. Bavorska, kde historicky přetrvává jistý středoevropský akcent ve vnímání vlastní regionální příslušnosti.

Rovněž *„rakousko-uherské“ pojetí* střední Evropy, tedy její ztotožnění s územím bývalé rakousko-uherské monarchie, lze brát spíše za reliktní. Patrné bylo hlavně v meziválečné éře, a to například v politickém a hospodářském projektu tzv. Podunajské federace, která měla za úkol integrovat a posílit takto chápanou střední Evropu, aby mohla efektivněji čelit hrozbám ze Západu (Německa) a Východu (SSSR). Mezi její teoretiky a zastánce patřili mj. československý ministerský předseda Milan Hodža, Winston Churchill a Otta Habsburský. V dnešní době je toto pojetí střední Evropy ještě stále živé především v maďarském ale i chorvatském a slovinském prostředí, konkrétně v rovině regionální politiky a identity. Zmíněnou skutečnost dokládá Hnízdo (1995, s. 84) slovy: „… takto chápané středoevropanství působí dnes jako silný regionální faktor ve vnitřní politice řady současných států od severní Itálie přes Chorvaty osídlené části Bosny a Hercegoviny, srbskou Vojvodinu, západní Rumunsko, Zakarpatskou Ukrajinu až po jihovýchodní Polsko.“

Původně předválečné geopolitické *pojetí střední Evropy jako nárazníkového pásu mezi Německem a Ruskem*, přeneseně mezi Západem a Východem, bylo po 2. světové válce značně transformováno a fakticky ztotožněno se státy východního bloku bez Sovětského svazu. Jedním z tvůrců tohoto konceptu byl rakouský diplomat Forst de Battaglia (1960). Myšlenkově čerpal z předválečných geopolitických představ, které propojil s Penckovým projektem Zwischeneuropy (viz předchozí podkapitola). Jako Zwischeneuropu pojmenoval i svůj konstrukt střední Evropy, ve kterém zohlednil poválečné rozdělení Evropy. Jejím integračním a historickým jádrem mělo být území středovýchodní Evropy (dle něj: Polsko, Československo, Maďarsko, Chorvatsko, Slovinsko, Rakousko)

s politickým centrem ve Vídni. Kromě toho do Zwischeneuropy začlenil Finsko, pobaltské státy, Bělorusko, Ukrajinu, Rumunsko, Bulharsko, zbytek Jugoslávie a Řecko. Jediné Finsko zde považoval spolu se středovýchodní Evropou za historický Západ, ostatní pak za historický Východ. V novějších pracích lze podobné vymezení tohoto regionu, ovšem již bez Finska a pobaltských států, sledovat například u Magocsiho (2002), Krejčího (2000) nebo maďarských historiků Bérenda a Ránkiho (1974). Jednotlivá jejich pojetí se však již od sebe mírně liší. Relativně nejúžeji vymezili tento region Bérend a Ránki (1974), a to územím států: Polsko, Československo, Maďarsko, Jugoslávie, Rumunsko a Bulharsko, tedy bez Rakouska a NDR. V jeho spojitosti použili označení středovýchodní Evropa. Krejčí (2000) tuto oblast nazývá středoevropským prostorem a zahrnuje sem historické území Německa, Polska, států bývalého Rakousko-Uherska a celý Balkán. Podobně široké je i Magocsiho vymezení střední Evropy (Magocsi 2002) jen s tím rozdílem, že k ní ze současného Německa řadí jen území bývalé NDR a Bavorska, na západě přidává navíc severozápadní Itálii (Benátsko) a na východě Litvu, Bělorusko, západní Ukrajinu, Moldavsko.

V samotných zemích, které bývají bez výjimky zahrnovány naprostou většinou autorů do střední Evropy, v Polsku, Česku, Slovensku a Maďarsku, převažuje od dob studené války úzce chápané vymezení střední Evropy. To odpovídá regionu v jiných konceptech označovanému za *Evropu středovýchodní,* tedy území dnešního Polska, Česka, Slovenska a Maďarska, někdy i Slovinska a méně Chorvatska. V případě historického pohledu je pak tato oblast upravována dle dobově aktuálních hranic jmenovaných států. Takto vnímají střední – středovýchodní Evropu již diskutované koncepty Szücse (nověji 2001), Wandycze (2004) nebo Křena (2005). Většina zastánců tohoto názoru se přiklání k tvrzení, že takto vymezený region tvořil buď historickou součást Západu, nebo je přinejmenším charakterizován jako specifický přechod mezi Západem a Východem, čímž se zásadně od východní Evropy/Východu liší. V pohledech středoevropských autorů se pak nutně promítá i jistá subjektivita podmíněná dějinnou snahou zdejších národů o distancování se od Ruska, tedy Východu. Ve spojitosti s direktivním zařazením těchto států v ostré poválečné dualitě Evropy k Východu tak ve svém známém eseji „Únos západu aneb Tragédie střední Evropy“ použil spisovatel Kundera dokonce označení „uloupený Západ“ (Kundera 1986, in Rupnik 1992). Specifičnost a přechodový charakter střední Evropy vystihl ve své studii i Rupnik (1992), francouzský politolog a historik narozený v Praze. Novodobou střední Evropu vymezil územím států Polska, Česka, Slovenska (v době vzniku jeho práce ještě Československa), Maďarska a Slovinska, naopak Německo a Rakousko řadí do západní Evropy. Při svém historickogeografickém zamyšlení nad polohou sledovaného regionu v kontextu západo-východní duality rozlišuje Rupnik tři způsoby pohledu: kulturní a náboženský, sociální a ekonomický a nakonec politický. Zatímco prostřednictvím prvního chápe střední Evropu přibližně od 11. století jako součást Západu, na základě druhého ji s výjimkou českých zemí řadí nejpozději od

17. století k východoevropskému společenskému modelu. Třetí rovina reprezentující politické tradice pak v jeho podání ponechává tento region na pomyslném pomezí mezi Západem a Východem.

Jak je z použitého členění patrné, byla diskuse různých pojetí střední Evropy podřízena především jejich vztahu ke konceptu duality, který tvoří základní a výchozí myšlenkový pilíř této práce. Z tohoto důvodu nebyla zmíněna celá řada prací, které lze jinak rovněž vnímat jako zásadní či přinejmenším inspirativní (z těch novějších např. Bibó 1997; Davies 2007; Mączak, Samsonowicz, Burke, eds. 1985; Dvorník 1999; Gurňák 2007 aj.). Opřeme-li se závěrem o slova použitá v názvu této kapitoly, můžeme konstatovat, že pojetí střední Evropy představují vůči konceptu evropské duality jak alternativní, tak komplementární koncept. Tento fakt zřetelně dokládá uvedené rozdělení různých představ o střední Evropě do dvou základních skupin. Zatímco první skupinu (střední Evropa jako přechodové pásmo) můžeme považovat za doplňující součást evropské duality, tak druhou (střední Evropa jako svébytný a samostatný region) již vůči základnímu konceptu duality za alternativní, ne-li konkurenční. Skutečností zůstává, že střední Evropa je pojmem a územím, které bývá badateli vnímáno a vymezováno dosti rozdílně. Výrazně to závisí na zvoleném úhlu pohledu, ale též době a lokalitě odkud k ní vzhlížíme. To ostatně platí i pro samotný koncept duality Evropy.

2.3. Definice vybraných pojmů

Vzhledem k tematickému zaměření pracuje tato studie s řadou termínů a pojmů, jejichž vymezení a chápání různými autory se často rozchází. Z tohoto podnětu je vhodné pozastavit se u několika klíčových pojmů a pokusit se je definovat a alespoň rámcově vymezit vzhledem k použití v této práci.

Evropa – Světadíl vymezený na historickogeografickém a kulturním základě, nejzápadnější část kontinentu Eurasie. Při jejím plošném vymezení akceptuje tato práce smluvní fyzické hranice, jimiž jsou na východě pohoří a řeka Ural, Kaspické moře, severní Kavkaz, Černé moře, Bospor a Dardanely, na jihu Středozemní moře, na západě Atlantický oceán a na severu Severní ledový oceán. V těchto hranicích je vlastní Evropou chápána sama evropská civilizace zahrnující jak dnešní evropský Západ, tak Východ (viz níže). Na rozdíl od řady prací především anglosaských autorů zde tedy není pojem Evropa synonymem západní Evropy.

civilizace – Má široké spektrum významů a použití, což činí toto slovo obtížně definovatelným. Často bývá vymezována jako „úhrn politických, sociálních, ekonomických, náboženských a kulturních jevů sledované společnosti“ (Dějiny Evropy 1995, s. 14). Naše práce ji vnímá zčásti účelově spíše jako komplexní sociokulturní jednotku – organizovanou společnost, která je nositelkou daných atributů vyspělosti (především kulturních, přeneseně též politických, ekonomických, společenských aj.). Ze své podstaty se jedná o pojem relativní, tedy

prostorově vymezitelný buď v protikladu k „necivilizovanému" – nenesoucímu atributy vyspělosti (např. antická středomořská civilizace vs. barbaři) nebo vůči jinému „civilizovanému" – nesoucímu odlišný charakter zmíněných atributů vyspělosti (např. evropská/západní civilizace vs. islámská civilizace).

evropská či též *západní civilizace* – Civilizace stojící na „evropských hodnotách a ideálech", které ji odlišují od jiných civilizací; jsou to zejména křesťanství, odkaz antiky, později humanismus, individualismus, demokracie, svoboda člověka, republika a další. V práci se vyskytuje jak v širším pojetí, ve kterém by k ní náležel evropský Západ i Východ, jež vyrůstaly na stejných civilizačních základech, tak vymezení užší, pouze Západ.

identita a *evropská identita* – Zde ve smyslu historické či regionální identity coby soubor specifických a typických charakteristik (kulturních, politických, etnických, ekonomických, sociálních) odlišujících region od okolí a vtiskávajících mu tím jeho svébytný profil. Nebo taky způsob, jímž je tento region definován, skrze něj je vnímán jako jedinečný a na nějž se váže jeho vymezení ve vztahu k jiným.

Orient – Pojem s nejednoznačným významem dávaný ve svém překladu (Východ) do protikladu s Okcidentem – Západem (ve smyslu celé evropské civilizace). Aby se předešlo možné záměně s evropským Východem, je pro účel této práce termín Orient používán jako souborné označení pro vyspělé neevropské civilizace Předního, Středního a Dálného východu Asie a severní Afriky – tj. islámskou, indickou, čínskou aj.

orientalizace – Proces přejímání neevropských, tedy orientálních, resp. asijských vlivů. Též míra ovlivnění prvky typickými pro Orient, příp. Asii. V konkrétní rovině se jedná například o islám, kulturní vliv, orientální despocie apod. Nezaměňovat s pojmem zvýchodnění (viz níže).

Západ a *Východ* – Pojmy vzhledem ke konceptu chápané jako souborná označení pro dvě části Evropy v její duální podobně. Obecně je lze definovat z hlediska jejich identity a charakteristických (kulturních, politických, etnických, ekonomických, sociálních) atributů a vymezovat na základě jejich vzájemné polarity a odlišnosti (blíže viz 4. kapitola).

západní, východní – Adjektiva označující příslušnost ke světovým stranám; ve smyslu duality pak souborné označení charakteristik Západu a Východu, resp. příslušnosti k nim.

zezápadnění, zvýchodnění – Posun (např. daného regionu) na pomyslné ose duality k Západu či Východu ve smyslu posílení atributů a identity Západu nebo Východu.[7]

Sever a Jih – Obecně pro ně platí to, co bylo uvedeno výše pro pojmy Západ a Východ. Pro starověkou Evropu, tedy pro období severo-jižní duality, je možné tyto pojmy paušalizovat jako: Jih = oblast antické středomořské civilizace

---

[7] V anglosaské literatuře se běžně pracuje s pojmem *„westernisation"*, zatímco jeho logický protiklad *„easternisation"* tolik užíván není. U nás termíny zezápadnění a zvýchodnění aplikoval např. Křen (2005).

a Sever = „barbarská“ a neorganizovaná část Evropy, příp. území ležící za hranicemi Římské říše.

západní Evropa, východní Evropa – Nejsou zde chápány zcela ve smyslu synonym Západu a Východu, ale jako jejich užší vymezení, přibližně jako vlastní Západ a vlastní Východ, tj. oblasti se všemi znaky a nezpochybnitelnou příslušností k Západu či Východu.[8]

dualita – Pojem označující stav rozdvojení, v geografickém smyslu pak rozdvojení daného území či regionu. To částečně koresponduje s filosofickým smyslem slova dualita (též dualismus) značící polaritu dvou protikladných aspektů. V konkrétním užitém spojení „dualita Evropy“ je Evropa pojímaná jako prostor, v němž se historicky stýkaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů.

hranice duality – Rozmezí oddělující od sebe dvě části, v tomto případě Evropy (Západ a Východ nebo Sever a Jih).

osa duality – Směr, ve kterém se dualita profiluje (příklad: severozápadně – jihovýchodní).

přechodová zóna – Prostor geografického prolínání obou částí duální Evropy a jejích charakteristických znaků.[9]

Je nutné zdůraznit, že většina uvedených termínů a jejich vymezení v sobě nese rozměr relativní, „poměrný ve vztahu k …“ – čím by byl pojem Východ bez Západu a naopak?

---

[8] Ostatní a podrobnější používaná vymezení regionů Evropy: severní, severozápadní, severovýchodní, střední, středozápadní, středovýchodní, jihozápadní, jihovýchodní Evropa jsou v práci uplatňována spíše doplňkově či pracovně a není je třeba striktně stavět na hlubší definiční bázi. Jejich konkrétní vymezení podléhá proměnlivé historickogeografické realitě a je tedy flexibilní. Úzus ve velikosti počátečních písmen není v češtině zcela sjednocen, v práci se u nich přikláníme k psaní malým počátečním písmenem. Kromě pravděpodobně vyšší gramatické správnosti je to i symbolicky odlišuje od pojmů Západ a Východ, které jim jsou vzhledem ke konceptu práce nadřazené.

[9] Stejného termínu a jeho pojetí užívá ve své práci např. Křen (2005), v anglické podobě *„transition-zone“* pak Jordan (1996). V příbuzné literatuře se vyskytují ale i některé jiné názvy se vztahem k dualitě Evropy, kupříkladu „hraniční prostor“ (Stehlík 1996).

3. Hodnocení vývoje duality Evropy

V pohledu na teoreticko-metodologická východiska a klíčovou literaturu bylo v předchozí kapitole nastíněno, jaký vědecký přístup byl zvolen a o co se práce konceptuálně opírá. Přistupme nyní k objasnění konkrétního postupu a představení jednotlivých metod použitých v naší práci při hodnocení vývoje duality Evropy. Vzhledem k vymezení tématu je zřejmé, že si výzkum vyžadoval použití metod, jež se uplatňují jak v sociální geografii a historii, potažmo historické geografii, tak i v ostatních společenských vědách. Poměrně komplexní a široce časově i prostorově pojatá problematika nutně narážela na omezené možnosti řady metod, se kterými tyto vědecké obory tradičně pracují, zvláště metod kvantitativních. Především analytická část práce vyžadovala citlivý přístup a použití v mnohém inovativních postupů. Jejich podoba byla výsledkem mnoha pokusů, z nichž některé byly časem zavrženy, jiné naopak zpětně zpřesňovány, dále modifikovány či vzájemně kombinovány. Spíše než o přebírání a aplikaci konkrétních metod popsaných v metodických příručkách různých společenských věd (např. geografie – Pavlík, Kühnl 1981, historie – Hroch a kol. 1983) nebo metodologií se teoreticky zabývajících pracích (Korčák 1941; Rokkan, Merritt, eds. 1966; Rokkan 1972; Purš 1973a apod.), můžeme hovořit o jejich volné inspiraci.

Zvolený analytický přístup je kombinací kvantitativních a „měkkých" metod. Za klíčový lze přitom vnímat pokus o pracovní kvantifikaci historické reality, postavenou na základě odhadů a statistik různých ukazatelů, které můžeme v otázce evropské duality považovat za reprezentativní (též viz podkapitola 4.1.). Vzhledem k omezené dostupnosti a přesnosti historických dat i problematičnosti jejich vzájemného srovnání se při jejich statistickém zpracování využilo různých forem kategorizace. Stanovení kategorií pro hodnoty daného jevu (ukazatele) bylo podmíněno jejich přibližným statistickým rozložením. Bylo tedy třeba zvažovat, zda je v souboru zvolených územních jednotek rozložení asymetrické či normální a tomu pak přizpůsobovat rozpětí daných kategorií. Kategorie ve všech stupních analýzy byly vyjádřeny tak, aby se jejich číselné označení pohybovalo vždy na škále 0 až 6 s tím, že hodnota 3 vyjadřovala přibližný střed považovaný za hraniční hodnotu duality. Takto získané hodnoty byly dále zpracovávány pomocí vybraných statistických metod do souborných indexů. Na jejich základě pak byly sledované územní jednotky

podle stanovených pravidel rozřazovány do dvou skupin: mezi ty, které patří buď do jedné, nebo do druhé části duální Evropy (např. Západu a Východu). V tomto smyslu můžeme hovořit o výzkumu založeném na komplexnější komparaci za použití dílčí kvantifikace. Matematicky přesnější a složitější metody kvantitativního srovnání společenských indikátorů na mezinárodní úrovni, které nabízí některé metodické přehledové práce (např. Rokkan, Merritt, eds. 1966; Rokkan 1972), nešlo vzhledem k historickému a komplexnímu zaměření našeho výzkumu plně rozvinout. Na druhou stranu čistě „měkký" přístup by s sebou mohl nést riziko nedostatečné exaktnosti ba spekulací. Z tohoto pohledu lze zvolený přístup považovat za odpovídající zásadám vědecké práce a za konstruktivní cestu k dosažení relevantních výsledků.

Postup výzkumu můžeme rozdělit přibližně do čtyř fází:

První fázi lze vnímat jako přípravnou a konceptuální. Vedle heuristiky při ní šlo o přesnější vymezení tématu, stanovení cílů a vstupních hypotéz. Zároveň zde byl postupně vytvořen vlastní koncept duality Evropy v jeho základní podobě.

Druhá fáze patřila volbě metodiky a jejího pokusného testování na dílčích vstupech a přípravných studiích. Informace a data nashromážděné při heuristice byly podrobeny kritickému rozboru, verifikaci a dále strukturovány. Na základě konceptu došlo k výběru ukazatelů, určení jejich skladebnosti a hierarchie, jakož i váhy při definování duality a pro výpočet souborných pracovních indexů. Následovala periodizace vývoje, stanovení jednotlivých časových průřezů a vymezení jim odpovídajících územních jednotek. Soubor územních jednotek se v souladu s historickými proměnami politické mapy Evropy pro různá časová období lišil.

Ve třetí fázi došlo k přímému sledování vývoje duality, k vlastní analýze aspektů, jejich ukazatelů a dat za jednotlivá území, dále k jejich komparaci, statistické kategorizaci a agregování pracovních indexů. Na základě těchto výsledků se přistoupilo k rozřazování územních jednotek mezi dvě části Evropy a tím i ke konstrukci hranice duality. Jako pomocný prvek zde byly použity pracovní analytické mapy a tabulky, přičemž za konkrétní výstup můžeme považovat zpracované mapy duality. Takto bylo analyzováno všech 14 časových průřezů s tím, že pro předindustriální (předstatistické) období byla výzkumná metoda poněkud zjednodušena. Současně s analýzou stavu, tj. jednotlivých historických průřezů, byl sledován vývoj, tedy změny mezi jednotlivými průřezy. Tento postup byl zároveň spojen s hledáním příčin těchto změn.

V následující a poslední fázi byla vytvořena celková syntéza získaných výsledků a analytických závěrů. V rámci sumarizace a zobecnění těchto poznatků byly nalezeny a vysvětleny dlouhodobé trendy, hlavní historické determinanty, příčiny a zákonitosti vývoje duality Evropy. Tyto shrnující závěry byly nakonec zpětně konfrontovány s některými teoretickými východisky a zákonitostmi prostorového vývoje, vlastním myšlenkovým konceptem duality, potažmo cíli a hypotézami práce. Uvedenému postupu víceméně odpovídá i struktura této studie.

3.1. Výběr ukazatelů

Cesta k naplnění cílů výzkumu vždy závisí nejen na volbě a správné aplikaci metodiky, ale také na vhodném výběru ukazatelů a zdrojů dat. Ten byl podmíněn v prvé řadě vlastním konceptem a mimo to i dostupností a (ne)existencí dat pro kontinuální výzkum vývoje duality. Jak bude později popsáno a zdůvodněno (viz podkapitola 4.1.), byly na základě konceptu vymezeny čtyři souborné aspekty – oblasti reality, na nichž lze sledovat a vymezovat dualitu Evropy. Jde o aspekty s tímto označením: A – kulturní, B – ekonomicko-sociální, C – politický a D – etnický. Ty dále obsahují řadu konkrétních faktorů, které byly sledovány na základě vybraných ukazatelů. Výběr faktorů a ukazatelů duality závisel především na jejich vypovídací schopnosti v souvislosti s historickou realitou a možností jejich dlouhodobého sledování tak, aby byla zajištěna dostatečná srovnatelnost v čase a prostoru.

Pouze část zvolených ukazatelů se zakládala na historických statistikách či odhadech a byla tedy potenciálně kvantitativně podchytitelná. Některé informace bylo naopak nutné odvozovat z obecné znalosti historických reálií nebo „číst“ z tematických map a historických atlasů. V obou případech došlo ke shromáždění velkého množství pramenů i renomovaných zdrojových prací. To umožnilo údaje a data vzájemně verifikovat a doplnit. Statistiky bylo téměř vždy nutné převádět na jiné historické územní jednotky, takové, které nakonec byly při analýze použity (viz následující podkapitola). Vzhledem k vývojově pojatému konceptu duality se použití jednotlivých ukazatelů pro daná období lišilo, ale jen do té míry, aby tím nebyla narušena kontinuita srovnávaných faktorů. Mnohé jejich ukazatele byly proto pouze jinak formulovány nebo nahrazeny příbuznými, pro danou dobu již vhodnějšími a dostupnějšími ukazateli. Jejich chronologicky strukturovaný přehled nabízí tabulka 1.

Faktory a ukazatele zde byly formulovány obecně, jejich konkrétní podobu rozvádí blíže čtvrtá kapitola. Příklad zpracování dat a jejich konkrétních převodů do sledovaných kategorií lze nalézt v příloze 16, kde jsou též uvedeny i konkrétní zdroje dat.

Použitá data můžeme rozdělit na statistická a „měkká“, která daný indikátor přímo nevyčíslují, nýbrž o něm vypovídají verbálním či kartografickým způsobem. První z nich byla hlavním zdrojem informací pro industriální období. Spolu s již poměrně přesnými statistickými odhady umožňovala dokonaleji sledovat a přesněji podchytit stav a vývoj přibližně od poloviny 18. století (plně od poloviny 19. století) do současnosti. Také proto byla použitá metodika zcela rozvinuta až při analýze industriální a postindustriální éry. Statistické zdroje a číselně vyjádřené historické odhady se nejvíce uplatnily při analýze jevů spojených s ekonomicko-sociálním aspektem (hustota zalidnění, urbanizace, HDP na osobu, míra negramotnosti, průměrný věk dožití, sektorové zastoupení ekonomicky aktivní obyvatelstvo, index průmyslové produkce na osobu, počet osobních aut na 1 000 obyvatel apod.). Zdrojem pro výzkum ostatních aspektů (kulturního, politického a etnického), resp. jejich faktorů a ukazatelů, byla spíše tzv. „měkká“ data. To platí i obecně pro analýzu předstatistického období.

Tab. 1 – Faktory a ukazatele v analýze vývoje duality
Pro vývoj ve starověku a raném středověku – severo-jižní dualita

Aspekty a faktory či z nich odvozené ukazatele	Časové průřezy		
	5.–2. stol. př. n. l.	1.–4. stol. n. l.	kolem 800
A – kulturní (kulturně-civilizační)	***3***	***4***	***3***
– celková kulturní úroveň (výskyt a úroveň hmotných památek)	×	×	×
– míra kulturního vlivu (řeckého, příp. římského)	×	×	×
– náboženství	–	–	×
B – ekonomicko-sociální	*2*	*2*	*1*
– hustota zalidnění	×	×	×
– urbanizace – faktor města	×	×	×
– ekonomická úroveň a postavení v systému jádro–periferie	×	×	×
C – politické	*1*	*2*	*1*
– stupeň politické organizace společnosti	×	×	×
– politický status (ve vztahu k ...)	×	×	×
D – etnické	*1*	*1*	*1*
– podíl helenizovaného a romanizovaného obyvatelstva	×	×	×

Pro vývoj v předindustriální éře – západo-východní dualita

Aspekty a faktory či z nich odvozené ukazatele	Časové průřezy					
	kolem 800	11. stol.	kolem 1300	kolem 1500	kolem 1600	pol. 18. stol.
A – kulturní	***3***	***4***	***3,5***	***3***	***2,5***	*2*
– celková kulturní úroveň (výskyt a úroveň památek)	–	×	×	×	×	×
– míra kulturního vlivu (západní × východní)	×	×	×	×	×	×
– náboženství – ritus	×	×	×	×	×	×
– míra „orientalizace“	–	–	–	×	×	×
B – ekonomicko-sociální	–	*2*	*3*	***3***	***3,5***	***4***
– hustota zalidnění	×	×	×	×	×	×
– urbanizace – faktor měst/podíl řemesel a obchodu	×	×	×	×	×	×
– rozšíření středověkých měst záp. typu (městská práva)	–	–	×	×	–	–
– ekonomická úroveň a postavení v systému jádro–periferie	×	×	×	×	×	×
– roveň feudalizace a dominance feudalizace západního typu, postavení rolníka → výrobní a společenské vztahy (resp. převládající typ statku)	–	×	×	×	×	×
– HDP na obyvatele	–	–	–	×	×	×
– rozšíření univerzit a knihtisku	–	–	–	×	×	–
– převažující model rodiny	–	–	–	–	×	×
C – politické	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
– politický status (ve vztahu k ...)	×	×	×	×	×	×
– mocenské vztahy a převládající politická orientace	–	–	×	×	×	×
– území zasažené výboji neevropských národů (Tataři, Turci)	–	–	×	×	×	–
– státní zřízení/politický režim	–	–	–	–	–	×
D – etnické	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
– podíl románských + germánských × grecizovaných + slovanských aj. etnik	×	×	×	×	×	×

Pro vývoj v industriální éře – západo-východní dualita

Aspekty a faktory či z nich odvozené ukazatele	Časové průřezy			
	1815/1820	1870/1871	1910/1914	kolem 1930
A – kulturní	*2*	*2,5*	*2*	*2*
– celková kulturní úroveň; převažující moderní/západní kultura a trendy v umělecké tvorbě; „západní myšlení“	1	2	2	2
– náboženství – ritus	1	1	1	1
– převažující model rodiny[1]	–	1	1	1
B – ekonomicko-sociální	***4***	***5***	***5***	***4***
– hustota zalidnění	(1)	0,5	0,5	0,5
– míra urbanizace	(1)	1	1	1
– ekonomická úroveň a postavení v systému jádro–periferie[2]	3	–	–	–
– výrobní a společenské vztahy a postavení rolníka (resp. převládající typ statku)	2	–	–	–
– HDP na obyvatele	(1)	1	1	1
– převažující model rodiny	1	–	–	–
– podíl EAO mimo primér	(1)	1	1	1
– stupeň industrializace (3 indikátory[3])	–	2	2	2
– míra negramotnosti	–	1	1	1
– průměrný věk dožití	–	–	–	1
C – politické	*1,5*	*1,5*	*2*	*2*
– politický status (ve vztahu k ...), mocenské vztahy a převládající politická orientace	2[4]	1	1	1
– státní zřízení/politický režim, míra svobody a postavení jedince	1	1	1	1
D – etnické	*1*	*2*	*2*	*2*
– podíl románských + germánských × grecizovaných + slovanských aj. etnik	1	1	1	1

Pro vývoj po 2. světové válce a v postindustriální éře – západo-východní dualita

Aspekty a faktory či z nich odvozené ukazatele	Časové průřezy	
	1970/1980	současnost
A – kulturní	*1*	–
– celková kulturní úroveň; převažující moderní/západní kultura a trendy v umělecké tvorbě; „západní myšlení“	1	–
B – ekonomicko-sociální	*4*	***5***
– podíl EAO v priméru	0,5	0,5
– podíl EAO v terciéru a kvartéru	0,5	0,5
– index lidského rozvoje (3 indikátory: HDP na obyv., míra negramotnosti, průměrný věk dožití v poměru 1 : 1 : 1)	2	2
– počet osobních aut na 1000 obyvatel	1	1
C – politické	***5***	*2,5*
– politická (a hospodářská) orientace a integrace	2	1
– politický režim, míra svobody a postavení jedince → index demokracie a ekonomické svobody	1	1
– politicko-ekonomický charakter/ideologie	1	–
D – etnické	*1*	*1*
– podíl etnika na území[5]	1	1

Pozn.: Čísla u aspektů značí jejich přibližnou váhu při sledování a definování duality v daném časovém průřezu. Proložená hodnota znamená, že aspekt je hlavní, podtržená tzv. hlavní vedlejší (sekundární) a normální pak ostatní vedlejší.
Pomlčka u faktorů nebo ukazatelů vyjadřuje jejich nepřítomnost v analýze daného časového průřezu. Značka „×“ naopak znamená jejich přítomnost a je použita pro ta období, v nichž se při analýze ještě nedošlo k podrobnější hierarchizaci ukazatelů.
Číslo u faktorů nebo ukazatelů značí jejich přibližnou váhu při výpočtu souborné agregátní hodnoty pro daný aspekt.
Pro podrobnější vysvětlení viz 4. kapitola.

1 Převažující model rodiny patřil dříve do ekonomicko-sociálního aspektu. Důvodem jeho přesunu do skupiny kulturních ukazatelů a faktorů byla skutečnost, že počínaje průřezem 1870/1871 byl aspekt ekonomicko-sociální formulován výrazně ve smyslu ekonomické a sociální vyspělosti, o čemž převažující typ rodiny příliš nevypovídal.

2 Nepřímo odvozena z indikátorů uvedených v závorkách: hustota zalidnění, HDP na obyvatele, míra urbanizace, podíl EAO mimo primér (skladebná váha každého z nich shodně = 1).

3 Index průmyslové produkce na hlavu, podíl EAO v sekundéru, vybavenost železnicí (váženě na obyvatele i na plochu).

4 Zde byl navíc zohledněn i bývalý status k napoleonské Francii (území zasažené napoleonskými výboji).

5 Viz předcházející poznámka.

Zdroj: vlastní návrh

3.2. Periodizace vývoje a hodnocené územní jednotky

Dualita Evropy není stejně jako ostatní geografické jevy a fenomény vázána pouze na prostor, nýbrž je v ní plně obsažen i časový rozměr. Na základě vymezeného konceptu můžeme takto pojímanou problematiku sledovat již od dob vniku první „vyspělé“ civilizace v Evropě – civilizace antické či lépe středomořské, která poprvé rozdělila Evropu na „civilizovanou“ a „barbarskou“. Z důvodu co nejkomplexněji, tedy i v plném časovém rozsahu, analyzovat vývoj duality Evropy, se tato práce zabývá celým tímto časovým horizontem. Vytvořená periodizace zohledňuje především skutečnost, že sledovaná problematika má hlavně sociogeografický charakter. Proto se v ní uplatnil koncept teorie vývojových stádií, tj. tří základních etap vývoje společnosti: předindustriální, industriální a postindustriální (viz podkapitola 2.1.). Tyto etapy byly dále rozčleněny pomocí běžné periodizace evropských převážně politických dějin na starověk, středověk a novověk. Následné stanovení konkrétních časových průřezů pro historickogeografickou analýzu bylo podmíněno několika požadavky. Každý historický průřez byl vytyčen tak, aby:

- demonstroval výsledek změny, předcházelo mu tedy dynamické období ve vývoji Evropy a její duality
- byl časově situován do poměrně stabilizovaného a přehledného období (se stabilitou hranic sledovaných územních jednotek), a to i z pohledu vybraných faktorů a hranice duality
- časové rozestupy, tj. délky období mezi historickými průřezy, byly vzájemně srovnatelné a směrem do současnosti se postupně zmenšovaly
- existovalo k němu dostatečné množství zdrojových dat, včetně kartografických a statistických.

V několika případech bylo nutné učinit dílčí výjimky, zejména tehdy, když daný průřez měl za úkol podchytit celé, šířeji vymezené, ale zároveň dostatečně stabilizované období. To se týkalo meziválečného období a let 1945–1989, kde byly za účelem analýzy zvoleny průřezy 1930 a 1970/1980. Pro starověk se naopak oba historické „průřezy“ ponechaly v podobě celého reprezentativního a poměrně stabilizovaného období a nebyly tak sledovány pomocí některého uměle zvoleného data odrážejícího momentální stav. Důvodem byla absence dostatečného množství dat ke konkrétnímu historickému času. Většinu ukazatelů bylo proto nutné pojímat longitudinálně (např. v případě politického statusu – celková délka nadvlády Římské říše na daném území v období od poloviny 1. stol. n. l. do 400). Proces periodizace tímto způsobem nakonec vymezil 14 časových průřezů (viz tab. 1 v předchozí podkapitole).

Podobně jako časovou osu bylo třeba rozčlenit evropský prostor do většího počtu územních jednotek. Soubor regionů a jejich konkrétní územní vymezení nešlo vzhledem k permanentním proměnám historickogeografické reality pojímat jako neměnný. Při jejich vymezování v daném časovém průřezu se dbalo jak na obecná pravidla regionalizace, tak na metodické požadavky a možnosti jejich analýzy. Konkrétně měly zvolené územní jednotky:

- maximalizovat svou vnitřní homogenitu ve sledovaných parametrech, případně je stanovit tak, aby tvořily dostatečně funkční a vnitřně integrované celky
- umožnit kontinuální srovnání v čase, tedy je vymezit pokud možno podobně jako v předešlém a následujícím průřezu
- být aspoň rámcově vzájemně srovnatelné (toto platí více pro jednotky lokalizované v oblasti přechodové zóny)
- akceptovat dobové historické hranice nebo alespoň hranice reliktní – dříve platné a stále se v určité míře v prostoru projevující
- umožnit použití existujících statistických dat a odhadů, nebo alespoň jejich odvození.

Obecně lze říci, že soubor regionů, který byl podrobován analýze časových průřezů předindustriální (předstatistické) éry, byl menší než pro období mladší. Zatímco pro předindustriální éru se podrobněji analyzovaly pouze územní jednotky lokalizované v oblasti poměrně široce vymezené přechodové zóny, pro mladší průřezy se již analýza vztahovala na celý evropský prostor. Oblasti ležící vně této přechodové zóny byly z pohledu konceptu považovány za takové, nad jejichž zařazením v kontextu systému duality nebylo pochyb. K jejich posouzení postačila pro předstatistické období rámcová kategorizace. Podrobná analýza by zde jednak neměla své opodstatnění a jednak by, vzhledem k časové náročnosti tohoto postupu, postrádala žádoucí efekt. Naopak pro statistické období mělo jejich plné zařazení do analýzy již svou relevanci. I tady přetrvával důraz na sledování území přechodové zóny, čemuž odpovídalo její podrobnější členění. Celkový počet analyzovaných územních jednotek se pro předindustriální etapu pohyboval nejčastěji od 20 do 45, pro industriální mezi 60 a 70 a pro poválečné období a současnost kolem 40. Jejich konkrétní seznamy jsou uvedeny v přílohách v příslušných analytických tabulkách (přílohy 2–15).

3.3. Historickogeografická analýza vývoje a příklad její aplikace

Metodicky i časově nejnáročnější část práce představovala historickogeografická analýza stavu a vývoje vybraných faktorů a jejich ukazatelů za územní jednotky ve všech 14 časových průřezech. Konkrétní postup analýzy je i včetně dvou vybraných příkladů předmětem následujících dvou podkapitol. Zvolená metoda analýzy se rámcově sice pro všechny průřezy shodovala, nicméně vzhledem k dynamicky formulovanému konceptu a faktickým možnostem i potřebám vykazovala při své aplikaci pro jednotlivé historické etapy jisté odlišnosti. Hlavní rozdíl je zjevný mezi jejím koncipováním pro předindustriální, resp. předstatistické období na jedné a pro industriální i postindustriální, tedy obě statistická období na straně druhé. Do předstatistického (předindustriálního) období spadá prvních 8 časových průřezů s posledním k polovině 18. století a do statistického (industriálního a postindustriálního) pak dalších 6 průřezů počínaje 1815/1820. Pro statistické období mohla být historickogeografická

analýza díky přesnosti a dostupnosti zdrojových dat plně rozvinuta a sledování duality v ní bylo pojato numericky a dílem matematizováno. Proti tomu pro období předstatistické bylo vhodnější používat písmennou formu kategorizace (více viz následující podkapitola).

Modifikace a odlišnosti v analýze historických průřezů předstatistické éry můžeme shrnout do těchto bodů:

- Podrobně analyzovány byly pouze územní jednotky předpokládané přechodové zóny.
- Číselnou (numerickou) kategorizaci nahradila písmenná.
- Faktory a jejich ukazatele nebyly uvnitř jednotlivých souborných aspektů (kulturního, ekonomicko-sociálního, politického, etnického) hierarchizovány a byla jim tak přidělena stejná váha.
- Kategorie ani souborné aspekty nebyly matematizovány ani konstruovány agregátním způsobem, chybí i výpočty pracovních indexů.
- Při rozřazování se používal pouze tabulkový způsob, pomocný grafový model byl aplikován až od časového průřezu 1500, ovšem i tehdy v podobě písmenných kategoriích.

Pro lepší pochopení metodických odchylek mezi analýzou předstatistického a statistického období slouží příklad dvou různých analytických průřezů uvedený v následujících podkapitolách 3.3.1. a 3.3.2.

Potřeba flexibilnějšího použití metodiky tak, aby dokázala reflektovat proměny konceptu duality, si vyžádala i některé dílčí výjimky v rámci těchto dvou variant aplikací. Pro analýzu předstatistického období se výjimka týkala obou časových průřezů ve starověku. V nich byla kategorizace velké části sledovaných ukazatelů odvozena longitudinálně a z důvodu severo-jižní orientace bylo použito tomu odpovídající písmenné značení (ne z, v…, ale j, s…). Za specifický lze brát průřez k roku 800. Ten byl analyzován dvakrát, jednou z pohledu severo-jižní duality a následně z pohledu západo-východní duality. Koncept práce považuje oba směry orientace duality pro toto zlomové období za rovnocenné. Poslední výjimku představuje průřez k polovině 18. století. V něm byly již pokusně užity prvky analýzy obvyklé pro statistické období s cílem srovnatelně podchytit vývoj bezprostředně před vstupem do industriální éry a zajistit kontinuitu přechodu z jedné metodické verze do druhé.

Pružnost metodiky se projevila i při změnách v konstelacích čtyř souborných aspektů, na jejichž základě je dualita vnímána a definována. Spíše než o rozdílnost použitých metod se jednalo o tři různé situace, se kterými bylo potřeba počítat. První nastala v případě, že dualita byla určována dvěma vyváženými hlavními aspekty; to platilo pro průřezy: 1500, 1600/1618. K druhé situace došlo, když byla dualita definována jedním hlavním aspektem a druhý (sekundární) měl podobu tzv. „hlavního vedlejšího“ aspektu. Konkrétně se jednalo o průřezy: 1300, polovina 18. století, 1815/1820, 1870/1871, 1970/1980 a současnost. Poslední nastala v případě, kdy výrazně dominoval jediný (hlavní) aspekt, přičemž ostatní byly ve vedlejší pozici. To se týkalo obou průřezů starověku a dále k r. 800, 11. století, 1910/1914 a 1930. Ve všech třech situacích byly použity stejné

postupy. Částečně se lišily pouze vzorce pro výpočet souhrnných indexů duality pro jednotlivé průřezy statistického období (viz podkapitola 3.3.2.).

Za účelem lepšího vysvětlení použitého postupu historickogeografické analýzy byly vybrány dva průřezy – k roku 1500 a k 1910/1914. První ukazuje způsob analýzy pro předstatistické období a druhý pro statistické. Zároveň jde o příklady dvou různých konstelací (situací) souborných aspektů duality.

3.3.1. Komparativní a statistická kategorizace, pracovní indexy

V rámci samotné historickogeografické analýzy můžeme rozlišit dvě základní fáze. Cílem první bylo zpracovat a utřídit dostupné hodnoty a ukazatele za jednotlivé územní jednotky. Pomocí jejich komparace a umístění na „škále duality" je poté rozčlenit do určených kategorií, případně z nich dále agregovat souborné (pracovní) indexy. Druhá fáze, kterou blíže rozebírá podkapitola 3.3.2., na to navázala přiřazováním zvažovaných územních jednotek k jedné nebo k druhé Evropě. Toto rozhodování bylo spojeno jak s patřičnými modely a pevnými pravidly, tak s komplexním „měkkým" posuzováním historickogeografické reality.

Krok 1: Jak jsme výše uvedli, vlastní kategorizaci předcházela poměrně komplikovaná příprava dat k analýze. Ke zpřehlednění a především vizualizaci prostorové historické reality přispěly i zpracované přípravné analytické mapy zobrazující pomocí linií a barevně odlišených ploch některé sledované ukazatele duality v evropském prostoru. Vzhledem k jejich pracovnímu charakteru nebyly tyto mapy do publikace nezařazeny.

V dalších krocích analýzy lze rozlišit dvě dílčí modifikace metodického přístupu, které reprezentují dva zvolené příklady:

Příklad *kategorizace pro předstatistické období*, konkrétně pro průřez k roku 1500:

Krok 2: Komparativní kategorizace územních jednotek byla pro každý časový průřez provedena formou analytické tabulky, jíž navíc předcházela pro statistické období ještě pracovní tabulka kategorizace dostupných odhadů a statistik. Pro předstatistické období se při kategorizaci využilo výlučně písmenného značení, a to v základní formě následovně:

- *Z, z; V, v:* značí skutečnost, že hodnota daného jevu či aspektu odpovídala charakteru, atributu či identitě Západu nebo Východu (jedinou výjimku toto značení tvořilo pro ekonomicko-sociální ukazatele, u nichž bylo *Z, z* používáno pro hospodářsky rozvinuté oblasti); velkých písmen *(Z, V)* se užilo tehdy, když hodnota daného jevu nebo aspektu byla obzvlášť vysoká a vykazovala parametry jádra Západu nebo Východu
- *o:* platí totožná definice jako výše, ale pro vlivy Orientu – vyspělých neevropských civilizací
- *n:* značí, že daný jev či aspekt, respektive jejich hodnoty odrážely výraznou zaostalost (pro ekonomicko-sociální parametry se *n* směšovalo hlavně pro novější období s Východem → *n = v*)

– *Z/z, v/z, v/no* apod.: kombinovaná označení, kde písmeno před lomítkem mělo význam dominantní a za lomítkem doplňkový.

V případě severo-jižní duality platil shodný princip, jen písmena *Z, z; V, v* byla změněna na *J, j* (Jih); *s* (Sever). Ve druhém případě by nemělo velké písmeno *S* z logiky věci své opodstatnění, a proto bylo použito pouze malého písmene *s*.

Konkrétní konstrukce kategorií pro předstatistický průřez 1500 pak měla tuto podobu:

– *A* – aspekt kulturní:
  – příslušnost k náboženství západního/římskokatolického (= *z*) × východního/pravoslavného (= *v*) ritu × islámu (= *o*)
  – celková kulturní úroveň: písemnictví, výskyt a úroveň hmotných památek (majuskule – minuskule – *n*)
  – převažující kulturní vliv na hmotné a písemné památky: gotika, příp. renesance (= *z*) × řecko-slovanský typ umění (= *v*) × orientalizace/vliv z Asie (= *o*)
– *B* – aspekt ekonomicko-sociální (*z* = vyspělé, *n* = zaostávající, ale též zde nahrazovalo *v*):
  – hustota zalidnění (v obyv./km^2): >40 (= *Z*), 15–40 (= *z*), 5–15 (= *z/n*), <5 (= *n/z*)
  – ekonomická úroveň a postavení v systému jádro – periferie (*Z–z–n*)
  – odhad HDP na obyvatele (v PPP podle Maddisona 2002, s. 185), přibližně: >1 000 (= *Z*), 700–1 000 (= *z*), 400–700 (= *z/n*), <400 (= *n/z*)
  – urbanizace a podíl řemesel a obchodu – jen relativně: (*Z–z–n*)
  – rozšíření měst západního typu (městského práva): ano (= *Z, z*), ne (= *n*)
  – rozšíření univerzit a knihtisku: ano (= *Z, z*), ne (= *n*)
  – úroveň feudalismu západního typu a postavení rolníka (*z–n*)
– *C* – aspekt politický:
  – politický status ve vztahu ke Svaté říši římské (*Z* = přímá součást, *z* = politická spojitost) × Osmanské říši (*o* = přímá součást nebo vazal)
  – mocenské vztahy a převažující politická (a vojenská) orientace (*z–v–o*)
  – území zasažené osmanskými, příp. tatarskými výboji (= *o*)
– *D* – aspekt etnický:
  – obyvatelstvo románského a germánského původu aj. západních etnik (= *z*) × řeckého a slovanského původu aj. východních etnik (= *v*) × turkotatarského původu (= *o*) a jejich poměr

Krok 3: Dílčí kategorizace, kterou lze rovněž chápat jako jednotně systematizované poznámky, posloužila k odvození souborných kategorií pro jednotlivé aspekty (A, B, C, D). Při tomto odvozování nesly všechny dílčí ukazatele uvnitř aspektů stejnou váhu a nebyly tedy hierarchizovány. Tímto vzniklé kategorie aspektů byly navíc dále posuzovány z hlediska meziregionálního srovnání a samozřejmě i širšího rámce historické reality a kontinuity vývoje. I tímto způsobem „vnější reflexe“ a kontroly mohlo dojít k částečným úpravám.

Krok 4: Prakticky stejný postup vedl k vytvoření souborných (komplexních) písmenných kategorií[10], tj. výsledného zařazení územní jednotky v duální

Evropě. V této závěrečné fázi kategorizace se ovšem u jednotlivých aspektů již počítalo s jejich různými vahami vymezenými v rámci konceptu duality (viz tab. 1). Ty značily, jak velký vliv měla souborná kategorie aspektu na stanovení výsledku – komplexní souborné kategorie duality.

Příklad části takto vzniklé pracovní analytické tabulky pro rok 1500 s výběrem několika konkrétních území je obsažen v tabulce 2.

Krok 5: Pomocí této výsledné kategorie byla jednotlivá území systematizována do tzv. kategorizační tabulky a doplněna o ostatní oblasti Evropy, jejichž zařazení přímo vycházelo z konceptu duality a nevyžadovalo si tak podrobnou analýzu. Řádky této tabulky představují kategorii dominantního vlivu (jinak též písmeno před lomítkem), tedy i výsledné zařazení regionu na pomyslné škále Západ–Východ. Sloupce ukazují kategorii dílčího vlivu (písmeno za lomítkem) – viz tabulka 3 jako příklad. Takto zpřehledněná forma výsledků a závěrů analýzy posloužila k tvorbě map duality Evropy (obr. 3–16 v 5. kapitole), konečného výstupu zobrazujícího závěry analýzy.

Příklad *kategorizace pro statistické období*, konkrétně pro průřez 1910/1914:

Krok 2: Princip komparativní kategorizace v analýze průřezů statistického období fakticky kopíroval strukturu i jednotlivé kroky postupu pro období předstatistické. Hlavní rozdíl spočíval v nahrazení písmenné kategorizace číselnou, více využívající statistická data, včetně jejich rozložení v souboru územních jednotek. Stupnice pro číselnou kategorii se vždy pohybovala od 0 do 6, a to jak u dílčích indikátorů, tak jimi agregovaných aspektů, pracovních i souborných indexů duality. Středová hodnota 3 na této škále formálně představovala i přibližnou hranici duality, tedy pomyslné rozhraní mezi Západem a Východem, nebo, lépe řečeno, mezi jejich ideálními typy coby dvěma póly duality (viz 4. kapitola). Vymezování jednotlivých kategorií na škále 0 až 6 byla věnována velká pozornost. V základní podobě analýzy dílčích indikátorů umožnila tato škála rozlišení celkem 13 kategorií: 0, 0–1, 1, 1–2, 2, 2–3, 3, 3–4, 4, 4–5, 5, 5–6, 6. Ty z nich, které měly podobu intervalu, se při výpočtech nahrazovaly středovou hodnotou (tj. např. 3–4 → 3,5). Slovní vymezení jednotlivých kategorií lze v případě západo-východní polarity obecně vyjádřit takto:

- 0–1: jádro evropského Východu (jako jeho ideálního typu) nebo extrémně nízké hodnoty nacházející se v naprostém protikladu k nejrozvinutějšímu jádru Západu (v ekonomicko-sociálním aspektu platí pro nejzaostalejší části Evropy)[11] (dříve, tj. pro předstatistické období, tento interval vyjadřovalo písmenné označení *V*)

[10] Také v jejich případě písmeno před lomítkem značilo dominantní vliv, za lomítkem vliv dílčí, doplňkový. Pro udržení přehlednosti platila tato pravidla: Za lomítkem se neuvádí nikdy velká písmena (*Z*, *V*), ta jsou automaticky převedena do minuskulí (*z*, *v*). V případě, že metoda staví před i za lomítko stejná písmena, je dána přednost jen tomu před lomítkem (dominantnímu); lomítko a písmeno za ním se tímto pomíjí coby nadbytečné (např. *Z/z* → *Z*, *v/v* → *v*, *v/vzn* → *v/zn*). Výsledná tabulka souborných kategorií duality pro rok 1500 je uvedena v příloze 6.

Tab. 2 – Analytická tabulka: okolo r. 1500 – vybraná část

Aspekt	Ukazatel	Vybrané územní jednotky					
		Benátsko[1]	Čechy	Východní Prusko	Litva[2]	Srbsko[3]	Krymský chanát
A	– náboženství	z	z	z	z/v	v/o	o/v
	– kulturní úroveň	Z	z	z/n	z/n	v/n	o/nv
	– kulturní vliv	z	z	z	z/v	v/oz	o/v
Váha 3	*Souborná kategorie A*	*Z*	*z*	*z/n*	*z/nv*	*v/on*	*o/nv*
B	– hustota zalidnění	Z	z	z/n	z/n	z/n	n/z
	– ekonomická úroveň	Z	z	z/n	z/n	n/z	n/z
	– HDP na obyv.	Z	z	z/n	z/n	z/n	z/n
	– urbanizace	Z	z	z/n	z/n	z/n	n
	– města západního typu	Z	z	z	z	n	n
	– univerzity a knihtisk	Z	z	n	n	n	n
	– feudální poměry	z	z	z	z/n	n/z	n
Váha 3	*Souborná kategorie B*	*Z*	*z*	*z/n*	*z/n*	*n/z*	*n/z*
C	– politický status k	z	Z	z	–	o	o
	– orientace	z/v	z	z	z/v	o/z	o/v
	– zasažení výboji	–	–	–	–	o	o
Váha 1	*Souborná kategorie C*	*z/v*	*Z*	*z/v*	*z/v*	*o*	*o*
D	– podíl etnika	z	v/z	v/z	v	v	o/v
Váha 1	*Souborná kategorie D*	*z*	*v/z*	*v/z*	*v*	*v*	*o/v*
Výsledná kategorie		*Z*	*z*	*z/n*	*z/nv*	*v/no*	*o/nv*

Pozn.:
[1] Benátsko – jen jeho vlastní italské území, bez Istrie a Dalmácie.
[2] Litva I – vlastní Litva, tedy bez pravoslavných oblastí (ty vymezeny pod označením Litva II).
[3] Srbsko – vlastní Srbsko (bez Vojvodiny) vč. části Černé Hory a severu dnešní Makedonie.
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Tab. 3 – Kategorizační tabulka: okolo r. 1500 – západo-východní dualita

Dílčí vliv → / Dominantní vliv ↓	/z	/v	/n	/o
Z/	– jv. Anglie, sev. a jv. Francie – Flandry a Brabantsko – Porýní a již. Německo – sev. Itálie a Papežský stát – Burgundsko vč. nížin Švýcarska – Benátsko			
z/	– zbytek Anglie a Walesu – zbytek Francie – Dánsko vč. Skane – Portugalsko a Španělsko (kromě Andalusie/Granady) – Baleáry, Korsika, Sardinie – Sicílie a Neapolsko – zbytek Říše (vč. Pomořanska, Braniborska, Saska, všech českých zemí, rakouských zemí vč. Kraňska, alpských horských oblastí) – Istrie a pobřeží Jadranu (úzký pás: ben. Dalmácie, Dubrovník) – Uhry I (sev. a záp., Horní Uhry) – Polsko (vč. Gdaňského Pomořanska, Mazovska, ale bez Haliče)		(+) *vyspělejší (semi)periferie* – Irsko, Skotsko – Norsko, Švédsko – Livonsko, Estonsko – (Vých.) Prusko – Chorvatsko a Slavonie – Uhry II (stř.) – Uhry III (vých., Sedmihradsko) (–) *zaostalejší periferie* – Finsko, Island	– již. Španělsko (Andalusie/Granada)
		– Litva I (vlastní, malá) (+)		
v/	– Kréta, Kypr, již. Egeida a části Peloponésu – Iónské ostrovy		(+) *vyspělejší (semi)periferie* – vých. Halič (polská)[1] (–) *zaostalejší periferie* – Rusko (Moskevské velknížectví) – Pskovská zem – Litva II (vnější, velká) – Moldavsko, Valašsko	– Attika a zbytek Peloponésu[2] – zbytek území dn. Řecka a jv. Balkán (vč. Istanbulu) – již. Krym[3]
			– Bosna[4] (–), úz. dn. Srbska a Černé Hory(–) – území dn. Albánie a Bulharska(–) – záp. pobřeží Černého moře(–)	

V/				
n/	– sev. Skandinávie (Laponsko)	– sev. Karélie		– vých. stepi[5]
o/		– Krymský chanát – Povolží (jádra tatarských chanátů)		

Pozn.:
Z/ = vyspělá jádrová oblast západní části evropské křesťanské civilizace
z/ = (semi)periferní oblast západní části evropské křesťanské civilizace
V/ = vyspělá jádrová oblast východní části evropské křesťanské civilizace
v/ = (semi)periferní oblast východní části evropské křesťanské civilizace
n/, /n = oblast stojící vně evropské křesťanské civilizace; zaostalá a periferní
o/, /o = „Orient" – jiná, neevropská, vyspělá civilizace
/z = západní část evropské křesťanské civilizace
/v = východní část evropské křesťanské civilizace
[1] Východní Halič (polská) kategorizována jako *v/zn*.
[2] Attika a zbytek Peloponésu (bez dílčích pobř. enkláv, které byly pod vládou Benátska) kategorizovány *v/oz*.
[3] Jižní Krym kategorizován jako *v/oz*.
[4] Bosna (a Hercegovina) kategorizována jako *v/zno*.
[5] Východní stepi kategorizovány jako *n/ov* s tím, že převaha dílčích vlivů byla lokálně proměnlivá.
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

- 1–2: řadové oblasti Východu nebo hodnoty ukazatelů pro něj typické (dříve *v*)
- 2–3: přechodová zóna Východu se silným vlivem Západu (dříve *v/z*)
- 3–4: přechodová zóna Západu se silným vlivem Východu (dříve *z/v*)
- 4–5: řadové oblasti Západu nebo hodnoty ukazatelů pro něj typické (dříve *z*)
- 5–6: jádro evropského Západu (jako jeho ideálního typu) nebo extrémně vysoké hodnoty sledovaných ukazatelů (dříve *Z*).

Přibližně na tomto principu byly konstruovány kategorie pro jednotlivé ukazatele založené na „měkkém" vymezení (hlavně kulturní, politické a etnické). Některé z nich bylo vhodnější definovat namísto intervalů pomocí celých čísel (0, 1, 2, 3, 4, 5, 6). Pro statistické kvantitativně vyjádřené ukazatele se při vymezování jejich kategorií zvažovalo několik proměnných: statistické rozložení hodnot, jejich maxima a minima, aritmetický průměr, respektive medián. Principy komplexního posuzování reality (komparace, zasazení do širších časových a prostorových souvislostí a především zohlednění vlastního konceptu duality) byly obecně při stanovování hranic intervalů nadřazeny striktně matematickému přístupu. Vymezování kategorií tak bylo pro každý ukazatel či faktor do značné míry individuální.

Pro příklad průřezu 1910/1914, se jednalo o tyto konkrétní indikátory a způsob jejich polarizace:[12]

- *A* – aspekt kulturní:
  - příslušnost k náboženství: katolicismus a protestantské proudy × pravoslaví (a islám)
  - převažující model rodiny: severozápadní × jihovýchodní
  - celková kulturní úroveň (četnost, vyspělost památek): tvůrčí kulturní jádro a semiperiferie × periferie; b) převažující kulturní vlivy a trendy v umělecké tvorbě a myšlení: moderní/západní × tradiční/východní
- *B* – aspekt ekonomicko-sociální (vesměs ve smyslu vyspělý Západ × zaostávající Východ)
  - hustota zalidnění: vysoká × nízká
  - odhad HDP na obyvatele: vysoký × nízký
  - podíl EAO mimo primér: vysoký × nízký
  - stupeň industrializace (složený z indexu průmyslové produkce na hlavu, podílu EAO v sekundéru a vybavenosti železniční sítí váženě na obyvatele i na plochu)
  - míra urbanizace: vysoká (= urbanizovaná společnost) × nízká (= rurální společnosti)
  - míra negramotnosti: nízká × vysoká
- *C* – aspekt politický:

---

[11] V některých indikátorech je 0 naopak brána jako jev neevropský (pro náboženství: islám, pro etnikum: Turci), ale vzhledem ke konceptu duality pro statistické období jsou některé vybrané neevropské vlivy přičleněny jako součást identity Východu.

[12] Způsoby jejich konkrétní kategorizace uvedeny v poznámkách u přílohy 16.

  - politický status ve vztahu k: hlavním západním koloniálním velmocím (Velká Británie, Francie, Německo) × Rusku; b) mocenské vztahy a převažující směr politické (potažmo i vojenské a hospodářské) orientace: na Západ (a zámoří) × na Východ (a Orient)
  - státní zřízení (režim a jeho stabilita, míra přístupu k moci a její koncentrace, konstituce), postavení jedince a míra jeho svobody a práv: republika/západní typ konstituční monarchie, stabilní a liberální režim a ústava, demokracie, práva a svobody jedince zaručeny, odstraněny feudální přežitky × despocie/východní typ monarchie, nestabilní či konzervativní režim, nedemokratičnost, slabá úroveň svobod a práv jedince, silné feudální přežitky
- *D* – aspekt etnický:
  - podíl daného etnika na území (podle jejich pracovní kategorizace na západo-východní škále jejich identity – podle jazykové příslušnosti, náboženství, kultury a způsobu vzniku národa; jejich váha vždy shodně = 1)

Krok 3: Číselně vyjádřené kategorie pro jednotlivé ukazatele následně posloužily k výpočtu indexů jednotlivých aspektů (= indexy *A, B, C, D*). Na rozdíl od předstatistického období byly tyto ukazatele uvnitř jednotlivých aspektů hierarchizovány a nesly tak různé váhy za účelem jejich skladebnosti. Tyto váhy (viz tab. 1) jim byly přiděleny na základě konceptu duality a jejich vzájemného porovnání. K výpočtu indexů pro jednotlivé aspekty se dospělo dosazením jednotlivých vah do vzorce:

$$\textit{index daného aspektu} = \frac{\textit{součet kategorií jednotlivých ukazatelů vynásobený jejich vahami}}{\textit{součet jejich vah}}$$

Například pro index *B* průřezu 1910/1914

$$\textit{index B} = \frac{0{,}5\times \textit{kategorie hustoty zalidnění} + 1\times \textit{kat. HDP/obyv.} + 1\times \textit{kat. podíl EAO mimo primér} + 2\times \textit{kat. stupně industrializace} + 1\times \textit{kat. urbanizace} + 1\times \textit{kat. míry negramotnosti}}{6{,}5}$$

Krok 4: Stejný princip pak byl použit i v případě výpočtu souborného indexu duality. Způsob jeho výpočtu pro jednotlivé časové průřezy opět závisel na konstelaci základních aspektů odvozené z konceptu této práce. Na statistické období se vztahovaly dvě ze tří těchto konstelací (jsou popsány na začátku podkapitoly 3.3.):

- Jeden hlavní aspekt a druhý tzv. „hlavní vedlejší“ modifikující dualitu (neboli sekundární) a ostatní vedlejší; platí pro průřezy: (polovina 18. století), 1815/1820, 1870/1871, (1970/1980) a současnost. Souborný index duality se zde počítal pouze z indexů dvou hlavních aspektů a jejich vah; v jednotlivých průřezech pak měl tuto podobu:
  - polovina 18. století[13], 1815/1820, 1870/1871

[13] Tento průřez sem byl zahrnut jen vzhledem k použité metodě, jež byla shodná se statistickým obdobím.

$$AB = \frac{A + 2B}{3}$$

– současnost

$$BC = \frac{2B + C}{3}$$

– Jeden hlavní aspekt a ostatní vedlejší; platí pro průřezy: 1910/1914 a 1930. V tomto případě byl nejdříve sestaven z indexů všech vedlejších aspektů pomocný index *X*:

$$X = \frac{2A + 2C + 2D}{6} = \frac{A + B + C}{3}$$

Pokud součet vah převyšoval váhu hlavního indexu *(B)*, byla váha indexu *X* srovnána s vahou hlavního indexu *(X=B)* tak, aby si tím formálně zachoval rozhodující definiční úlohu hlavního aspektu. Výpočet souborného indexu duality pak byl formulován jako:

$$BX = \frac{B + X}{2}$$

– Výjimku z těchto pravidel tvořil průřez k 1970/1980, a to vzhledem k specifikům tohoto období. Váhy aspektů pro ně sice naznačují, že se jednalo o stav dominance dvou hlavních aspektů (B=4, C=5), přesto byla jednomu *(C)* konceptem přidělena hlavní definiční úloha. Aby se tento nepatrný rozdíl vah mezi nimi vyrovnal, byly ostatní dva vedlejší aspekty připočteny k *B*, čímž vznikl pomocný index *X*:

$$X = \frac{A + 4B + D}{6}$$

Index *X* již jako rovnocenný s *C* s ním dohromady vytvořil souborný index duality ve formě:

$$CX = \frac{C + X}{2}$$

Výsledek celého procesu kategorizace – pracovní tabulku kategorizace dostupných odhadů a statistik, jejíž součástí je i vlastní tabulka indexů aspektů duality (zařazeny do příloh 9–15; pro 1910/1910 viz příloha 11), můžeme opět demonstrovat příkladem pro průřez 1910/1914 (tab. 4).

Krok 5: Podobně jako v předstatistickém období došlo i nyní k shrnutí a zpřehlednění výsledků kategorizace formou kategorizační tabulky (tab. 5). V ní řádky značí dominantní vliv – zařazení jednotlivých územních jednotek pomocí hlavního aspektu, tedy kromě období 1945–1989 aspektu *B*. Sloupce pak vyjadřují vliv dílčí, který představuje buď „hlavní vedlejší“ (sekundární) aspekt, pokud byl v konstelaci aspektů přítomen (to platilo pro polovinu

Tab. 4 – Pracovní tabulka kategorizace dostupných odhadů a statistik pro 1910/1914 – vybraná část

Aspekt/	váhy	Ukazatel	Vybrané územní jednotky					
			Anglie a Wales	Čechy	Východní Prusko	Litva[1]	Portugalsko	Srbsko[2]
A/	1	– náboženství	5	5	5	4–5	5	1
	1	– model rodiny	6	4	3–4	2	3	1
	2	– kulturní úroveň a vliv	5–6	4–5	4	2–3	3–4	2
	2	*Index aspektu A*	*5,5*	*4,5*	*4,1*	*2,9*	*3,75*	*1,5*
B/	0,5	– hustota zalidnění	6 (230)	4–5 (132)	2–3 (55)	2 (40)	3 (65)	3 (62)
	1	– HDP na obyv.	6	4	3–4	2	1–2	1–2
	1	– EAO mimo primér	6 (92)	4–5 (61)	3 (43)	1–2 (25?)	3 (43)	1 (18)
	2	– industrializace	6	5	3	1–2	2	1
	1	– urbanizace	6 (75)	2–3 (25?)	2–3 (27)	1–2 (15?)	1–2 (16)	1 (10?)
	1	– negramotnost	6 (<3)	5–6 (3–5)	6 (1)	2–3 (50?)	1–2 (65)	1 (80?)
	5	*Index aspektu B*	*6,0*	*4,4*	*3,4*	*2,8*	*2,0*	*1,2*
C/	1	– polit. status a vztahy	5–6	4–5	5	0–1	4–5	1–2
	1	– režim a postavení jedince	5	3–4	4	1–2	4	3
	2	*Index aspektu C*	*5,25*	*4,0*	*4,5*	*1,0*	*4,25*	*2,25*
D/	1	– podíl etnika	6	4	4	2–3	3–4	1
	1	*Index aspektu D*	*6,0*	*4,0*	*4,0*	*2,5*	*3,5*	*1,0*
Pomocný index X			*5,6*	*4,2*	*4,2*	*2,1*	*3,8*	*1,3*
SOUBORNÝ INDEX BX			*5,8*	*4,3*	*3,8*	*2,0*	*2,9*	*1,25*

Pozn.: Jednotlivé ukazatele jsou uvedeny ve zkrácené podobě, jejich plné znění viz výše v textu. Poznámky k jednotlivým ukazatelům v tabulce a jejich kategorizaci jsou z důvodu jejich značného rozsahu uvedeny v příloze 16. Čísla v závorkách vyjadřují konkrétní statistické hodnoty daného ukazatele nebo jejich odhady na sledovaném území.

[1] Litva je zde vymezena přibližně v dnešních hranicích ale bez části náležící v roce 1910 k Prusku a bývalé ruské Kongresówce, navíc však s příhraničními oblastmi dnešního Běloruska.

[2] Srbsko v hranicích z roku 1910.

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Tab. 5 – Kategorizační tabulka: 1910/1914 – západo-východní dualita

Dílčí vliv → / Dominantní vliv ↓	4–6 (z)	3–4 (z/v nebo z/n)	2–3 (v/z nebo v/zn)	0–2 (v/n, v/on, o/vn)
5–6 (Z)	– většina Anglie a Skotska – Belgie a již. Nizozemsko – sev. Francie – pás Německa zasahující: sev. Porýní/Vestfálsko, již. část sz. Německa, cca dn. Sasko-Anhaltsko, část Braniborska a Sasko			
4–5 (z+)	– zbytek Anglie, Walesu a Skotska – Švýcarsko, dn. sev. Itálie – sev. Nizozemsko, Dánsko – zbytek sz. Německa a Braniborska, Slezsko – stř. a jz. Německo, Alsasko-Lotrinsko, Bavorsko – Horní a Dolní Rakousy a Štýrsko – Čechy – zbytek Francie (již. od Loiry a vých. Francie)			
3–4 (z–)	– Meklenbursko, Pomořansko, Záp. i Vých. Prusko, Poznaňsko – Švédsko, Norsko, Irsko – Katalánsko a Baskicko – rakouské Přímoří	– Morava – dn. stř. Itálie	– sz. Rusko (Petrohradská oblast)	
2–3 (z/n+)	– alpské rakouské země vč. Kraňska – Korsika			– jv. cíp Balkánu s Istanbulem
		– zbývající Španělsko – dn. již. Itálie (vč. Sicílie a Sardinie) – Portugalsko – Uhry I a II – Finsko – rakouská záp. Halič	– ruské Pobaltí (bez Latgalska a Litvy) – ruské Polsko (býv. Kongresówka)	

1–2 (z/n–)			– Uhry III (Banát, Sedmihradsko, Podkarpatská Rus) – rakouská vých. Halič (vč. Lvova) a Bukovina – Litva (malá) – Chorvatsko a Slavonie (vč. býv. Vojenské hranice) – rakouská Dalmácie	– zbytek evropského Ruska, cca dn. Bělorusko, Ukrajina vč. Krymu, Besarábie – Řecko (vlastní) – Rumunsko (Valašsko+Moldavsko) – Bulharsko (vlastní) – Srbsko (vlastní), Bosna – Černá Hora – ostrovy vých. Egeidy, Kréta a Kypr
0–1 (n/z)				– zbytek tureckého Balkánu (území dn. již. Srbska, Albánie, Makedonie a sev. Řecka)

Pozn: Vysvětlivky kategorií pro dominantní vliv = kategorie ekonomické a sociální vyspělosti:
5–6 = nejvyspělejší a nejvíce rozvinutá oblast, resp. jádro industrializované Evropy/„západní průmyslové civilizace" (Z)
4–5 = oblast značně rozvinutá a patřící do vyspělé industrializované Evropy (z+)
3–4 = oblast středně rozvinutá a spíše patřící do vyspělé industrializované Evropy (z–)
2–3 = oblast mírně rozvinutá a spíše patřící do zaostávající Evropy (z/n+)
1–2 = oblast nerozvinutá a patřící do zaostávající Evropy (z/n–)
0–1 = nejzaostalejší a nejméně rozvinutá oblast Evropy (n/z)
Vysvětlivky kategorií pro dílčí vliv značí soubornou kategorii vedlejších aspektů (kulturního, politického, etnického) uvedenou pomocí indexu X:
4–6 = oblast s plně rozvinutou západní identitou u všech vedlejších aspektů (kulturní, politický, etnický) (z)
3–4 = oblast se západní identitou, v níž nebyly všechny její aspekty dostatečně zastoupeny či rozvinuty (z/n); nebo oblast smíšené identity, v níž převažovaly západní znaky nad východními (z/v)
2–3 = oblast smíšené identity, v níž převažovaly východní znaky nad západními (v/z); nebo oblast se smíšenou identitou a nižší rozvinutostí, v níž převažovaly východní znaky nad západními (v/zn)
0–2 = oblast se smíšenou identitou a nižší rozvinutostí, v níž převažovaly východní znaky nad orientálními (v/on); nebo oblast s východní identitou a nižší rozvinutostí (v/n); nebo oblast se smíšenou identitou a nižší rozvinutostí, v níž převažovaly orientální znaky nad východními (o/vn)
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

18. století, 1815/1820, 1870/1871 a současnost) nebo pomocný index *X* sestavovaný v případě, že všechny ostatní aspekty vystupovaly jako vedlejší (platilo pro 1910/1914, meziválečnou éru a specificky i období 1945–1989).

3.3.2. Rozřazování územních jednotek

Druhou fázi historickogeografické analýzy představoval proces rozřazování územních jednotek spojený s konstrukcí hlavní hranice duality. Zjednodušeně řečeno, cílem bylo na základě výsledků předchozí kategorizace určit, ke které části duální Evropy měl daný region přechodové zóny blíže svou identitou, vykázanými hodnotami a znaky. I v této fázi můžeme rozlišit dvě modifikace metodiky – pro předstatistické a statistické období.

Příklad *rozřazování pro předstatistické období*, konkrétně pro průřez k roku 1500:

Pro časové průřezy předstatistického období bylo rozřazování méně složité a bezprostředně vycházelo z písmenně vyjádřených souborných (komplexních) kategorií duality. To znamená, že první písmeno odpovídalo příslušnosti dané územní jednotky: *V, v* = Východ; *Z, z* = Západ (nebo pro starší: *J, j* = Jih; *s* = Sever) a *o* = Orient. Hlavní hranice duality oddělující dvě části Evropy (Západ × Východ, dříve Sever × Jih)[14] pak byla vedena po vzájemné hranici územních jednotek odlišné příslušnosti. Výjimky, které by případně deformovaly její průběh, tj. okrajové oblasti, enklávy či výběžky, řešilo několik doplňkových pravidel (viz níže). Počínaje průřezem 1300 došlo ke zpřesnění tohoto způsobu rozřazování kategorizačním grafem. Do něj byly vnášeny kategorie oproštěné od míry orientalizace, tedy písmenná označení bez *„o“* za lomítkem (území Orientu; s *„o“* před lomítkem do něj nebyla zahrnuta vůbec). Účel kategorizačního grafu spočíval i v kontrole správnosti zařazení územních jednotek do souborné kategorie duality. Od průřezu 1300 začala platit stanoveným konceptem duality definovaná konstelace aspektů, kdy jeden obnášel funkci hlavního a druhý hlavního vedlejšího (sekundárního) aspektu, resp. kdy vedle sebe stály dva hlavní rovnocenné aspekty. Tato skutečnost dovolovala zanést tyto dva aspekty do grafu, přesněji řečeno jejich kategorie, na osy *x* a *y*. Způsob konstrukce grafu a jeho aplikace při rozřazování můžeme dokumentovat příkladem průřezu k 1500.

Pomocí tzv. zóny oscilace (viz poznámka k obr. 1) se v grafu ohraničila oblast, do níž patřící kategorie mohly být potenciálně na základě kategorií vedlejších aspektů posunuty na opačnou stranu hranice duality. Vzhledem k vymezení kategorií do čtverců a úhlu průběhu teoretické hranice duality se jednalo o území reálných kategorií: n/z, $z/n^{(-)}$, $z/n^{(+)}$, $z/vn^{(-)}$, $z/vn^{(+)}$, $v/zn^{(+)}$, $z/v^{(-)}$, $v/z^{(+)}$, $v^{(-)}$, $v^{(+)}$.

Aby došlo ke změnám zařazení v dualitě na opačnou stranu hranice, musela by:

---

[14] Příslušnost k Orientu neměla při vymezování hranice duality po technické stránce žádný vliv. Teprve později, s tím, jak se změnil koncept duality, a tedy i identita Východu, byly orientální vlivy posuzovány jako součást Východu.

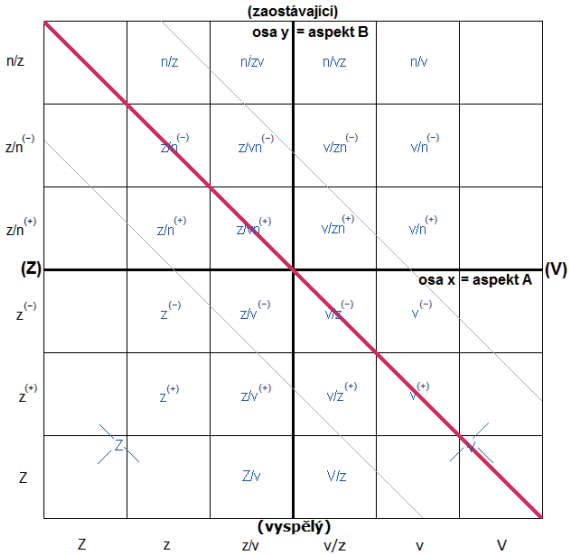

Obr. 1 – Kategorizační graf: okolo r. 1500 – grafová kategorizace a rozřazování. Černá písmena – kategorie aspektu A (osa x) a aspektu B (osa y). Modrá písmena – reálné souborné kategorie vzešlé z kombinace kategorií aspektů A a B, de facto odpovídají souborné kategorii duality pro jednotlivá území. Fialová linie – teoretická hranice duality; protíná graf středem pod úhlem vypočítaným z poměru vah aspektů A : B (pro rok 1500 = 3 : 3 → 45° : 45°). Šedé tenké linie – vymezují tzv. zónu oscilace, její šířka je úměrná vahám aspektů 6* : ((A+B) : (C+D)), na něž jsou osy děleny; pro rok 1500 tedy šířka zóny oscilace odpovídá šířce 2 dílků z os x a y. 6* = počet dílků, na něž jsou osy děleny. Zdroj: vlastní návrh.

– území kategorií ležících na západ od ní (tedy teoreticky na Západě): *z/n*$^{(+)}$, *z/v*$^{(-)}$, *v/z*$^{(+)}$ v obou vedlejších aspektech *(C, D)* vykazovat jasný příklon k Východu/identitu Východu
– území kategorií ležících na východ od ní (a tedy teoreticky na Východě): *n/z, z/vn*$^{(-)}$, *v/zn*$^{(+)}$, *v*$^{(-)}$ v obou vedlejších aspektech *(C, D)* vykazovat jasný příklon k Západu/identitu Západu.

V případě území kategorií přímo protnutých teoretickou hranicí duality, a tedy zcela hraničních (tj. *z/n*$^{(-)}$, *z/vn*$^{(+)}$, *z/v*$^{(-)}$, *v*$^{(+)}$), byl proces rozřazování složitější a víceméně individuální. V prvé řadě se u nich přistoupilo k přesnějšímu přezkoumání jevů hlavních aspektů *(A, B)* a zvažování kategorií vedlejších aspektů *(C, D)*. Dále se přihlíželo ke kontinuitě vývoje a kontextu širších dobových změn hranice duality. To se z analyzovaných území konkrétně týkalo Finska a Litvy I. (tímto byly přičleněny jako součást Západu) a oblasti Kréty, Kypru, jižní Egeidy, Attiky, Peloponésu, a ostrovů Iónského moře (tímto byly přičleněny jako součást Východu). Ve všech případech bylo navíc nutné dbát obecných pravidel: neexistence enkláv, co nejpřímějšího průběhu hranice duality a přirozené spádovosti okrajových oblastí.

Příklad *rozřazování pro statistické období*, konkrétně pro průřez 1910/1914:

Pro analýzu statistického období byly metody i celý proces rozřazování zpřesněny, což bylo umožněno číselnou podobou kategorií. Při rozřazování se zde uplatnily dvě vzájemně se kontrolující rozřazovací metody (modely), označené podle jejich charakteru jako grafová a lineární.

Grafová metoda rozřazování kopírovala princip uvedený pro předstatistické období, jen jej přizpůsobila číselnému, tj. přesnějšímu vyjádření agregovaných aspektů (indexů) duality. Proti starší verzi zde nastalo několik změn. Písmenné kategorie byly nahrazeny číselnými a póly osy *y* (= aspekt *B*) byly otočeny tak, aby pól vysoké ekonomicko-sociální vyspělosti byl orientován nahoru a pól zaostalosti dolů. Poloha umístění regionů v grafu lépe odpovídala realitě novověku, kdy již byly severní části Evropy průměrně rozvinutější než oblasti jižní. Osa *x* byla zachována pro aspekt *A*. Ten byl pro průřezy 1910/1914 a 1930 nahrazen pomocným indexem *X* a pro 1970/1980 a současnost aspektem *C*. Pracovní index *X*, který v sobě obsahoval všechny vedlejší aspekty, tak vylučoval u průřezů 1910/1914 a meziválečné éry použití zóny oscilace. Klíčové parametry konstrukce těchto grafů (osy, vypočítaný úhel teoretické hranice duality, šířka zóny oscilace) uvádí pro jednotlivé průřezy tabulka 6. Výslednou podobu rozřazování územních celků pro konkrétní příklad 1910/1914 znázorňuje obrázek 2.

Lineární princip druhé rozřazovací metody spočíval v nanesení indexu vypočítaného ze dvou hlavních aspektů (tedy i v případě hlavního a sekundárního) na osu duality. U průřezů 1910/1914, 1930 a 1970/1980 se namísto tohoto indexu uplatnil souborný (komplexní) index duality (*BX* nebo *CX*). Ten už dále nebyl modifikován kategoriemi vedlejších aspektů, neboť ty v něm již byly přímo obsaženy. Tato osa duality měla stejný rozsah jako všechny ostatní dílčí škály číselných kategorií – od 0 do 6, kde 0 vyjadřovala pomyslný absolutní pól Východu a 6 pól Západu, hodnota 3 pak teoretickou hranici mezi nimi. Výsledná hodnota tohoto indexu stanovila přibližné vymezování jednotlivých zón západo-východní duality následovně: (0–1,0 = jádro Východu – již jen teoretické), 1,0–2,0 = nesporný Východ, 2,0–2,5 = vnější přechodová zóna patřící k Východu, 2,5–3,0 = vnitřní přechodová zóna patřící k Východu, 3,0–3,5 = vnitřní přechodová zóna patřící k Západu, 3,5–4,0 = vnější přechodová zóna patřící k Západu, 4,0–5,0 = nesporný Západ, 5,0–6,0 = jádro Západu. Hraniční hodnoty intervalů zde tímto byly stanoveny jen rámcově. Regiony s hodnotou pohybující se v blízkosti intervalových rozhraní byly ještě podrobeny podobnému rozřazování jako v případě hranice duality. Významnou roli při tom hrála generalizace a požadavek územní spojitosti a celistvosti zón. Vymezování přechodové zóny (indexy s hodnotou zhruba v rozmezí 2,0–4,0) mělo z pohledu směřování této práce spíše doplňkový ráz. Při rozřazování se hlavní pozornost soustředila na územní jednotky s hodnotou indexu kolem 3,0, tj. nacházející se přibližně v rozmezí 2,7–3,3. Na tyto regiony bylo možné pohlížet jako na hraniční a rozhodování o jejich konečném přičlenění k Západu nebo k Východu podléhalo řadě doplňkových pravidel. Výsledek rozřazování pomocí lineární kategorizace pro příklad průřezu 1910/1914 uvádí tabulka 7.

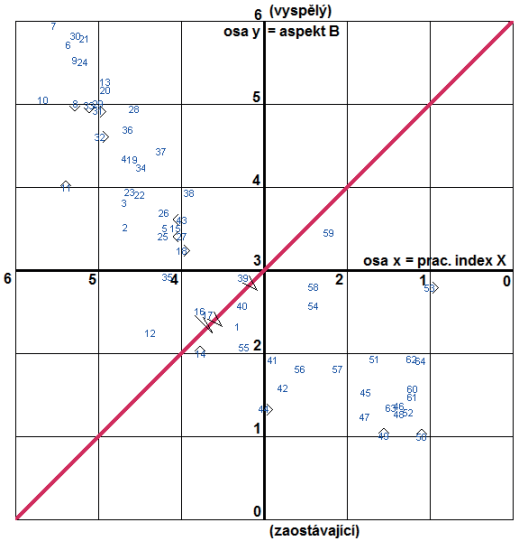

Obr. 2 – Kategorizační graf: 1910/1914 – grafová kategorizace a rozřazování. Modrá čísla vyjadřují zařazení jednotlivých územních jednotek na základě hodnot jejich indexu B a X (jsou uvedeny v příloze 12) nanesených na osy y a x:

1. Finsko
2. Norsko
3. Švédsko
4. Dánsko
5. Irsko
6. Skotsko
7. Anglie a Wales
8. Nizozemsko
9. Belgie
10. sev. Francie
11. zbytek Francie
12. Korsika
13. Švýcarsko
14. Portugalsko
15. Katalánsko a Baskicko
16. zbytek Španělska
17. již. Itálie
18. stř. Itálie
19. sev. Itálie
20. sz. Německo
21. sev. Porýní/Vestfálsko
22. Meklenbursko
23. Pomořansko
24. Braniborsko
25. Východní Prusko
26. Západní Prusko
27. Poznaňsko
28. Slezsko
29. dn. Sasko-Anhalt
30. Sasko
31. stř. Německo
32. jz. Německo
33. Alsasko-Lotrinsko (něm.)
34. Bavorsko
35. rak. alp. z. vč. Kraňska
36. Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko
37. Čechy
38. Morava (vč. rak. Slezska)
39. Uhry I (sev. a záp.)
40. Uhry II (stř.)
41. Uhry III (vých.)
42. Chorvatsko a Slavonie
43. rak. Přímoří
44. rak. Dalmácie
45. Rumunsko
46. Bulharsko
47. Bosna
48. Srbsko (vlastní)
49. Černá Hora
50. zbytek tur. Balkánu
51. Řecko (nezáv.)
52. Kypr, Kréta, Egeida
53. tur. jv. Balkán (vč. Istanbulu)
54. rus. Polsko
55. záp. Halič (rak.)
56. vých. Halič a Buk. (rak.)
57. Litva (vlastní)
58. rus. Pobaltí (bez Litvy)
59. Petrohradská obl. (rus.)
60. Rusko (mapová část)
61. dn. Bělorusko
62. dn. Ukrajina (bez Haliče)
63. Besarábie
64. Krym

Šipky u čísel některých zemí určují, do které kategorie byly při rozřazování přičleněny. Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Tab. 6 – Způsob grafového a lineárního rozřazování pro statistické období a polovinu 18. století

Časový průřez	Grafová metoda					Lineární metoda	
	Aspekt/index na ose		Úhel linie teoretické hranice k ose *x*	Šířka zóny oscilace	Modifikace pomocí	Použitý index	Modifikace pomocí
	x	*y*					
Polovina 18. stol.	A	B	30°	2	C, D	AB	C, D
1815/1820	A	B	30°	2,5	C, D	AB	C, D
1870/1871	A	B	30°	2,8	C, D	AB	C, D
1910/1914	X	B	45°	–	–	BX	–
Kolem r. 1930	X	B	45°	–	–	BX	–
1945–1989	C	B	50°	1,33	A, D	CX	–
Současnost	C	B	30°	0,8	D	BC	D

Pozn.: Šířka zóny oscilace: číslo uvádí, kolik „dílků" osy *x* a *y* odpovídá šířce zóny oscilace v grafu.
Zdroj: vlastní návrh

Tab. 7 – Územní jednotky dle souborného indexu duality (BX) pro 1910/1914 – lineární kategorizace a rozřazování

ZÁPAD	PŘECHODOVÁ ZÓNA	VÝCHOD
Jádro Západu – Anglie a Wales (5,8) – Skotsko (5,5) – sev. Porýní/Vestfálsko (5,5) – Sasko (5,5) – Belgie (5,4) – sev. Francie (5,4) – Braniborsko (5,35) – Nizozemsko (5,15) – (Švýcarsko (5,05)) – sz. Německo (5,0) – cca dn. Sasko-Anhaltsko (5,0) *Nesporný Západ* – Alsasko-Lotrinsko (5,05) – stř. Německo (4,95) – jz. Německo (4,8) – Slezsko (4,75) – Horní a Dolní Rakousy a Štýrsko (4,7) – zbytek Francie (4,7) – Dánsko (4,5) – dn. sev. Itálie (4,45) – Bavorsko (4,35) – Čechy (4,3) – Švédsko (4,3) – Pomořansko (4,25) – Meklenbursko (4,25) – Norsko (4,1)	*Vnější přechodová zóna patřící k Západu* – Západní Prusko (3,95) – Morava (3,9) – (Irsko – 3,85) – rakouské Přímoří (3,8) – Katalánsko a Baskicko (3,8) *Vnitřní přechodová zóna patřící k Západu* – Vých. Prusko (3,8) – Poznaňsko (3,7) – dn. stř. Itálie (3,6) – rakouské alpské země a Kraňsko (3,5) – Korsika (3,3) *Specifická přechodová zóna → k Východu* – zbytek Španělska (3,15) – již. Itálie a ostrovy (3,1) *Vnitřní přechodová zóna patřící k Východu* – Uhry I (3,1) – Uhry II (2,9) – Portugalsko (2,9) – Finsko (2,8) – sz. Rusko (2,8) – rakouská záp. Halič (2,65) – ruské Pobaltí (2,6) – ruské Polsko (2,5) *Vnější přechodová zóna patřící k Východu* – Uhry III (2,4) – rakouská vých. Halič (2,2) – Chorvatsko a Slavonie (2,2) – rakouská Dalmácie (2,15) – Litva (2,0)	*Nesporný Východ* – Řecko vlastní (1,8) – Rumunsko (1,65) – cca dn. Ukrajina (1,55) – Krym (1,5) – Bosna (1,5) – zbytek evropského Ruska (1,4) – cca dn. Bělorusko (1,35) – Besarábie (1,35) – Bulharsko (1,3) – Černá Hora (1,3) – Srbsko dobové (1,25) – Kypr, Kréta, tur. Egeida (1,25) – zbytek tur. Balkánu (0,95) *Orient* – jv. cíp Balkánu (1,9)

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

K uplatnění doplňkových pravidel rozřazování se přistoupilo tehdy, pokud se na základě výsledků obou metod, které se ostatně ve svých závěrech víceméně shodovaly, nedospělo u některých regionů k přesvědčivému rozhodnutí. To se zpravidla týkalo územních jednotek lokalizovaných grafovou metodou v blízkosti teoretické hranice duality a lineární metodou kolem hodnoty 3 (2,7–3,3) souborného indexu duality, ale například i některých okrajových částí Evropy. U posledně jmenovaných, vesměs značně periferních, ekonomicky a sociálně zaostalých oblastí, které by metoda svým nastavením automaticky řadila k Východu, byla zohledněna jejich přirozená spádovost (např. sever Skandinávského poloostrova či Island → k Západu). V případě nerozhodnutých hraničních regionů šlo o tato konkrétní pravidla a příklady jejich uplatnění:

- neexistence enkláv (Kaliningradská oblast pro současnost → k Západu)
- přímý průběh hranice duality (rakouské alpské země vč. Kraňska pro 1910/1914 → k Západu)
- logická sounáležitost uměle vyděleného vyspělého celku s regionem (severozápadní Rusko/Petrohradská oblast pro 1870/1871 a 1910/1914 → k Východu)
- dodržení kontinuity (Finsko pro 1815/1820 → k Západu) nebo naopak zdůraznění obecného trendu změny (část jižní a jihovýchodní Evropy pro 1910/1914 → k Východu; středovýchodní Evropa pro současnost → k Západu)
- nadřazenost hlavního aspektu duality v situaci, že byla jeho hodnota výrazně odlišná od hodnoty ostatních aspektů, resp. pracovního indexu *X* (Řecko a evropská část Turecka pro průřez 1970/1980 → k Západu).

Pro sledovaný příklad průřezu 1910/1914 si takovéto uplatnění doplňkových pravidel vyžadovaly tyto hraniční a nejednoznačně zařaditelné regiony: rakouské alpské země včetně Kraňska, Korsika, Španělsko bez Katalánska a Baskicka, dnešní jižní Itálie včetně Sardinie a Sicílie, Portugalsko, Uhry I (severní a severozápadní.), Uhry II (střední), Finsko a oblast Petrohradu a okolí. U prvních dvou regionů se tímto způsobem dospělo k příklonu k zařazení k Západu, u ostatních jmenovaných k Východu (zde již více ve významu coby zaostávající část Evropy).

3.4. Pracovní výstupy a jejich interpretace

Za účelem shrnutí a systematizování analytických výsledků vznikla řada tabulek a schémat, z nichž některé, konkrétně analytické a kategorizační tabulky, byly uvedeny v předchozích dvou podkapitolách a lze je případně nalézt i v přílohách. Jejich závěry nejlépe ukazují mapy duality, které tak zároveň představují pravděpodobně nejdůležitější výstup celé historickogeografické analýzy. Celkem se jedná o 14 historických tematických map znázorňujících stav duality Evropy v jednotlivých časových průřezech. Kromě samotné hlavní hranice duality oddělující od sebe dvě části Evropy do nich byly zaneseny i některé další klíčové skutečnosti: hranice evropské civilizace a neevropských civilizací,

prolínání vlivů (zejm. kulturního aspektu), míry zaostávání (zejm. ekonomicko-sociálního), vymezení jader apod. To vše na podkladové vrstvě obrysů pobřeží, základní říční sítě a současných i některých vybraných historických hranic zajišťujících potřebnou časoprostorovou orientaci. Mapy se od sebe na první pohled liší použitím barevných ploch a barevných rastrů na straně jedné a naopak jejich absencí na straně druhé (srov. obr. 3–16). Barevných ploch bylo užito v případě, kdy v daném průřezu měla dualita Evropy spíše charakter tzv. primárního typu duality (dvou svébytně identifikovaných a vzájemně si rovných „Evrop"), nebo když v ní byl výrazně zastoupen její kulturní aspekt. Opačná situace – použití pouze černobílých rastrů – pak odpovídá dualitě sekundárního typu (zjednodušeně: rozdělení Evropy na tu „vlastní" vs. zaostávající „také Evropu"). Zvláštní příklad duality sekundárního typu reprezentují historické průřezy pro severo-jižní dualitu v období starověku. Sever však tehdy neměl charakter Evropy v civilizačním slova smyslu, a proto byl barevně odlišen pouze Jih. Informaci o způsobu konstrukce těchto map, přehledu znázorněných jevů i způsobů jejich kartografického vyjádření poskytuje legenda k mapám duality v příloze 1.

Zmíněné výstupy ale zdaleka nepředstavují jediné pracovní podklady, o něž se následná generalizace a interpretace učiněných závěrů opírala. Vedle nich v průběhu výzkumu vzniklo i několik dalších přípravných studií, které, ačkoli nepředstavovaly přímo hlavní linii výzkumu řešené problematiky, přispěly ke komplexnějšímu vidění a hlubšímu pochopení vývoje. Většina těchto pomocných studií se zaměřovala na srovnávání, dlouhodobé sledování a vysvětlení proměn vybraných prvků duality nebo jevů s ní přímo spojených. Konkrétně to byly: změny geografického vymezení a funkce jader, posuny osy duality, změny ve vymezení a regionalizaci přechodové zóny, její šířky a s tím spojené „ostrosti" hranice duality, dlouhodobé posuny vybraných územních jednotek v systému duality, porovnání stupně vyspělosti širších regionů Evropy apod.

Analytická zjištění a pracovní závěry obsažené v uvedených výstupech byly dále interpretovány tak, aby mohly přispět k odvození obecných a dlouhodobých tendencí a zákonitostí zkoumaného vývoje. Dělo se tak vždy pomocí komplexnějšího vidění celé problematiky a respektování časové a prostorové kontinuity sledovaných jevů. Tato skutečnost byla nezbytným předpokladem jak k uplatnění generalizace, tak pro nalézání příčin změn a formování podoby evropské duality.

4. Vymezení duality Evropy

V diskusi konceptů duality Evropy jsme narazili na skutečnost, že chápání a vymezování tohoto fenoménu nemá jednotný charakter a vykazuje jistou názorovou pluralitu. Na druhou stranu nelze přehlédnout, že pohled na Evropu, coby prostor v generalizovaném pojetí historicky dělitelný na dva subregiony, je široce rozšířený, byť ne ve formě univerzálního konsensu. Ačkoliv se myšlenkovým rozměrem této problematiky zabývala v minulosti řada autorů, nenese žádný z jejich konceptů podobu uceleného systematicky uspořádaného přehledového díla. Z toho lze mj. usuzovat, že v pojetí duality Evropy převládá spíše individuální či subjektivní přístup, než snaha o nalezení jednotného a objektivně platného pozitivistického stanoviska. Tuto ambici, pravděpodobně i částečně nereálnou, by nebylo namístě hledat ani v této studii. Ačkoliv i v případě našeho konceptu se tak jedná o částečně subjektivní pokus o myšlenkové a fyzické vymezení této duality, snaží se své závěry stavět na široce koncipované historickogeografické analýze, v důsledku čehož toto vymezení duality spočívá i na částečně exaktním podkladě. Většina autorů poukazuje na silný vliv bipolární reality 20. století na dnešní obecně rozšířené západo-východní vnímání Evropy. Historický pohled na problematiku je tím zčásti spojen s projekcí současných představ do minulosti s cílem ozřejmit kontinuum vývoje a nalézt jeho příčiny. Tento myšlenkový determinismus se logicky nemohl vyhnout ani zde představenému konceptu, jehož podoba byla zákonitě ovlivněna středoevropským úhlu pohledu na problematiku. Uvedený koncept duality Evropy je založen stejně jako většina jiných podobných konceptů na filosofii dějin, některých sociogeografických teoriích (viz 2. kapitola) a na myšlenkovém rozboru a posuzování komplexní historickogeografické reality evropského prostoru.

Jak již bylo řečeno v úvodu, základní předpoklad konkrétního uchopení tématiky a tím konstrukce duality stojí na hypotéze Evropy jako prostoru, v němž se historicky střetávaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů, z čehož lze vyvozovat její trvalé rozdělení na dvě části – jakoby „dvě Evropy“. Oprávněnost této hypotézy bychom mohli mj. odvozovat z teoretického rámce konceptu jádra a periferie. Ze současného systému je patrné, že jádro Evropy neleží v jejím středu, ale v její západní části. Jeho vymezení bylo historicky proměnlivé, nicméně jej lze dlouhodobě pro období středověku i novověku ztotožňovat s územím dnešního tzv. Modrého

banánu. Podobně proměnlivá byla jeho spádová oblast, přičemž můžeme předpokládat, že vzhledem k nižší intenzitě prostorových vztahů byl tento „dosah" proti současnosti omezený. Z toho lze soudit, že vliv takto na západ vychýleného jádra zasahoval na východ Evropy v hlubší minulosti jen částečně, resp. nepřímo. Východní oblasti tím byly na západním jádru natolik nezávislé a svou identitou odlišné, že je můžeme považovat za specifický historickogeografický region. Pozice střední a středovýchodní Evropy by pak nasvědčovala postavení přechodové zóny či rozhraní mezi Západem a Východem. V této práci je používáno pro takový stav slovo dualita. Týž pojem se vyskytuje i v terminologii jiných autorů, kteří se touto problematikou nějakým způsobem zabývají. Většinou s ním ovšem pracují jen okrajově a často jej nahrazují pomocí opisů. Naše publikace oproti nim uplatňuje pojem dualita jako klíčový a svůj koncept o něj přímo opírá.

4.1. Vymezení aspektů duality Evropy

Z předcházejících částí i názvu studie je zjevné, jak důležité postavení v ní zastává její analytický záměr. Ten nejenže patří k jejím hlavním výzkumným cílům, ale zároveň je přímo svázán s konceptuálním vymezením duality. Z toho důvodu se nabízí pojímání a vymezování duality pomocí jejich jednotlivých aspektů, které tak zároveň byly využity v analýze.

Při pohledu na dnešní podobu západo-východní duality Evropy panuje v literatuře obecná shoda v tom, že se obě části od sebe liší různým stupněm ekonomické vyspělosti a míry demokracie. Podobně bývá tento stav spojován s členstvím v integračních uskupeních různého typu (NATO, EU). Příčina tohoto stavu bývá nejčastěji viděna ve vývoji 2. poloviny 20. století, zejména pak ve čtyřicetiletém politickém a ekonomickém rozdělení. S tímto vysvětlením se spokojují povětšinou práce bez většího historického zaměření, potažmo běžná publicistika. Literatura hledající hlubší historické kontinuum označuje za původní a hlavní kauzality západo-východní diferenciace Evropy nejčastěji rozdělení Římské říše a vznik Byzantské a Franské říše, potažmo Svaté říše římské, dále církevní schizma čili faktor náboženský, potýkání germánských a slovanských etnik ve středoevropském prostoru a polohu východní části Evropy otevírající ji asijským vlivům. V hospodářské a sociální rovině bývá mezi příčinami hojně zmiňováno postavení poddaného a význam měst, ale též posun centra Evropy k Atlantiku vlivem zámořských objevů a konsolidace světového systému jádro – periferie a postupné prohlubování rozdílů mezi vyspělými a zaostávajícími oblastmi urychlené průmyslovou revolucí. Pokud se někteří autoři pozastavují nad reliktem severo-jižní duality, pak poukazují především na odkaz antické civilizace spojený s románskou jazykovou a kulturní oblastí nebo na kontrast mezi katolicismem a protestantismem a aktuálně i na odlišnou životní filosofii a pracovní morálku. Kromě toho lze zaznamenat i vysvětlení pomocí (fyzicko)geografického determinismu, a to u obou historických variant

orientace evropské duality. V případě západo-východní orientace se někdy upozorňuje na rozdíl oceánského a kontinentálního klimatu. Severo-jižní gradient naopak vykazují například teplotní rozdíly mezi klimatickými pásy (mírný vs. subtropický), jež měly zejména zpočátku silný vliv na hospodářské aktivity a tím i celkový stupeň rozvoje společnosti. Podobné rozdělení panuje i v případě reliéfu: hornatý jih vs. převážně rovinatý sever.

Pokud se diskutované koncepty (viz 2. kapitola) snaží faktory západo-východní duality strukturovat do souborných aspektů, potom vesměs rozlišují tyto: fyzickogeografický, (geo)politický, ekonomický, sociální, kulturní a často zvlášť vyčleněný náboženský. V jejich konkrétním výběru a případné kombinaci se ovšem rozcházejí.[15] V této monografii sledujeme a definujeme dualitu jak západo-východní, tak dřívější severo-jižní na základě čtyř obecněji pojatých aspektů, tj. skupin faktorů a jejich ukazatelů: *A* – kulturní (obsahující i faktor náboženství), *B* – ekonomicko-sociální (především ve spojitosti s vyspělostí, méně pak i se systémem jádro – periferie), *C* – politické (včetně sociopolitických charakteristik, geopolitiky a ideologické stránky) a *D* – etnické. Podobně jako celý koncept duality, nejsou ani jednotlivé aspekty pojímány staticky. Proměnlivé je proto i zařazení a složení konkrétních ukazatelů uvnitř aspektu. Jejich výslednou podobu ukazuje tabulka 1. Podívejme se však blíže na důvody volby použitých faktorů a ukazatelů za jednotlivé aspekty v souvislosti s jejich vypovídací schopností ve vztahu k dualitě Evropy.

První aspekt *(A)* je souhrnně vymezen jako *kulturní*. Vzhledem k obsahovým modifikacím jej můžeme též chápat pro období starověku (tj. převládající severo-jižní dualitu) jako kulturně-civilizační, pro středověk a raný novověk jako nábožensko-kulturní a v sekularizované podobě 19. a 20. století již jako čistě kulturní. V současné době pozbývá pro definování duality své opodstatnění, a to z důvodu pokročilé kulturní unifikace Západu s Východem.

Po celé období existence evropské duality lze v této rovině sledovat rozdílnost v celkové kulturní úrovni jednotlivých částí Evropy. Ta ve své podstatě vypovídá spíše o dualitě sekundárního typu pojaté jako: kulturně vyspělé a tvůrčí jádro, případně semiperiferie versus zaostávající a kulturní trendy pasivně přejímající periferie. Za konkrétní, avšak volněji uchopený ukazatel byl zvolen výskyt a úroveň hmotných (příp. písemných) památek dané kultury či dobově aktuálního uměleckého slohu. Pro industriální období lze tuto diferenci spojovat s dualitou: moderní – tradiční. Jako příbuzný ukazatel vypovídající o dualitě prostřednictvím kulturní identity můžeme chápat míru vlivu dané kultury, která ve svých uměleckých projevech a rysech byla pro danou část Evropy charakteristická. V tomto případě se jedná o vymezování kulturně homogenních regionů a oblastí jejich prolínání, tedy o tzv. dualitu primárního typu. Tento stav by bylo možné mezi Západem a Východem pozorovat zejména

[15] Například Rupnik (1992) rozlišuje tři roviny: kulturní a náboženskou, sociální a ekonomickou a jako poslední pak politickou; Krejčí (1997) čtyři: náboženskou, kulturní, etnickou a ideologickou; Stehlík (1996) etnickou, náboženskou, ekonomickou a politickou.

ve středověku, méně v raném novověku. V ostatních případech, jako je starověk a industriální období, nezbývá než přistoupit k jednosměrnému vymezování regionu dominantního vlivu západní (potažmo pro starověk antické) kultury, příp. i mentality. Podobně bychom mohli kulturní dualitu vidět z hlediska i tzv. míry orientalizace. Původem neevropské (asijské/orientální) vlivy se zvláště koncem středověku a v raném novověku stávaly přímou součástí kulturní identity Východu. Tu lze pak pro toto období charakterizovat jako výsledek splynutí západních a orientálních vlivů s vlastní východní evropskou kulturní tradicí. Konkrétními indikátory výše uvedených faktorů jsou výskyt hmotných památek, zejména architektonických děl patřících k danému uměleckému slohu a jejich rozšíření k určitému období. Z důvodu chybějících tvrdých dat bylo třeba takto vymezené ukazatele posuzovat poněkud volněji, pomocí map výskytu hmotných památek a postavit na znalosti kulturně historických reálií a na porovnávání jednotlivých území.

Podobný princip se uplatnil i při sledování faktoru rodiny – jejího převažujícího modelu. Zde se plně nabízí závěry Hajnalových studií (1964, 1983) rozdělující Evropu na dva základní modely rodiny, severozápadní a jihovýchodní, lišící se např. v počtu členů či sňatečnosti. Takové rozdělení odpovídá charakteru primárního typu duality a bylo patrné zvláště v období od 16. do první poloviny 20. století. Faktor rodiny je zařazen pod kulturní aspekt počínaje až průřezem 1870/1871, do té doby figuroval v rámci analýzy ve skupině ekonomicko-sociálních faktorů. Jedná se o jediný případ, kdy se přistoupilo k takovéto změně v zařazení. Důvodem byla skutečnost, že od 19. století došlo v ekonomicko-sociálním aspektu k posunu jeho vymezení ve prospěch duality vyspělý – zaostávající, čemuž již podstata faktoru rodiny neodpovídá. Klíčovým kulturním faktorem při formování duality, bylo bezesporu náboženství, přesněji rozštěpení křesťanství dle náboženského ritu. Řada autorů jej považuje za vůbec nejdůležitější příčinu budoucího západo-východního rozdělení Evropy. Faktor náboženství je typickým nositelem primární duality a zároveň jakýmsi „multiplikátorem identity“ (bezprostřední vliv náboženství na kulturu, mentalitu, jazyk a vznik národů, státní zřízení atd.). Proti předešlým kulturním faktorům se jeho sledování v podobě příslušnosti obyvatelstva k náboženství zakládá na jasnější empirické bázi. To platí i pro předstatistické období, kde jako zdroj informací posloužily zejména existující historické mapy. Náboženské rozdělení Evropy mělo určující vliv na celkovou dualitu hlavně v období středověku, poté pozvolna ustupuje do pozadí. Z dnešního pohledu by se nabízelo i uchopení faktoru náboženství podle rozdílu v religiozitě, který by pravděpodobně v Evropě vykazoval severo-jižní gradient. Míra religiozity ovšem postrádá možnost analytického podchycení do minulosti, a proto ji do analýzy nelze začlenit.

Druhý aspekt *(B)* je pro své široké vymezení formulován jako *ekonomicko-sociální*. Na rozdíl od některých jiných autorů naše práce hospodářskou a sociální rovinu duality od sebe neodděluje, a to kvůli jejich úzké provázanosti. Diferenciace Evropy pojímaná na tomto základě vykazuje převahu znaků

sekundárního typu duality, tedy rozdělení na vyspělou a zaostávající část. Až do začátku industriální éry tak víceméně odpovídá polaritě jádro – periferie. Význam tohoto aspektu na vymezení evropské duality lze obecně pokládat za dlouhodobě rostoucí a pro období novověku dokonce za hlavní. Více než u ostatních ukazatelů dovoluje povaha ekonomicko-sociálních indikátorů jejich kvantifikaci a lepší využití pevných dat a statistických odhadů. Zároveň ale jejich výběr více závisel na (ne)existenci a dostupnosti vhodné databáze.

Příkladem může být hustota zalidnění. Vypovídací hodnota tohoto ukazatele vychází z předpokladu, že koncentrace obyvatelstva jde zejména pro předindustriální období ruku v ruce s koncentrací ekonomických aktivit a moci, s vyšší vývojovou progresivitou, příp. vyspělejší organizací společnosti. Příbuzným indikátorem je faktor města, resp. míra urbanizace. V této souvislosti lze odkázat na tvrzení Zwettlera (1992, s. 131), který poukazuje stejně jako řada jiných autorů na skutečnost, že „města jsou do určité míry ukazatelem sociálního, ekonomického a politického rozvoje určité země a jejich regionů". V jeho rámci se nabízí více způsobů sledování duality. Pro starověk a raný středověk (severo-jižní dualitu) jím je prostý výskyt městských sídel na daném území. Pro středověk a novověk jde pak hlavně o podíl obyvatel měst, později například sídel nad 5 000 obyvatel, na celkové populaci. Faktor města odvozoval větší podíl nezemědělské výroby i určitý symbol ekonomického, sociálního či politického rozvoje. Později, přibližně od 19. století, jej lze navíc aplikovat jako nepřímý indikátor moderního způsobu života – urbanizované společnosti. Pro industriální období se jako vhodný jeví samostatně vyčleněný ukazatel podílu ekonomicky aktivních osob (EAO) mimo primér, a to jak z důvodu dostupnosti těchto statistik, tak kvůli postupné deagrarizaci venkova vlivem intenzifikace zemědělské výroby. Společně s ostatními indikátory můžeme pomocí podílu EAO mimo primér rozdělit Evropu na průmyslovou a agrární. Pomocí ekonomické struktury hospodářství viditelné na podílu EAO v terciéru a kvartéru lze s jistou rezervou počínaje 20. stoletím pozorovat rozdíly v progresivitě hospodářství nebo ve fázi přechodu do postindustriální éry. Tento přístup si ale vyžaduje vyšší opatrnost především pro výzkum období 1945–1989.

Za vhodný můžeme považovat i oblíbený ukazatel životní úrovně a ekonomické vyspělosti – HDP na obyvatele. Ten má své opodstatnění při sledování jak polarity jádro – periferie, tak duality vyspělý – zaostávající. Z důvodu dostupnosti vhodných odhadů je do analýzy zapojen až od průřezu 1500, pro nejnovější dva časové průřezy je součástí komplexnějšího ukazatele – indexu lidského rozvoje. Jistý druh shrnutí a reflexe výsledků získaných prostřednictvím výše uvedených ekonomicko-sociálních ukazatelů představuje srovnání celkové ekonomické úrovně a postavení v systému jádro – periferie. V konkrétní rovině jde například o zohlednění pozice daného regionu v dálkovém obchodě či mezinárodní dělbě práce.

S poklesem vlivu kulturního aspektu se v průběhu 19. století vyprofilovala dualita Evropy jednoznačněji do podoby vyspělý – zaostávající. Většinu zmíněných faktorů a jejich indikátorů můžeme pro vymezování duality aplikovat na

podstatnou část celého období její existence. Oproti tomu lze dualitu pomocí rozšíření středověkých měst západního typu nebo rozšíření univerzit a knihtisku sledovat spíše epizodicky. Konkrétně se to týká období od vrcholného středověku do začátku novověku, tj. období probíhající difúze těchto prvků. Skutečností zůstává, že se v obou případech jedná o západní elementy, jejichž postupné šíření vypovídalo o různé intenzitě napojení oblastí střední Evropy na Západ. Jako užitečný zdroj informací se v obou případech nabízely zejména historické tematické mapy. Pro sledování ekonomicko-sociálního aspektu duality má nezastupitelnou úlohu i faktor výrobních a společenských vztahů. Jeho konkrétní podobu nám může pro období středověku a raného novověku ukázat územní komparace úrovně feudalizace, typů feudalismu (resp. míry dominance feudalismu západního typu), postavení rolníka a převládajících typů statku. S výjimkou prvního ze jmenovaných vykazují všechny poměrně dobře patrnou polaritu ve směru severozápad – jihovýchod Evropy.

V industriálním období kapitalismu 19. a první poloviny 20. století demonstruje výrobní a společenské vztahy úroveň industrializace. Podle ní se tehdejší Evropa poměrně ostře dělila na vyspělou průmyslovou a zaostávající agrární část. Za účelem sledování úrovně industrializace byly vybrány tři dílčí ukazatele: index průmyslové produkce na hlavu, podíl EAO v sekundéru a vybavenost železnicí. Dobrá dostupnost statistických dat a odhadů pro novější období navíc umožnila i použití jiných než čistě ekonomických indikátorů. Konkrétně míry negramotnosti a průměrný věk dožití. Oba shodně vypovídají o stupni rozvoje společnosti. Pro období po 2. světové válce jsou společně s HDP na obyvatele nahrazeny souborným indexem lidského rozvoje.[16] Ke stejnému období se váže i poslední zvolený ukazatel – vybavenost osobními automobily (počet osobních automobilů na 1 000 obyvatel). Ten vypovídá jak o vybavenosti domácností, tak i nepřímo o životní úrovni a životním stylu, tedy faktorech vhodných pro sledování evropské duality v současnosti.

Třetí aspekt (*C*) duality můžeme označit jako *politický*. Ze své podstaty vykazuje převahu rysů duality primárního typu a lze jej sledovat hlavně prostřednictvím měkkých ukazatelů a za pomoci protikladů, tzv. ideálních typů. V porovnání s dvěma předchozími aspekty se jeho úloha ve vývoji a vymezování (komplexní) duality historicky jeví jako vedlejší. To se výrazně změnilo po 2. světové válce, kdy se na přechodnou dobu stala naopak hlavním aspektem duality a část svého významu si zachovala i do současnosti.

Hned první z vybraných politických ukazatelů – stupeň organizace společnosti[17] – představuje jistou výjimku, neboť má rysy sekundárního typu duality.

---

[16] Index lidského rozvoje (*HDI*) se používá v geografii a ekonomii k vyjádření kvality lidského života. Vypočítává se ze tří hlavních ukazatelů: střední délky života, míry negramotnosti a HDP na obyvatele.

[17] Odpovídá přibližně hierarchii: rodová organizace – kmenová organizace – kmenový svaz – městský stát/říše bez propracované vnitřní organizace – centralizovaný a vnitřně organizovaný stát.

Jeho potenciál lze spatřovat především pro éru formování předstátních a státních útvarů, jímž v Evropě bylo období starověku a raného středověku, kde vykazoval zřetelný severo-jižní gradient. Jako další můžeme uplatnit, a to pro celou dobu od starověku po současnost, politický status míněný ve vztahu k státnímu celku, který ve své době reprezentoval politické jádro či hlavní velmoc daného evropského subregionu. Postupně se v této pozici vystřídaly: pro Jih Římská říše; pro Západ Franská říše, Svatá říše římská a západoevropské velmoci novověku (Velká Británie, Francie, Německé císařství) a pro Východ: Byzantská říše (Osmanská říše pro Orient) a Rusko. Politickým statusem je myšleno postavení na škále od přímé součásti území hegemonního státu, přes na něm závislé oblasti až po zcela nezávislý celek. Tento politický faktor lze doplnit či rozvinout pohledem mocenských vztahů a převládající politické (příp. vojenské a hospodářské) orientace. Pro analýzu vývoje v industriální éře byly oba faktory sloučeny a pro poválečné období se v jejich rámci sleduje hlavně vztah k politickým (a hospodářským) integracím. Západ je tak definován příslušností k NATO a EU, potažmo orientací na USA, Východ pak příslušností k Varšavské smlouvě a RVHP, resp. orientací na SSSR/Rusko. Rozdělení podle integračních uskupení lze pro období po 2. světové válce pokládat v rámci politického aspektu za hlavní.

Podobně široce je stanovena další skupina politický faktorů a jejich ukazatelů duality. Ke slovu přichází zejména po třicetileté válce a Velké francouzské revoluci, a to vlivem výraznější diferenciace státních zřízení či politických režimů, míry svobody a postavení jedince. Kromě nich zde promítají svůj vliv: míra přístupu k moci a její koncentrace, platnost a druh konstituce, stabilita režimu a míra represí, přístup k menšinám, míra demokracie, ekonomických svobod, korupce apod. I v jejich případě se ukazuje západo-východní (přesněji severozápado-jihovýchodní) orientace duality, kterou lze pro 20. století zobecnit jako: demokratický a svobodný Západ vs. autokratický a méně svobodný Východ. Pouze krátkodobě a doplňkově můžeme využít při zkoumání duality v určitých fázích středověku a raného novověku hledisko zasažení území výboji neevropských národů (Tatarů, Turků). Tyto výboje lze považovat za jednu z příčin orientalizace a „nižší civilizační úrovně" Východu. Podobně epizodický, nikoli však zanedbatelný význam, má faktor ideologie spojený s politicko-ekonomickým charakterem státu. Jeho působnost je omezena hlavně na období let 1945–1989, které je ovšem současně obdobím dominance politického aspektu při vymezování celkové duality Evropy.

Jediný aspekt, který při definování duality zůstává pro všechna období pouze doplňkovým, je aspekt *etnický (D)*. Stejně jako kulturní a politický aspekt odpovídá dualitě primárního typu a odvíjí se vždy podle územního zastoupení etnik, které představovaly nositele identity daného subregionu Evropy. Za ně můžeme považovat pro starověk helenizované a romanizované obyvatelstvo (Jih) a pro zbytek předindustriální éry hlavně románská a germánská etnika na jedné (Západ) a grecizovaná a slovanská etnika na straně druhé (Východ).[18] Počínaje vznikem moderních národů se způsob jejich rozdělení na etnika „západní"

a „východní“ stává složitějším a nepřímo se do něj promítají i další aspekty, např. kulturní a ekonomicko-sociální. Konkrétní příklad pracovního rozřazení a kategorizace etnik je vysvětlen v podkapitole 3.3.1. a příloze 16.

Tímto způsobem došlo k vymezení jednotlivých aspektů duality a zároveň jim byl dán konkrétní obsah pomocí vybraných faktorů a ukazatelů. Další stupeň stavby vlastního konceptu na základě těchto čtyř aspektů spočívá v jejich hierarchizaci a určení dynamiky, tj. proměnlivosti jejich váhy při definování a vymezování duality Evropy.

4.2. Vymezení duality Evropy: dynamický koncept

Již v úvodu této práce byl koncept evropské duality charakterizován jako dynamický a s ambicí tento jev pokud možno pojímat a vymezovat co nejkomplexněji pomocí více aspektů. S tím přímo souvisí první dva dílčí cíle práce: I. „Formulovat vlastní koncept duality, komplexnější a dynamický, který by zohledňoval proměnlivost dobové reality“ a II. „Pokusit se strukturovat a hierarchizovat jednotlivé aspekty duality, určit jejich váhu a dobovou proměnlivost“, přičemž druhý z nich představuje de facto cestu, jak má být prvního dílčího cíle dosaženo. Zatímco strukturování aspektů bylo předmětem předcházející podkapitoly, je nyní naším úkolem pokusit se o jejich hierarchizaci a stanovení vah čili jejich vlivu na vymezení výsledné duality.

Při hierarchizaci a určení vah jednotlivých aspektů bylo nezbytné zvažovat více skutečností a potřeb. V prvé řadě se dbalo na to, aby jejich výsledný obraz vytvářel co nejvíce ucelený systém s logickou horizontální (tj. vzájemné poměry vah aspektů pro daný časový průřez) a vertikální stavbou (tj. adekvátní proměny váhy daného aspektu v čase). Další podmínkou bylo zohlednění dobové reality a hlavní báze, na které naše studie chápe a vymezuje dualitu Evropy. A konečně bylo potřeba dbát kontinuity vývoje, tedy ctít zásadu pozvolného přechodu mezi jednotlivými bázemi. Konečný výsledek ukazuje tabulka 8. Hodnoty vah jednotlivých aspektů je v ní ovšem nutné brát spíše rámcově, tedy jako přibližné. Stejně jako při analýze, tak i zde bylo pro jejich stanovení použito škály od 0 do 6. V ní lze jednotlivé hodnoty charakterizovat pomocí jejich vliv na dobové vymezení duality Evropy následovně: 0 = žádný vliv (značí

[18] Není náhodné, že etnický aspekt v západo-východní dualitě tvořil důležitý prvek v dílech autorů především před rokem 1945. Ve středoevropském prostoru jej v 19. století v době vzniku moderních národů a nacionalismu jako koncept národního pojetí dějin etablovali především Leopold von Ranke či u nás František Palacký. U poválečných autorů (Cahnman 1949, Halecki 2000 – původně 1950, Krejčí 2000) se nezřídka vyskytuje názor, že Slovanstvo je nutno považovat za jeden z konstitučních kamenů Východu (stejně jako třeba řecké pravoslaví). Menší národy – Litevci, Estonci, Lotyši, Maďaři a Rumuni – pak bývají často chápány jako součást slovanských makrodějin, tedy rovněž jako etnika Východu, a to i přes jejich (s výjimkou Rumunů) převažující kulturně-náboženskou příslušnost k Západu.

se jako: – ; v tomto případě nebyl aspekt vůbec použit), 1 = dílčí/malý vliv, 2 = střední vliv, 3 = středně silný vliv, 4 = silný vliv, 5 = rozhodující vliv, 6 = absolutní vliv (v tomto spíše teoretickém případě by k ostatním aspektům nebylo ani přihlíženo). Pro vyjádření hierarchizace pak bylo vymezeno následující rozlišení: tučně proložené hodnoty = hlavní aspekt (takový, který představuje hlavní bázi vymezení duality), podtržené hodnoty = tzv. hlavní vedlejší, tedy modifikační aspekt (takový, který silně modifikuje a doplňuje hlavní bázi vymezení duality), ostatní hodnoty = ostatní vedlejší aspekty (takové, které dualitu přímo nevymezují, pouze se doplňkově podílí na její identifikaci).

Jak již bylo řečeno, tento přístup sleduje vždy dominantní podobu duality. To ovšem neznamená automatické popírání ostatních diskontinuit. Podle převládajícího směru orientace se zde rozlišují dvě podoby duality: severo-jižní a západo-východní. Je zřejmé, že zatímco v dobách vzniku a formování duality zcela převažovala její severo-jižní podoba, v současnosti odpovídá rozdělení na Západ a Východ. Nabízí se tedy otázka, kdy k této změně orientace došlo. V předchozích kapitolách zazněla zmínka o dobovém vnímání Evropy, přičemž přechod od severo-jižního chápání duality ve prospěch západo-východního můžeme tímto zasadit až do první poloviny 19. století. Naopak současní autoři se v názoru na to, kdy došlo k reálné změně v převaze orientace evropské duality z původní severo-jižní na dnešní západo-východní liší. Většina se však shoduje na období středověku, výjimkou ovšem nejsou ani názory spatřující dobu změny převažující orientace evropské duality až v období novověku (např. Křen 2005). V souladu s některými snahami o přesnější dataci tohoto zlomu, se v naší publikaci prezentovaný koncept duality hlásí k symbolickému datu 800, tj. roku korunovace Karla Velikého císařem. Mnohá díla (např. Dějiny Evropy 1995) považují toto datum zároveň za dobu vzniku vlastní Evropy ve smyslu Západu. Až do konce středověku však nebyla míra převahy západo-východní duality nad severo-jižní příliš výrazná.

Samotné kořeny duality v evropských dějinách bychom mohli spojovat již se zformováním středomořské antické civilizace před polovinou 1. tisíciletí př. n. l. Tato civilizace nikdy nepředstavovala čistě homogenní celek a po celou dobu její existence v ní byly patrné jisté rozdíly mezi její západní a východní částí (např. latina vs. řečtina apod.). Ty se následně prohloubily konečným rozdělením Římské říše na Západořímskou a Východořímskou roku 395. Tento akt položil základní kámen pro vznik západo-východní duality. Zatímco severo-jižní dualita ztrácela od té doby v důsledku celkového úpadku antické středomořské civilizace (pád Západořímské říše 476, stěhování národů a vznik barbarských států) na své původní vyprofilovanosti, západo-východní dualita naopak sílila. Rozdílů mezi Západem a Východem přibývalo vlivem úpadku a změn v oblasti západního Středomoří na straně jedné a relativní stability Byzantské říše na straně druhé. Celý tento proces vrcholil konsolidací Franské říše a vznikem nového politického ekonomicko-sociálního i kulturního jádra v Evropě. V průběhu následujících staletí se převaha západo-východní nad severo-jižní orientací duality postupně prosadila. Původní severo-jižní diferenciace dále slábla vlivem

Tab. 8 – Hierarchizace a váhy aspektů vymezujících dualitu Evropy

← *Aspekty*	Časové průřezy a schematizace převažující duality													
	5.–2. stol. př. n. l.	1.–4. stol. n. l.	Kolem 800	11. stol.	Kolem 1300	Kolem 1500	Kolem 1600	Pol. 18. stol.	1815/ 1820	1870/ 1871	1910/ 1914	Kolem 1930	1970/ 1980	Současnost
	J – (S)	J – (S)	J – (S) Z – V	Z – V	Z – (V)	Z – (V)	Z – (V)	Z – V?	Z – V	Z – V?	Z – (V)	Z – (V)	Z – V	Z – (V)
A	**3**	**4**	AI = **3** AII = **3**	**4**	**3,5**	**3**	**2,5**	2	2	2,5	2	2	1	–
B	2	2	BI = 1	2	3	**3**	**3,5**	**4**	**4**	**5**	**5**	**4**	4	**5**
C	1	2	CI = 1 CII = 1	1	1	1	1	1	1,5	1,5	2	2	**5**	2,5
D	1	1	DI = 1 DII = 1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1	1

Zdroj: vlastní návrh
Pozn.: Kolem 800 – Tento časový průřez představuje zlom ve vymezení duality. Severo-jižní a západo-východní podobu duality lze pro tehdejší dobu vnímat jako přibližně rovnocenné. Aspekty AI, CI a DI vyjadřují hodnoty vah určené pro severo-jižní dualitu, AII, CII a DII pro západo-východní dualitu.

Tab. 9 – Vymezení dobové duality pomocí ideálních typů: dynamický koncept
Severo-jižní dualita v předindustriálním období: starověk a raný středověk

	JIH	SEVER
A	– *antická středomořská civilizace*, vyspělá kulturní tvorba, znalost písma, umělecké památky – křesťanství (pro raný středověk)	– *„barbarský"*, kulturně zaostalý, stojící mimo vyspělou civilizaci – pohanské kulty (pro raný středověk)
B	– vyšší hustota zalidnění – přítomnost sídel městského typu, vyšší podíl řemesel a obchodu – ekonomicky vyspělé s vývojovým a technologickým předstihem, tvorba inovací	– řídce zalidněné oblasti – bez sídel městského typu, nižší podíl řemesel a obchodu – ekonomicky zaostalé, vývojové zpoždění, přejímání inovací z Jihu
C	– státní útvar nebo jeho součást – součást „řeckého světa", Římské říše, později Byzance a Franské říše	– kmenová a rodová organizace společnosti
D	– helenizované a romanizované obyvatelstvo	– „barbarská" etnika: Germáni, Keltové, Sarmati, později Slované apod.

Západo-východní dualita v předindustriálním období: středověk

	ZÁPAD	VÝCHOD
A	– *západní kulturní okruh* (latina, románský sloh a gotika) – *západní křesťanství/katolicismus*	– *východní kulturní okruh* (staroslověnština a řečtina, byzantský sloh a jeho vliv, ikony) – *východní křesťanství/pravoslaví*
B	– vyšší hustota zalidnění (pro pozdní středověk) – vyšší míra urbanizace a podílu řemesel a obchodu – feudalismus záp./progresivního typu – města západního typu (městské právo)	– nižší hustota zalidnění (pro pozdní středověk) – nižší míra urbanizace a podílu řemesel a obchodu – feudalismus východního/nevolnického typu (pronoia) nebo dosud bez feudalismu
C	– politická spjatost/součást Franské říše, Svaté říše římské	– politická spjatost/součást Byzance – zasažení tatarskou a tureckou expanzí
D	– románské a germánské obyvatelstvo	– slovanské, ugrofinské a grecizované obyvatelstvo

Západo-východní dualita v předindustriálním období: raný novověk (16.–18. století)

	ZÁPAD	VÝCHOD
A	– *západní kulturní okruh* (renesance, baroko), aktivní tvorba vlastní evropské/západní kultury – aktivní, podnikavé, vědecké myšlení, humanismus, individualismus – katolicismus a protestantské proudy	– *zaostávající východní kulturní okruh*, synkreze pasivně přejímaných západních a orientálních vlivů a staré východní tradice – pasivní myšlení s nižší mírou individualismu – pravoslaví
B	– *protokapitalistická společnost,* podnikavé měšťanstvo progresivní společenskou vrstvou – vyšší hustota zalidnění – vyšší míra urbanizace, rozvoj měst, vyšší podíl řemesel a obchodu – *vyšší ekonomická úroveň* a progresivita, protoindustrializace, protokapitalismus – svobodný poddaný, menší rodinné statky (pacht a peněžní renta) – vyšší životní úroveň (HDP na obyv.) – severozápadní model rodiny – západní univerzity, resp. knihtisk	– *feudální společnost*, privilegovaná šlechta a církev vůdčí společenskou vrstvou – nízká hustota zalidnění – nízká míra urbanizace, stagnace měst, nízký podíl řemesel a obchodu – *ekonomicky zaostávající*, tradiční hospodářství, feudalismus – nesvobodný poddaný, vrchnostenský velkostatek (nevolnictví, robota) – nižší životní úroveň (HDP na obyv.) – jihovýchodní model rodiny

C	– politická spjatost/součást západních velmocí (Španělsko, Anglie, Francie, Habsburská říše) a orientace do zámoří – centralizovaná monarchie, progresivní typ absolutismu, příp. konstituce, širší přístup k moci	– politická spjatost/součást Ruska a Osmanské říše – despocie, zpátečnický typ absolutismu, vláda úzké dědičné elity
D	– románské a germánské obyvatelstvo	– slovanské, ugrofinské a řecké obyvatelstvo

Západo-východní dualita v industriálním období: pro 19. století a první polovinu 20. století

	ZÁPAD	VÝCHOD
A	– *moderní*, kulturně vyspělý, aktivní tvorba vlastní evropské/západní kultury – aktivní, podnikavé, liberální a racionalistické myšlení, individualismus – katolicismus a protestantské proudy, sekularizace, nižší religiozita – severozápadní model rodiny	– *tradiční*, kulturně zaostávající, synkreze pasivně přejímaných záp. vlivů a staré východní tradice – pasivní a tradicionalistické myšlení s nižší mírou individualismu – pravoslaví, bez sekularizace, vysoká religiozita – jihovýchodní model rodiny
B	– *průmyslová a kapitalistická společnost* – vysoká míra urbanizace – *ekonomicky vyspělé* s vývojovým předstihem, progresivita, inovativnost a vlastní aktivita – moderní struktura společnosti, občanská společnost – vyšší životní úroveň (HDP na obyv.) – industrializované hospodářství: vysoký stupeň industrializace a mechanizace výroby, vysoký podíl sekundéru – vysoká vybavenost železnicí a vyšší mobilita osob i materiálu – vysoká gramotnost a masové vzdělání	– *agrární společnost s relikty feudalismu* – nízká míra urbanizace – *ekonomicky zaostávající*, vývojové zpoždění, přejímání inovací ze Západu, pasivita – tradiční struktura společnosti – nízká životní úroveň (HDP na obyv.) – tradiční hospodářství bez vyššího zastoupení strojové výroby, naprostá dominance priméru – nízká/minimální vybavenost železnicí a nižší mobilita osob a materiálu – nízká gramotnost, vzdělání jen pro úzké vrstvy
C	– politická spjatost se záp. velmocemi (Británií, Francií, později Německem) a zámořím – liberálnější a demokratičtější režim, konstituce, příp. republika, moderní stát, vyšší úroveň svobod a práv jedince, stát nástrojem občana	– politická spjatost s Ruskem – konzervativní a nedemokratický režim, koncentrace moci v rukách starých elit, nízká úroveň svobod a práv jedince, poddaný/občan nástrojem státu
D	– románské a germánské národy – moderní národy vzniklé občanskou cestou za aktivity střední vrstvy	– slovanské, ugrofinské národy a Řekové – tzv. „šlechtické“ a „selské“ národy

Západo-východní dualita po 2. světové válce a v postindustriálním období

	ZÁPAD	VÝCHOD
A*	– vyspělá moderní/západní kultura – aktivní, podnikavé, liberální myšlení, individualismus	– socialistický realismus, ideologizace aj. specifika téže západní kultury implementované do zaostalejší kulturní reality a její východní tradice – pasivnější myšlení s nižší mírou individualismu
B	– *sociálně a ekonomicky vyspělejší* (vyšší index lidského rozvoje) – vyšší životní úroveň (HDP na obyv., vyšší vybavenost domácností a konzum) – malý podíl priméru, vysoký podíl terciéru a kvartéru – aktivní produkce inovací, progresivita a flexibilní zavádění moderních technologií – kapitalistická společnost s převahou soukromého vlastnictví a sektoru v ekonomice (pro období 1945–1989) – raná postindustriální společnost, resp. zralá kapitalistická společnost (pro současnost)	– *sociálně a ekonomicky zaostávající* (nižší index lidského rozvoje) – nižší životní úroveň (HDP na obyv., nižší vybavenost domácností a konzum) – vyšší podíl priméru, nižší podíl terciéru a kvartéru – pasivní a opožděné přejímání inovací, technologické zaostávání – socialistická společnost s převahou státního a družstevního vlastnictví a sektoru v ekonomice (pro období 1945–1989) – pozdní či specifická industriální společnost, resp. nová kapitalistická společnost vzniklá transformací ze spol. socialistické (pro současnost)
C	– *členství/spjatost se západoevropskými strukturami* (NATO, EHS/EU) *a USA* – kapitalistický stát s tržním hospodářstvím (pro období 1945–1989) – parlamentní demokracie, vysoká míra demokracie, práv a svobod jedince, ekonomické svobody s minimalizací korupce (pro současnost)	– *členství/spjatost s východoevropskými strukturami* (Varšavská smlouva, RVHP, příp. pak SNS) *a SSSR/Ruskem* – socialistický stát s plánovaným hospodářstvím (pro období 1945–1989) – sklony k autoritářství, nižší míra demokracie, práv a svobod jedince, ekonomických svobod s vysokou mírou korupce (pro současnost)
D	– románské a germánské národy, národy se západní identitou odvozenou výše uvedenými aspekty	– slovanské národy, národy s východní identitou odvozenou výše uvedenými aspekty

Pozn.: * Pro současnost (postindustriální éru) nebyl kulturní aspekt za účelem vymezení duality použit.
Zdroj: vlastní návrh

šíření křesťanství a inovací směrem na sever, vzniku a působení nových státních celků na Severu a snižování jeho zpočátku silné zaostalosti vůči Jihu. Naopak dualita západo-východní vykazovala další růstovou tendenci. To bylo způsobeno např. náboženskou odlukou (870 Fotiovo a 1054 Velké církevní schizma), následovanou prohloubením kulturních rozdílů, ustavením různých forem feudalismu, vnikem městské samosprávy a rozvojem měšťanstva na Západě. Počínaje 13. stoletím je patrné i postupné zaostávání Východu za Západem (1204 pád Konstantinopole, vpády Tatarů a Turků, orientalizace apod.). Do období novověku tak západo-východní dualita vstoupila jako již zřetelně dominantní a tuto skutečnost nezměnil ani přechodný všeobecný úpadek Jihu – jihozápadní i jihovýchodní Evropy – v 17. až 19. století. V tomto období souběžně s posilováním zejména ekonomicko-sociálních rozdílů ve vyspělosti mezi Severem a Jihem rostly tyto rozdíly i mezi Západem a Východem. Z vývoje a událostí 20. století pak můžeme odvozovat výrazné posílení duality Západ – Východ a naopak konvergenci Severu a Jihu.

Vyřešení otázky dominující orientace duality lze považovat za poslední nezbytný předpoklad na cestě k jejímu výslednému vymezování. Vlastní vymezení duality tato práce koncipuje dvěma způsoby. Oba souvisí s obecnými formami definování regionů, totiž:

- pomocí vymezení vnější heterogenity a vnitřní homogenity
- pomocí definování jádra a vymezení jeho zázemí.

První způsob vymezení duality, tedy její koncipování pomocí vymezení vnější heterogenity a vnitřní homogenity, můžeme chápat jako konstrukci tzv. ideálních typů. Ve své podstatě jde o soubor atributů, který byl pro daný evropský subregion charakteristický. Jejich přehled uvedený v tabulce 9 je strukturován podle období vývoje a aspektů duality. Hlavní aspekty a charakteristiky ideálních typů jsou označeny kurzívou. Typické charakteristiky jsou formulovány často obecně a velkou většinou se váží na ukazatele použité v analýze.

Druhý způsob koncipování a vymezení duality souvisí s definováním jader a jimi integrovaných dvou částí Evropy. Důraz je přitom kladen i na jejich vzájemný vztah a jeho proměny. Jsou zde sledovány otázky existence či neexistence jader, jejich přibližné lokalizace, funkcí, míry plnohodnotnosti a územního dosahu, dále intenzity vnitřních vztahů, integrity a svébytnosti sledovaných subregionů. Výsledné soudy se pak týkají jejich vzájemného vztahu či poměru (ve smyslu vyspělejší – zaostávající, suverénní – závislý a hierarchie jejich jader) a z něj plynoucích typů duality (primární a sekundární). Pro zpřehlednění vztahu obou částí Evropy je použita jednoduchá schematická forma založená na nahrazení příslušného subregionu písmenem (J = Jih, S = Sever, Z = Západ, V = Východ). Vzájemný poměr daných částí Evropy je vyjádřen pomocí znamének mezi nimi (rovnocenný nebo na stejné úrovni: =, nerovnocenný, příp. na různé úrovni vyspělosti: > či <; pomlčka: – má funkci prostého rozdělovníku). Závorek je požito tehdy, když danou část Evropy nelze považovat za zcela svébytnou, tj. s vlastním jádrem, např. Z – (V). Připojení otazníku znamená, že integrační jádro sice existovalo, ale neslo pouze některé funkce jádra (např.

politickou) a netvořilo se svým subregionem plně konkurenční protiváhu té první části. Jinými slovy tak podoba Z – V s jistou rezervou odpovídá dualitě primárního typu, Z – (V) a J – (S) sekundárního typu a Z – V? jejich kombinaci.

Podobně jako v případě předchozího způsobu vymezování, lze i tady na základě shody sledovaných jevů vymezit několik časových období, která zároveň představují fáze ve vývoji duality.

Jak již bylo řečeno, počátky duality lze hledat *v období starověku a raného středověku*, a to ve spojitosti s její severo-jižní orientací. V tomto případě můžeme za plnohodnotný a svébytný region považovat pouze Jih, tedy oblast rozšíření vyspělé středomořské antické civilizace v Evropě. Bylo by ovšem zavádějící ztotožňovat tuto civilizaci s civilizací evropskou – vlastní Evropu v kulturně-historickém slova smyslu. Na druhou stranu Sever zde nemá oproti Jihu podobu regionu, ale spíše tzv. ostatního („necivilizovaného a barbarského") území. Jako jádro se tak nabízí jen kulturně a ekonomicky nejvyspělejší oblasti a politická centra Středomoří, tedy Jihu. Omezíme-li se pouze na jeho evropskou část, pak můžeme za takové oblasti pro celou dobu starověku a raného středověku označit: pevninské Řecko, řeckou Egeidu a Propontidu, většinu Apeninského poloostrova a Sicílie, méně i jih Galie (Narbonne) a jih Hispánie (Betica). Z konkrétních měst – trvale nejdůležitějších kulturních (později i náboženských), hospodářských a politických center s výraznou integrační i difúzní funkcí – je třeba jmenovat Athény, Řím a později i Konstantinopol. Na rozdíl od subregionů později převažující západo-východní duality mělo Středomoří, a tedy Jih, v tomto období podobu vysoce integrovaného a centralizovaného celku. Tato skutečnost představovala jistou výjimku ve vývoji společnosti, v němž obecně platí tendence růstu intenzity prostorových vazeb s časem. Příčinu toho můžeme hledat v přímořském charakteru celé oblasti umožňujícím relativně rychlé dopravní spojení a ve faktu, že se postupem času podařilo tyto cesty dostat pod kontrolu jediného hegemona (částečně Řekům, plně Římanům). Celý proces sjednocování a unifikace Jihu gradoval v období Římské říše, kam spadá i vrchol vyprofilovanosti severo-jižní duality. Z tohoto pohledu představovala vnější hranice říše faktické rozmezí mezi „civilizovaným" Jihem a „barbarským" Severem, navíc rozmezí od sebe velmi ostře oddělující dvě části zcela odlišného charakteru. Jednalo se tak v rámci vývoje duality o stav poměrně unikátní, s jistou rezervou srovnatelný pouze s poválečným rozdělením Evropy. Zatímco Jih až do konce starověku, obrazně řečeno, expandoval na území Severu, můžeme závěr starověku a raný středověk chápat opačně, jako infiltraci Jihu Severem čili „barbarizaci" antické civilizace. Na tomto dějinném procesu ostatně ve stejné době vyrůstala vlastní evropská křesťanská civilizace.

Diametrální rozdíly v kulturní a ekonomické úrovni odpovídaly jednoznačně schematizovanému poměru ve vyspělosti ve prospěch Jihu: J > S. Výše uvedené skutečnosti pak lze zjednodušit do relace J – (S) charakteristické pro sekundární typ duality, v tomto případě však značně specifického. Zatímco Jih v tomto období představoval svébytný integrovaný region s vlastní identitou a se silným jádrem, Sever tyto vlastnosti postrádal. Toto zjednodušené vymezení je

možné vztáhnout také na severo-jižní dualitu raného středověku. Ačkoliv Jih v té době již postrádal vnitřní integritu a dřívější centralizaci do jednoho jádra, jeho rozdíl vůči Severu zůstával nadále markantní.

Období začínající přibližně kolem roku 800 a končící zhruba na počátku 13. století můžeme chápat jako ranou fázi *dominance západo-východní duality* v Evropě. S postupným zformováním Západu a Východu, které shodně vzešly z odkazu Jihu (antická kultura, křesťanství, latina, řečtina) a z jeho postupné decentralizace a diferenciace, došlo i k rozdělení původního jádra Jihu na dvě samostatná a vzájemně si zpočátku ostře konkurující jádra. Jádro Východu bylo situováno do starých jádrových oblastí pevninského Řecka, řecké Egeidy a Propontidy s koncentrací všech jádrových funkcí v Konstantinopoli, prakticky jediném hlavním centru. Pro Západ nebyla lokalizace jeho jádra zdaleka tak jednoznačná. Příčinou tu byl vznik nového politického a částečně již i kulturního a hospodářského centra v Porýní a na severu dnešní Francie, jádrového území hegemonních státních útvarů Západu: Franské říše, později Svaté říše římské a Francie. Naproti tomu staré jádrové oblasti západního Středomoří (jih Pyrenejského poloostrova, Sicílie a Apeninský poloostrov) sice dosud zůstávaly kulturně i hospodářsky vedle Byzance nejvyspělejšími oblastmi Evropy, ale jejich politický význam značně poklesl. V případě Pyrenejského poloostrova a Sicílie byla navíc evropská identita bezprostředně ovlivňována islámskou arabskou civilizací. V případě Apeninského poloostrova vedla jeho roztříštěnost a ztráta politické suverenity přechodně k smíšenému západo-východnímu charakteru kultury a tato oblast se stala na nějaký čas i třecí plochou mezi Západem a Východem. Nižší stupeň centralizace jádrových funkcí se tak na Západě projevil mj. absencí jediného hlavního centra. Zatímco Řím plnil dlouhodobě funkci duchovního centra, v Porýní a severní Francie bylo politické centrum rozděleno mezi více sídel. Zdejší Cáchy, sídlo panovníků Franské a později částečně i Svaté říše římské, měly tuto funkci jen formálně.

Jak Západ, tak Východ se v tomto období rozšiřovaly dále na sever a východ Evropy. Souběžně s tím stanovila arabská expanze nové jižní hranice evropské křesťanské civilizace v jižním a východním Středomoří, čímž ji až na výjimku oblastí Malé Asie a Kavkazu omezila na samotný evropský subkontinent. Současně s jejich rozpínáním narůstaly mezi Západem a Východem vzájemné kulturní i ekonomicko-sociální odlišnosti. Na tom se podepsalo i letité politické soupeření mezi Byzancí na straně jedné a Franskou říší, později Svatou říší římskou a papežem na straně druhé. Za nejviditelnější projev tohoto procesu můžeme považovat Velké církevní schizma 1054 rozdělující křesťanství a církev na západní a východní. Úměrně prohlubujícím se vzájemným odlišnostem došlo k vyprofilování obou částí Evropy, z nichž každá měla vlastní jádro aktivně produkující a šířící osobitou identitu, tedy charakteristické atributy „jejich" regionu.

Z pohledu celkové vyspělosti lze vztah obou konkurenčních jader a přeneseně i jejich regionů vnímat jako vcelku vyrovnaný a rovnocenný: Z = V. Zpočátku vyšší kulturní úroveň Byzance postupně mizí. Vztah mezi Západem a Východem tak vykazoval rysy duality primárního typu: Z – V.

Další fázi dominance západo-východní duality bychom ohraničili *přibližně první polovinou 13. století a přelomem 17. a 18. století*. Zásadní změnu proti předchozímu období lze vidět v narušení původně rovnocenného postavení obou částí ve prospěch Západu. Tato změna získá na důležitosti, zejména když si uvědomíme, že tímto počínající nerovnoměrný vztah Západu a Východu pak víceméně přetrval v různých variantách, snad s výjimkou let 1945–1989, dodnes. Jednu z příčin můžeme hledat v událostech první poloviny 13. století, byť ty spíše jen tento proces urychlily. Konkrétně šlo o dobytí Konstantinopole a Egeidy během čtvrté křížové výpravy do Palestiny roku 1204, čímž načas došlo k ovládnutí dosavadního jádra Východu západním mocenským elementem. Nikdy poté se už toto jádro nepodařilo obnovit. Od té doby až po dnešek na Východě takovéto plnohodnotné integrační a Západu zcela konkurující jádro chybí. Druhou hlubokou „ránu" Východu zasadily o několik let později tatarské nájezdy, které celou oblast včetně středovýchodní Evropy politicky a hospodářsky rozvrátily. Společně s pozdější tureckou expanzí to přispělo k silnému oslabení původní identity Východu a k jeho ovlivnění orientálními (asijskými) prvky. Východ postupně získal charakter specifického euroasijského přechodu, regionu ležícího mezi vlastní Evropou (tj. Západem) a Asií.

Zatímco jádrová oblast (vyspělá a region integrující) na Východě pro toto období prakticky neexistovala, na Západě ji identifikovat lze. Vymezíme-li ji pomocí kulturně, hospodářsky a společensky nejvyspělejších území s vysokou koncentrací obyvatelstva, měst, ekonomických aktivit a moci, pak by zahrnovala: jihovýchodní Anglii, Brabantsko, Porýní a jižní Německo, sever a východ dnešní Francie a severní a střední Itálii, tedy území nápadně připomínající dnešní tzv. Modrý banán. Dynamické změny v západní Evropě na počátku novověku, například zámořské objevy, reformace a válečné události, stály jak za vyšší progresivitou vývoje severozápadní Evropy, tak za postupným hospodářským oslabováním středomořských a německých oblastí. Území Anglie, obojího Nizozemska a severní Francie tak lze na konci tohoto období považovat za jediné a zároveň plnohodnotné jádro Západu a později i celé Evropy. Pouze v 16. století by jim s přihlédnutím k mocenskému postavení snad mohlo ještě alternovat Španělsko, resp. lépe řečeno jeho hlavní město Toledo a později Madrid. Naopak Řím ve své pozici duchovního centra Západu oslabil. Podobné, spíše formální a reliktní postavení, můžeme na Východě vidět v případě Konstantinopole. Ta se navíc po dobytí Turky stala v duchovním a politickém smyslu jakýmsi „externím" centrem Východu a zároveň jedním z center Orientu. V průběhu 13. až 17. století se evropská křesťanská civilizace postupně rozšířila na téměř celý evropský subkontinent a počínaje 16. stoletím soustavně expandovala i mimo jeho geografické hranice. Uvnitř Evropy lze navíc zejména od 13. století pozorovat trend převahy směru difúze vlivů z „konsolidovaného a aktivního" Západu do „oslabeného, dezintegrovaného a pasivně vnější vlivy přijímajícího" Východu.

Z výše uvedeného lze tudíž pro toto období odvozovat tendenci celkového zaostávání Východu za Západem: Z > V a tento počínající rozdíl se dále

s přibývajícím časem prohluboval. Jejich poměr tak vzhledem k absenci jádra a tím oslabení svébytnosti Východu získával stále více podobu sekundárního typu duality: Z – (V).

Následující etapu dominance západo-východní duality můžeme v Evropě charakterizovat jako *přechod z předindustriální do industriální společnosti*, který zde vyplňoval přibližně období *18. a větší části 19. století*. Předcházející vývoj v 17. a na začátku 18. století přinesl několik skutečností, resp. procesů, které lze vnímat jako další proměnu ve vymezování duality. Jednou z nich byla táhlá krize spadající zejména do 17. století. Ta měla za následek silnější prohlubování rozdílů ve vyspělosti uvnitř Evropy, a to nejen mezi Západem a Východem, ale i Severem a Jihem, provázenou úpadkem vždy druhého ze jmenovaných. Do téže doby můžeme zasadit počátek konsolidace a profilování světového systému jádro – periferie (Wallerstein 1974). „Vítězem" tohoto procesu se stal zejména severozápad Evropy: Anglie, Nizozemsko a severní Francie, již dříve označený za jádro Západu, nyní však tuto svoji funkci zdůraznil. Úměrně tomu se po celou dobu 18. a 19. století s nástupem industrializace zvyšovala vnitřní integrita socioekonomického systému a intenzita prostorových vazeb na Západě, potažmo celé Evropy a světa. Západ zároveň pokračoval v započaté expanzi do celého světa, tedy i na evropský Východ.

Za další změnou ve vývoji duality lze vidět události, které je s jistou rezervou možné vnímat jako částečnou „revitalizaci" jádra a svébytnosti Východu. Na tomto místě lze vyjádřit domněnku, že centralizací, dílčí modernizací a hlavně politickým vzestupem Ruska, počínaje vládou Petra I. Velikého na přelomu 17. a 18. století, získal Východ svého hegemona a mocenského konkurenta Západu s potenciálem celý region svým vlivem kulturně i sociálně vnitřně integrovat a částečně homogenizovat. Rusko se ovšem zásluhou své zaostalosti a relativní hospodářské slabosti nikdy nestalo plnohodnotným jádrem zcela konkurujícím svému západoevropskému protipólu. Jeho dílčí jádrovou funkci můžeme spíše vidět v rovině mocenské, méně v kulturně-náboženské či sociální. Proto je vhodnější hovořit v této souvislosti o jejím konkrétním politickém centru Petrohradě. Mnozí autoři prezentují vládu Petra Velikého a jeho částečnou modernizaci státu jako „návrat Ruska do Evropy". Pod tímto lehce zavádějícím souslovím si lze představit především fakt, že se zde právě v této době přímo prosadily západní vlivy na úkor některých orientálních. Rusko tímto částečným zezápadněním, či chceme-li poevropštěním, přestalo být euroasijským přechodem charakteristickým pro minulé období. V tomto procesu lze zároveň vidět vznik nové identity Východu vytvořené povrchním přejímáním západních vzorů a jejich inkorporací do východní (též z Asie ovlivněné) tradice a zaostávající socioekonomické reality. Výsledkem byla poměrně svébytná identita synkretické povahy, která dílem přetrvává dodnes.

Ve vývoji úrovní vyspělosti Západu a Východu došlo v tomto období k prohloubení rozdílů – schématu Z > V. Proti předchozímu období je ovšem možné sledovat jistou proměnu ve vztahu obou celků. Ten by nyní pravděpodobně vykazoval rysy jak dosavadního sekundárního, tak přechodně i primárního

typu duality. Z tohoto důvodu můžeme na základě výše uvedených skutečností schematizovat poměr mezi oběma částmi jako: Z – V?. Otazníku je u Východu použito proto, že jej sice nelze ani v této době považovat za zcela svébytný region integrovaný prostřednictvím plnohodnotného jádra, přesto v mnoha ohledech tvořil jakousi specifickou protiváhu Západu. Výjimku zde pravděpodobně představovalo období bezprostředně po napoleonských válkách, pro tuto dobu by se dalo dokonce použít schéma: Z – V (tedy bez otazníku). V tomto případě můžeme argumentovat mimořádně silným mocenským postavením Ruska, kterému se načas dařilo intenzivně šířit svou specifickou identitu do rozsáhlých oblastí Východu. Pokud bychom se o totéž pokusili z pohledu (vedlejší) severo-jižní duality, dospěli bychom k názoru, že dosavadní převaha ve vyspělosti Jihu (J > S) se v tomto období obrátila ve prospěch průměrně již rozvinutějšího Severu: J < S.

Západo-východní dualita *v industriální éře vývoje koncem 19. a první poloviny 20. století* poskytovala proti předchozímu období opět poněkud odlišný obraz. Obecně lze tuto dobu vnímat jako velice dynamickou, což se projevilo zejména urychlením některých stávajících procesů. Jedním z takových, který asi nejvíce ovlivnil dosavadní podobu duality, bylo do té doby nejintenzivnější šíření západních (tj. „moderních“) vlivů na Východ, potažmo do celého světa. Jistou výjimku z tohoto trendu by mohl představovat jedině vývoj Ruska a SSSR po 1. světové válce, a to v důsledku určité sebeizolace, hluboké vnitřní transformace a cíleného budování základů nového socioekonomického systému, který se měl záhy stát vlastním pro celý Východ. Význam dosavadního jádra Východu (Ruska, potažmo Petrohradu a poté Moskvy) pro identifikaci a integraci tohoto subregionu výrazně poklesl vlivem svého dílčího zezápadnění a následné izolace.

Naproti tomu význam, funkce a územní dosah západního evropského jádra byl ještě do 1. světové války na vzestupu způsobeném mj. aktivním budováním koloniálního a imperiálního systému. Úměrně skokovému zintenzivnění prostorových vazeb se soustavně prohluboval světový systém jádro – periferie. V něm ovšem stále významnější postavení zastávalo nové a západní Evropě konkurující budoucí globální jádro – USA, přesněji jejich severovýchod, rovněž součást západní civilizace v širším slova smyslu. K dosavadnímu vymezení jádra evropského Západu (Anglie, jih Nizozemska, Belgie, severní Francie) můžeme nyní navíc počítat i nejrozvinutější část sjednoceného Německa, tj. pás táhnoucí se od Porýní a Porúří přes Berlín do Saska. Posílení integrity Západu způsobilo jeho další vnitřní unifikaci. Na druhé straně omezení, či možná lépe řečeno přechodná ztráta jádrové funkce Ruska, vedla k decentralizaci a oslabení dřívější poměrně vyprofilované identity Východu. Vlastní svébytnost a specifickou identitu Východu bylo tudíž možné sledovat spíše už jen v její reliktní podobě, fakticky ale docházelo k jeho zezápadnění.

Tento proces si nelze vykládat jako jednoznačné snižování rozdílů a vyprofilovanosti západo-východní duality, respektive „dohánění“ Západu Východem. Rozdíl v celkové vyspělosti obou částí pravděpodobně zaznamenal jen

minimální posuny. Nadále proto platí schéma: Z > V. Výsledkem posílení postavení západního jádra v Evropě bylo rozšíření jeho geografického dosahu i do východní části Evropy. Tu můžeme pro toto období považovat spíše za jakousi zaostávající a tradičnější periferii moderního a industrializovaného Západu, což se plně shoduje se stavem sekundárního typu duality: Z – (V). Částečnou výjimku představoval v meziválečné éře Sovětský svaz, jenž si udržoval a navíc i aktivně vytvářel určitý druh autonomie vůči Západu.

Jak je patrné i z prvního způsobu obecného vymezování západo-východní duality, představovalo *období 1945–1989* značně specifickou fázi. Z hlediska vztahu obou částí duality můžeme s jistou dávkou zjednodušení vnímat období po 2. světové válce jako „protiofenzívu" Východu nebo též jako vybočení z dlouhodobých trendů vývoje.

Dosavadní dominance ekonomicko-sociálního aspektu ve vymezování západo-východní duality (vyspělý Západ – zaostávající Východ) byla v důsledku geopolitických událostí nahrazena převahou politického aspektu. Tehdejší dualitu je proto nutné chápat především pohledem dvou vnitřně integrovaných vzájemně nepřátelských a protichůdných bloků: proamerického, kapitalistického a demokratického Západu a (pro)sovětského, socialistického Východu s komunistickou ideologií. Proti předchozímu období měly obě části, tedy opět nově i Východ, svou ostře vyprofilovanou identitu a svébytnost. Tento fakt byl navíc zdůrazněn přímou institucionální integrací a výraznou vnitřní homogenizací obou částí, což vedlo k posílení jejich vzájemných odlišností, pravděpodobně největších od dob středověku.

Další změny nastaly v otázce jader. Západní evropské jádro pozměnilo svůj tvar prodloužením na jih do podoby tzv. Modrého banánu táhnoucího se z Anglie přes Porýní a Alpy do severní Itálie. Není bez zajímavosti, že se tímto značně přiblížilo svému vymezení z konce středověku a začátku novověku. Na druhou stranu však byly některé dosavadní jádrové funkce (hlavně mocenské, částečně i kulturní a ekonomické, ale také funkce nejdůležitějšího centra vzniku a difúze inovací) přeneseny mimo území Evropy do USA. Ty již nyní stály v pozici hlavního jádra Západu v širším slova smyslu a nadto jádra v duálním globálním uspořádání světa. Podobně pokleslo dřívější hegemonní postavení západoevropského jádra ve světovém systému. V Evropě dočasně omezilo svou centrální funkci jen na její samotný Západ, a to především v důsledku existence bariéry v podobě železné opony. Právě tato poněkud umělá bariéra izolující od sebe obě části Evropy zapříčinila na přechodnou dobu vytěsňování některých západních vlivů a jejich nahrazení novou a specifickou identitou Východu. Ta byla zásadním způsobem podmíněna komunistickou ideologií a rozšířila se částečně direktivní cestou do celého regionu ze Sovětského svazu. Jeho mocenské centrum – Moskvu tak lze z pohledu dlouhodobého vývoje považovat za obnovené jádro Východu. Podobně jako v případě Modrého banánu pro evropský Západ se ani u Moskvy/SSSR nejednalo o zcela plnohodnotné jádro. Zatímco západnímu jádru například chyběla absolutní mocenská suverenita, tak východní pro svou vlastní zaostalost neplnilo funkci hospodářského jádra.

Tento „handicap“ byl na Východě ve vztahu k Západu kompenzován izolací a snahou o soběstačnost.

Transformací a de facto posílením vlastní identity a svébytnosti Východu po 2. světové válce došlo ke zvýšení rozdílů mezi oběma částmi Evropy. Při srovnávání změn jejich celkové vyspělosti je ovšem problematické dojít k jednoznačným soudům. Důvodem je jistá dvousečnost vývoje Východu jako celku podmíněná úhlem pohledu. Na jedné straně vystupuje socialistická modernizace a industrializace, na straně druhé nižší ekonomická dynamika a efektivita. Jednoznačné závěry je proto vhodnější ponechat až na celkové syntéze analytických poznatků (kapitola 6). Vzájemný poměr obou částí nicméně zůstal stejný, tedy ve prospěch Západu: Z > V. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem a dominanci politického aspektu při vymezování duality můžeme poměr mezi Západem a Východem vnímat jako dualitu primárního typu: Z – V. Jinými slovy se jednalo o vztah dvou vyprofilovaných, vnitřně integrovaných, v mnohém si konkurujících, navíc vůči sobě nepřátelských subregionů s vlastními jádry. Kdybychom stejným způsobem pohlédli na reliktní severo-jižní dualitu, dospěli bychom k názoru, že dosavadní rozdíly mezi obecně vyspělejším Severem a zaostávajícím Jihem se výrazně snížily.

Pokud období 1945–1989 představovalo svým způsobem vybočení z dlouhodobých tendencí vývoje západo-východní duality, pak lze *postindustriální období posledních 20 let* chápat též jako opětovný návrat k nim. Za povšimnutí stojí fakt, že současná podoba duality Evropy vzdáleně připomíná co do systému jádro – periferie, identity a eventuálně vzájemného vztahu obou celků, její obraz před 2. světovou válkou. Zatímco Západ si svou identitu a vnitřní integritu kontinuálně zachoval a jeho jádro, oblast Modrého banánu, posílilo své postavení v Evropě, došlo rozpadem východního bloku k dezintegraci Východu, jeho vnitřní heterogenizaci, významnému oslabení vlastní specifické identity a koneckonců i úplné ztrátě jednotícího centra. Tento stav umožnil intenzivní expanzi Západu směrem na Východ, čímž západní jádro fakticky svoji působnost rozšířilo i na velkou část tohoto území. V komplexní transformaci oblastí bývalého východního bloku tak můžeme z hlediska zkoumané problematiky pozorovat další vlnu zezápadnění Východu. V důsledku jeho bližšího připoutání k Západu lze aktuální vztah mezi původním Západem a Východem považovat za značně nevyvážený, přičemž Východ v něm figuruje spíše jako subregion Západu.

Pokles významu politického aspektu pro vymezování duality a obnovení dominance jejího ekonomicko-sociálního rozměru znamenaly, že západo-východní diferenciace Evropy dnes víceméně odpovídá rozdělení na „vlastní“ Západ, tj. oblast ekonomicky a sociálně vyspělejší, a „ostatní“ Evropu, tedy zaostávající Východ: Z > V. Existence pouze jediného ekonomicky silného integračního jádra v Evropě, tedy západního, posiluje dualitu sekundárního typu: Z – (V). Dílčí výjimku v tomto systému tvoří Rusko (resp. státy SNS), které si v některých aspektech – například v aspektu politickém – stále udržuje určitý stupeň autonomie vůči západnímu jádru i Západu.

4.3. Obecné vymezení duality Evropy v jednotlivých časových průřezech

V předchozí podkapitole se práce zabývala obecným vymezením duality pomocí dvou způsobů, z nichž každý pohlíží na duality Evropy vždy z jiného úhlu. Ve skutečnosti však oba představují dvě strany téže mince a takto je třeba je vnímat a při historickogeografické analýze i vyvozování závěrů s nimi pracovat. V této poslední části vytvořeného konceptu se proto oba způsoby propojují, aby obecně vymezily a charakterizovaly dualitu v jednotlivých časových průřezech. Tento druh shrnutí je zároveň konkrétním východiskem pro analýzu stavu a vývoje evropské duality v jednotlivých 14 časových průřezech:[19]

Vznik a vývoj severo-jižní duality v období starověku

Časový průřez	*5.–2. století př. n. l. (řecké období)*
Schéma duality	*J – (S)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	A: vyspělá antická civilizace Jihu × zaostalý „barbarský" Sever
Charakteristika	– Jih integrován obchodem, rozhodující úlohu zde měl řecký kulturní a ekonomický element. – Sever nebyl regionem ve vlastním slova smyslu, ale oblastí geografické Evropy stojící mimo antickou civilizaci Jihu. – Období vzniku severo-jižně orientované duality; specifický sekundární typ duality.
Lokace jader v Evropě	J – Řecko a řecká Egeida (příp. Sicílie, střední a jižní část Apeninského poloostrova) S – bez jádra

Časový průřez	*1.–4. století n. l. (římské období)*
Schéma duality	*J – (S)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	A: vyspělá antická civilizace Jihu × zaostalý „barbarský" Sever
Charakteristika	– Jih vysoce integrovaný a poměrně homogenizovaný, dominoval zde římský kulturní, ekonomický a politický element; Jih představoval jeden jak politický, tak ekonomický celek. – Sever nebyl regionem ve vlastním slova smyslu, ale oblastí geografické Evropy stojící mimo antickou civilizaci Jihu. – Období dovršení vzniku a stabilizace severo-jižně orientované duality; specifický sekundární typ duality.
Lokace jader v Evropě	J – Apeninský poloostrov / Řím (příp. i Řecko a řecká Egeida, Propontida/Konstantinopol, Sicílie, Narbonne a Betica) S – bez jádra

[19] Názvy evropských subregionů zde opět suplují písmena: Z = Západ, V = Východ, S = Sever, J = Jih. Stejným způsobem jsou nahrazeny i aspekty duality: A = kulturní, B = ekonomicko-sociální, C = politický, D = etnický.

Předindustriální éra vývoje západo-východní duality

Časový průřez	*okolo r. 800*
Schéma duality	přibližná rovnováha dvou dualit: J – (S) a Z – V
Hlavní aspekty a vymezení duality	AI pro J – (S): relativně vyspělá evropská křesťanská civilizace Jihu × zaostalý „pohanský" Sever AII pro Z – V: západní (latinský) × východní (řecký) kulturní okruh evropské křesťanské civilizace
Charakteristika	– Jih – „vlastní" Evropa v kulturním a civilizačním slova smyslu – christianizovaná, vyspělejší a vzešlá z odkazu antické civilizace; postupně docházelo k jeho decentralizaci a rozdělení na Západ a Východ. – Sever nebyl regionem ve vlastním slova smyslu, ale oblastí geografické Evropy stojící mimo evropskou křesťanskou civilizaci. – Jih expandoval na úkor Severu prostřednictvím jeho postupné christianizace. – Vyprofilovanost severo-jižní duality (tj. sekundární typ duality) postupně slábla, zatímco západo-východní orientace stále více nabývala na významu, čímž nelze ani jednu z orientací duality považovat za výrazně převažující. – Konsolidace Západu a Východu a jejich vzájemně si kulturně (latina × řečtina) a politicky (Franská říše × Byzantská říše) konkurujících jader, které svým působení vtiskávaly svým regionům specifickou a odlišnou identitu a tím je vnitřně integrovaly. – Západ a Východ na přibližně podobné úrovni rozvinutosti, vztah mezi nimi rovnocenný a vyrovnaný, tj. primární typ duality.
Lokace jader	J – Řecko, řecká Egeida a Propontida/Konstantinopol; Apeninský poloostrov a Sicílie S – bez jádra Z – Porýní a sever dnešní Francie V – Řecko, řecká Egeida a Propontida/Konstantinopol

Časový průřez	*11. století*
Schéma duality	*Z – V*
Hlavní aspekty a vymezení duality	A: západní (latinský) × východní (řecký) kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace
Charakteristika	– Západ – západní kulturní a náboženský okruh postavený na prolínání latinského a germánského elementu. – Východ – východní kulturní a náboženský okruh postavený na prolínání řeckého (byzantského) a slovanského elementu. – Stabilizace a poměrně ostré vyprofilování západo-východní duality (mj. v důsledku náboženského schizmatu), ta již prakticky převažovala nad její pozvolna ustupující severo-jižní orientací. – Expanze obou subregionů evropské křesťanské civilizace směrem na sever a východ. – Západ a Východ dosud na podobné úrovni rozvinutosti, vztah mezi nimi rovnocenný a vyrovnaný, trend růstu vzájemných odlišností – vrchol duality primárního typu.
Lokace jader	Z – Porýní, sever a východ dnešní Francie, severní a střední Itálie/Řím V – Řecko, řecká Egeida a Propontida/Konstantinopol

Časový průřez	*okolo r. 1300*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	A (hlavní): západní × východní kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace B (modifikační): vyspělejší Západ s vlastním jádrem × postupně zaostávající a decentralizovaný Východ

Charakteristika	– Vymezení duality pomocí aspektu A začalo být výrazněji modifikováno aspektem B. – Západ – západní kulturní a náboženský okruh postavený na prolínání latinského a germánského elementu; došlo k posílení a rozšíření jeho jádra. – Východ – částečně zaostávající východní kulturní a náboženský okruh postavený na prolínání řeckého (byzantského) a slovanského elementu; ztrácel své dosavadní identifikační jádro, docházelo k decentralizaci, oslabení svébytnosti a hospodářskému úpadku celého regionu v důsledku tatarských vpádů a obsazení Konstantinopole křižáky; počátek zaostávání Východu za Západem. – Šíření západních vlivů na Východ, který tím postupně ztrácel svou původní identitu a přejímal některé západní a orientální prvky. – Dosud rovnocenný stav mezi oběma částmi Evropy se vychýlil ve prospěch převahy Západu a sekundárního typu duality.
Lokace jader	Z – přibližně území tzv. Modrého banánu rozšířené o Řím, severní a východní Francii a jižní Německo V – bez jádra (příp. v reliktní podobě Konstantinopol)

Časový průřez	*okolo r. 1500*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	A (hl.): západní kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace × částečně orientalizovaný východní kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace B (hl.): vyspělejší a aktivní Západ s vlastním jádrem × zaostávající, decentralizovaný a pasivní Východ
Charakteristika	– Vymezení duality pomocí aspektu A i B, ty byly v rovnováze coby 2 hlavní aspekty. – Západ posílil vlastní identitu i postavení svého jádra, zahájil expanzi mimo kontinent; pokračovalo šíření západních prvků na Východ (přesněji do středovýchodní Evropy). – Východ prožíval krizi identity, byl bez vlastního integračního jádra, stále více decentralizován podléhal orientálním vlivům a postupně se po kulturní a ekonomicko-sociální stránce stával pouhým specifickým přechodem mezi vlastní Evropou (tj. Západem) a Asií. – Další zaostávání Východu za Západem zdůraznilo sekundární charakter duality, který lze chápat též jako rozdělení na „vlastní" Evropu a „ostatní" Evropu v podobě určité zóny euroasijského přechodu.
Lokace jader	Z – přibližně území tzv. Modrého banánu rozšířené o Řím, severní a východní Francii a jižní Německo V – bez jádra

Časový průřez	*okolo r. 1600/před 1618*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělejší, pokrokový a aktivní Západ s vlastním jádrem × zaostávající, decentralizovaný a pasivní Východ A (hl.): západní kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace × částečně orientalizovaný východní kulturní a náboženský okruh evropské křesťanské civilizace
Charakteristika	Platí charakteristiky uvedené pro předchozí průřez, respektive došlo k prohloubení výše uvedených trendů; dále uvedeno jen to odlišné: – Vymezení duality nadále pomocí dvou hlavních aspektů A i B, jejich rovnováha se ovšem již začala vychylovat ve prospěch aspektu B. – Západ se vnitřně rozdělil (zejm. v důsledku reformace), jeho jádro se vychýlilo k Atlantiku. – Pokračovala expanze Západu do zámoří, naopak Východ se prostřednictvím Ruska rozšiřoval do jihoruských stepí a na Sibiř.
Lokace jader	Z – jižní Anglie, obojí Nizozemsko, severní Francie, severní a střední Itálie (resp. Madrid – jen politicky) V – bez jádra (příp. Istanbul jako reliktní externí centrum Východu a zároveň jedno z jader Orientu, odkud docházelo k šíření orientálních vlivů na Balkán)

Časový průřez	*polovina 18. století*
Schéma duality	*Z – V?*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, pokrokový a aktivní Západ s protokapitalistickou společností × zaostávající, tradiční a pasivní Východ s feudální společností A (modif.): náboženský a umělecký okruh Západu aktivně vytvářející vlastní evropskou kulturu × pravoslavný Východ charakteristický prolínáním západních vlivů s východní, dílem orientalizovanou kulturní tradicí
Charakteristika	– Při vymezování duality již výrazněji převažoval aspekt B nad aspektem A. – Jádro Západu posílilo své postavení vznikem světového systému; na Západě rychlejší rozvoj a protoindustrializace. – Na Východě docházelo k částečné „revitalizaci" jádra (tj. poevropštěné Rusko), které posílilo svoji moc s potenciálem stát se jádrem subregionu a konkurentem Západu. – Postupně se vytvářela nová identita Východu na základě spojení západních vzorů s východní a zčásti orientalizovanou tradicí a zaostávající socioekonomickou realitou. – Pokračovala expanze Západu do zámoří a Východu prostřednictvím Ruska do jihoruských stepí a na Sibiř. – Diferenciace vývoje – prohloubení rozdílů ve vyspělosti mezi Západem a Východem, ale i Severem a Jihem. – Vztah mezi Západem a Východem vykazoval prvky jak dosud převařujícího sekundárního, tak primárního typu duality.
Lokace jader	Z – Anglie, Nizozemsko, severní Francie V – bez klasického jádra (mocensky příp. Petrohrad/Rusko jako potenciální hegemon Východu)

Industriální éra vývoje západo-východní duality

Časový průřez	*1815/1820*
Schéma duality	*Z – V*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, pokrokový a aktivní Západ s raně kapitalistickou společností × zaostávající, tradiční a pasivní Východ s feudální společností A (modif.): náboženský a umělecký okruh Západu aktivně vytvářející vlastní evropskou kulturu × pravoslavný Východ charakteristický prolínáním západních vlivů s východní, dílem orientalizovanou kulturní tradicí
Charakteristika	– Při vymezování duality převažoval aspekt B nad aspektem A. – Další posílení jádra Západu v prohlubujícím se světovém systému; jeho industrializace a rychlejší rozvoj. – Přechodná konsolidace a mocenské posíleni jádra na Východě (Ruska/Petrohradu), které sice nevykazovalo všechny centrální funkce (mocenské a částečně i kulturní ano, ne však hospodářské aj.), bylo však dostatečně vyprofilováno jako protiváha Západu a šiřitel vlastní specifické identity. – Východ sice dále zaostával za Západem, částečně však získal novou, byť synkretickou identitu (spojení západních vzorů se zaostalou socioekonomickou realitou a východní tradicí). – Vztah mezi Západem a Východem nesl prvky jak sekundárního, tak primárního typu duality.
Lokace jader	Z – Anglie a Skotsko, spojené Nizozemsko, severní Francie V – Petrohrad/Rusko (jako hegemon Východu a specifická protiváha Západu především z mocenského hlediska)

Časový průřez	*1870/1871*
Schéma duality	*Z – V?*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, pokrokový a aktivní industrializovaný Západ × zaostávající, tradiční a pasivní rurální Východ A (modif.): moderní a kulturně rozvinutý Západ aktivně vytvářející vlastní evropskou kulturu × tradičnější a kulturně zaostávající Východ charakteristický prolínáním západních vlivů s východní, dílem orientalizovanou kulturní tradicí
Charakteristika	– Při vymezování duality převažoval aspekt B nad aspektem A. – Západ byl již industrializovaný (proběhla průmyslová revoluce) a jako celek přešel do industriální fáze vývoje; homogenizuje se, zvýšila se jeho vnitřní integrita a intenzita prostorových vazeb. – Další posílení postavení jádra Západu v prohlubujícím se světovém systému; industrializace a rychlejší rozvoj celého evropského Západu. – Východ synonymem zaostávání, výrazné prohloubení fázového zpoždění za Západem; na druhou stranu si vlivem svého stále ještě (především mocensky) dostatečně silného ruského jádra udržoval vlastní, byť synkretickou, identitu. – Dosavadní dílčí jádro Východu (Rusko/Petrohrad) oslabilo a zachovalo si jen část svých funkcí jádra (politickou a dílem i kulturní), zůstávalo však nadále vyprofilováno jako protiváha a konkurent Západu (proto *V* dáno s otazníkem). – Pokračovala expanze Západu mimo Evropu a Východu prostřednictvím Ruska do Asie; počátek hlavní fáze zezápadnění Východu (jeho charakteru, modernizace) a posilování jeho vazeb na západní jádro. – Západo-východní dualita byla ostře vyprofilována, což v tomto smyslu představovalo jeden z jejích vrcholů; její sekundární typ převažoval nad primárním typem duality.
Lokace jader	Z – Anglie a Skotsko, severní Francie, Belgie, pruské severní Porýní a Porúří V – částečně ještě Petrohrad/Rusko (jako hegemon Východu a určitá protiváha Západu především z mocenského hlediska), jinak ale bez klasického jádra

Časový průřez	*1910/1914*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, pokrokový, moderní a aktivní industrializovaný Západ × zaostávající, spíše tradiční a západní inovace přebírající rurální Východ
Charakteristika	– Jasná dominance aspektu B při vymezování duality, aspekt B byl jediným hlavním aspektem. – Západ industrializovaný a vyspělý, jeho pokračující homogenizace a intenzifikace prostorových vazeb celého systému. – Vrchol hegemonního postavení jádra Západu v prohlubujícím se světovém systému jádro – periferie, svou funkci jádra aktivně rozšiřovalo i na území evropského Východu; na globální úrovni mu konkurovaly USA. – Východ minimálně industrializovaný byl synonymem zaostávání, ztrácel svoji dřívější vyprofilovanost a identitu, ta se stávala spíše reliktní, západní (moderní) vlivy vytláčely původní východní tradici i zbytky orientalizace; dezintegrace v důsledku chybějícího dostatečně silného jádra. – Dosavadní centrum Východu (Petrohrad/Rusko) spočívalo již jen v politickém a částečně i kulturním aspektu, mělo spíše reliktní postavení a lze je považovat pouze za hierarchicky podřízené jádru Západu. – Západ z pozice globálního jádra přetvářel svět podle svého vzoru; intenzivní zezápadnění Východu (jeho charakteru, modernizace) a posilování jeho vazeb na západní jádro. – Východ se postupně dostával do pozice zaostávající periferie/subregionu evropského Západu (proto V dáno do závorky). – Vztah obou částí odpovídal sekundárnímu typu duality.
Lokace jader	Z – Anglie a Skotsko, severní Francie, Belgie, jižní Nizozemsko a pás Německa od Porýní a Porúří přes Berlín do Saska V – bez vlastního jádra (rozdělení jádrových funkcí pro území Východu mezi Petrohrad/Rusko a samo jádro Západu)

Časový průřez	*meziválečné období (resp. okolo r. 1930)*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, moderní a aktivní industrializovaný Západ × zaostávající, spíše tradiční a západní inovace přebírající rurální Východ
Charakteristika	Platí charakteristiky uvedené pro předchozí průřez, respektive došlo k prohloubení výše zmíněných trendů; dále uvedeno jen to odlišné: – Vedoucí postavení evropského jádra Západu na globální úrovni po 1. světové válce mírně oslabilo ve prospěch USA. – Východ rozdělen na SSSR, který lze považovat v důsledku izolace a vnitřní transformace (vznik nové specifické identity) vůči Západu a jeho jádru za autonomní, a na zbývající území dezintegrovaného Východu, jehož postavení můžeme chápat jako specifickou zaostávající periferii/subregion evropského Západu (proto V dáno do závorky).
Lokace jader	Z – Anglie, severní Francie, Belgie, jižní Nizozemsko a pás Německa od Porýní a Porúří přes Berlín do Saska V – bez vlastního jádra (jádrové funkce pro území Východu, vyjma oblasti izolovaného SSSR, převzalo samo evropské jádro Západu), Východ s výjimkou SSSR subregionem Západu

Vývoj po 2. světové válce a postindustriální éra vývoje západo-východní duality

Časový průřez	*období 1945–1989 (resp. k 1970/1980)*
Schéma duality	*Z – V*
Hlavní aspekty a vymezení duality	C (hl.): proamerický, kapitalistický, demokratický a svobodný Západ × (pro)sovětský, socialistický, autokratický a méně svobodný Východ s komunistickou ideologií; obě části zvlášť integrované do dvou vzájemně antagonických bloků B (modif.): vyspělý, bohatší, progresivní a aktivní Západ × zaostávající, chudší a pasivní Východ
Charakteristika	– Vymezení duality pomocí aspektu C nadřazeno aspektu B. – Západ i Východ představovaly dva vnitřně institucionálně integrované a značně homogenizované celky s vlastními jádry a lišily se od sebe různou identitou. – Evropské jádro Západu ztratilo své vedoucí postavení v prohlubujícím se světovém systému, jeho vliv a dosah z území evropského Východu přechodně vytěsněn vlivem umělé izolace obou celků, posílení svébytnosti a existence nové identity Východu. – Východní jádro (Moskva/SSSR) lze opět po dlouhé době považovat za integrační a schopné v mnohém konkurovat Západu (proto V dáno bez závorky či otazníku). – Západo-východní dualita proti minulému průřezu skokově vzrostla, byla nyní ostře vyprofilována, tj. další její specifický vrchol; převažoval primárního charakter duality.
Lokace jader	Z – tzv. Modrý banán (některé funkce jádra, zejm. mocenská, méně kulturní, částečně delegovány mimo Evropu – do USA) V – Moskva/SSSR (jádrem určitě ve smyslu politicko-mocenské funkce, částečně i kulturní, ne však ekonomické)

Časový průřez	*současnost*
Schéma duality	*Z – (V)*
Hlavní aspekty a vymezení duality	B (hl.): vyspělý, bohatší a aktivní postindustriální Západ × zaostávající, chudší, západní inovace přejímající, transformující se Východ C (modif.): demokratický, svobodný a k západoevropské/atlantické integraci patřící Západ × méně demokratický a svobodný, mimo západoevropskou integraci stojící Východ

Charakteristika	– Při vymezování duality převažuje aspekt B nad aspektem C. – Západ dále prohlubuje svoji integritu a homogenitu a přechází do postindustriální fáze vývoje. – Západní jádro zůstalo jediným integračním jádrem v Evropě, posílilo v ní své postavení prostřednictvím intenzivní (v důsledku politické bipolarity dříve přerušené) expanze na Východ, pro nějž též přebírá funkci jádra; jistou výjimku z toho představuje vůči Západu částečně autonomní Rusko (a SNS); ostatní území Východu tak získává podobu specifického subregionu Západu. – Pozice západního evropského jádra v prohlubujícím se světovém systému slábne v důsledku vzniku a narůstající konkurence dalších globálních jader. – Východ ztratil své dosavadní vlastní jádro a identitu, došlo k jeho zezápadnění – transformaci podle západních vzorů, nárůstu vnitřní heterogenity a dezintegraci. – Vyprofilovanost západo-východní duality proti minulému období výrazně poklesla ústupem politického aspektu a víceméně se vrací k předválečné podobě i tendencím vývoje, tj. sekundárnímu typu duality, který dělí Evropu na vyspělý „vlastní" Západ a „ostatní" Evropu, tedy zaostávající Východ (V proto dáno do závorky).
Lokace jader	Z – tzv. Modrý banán V – bez vlastního jádra (jádrové funkce pro území Východu, s výjimkou částečně autonomního Ruska/SNS, převzalo samo evropské jádro Západu)

Obecné vymezení duality můžeme považovat za jeden z hlavních výsledků publikace. Představuje ucelený konstrukt pohledu vytvořeného na základě vlastních závěrů a myšlenkového rozboru tohoto evropského fenoménu. Uvedený koncept je pochopitelně založen na jistém zjednodušení, které umožnilo sledovanou problematiku systematizovat a pojmout vývojově.

5. Historickogeografická analýza vývoje duality Evropy

Koncept duality Evropy představuje rovněž obecnou a částečně teoretickou platformu pro implementování konkrétních výsledků provedené historickogeografické analýzy. V této kapitole se již přímo pracuje se závěry této rozsáhlé analýzy (její metodika viz 3. kapitola) a jejím úkolem je mj. ověření správnosti jednotlivých soudů a určení průběhu hlavní hranice duality. Zvláště je třeba upozornit na samotné mapy duality Evropy (obr. 3–16), které nejlépe dokumentují závěry analýzy a jimi konstruovanou podobu evropské duality. Následující text lze zčásti také chápat jako komentář k těmto mapám. Více než na prostý slovní popis znázorněných skutečností je však kladen důraz na objasnění konkrétních změn a dílčích procesů ve vývoji duality mezi jednotlivými časovými průřezy, a to vždy ve spojitosti s hledáním příčin a historických determinantů těchto posunů. Některé důležité pracovní výstupy jsou zařazeny i v přílohách.

Jako klíčový prvek fyzického vymezování duality slouží zejména hlavní hranice duality, tj. linie od sebe oddělující dvě části Evropy. V mapách (obr. 3–16) je pro případ severo-jižní duality znázorněna hnědou čárou, pro následně převažující západo-východní dualitu pak fialově. Ačkoliv lze linearitu tohoto rozhraní považovat za poněkud umělou, dovoluje právě tato forma daleko konkrétnější a přehlednější pohled na fenomén duality a jeho prostorový vývoj. Ani to ostatně nemění nic na skutečnosti, že reálný obraz tohoto rozhraní odpovídal vždy spíše více či méně plynulému přechodu – přechodové zóně.

5.1. Vznik a vývoj severo-jižní duality v období starověku

Vznik a konsolidace středomořské antické civilizace v 1. tisíciletí př. n. l. byly úzce spjaty s šířením impulzů z Předního východu do východní a odtud později i dále do západní části Středomoří. V úloze hlavních prostředníků difúze prvků této vyspělé civilizace postupně vystřídali od 8. do 6. století fénické kupce Řekové. Dělo se tak pomocí obchodní činnosti a zakládání osad při pobřeží. Do jimi kontaktovaných oblastí se dostávaly jak inovace, tak prvky vyspělejší kultury, společenské organizace a dělby práce, což podnítilo rychlejší populační růst, vyšší stratifikaci společnosti a vznik protostátních a státních celků. Zatímco Féničané soustředili své aktivity hlavně na jižní část Středomoří

(africké pobřeží, jižní Hispánie a ostrovy západního Středomoří), Řekové svůj vliv uplatňovali spíše severněji, tedy na jižním pobřeží Evropy. Jejich zásluhu můžeme vidět nejen ve smyslu šíření vyspělé civilizace, ale, a to především, v její spolutvorbě. Vzhledem k pozdější podobě antické civilizace je nutné právě řecký element, specifickou řeckou kulturu a její „vynálezy" (demokracie, polis, filosofie), považovat za klíčový při vzniku a rozvoji této první opravdu vyspělé civilizace, civilizace v užším slova smyslu, v Evropě. Především zásluhou Řeků došlo k osamostatnění svébytné středomořské antické civilizace od původních vlivů Předního východu.

Přibližně *k polovině 1. tisíciletí př. n. l.* se tak na jihu Evropy vyčlenila poměrně integrovaná oblast s jednotnými kulturními, společenskými a hospodářskými rysy, která výrazně převyšovala zbytek světadílu stupněm svého rozvoje, potažmo i hustotou zalidnění. Z hlediska konceptu této práce lze tento zásadní zlom v dějinách Evropy interpretovat jako vznik její duality, zřetelného rozdělení na „civilizovaný" Jih a „barbarský" Sever. Jak jsme dříve uvedli, můžeme severo-jižní dualitu v celém období její převahy, ve starověku a raném novověku, charakterizovat jako specifickou a extrémní podobu sekundárního typu duality. Od klasické pozdější západo-východní podoby duality ji vesměs odlišovala skutečnost, že se znaky regionu vztahovaly pouze na jednu část – Jih, zatímco Sever je postrádal. Jako druhý rozdíl proti západo-východnímu pojetí evropské duality je vidět fakt, že antickou středomořskou civilizaci nelze automaticky zaměňovat s civilizací evropskou. To by bylo přinejmenším zavádějící, i přestože oba její tvůrčí a nosné elementy – řecký a římský – měly svůj původ na území Evropy.

Sekundárnímu typu duality odpovídala existence pouze jediného jádra, tedy jádra Jihu. Pro *období 5.–2. století př. n. l.*, které bychom z pohledu vývoje duality mohli považovat za jakousi jeho první relativně stabilizovanou fázi, situují výsledky analýzy nejvyspělejší jádrovou oblast pro území evropského Jihu do Řecka, Egeidy, Sicílie a na Apeninský poloostrov. I přes longitudinální podobu tohoto časového „průřezu" můžeme poměrně přehledně konstruovat i hlavní hranici evropské duality. Na rozdíl od většiny následujících průřezů se její průběh nevázal na konkrétní historické hranice státních útvarů, nýbrž na účelově vymezené územní jednotky (jejich seznamy k příslušným průřezům viz přílohy 2–15). Výsledek zachycuje obrázek 3.

Ze závěrů analýzy vyplývá, že západní část Jihu (jih Pyrenejského poloostrova, Baleáry, jižní Sardinie a západní Sicílie) výrazně podléhala vlivům jiných vyspělých civilizací. Ani přechodová zóna mezi Jihem a Severem neměla v tomto období klasický charakter. Na Jihu k ní lze přibližně řadit značně zaostávající a málo zalidněnou Korsiku nebo větší část Sardinie. Na druhé straně, na sever od hranice duality, ji tvořily: Thrákie, ilyrské pobřeží a Pádská nížina. Důvodem k zařazení do přechodové zóny bylo jejich úzké napojení na středomořský ekonomický systém, přičemž je z tohoto pohledu lze označit za jeho částečnou periferii. Řecký prvek zde byl velice slabý a jejich trvalé začlenění k civilizaci Jihu tak přinesla až expanze Říma na konci 3. a začátku 2. století

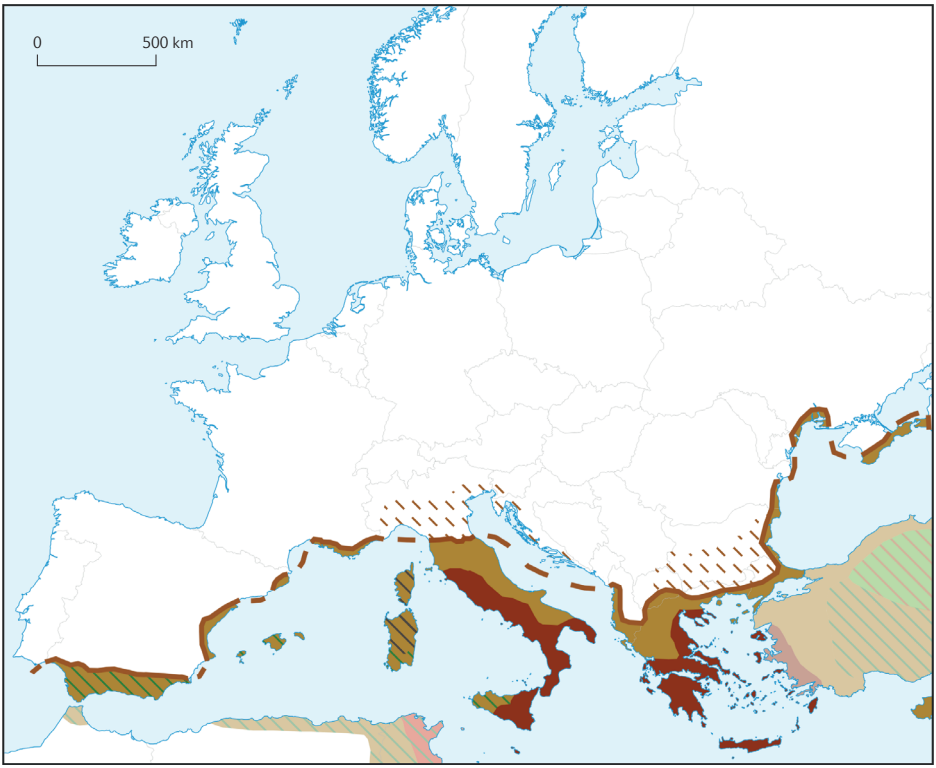

Obr. 3 – Dualita Evropy v 5.–2. století př. n. l. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

př. n. l. (Thrákie plně až k polovině 1. stol. n. l.). K vyspělejším oblastem „barbarského" Severu by bylo možné řadit, ovšem již mimo vlastní přechodovou zónu, například i zbytek Hispánie nebo keltská centra ve střední Evropě. Ta však postrádala jak přímé napojení na středomořský systém, tak důležité prvky jeho identity.

Počínaje 2. stoletím př. n. l. začal Jih s růstem Římské říše překračovat své dosavadní do té doby relativně stabilizované hranice z „řeckého" období, čímž byla zahájena dynamická fáze ve vývoji evropské duality. Hlavní etapa této expanze trvala zhruba *od 2. století př. n. l. do poloviny 1. století n. l.*, tj. do doby, kdy se nová severní hranice ustálila, konkrétně v Británii a podél toku Dunaje a Rýna. Tímto lze odvodit začátek další stabilizované fáze ve vývoji evropské duality mezi civilizací Jihu ztělesňovanou Římskou říší a „barbarským" Severem stojícím vně jejích hranic.

Ve vývoji severo-jižní duality proto lze fázi vrcholící *v 1.–4. století n. l.* označit za období „římské". Posunem linie duality severním směrem se k Jihu dostala rozsáhlá území Hispánie, Galie, Británie, Alp a Balkánu. Analýza aspektů

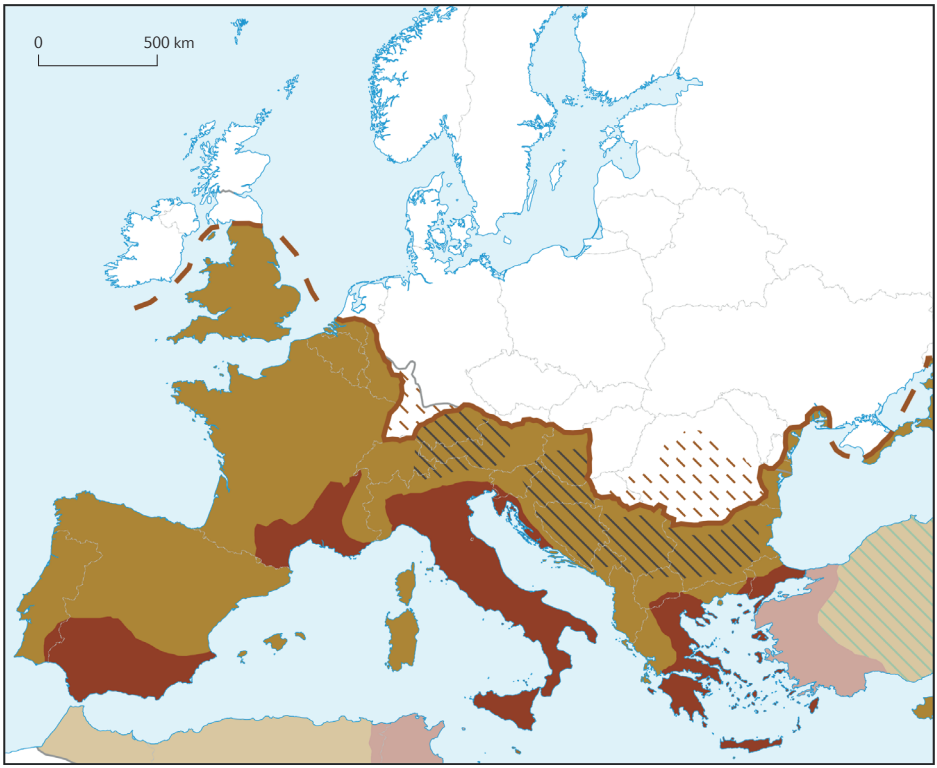

Obr. 4 – Dualita Evropy v 1.–4. století n. l. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

duality u vybraných územních jednotek potvrdila, že předpoklad ztotožňující hlavní hranici duality se severní hranicí Římské říše *(Limes Romanus)* měl své pevné opodstatnění. 400 let trvající stabilita této hranice vedla k velice ostrému vyprofilování severo-jižní duality a oddělení obou částí Evropy linií výrazné prostorové diskontinuity. Úměrně diametrálním rozdílům mezi Severem a Jihem došlo ke zmenšení rozsahu území, které lze označit za přechodovou zónu. Příslušnost k ní přisoudily výsledky analýzy pouze Dácii a části Horní Germánie ležící mezi Rýnem a Dunajem, které byly rovněž dlouhou dobu přímou součástí Římské říše (106–270 n. l. a 83–254 n. l.). Kategorie většiny aspektů duality u nich přesto vykázaly příklon spíše k charakteristikám Severu (konkrétně aspekty A a D; viz příloha 3 a obrázek 4). Ostatní Římem v tomto období pouze přechodně ovládané oblasti, Británie mezi Hadriánovým a Antoniovým valem, severozápadní Germánie vč. území dnešního Nizozemska, nebyly zdaleka tolik antickou civilizací ovlivněny. Vzhledem k relativně nízké míře zalidnění a hospodářské i kulturní úrovně je tak lze považovat za přímou součást Severu. Na druhé straně, na jih od hlavní hranice duality stojí za

zmínku rovněž řídce osídlená území vykazující v rámci Jihu znaky zaostalosti a nižšího zařazení do systému, jako např. vnitrozemí Balkánského poloostrova, Panonie a alpská oblast. V jejich případě šlo ovšem spíše o vnitřní periferii Jihu než o přechodovou zónu, od níž byly ostatně odděleny poměrně rozvinutým strategicky preferovaným Podunajím.

Kulturním, hospodářským a populačním jádrem evropské části středomořského systému, resp. Římské říše zůstávaly nadále: řecká oblast, Apeninský poloostrov a Sicílie, nově by k nim bylo možné připočíst i vysoce rozvinuté provincie Narbonne (jih dnešní Francie) a Betica (jih Hispánie). V jádrové oblasti Jihu zaujímal jednoznačně centrální postavení Řím, místo koncentrace řídících funkcí, do 3. století jediné hlavní sídlo říše a svého času největší město světa s populací kolem 1 miliónu obyvatel. Obecně lze proti řeckému období pozorovat částečný posun jádra z východního do západního Středomoří. Výrazně se prohloubila integrita a unifikace Jihu, který, spojen do jediného politického celku, tvořil vnitřně značně propojený a organizovaný systém. Unifikace se projevila jak ve společenské, tak i v kulturní rovině, ke které se postupně přidával i prvek náboženský – křesťanství. To se ve 4. století stalo zprvu tolerovaným (313), poté většinovým a nakonec i státním náboženstvím (380). Připočteme-li k integritě a unifikaci Jihu i propastný rozdíl v charakteru a vyspělosti Jihu a Severu, dostaneme velmi ostře vyprofilovaný obraz duality. Romanizace na jedné a helenizace na straně druhé však zároveň ohlašovala tendenci pozdější západo-východní diferenciace.

Z pohledu dynamiky vývoje mezi řeckým a římským obdobím můžeme rozlišit v tehdejší Evropě tři oblasti: staré území Jihu, území nově přičleněné k Jihu a zbývající Sever. Staré území Jihu – jižní pobřeží Evropy – zaznamenalo kontinuální, nicméně spíše pozvolný vzestup. Území nově přičleněné k Jihu, tj. na západ od Rýna a na jih od Hadriánova valu a Dunaje, vykazovalo celkový silný růst v důsledku přijetí ekonomického systému a identity Jihu. A konečně severněji od něj ležící území, tedy zbývající Sever, jevilo spíše známky stagnace. Relativně vyspělý keltský prvek ve střední Evropě vystřídali původně zaostalejší Germáni, kteří jen pozvolna vstřebávali některé civilizační impulzy pronikající sem zpoza hranice Římské říše. Výjimku zde tvořily jen oblasti v jejím přímém sousedství zařazené do přechodové zóny.

V závěru římského období a na začátku nové dynamické fáze časově situované do *raného středověku* došlo k razantnímu rozostření dosud striktní severo-jižní duality. Jednota Jihu se postupně rozpadla a zejména jeho západní polovina prožila hlubokou krizi provázenou decentralizací a dalo by se říci i „barbarizací“. Obecně se těžiště Jihu v tomto období opět přesunulo do východního Středomoří, konkrétně pak z Říma do Konstantinopole. Tyto tendence lze vysvětlovat jako úpadek Jihu a jako dílčí snižování rozdílů mezi Jihem a Severem, čímž došlo k rozšíření přechodové zóny mezi oběma částmi Evropy. Při hledání příčin těchto změn a zároveň i důvodů zániku Římské a později Západořímské říše se zpravidla poukazuje na stěhování národů vyvolané tlakem asijských kmenů obecně známých pod označením Hunové. Jako důležitější se však jeví

vyčerpání dříve expanzivního potenciálu Římské říše doprovázené erozí pilířů, na kterých dosud stála (otrokářský výrobní systém, řád, romanizace, kultura aj.). Jinými slovy šlo o celkovou krizi dosavadní identity a integrity Jihu, v důsledku čehož se postupně formovala identita nová, charakterizující již „vlastní evropskou civilizaci". Ta ovšem již postrádala dřívější jednotu a nakonec v ní převážily vnitřní rozdíly polarizující Jih a následně i celou Evropu v západo-východním směru.

5.2. Předindustriální éra vývoje západo-východní duality

Zatímco severo-jižní dualita po celé období středověku oslabovala, její západo-východní podoba nabývala stále jasnějších obrysů. Stojí za povšimnutí, že vztah mezi Západem a Východem nesl zpočátku znaky duality primárního typu, neboť se oba tyto regiony zformovaly v oblastech náležících původně k rozvinutému Jihu. I tento vztah později získal podobu sekundárního typu duality, kterému se plně podařilo rozvinout zejména v některých obdobích industriální éry. Nikdy však ani tato dualita nenabyla takové nerovnoměrnosti jako v případě poměru mezi Jihem a Severem v období starověku.

5.2.1. Období raného středověku

Fázi formování vlastní evropské civilizace spatřuje tato studie v *dynamickém období raného středověku (5.–11. století)*. Vlastní evropskou civilizaci chápe jako takovou, jejíž místo vzniku a původního šíření, stejně jako i specifické hodnoty a rysy, které ji odlišovaly od ostatních, byly pevně spjaty s geografickou Evropou. V tomto se plně shoduje s převážnou většinou autorů zabývajících se danou problematikou, z nichž někteří byli zmíněni ve 2. kapitole. Na stejném místě též zazněla zmínka o tendencích části západoevropských historiků považovat za vlastní evropskou civilizaci pouze její západní část. V této monografii se však přikláníme k názoru, že obě civilizační jádra, která se do roku 800 v Evropě vyprofilovala, jak nové – západní (franské Porýní a sever dnešní Francie), tak staré – východní (byzantské Řecko s Konstantinopolí), nesla přibližně stejný podíl „evropskosti", identity nové evropské křesťanské civilizace. Obě části navazovaly na společnou antickou tradici i křesťanství, dva základní pilíře a východiska středověké Evropy. Za třetí takový pilíř bývá často označován etnicko-kulturní prvek (Dějiny Evropy 1995, s. 4), tj. pro Západ živel germánský a pro Východ řecký. Ani v jednom případě nelze popírat jejich evropský původ. K postupné transformaci antické středomořské civilizace do vlastní civilizace evropské přispělo kromě zmíněného vnitřního rozkladu antické civilizace a invaze „barbarských" vlivů (tj. Severu) i její následné vytlačení islámskou civilizací z jižního Středomoří a Předního východu. Tímto se evropská civilizace v průběhu raného středověku, pomineme-li dosud převážně křesťanské oblasti Malé Asie a Kavkazu, omezila svým rozsahem pouze na území geografické Evropy.

Výsledky vymezení evropského Jihu, potažmo severo-jižní duality *k roku 800* blízce korespondují s tehdejšími hranicemi území souvislého rozšíření křesťanství. Toto území lze zároveň chápat jako oblast rodící se evropské civilizace (viz obr. 5). Rok 800 vztahující se ke korunovaci Karla Velikého císařem Franské říše bývá často pokládán za symbolické datum emancipace Západu a tím i deklarace otevřené západo-východní duality v Evropě. Příčinu vzniku svébytného evropského Západu vidí např. autoři publikace Dějiny Evropy (1995, s. 127) následovně: „Za svůj zrod vděčí středověká západní Evropa několika zásadním zvratům: pominula středomořská jednota, východní a střední Evropu postihlo velké stěhování národů a konečně vzrostlo odcizení mezi západní římskou a východní řeckou církví." Právě pohled na rozdvojující se křesťanskou církev nejlépe ukazuje postupný nárůst původně jen dílčích rozdílů a polarit mezi západní a východní částí Římské říše: latina – řečtina, Řím – Konstantinopol. Za konsolidací západo-východní duality je ovšem třeba hledat i aspekty politické: vznik Franské říše jako konkurenta Byzantské říše v soupeření o vládu nad veškerým křesťanským světem. V kulturní rovině pak k emancipaci Západu zpod vlivu původně vyspělejšího Východu přispěla nemalou měrou i karolínská renesance vytvářející pevné základy svébytnému západního umění a vzdělanosti.

Tato práce považuje obě duality, severo-jižní a západo-východní, z pohledu jejích vyprofilování pro období okolo roku 800 za přibližně vyrovnané. Ani jednu z nich nepokládá za dominantní. Zároveň k tomuto datu přistupuje jako ke zlomu, v němž končí období převahy severo-jižního a začíná období převahy západo-východního rozdělení Evropy. V severo-jižní dualitě se oproti římskému období zřetelně projevilo celkové snižování rozdílů mezi Jihem a Severem, přesto míra zaostávání Severu zůstávala i nadále vysoká. Jejich vzájemné prolínání vytvořilo širší přechodovou zónu, která v prostorové realitě nahradila dříve ostře se rýsující lineární hranici. Závěry analýzy prokázaly tendenci posunu fyzického průběhu této hranice severo-jižní duality. Zatímco starověk v tomto lépe odpovídal jejímu ideálnímu průběhu, tedy směru vedení ze západu na východ, kolem roku 800 již bylo možné pozorovat zřetelné vychýlení do směru ze severozápadu na jihovýchod. Tato změna byla dána především expanzí Franské říše a tím i křesťanství v oblasti dnešního Německa, čímž hranice Jihu postoupila hluboko na východ od Rýna. Na druhé straně naopak další vlna stěhování národů, jejímž hlavním etnikem tehdy byly slovanské kmeny, příp. Avarové a Bulhaři, destabilizovalo načas východní oblasti, jmenovitě Balkánský poloostrov. Jejich příchodem poklesla zdejší civilizační úroveň a hranice duality ustoupila výrazně na jih od Dunaje. Z mapy na obrázku 5 je patrné, jak se tento fyzický posun hranice severo-jižní duality a ztráta její ostrosti promítly do podoby přechodové zóny.

Pomineme-li již delší dobu křesťanské, leč zaostalé a periferní Skotsko, přiřadily závěry analýzy k roku 800 do přechodové zóny mezi Severem a Jihem zejména oblasti relativně čerstvě a mnohdy ještě ne zcela christianizované v rámci rozšiřování Franské říše směrem na východ: Sasko (severoněmecké), tzv. Dánská, Srbská, Česká i Východní marka včetně Karantánie (přibližně území

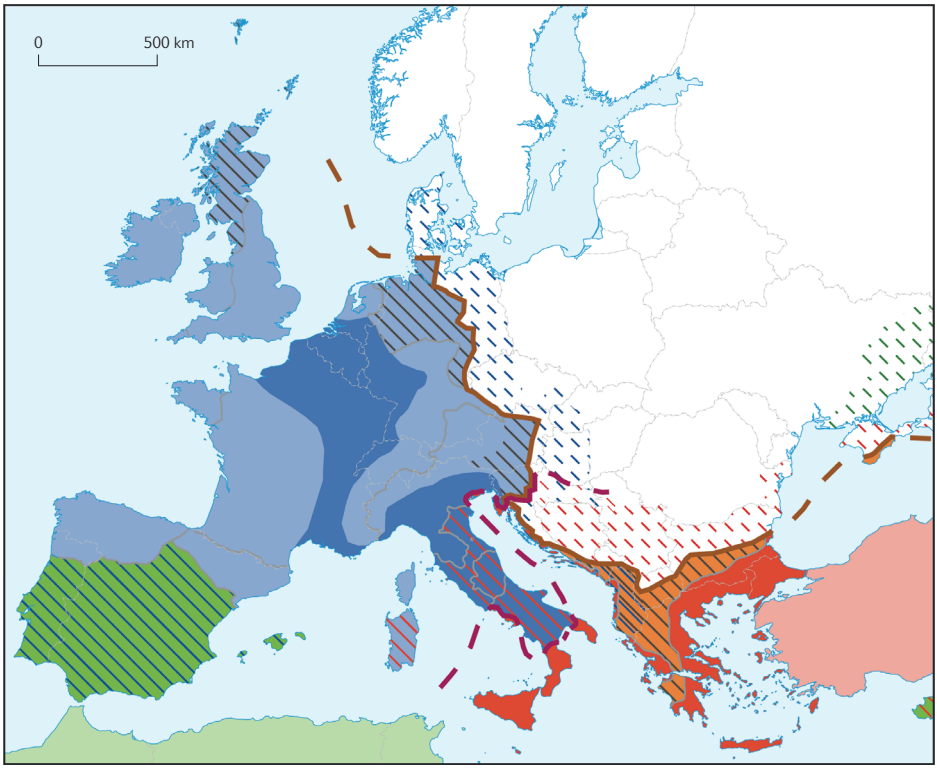

Obr. 5 – Dualita Evropy okolo r. 800. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

dnešního Štýrska, Korutanska a části Slovinska). Jinou její část tvořilo jižní vnitrozemí Balkánu, které se střídavě nacházelo pod přímým vlivem Byzance, resp. řeckého a romanizovaného kulturního a hospodářského prvku. Většinu jeho obyvatelstva ovšem již od 6. a 7. století tvořili vedle Albánců a jiných dříve zde sídlících etnik zejména Slované, jejichž vpád zde způsobil úpadek měst a zdejší kultury. V bezprostřední blízkosti pomyslné hranice severo-jižní duality se táhl pás území zařazených na základě závěrů analýzy již k Severu. Do něj náležela jak teritoria se stále přetrvávajícím vlivem Jihu (severní vnitrozemí Balkánu), tak oblasti potenciální expanze Franské říše (Dánsko, území Polabských Slovanů, části dnešního Česka a Slovenska, Panonie a Chorvatsko).

Nejvyspělejší jádrovou oblast Jihu i nadále sice tvořily stejné lokality jako v předchozím období, centrální postavení i integrační potenciál některých z nich však poklesnul. Hispánská část se po arabském vpádu (711) stala až do 13., resp. 15. století součástí Orientu. Apeninský poloostrov pozbyl v důsledku západo-východní polarizace evropského jádra svůj význam, přičemž zde došlo k hospodářské, kulturní i politické decentralizaci. Můžeme jej tak až

do 11. století považovat za oblast prolínání mezi Západem a Východem, v případě Sicílie i Orientem. V oblasti Porýní a severu dnešní Francie vzniklo zcela nové vyspělé a řídící jádro Jihu a zároveň i rodícího se Západu. Jednoznačnou příčinu lze spatřovat v politické stabilizaci a rozpínání Franské říše počínaje 6. stoletím, která se záhy stala mocenským hegemonem v západní Evropě a konkurentem Byzance opírající se o jedno ze starých jader Jihu – Řecko.

Obě posledně jmenované jádrové oblasti byly zároveň hlavními centry šíření křesťanství i „evropské" kultury a identity do ostatní Evropy. Vzhledem k sílícím odlišnostem v charakteru těchto center postupně došlo k oddělení dvou částečně homogenizovaných subregionů evropské křesťanské civilizace – Západu a Východu. Oba zpočátku disponovaly vlastními a vzájemně si konkurujícími jádry. Tím se zásadně lišily od do té doby dominující duality Sever – Jih a jednalo se tak v jejich případě až do 13. století o dualitu primárního typu. Vliv na integraci obou subregionů měl aktuálně k roku 800 politický aspekt. Převážná většina území Západu se nacházela pod přímou či nepřímou nadvládou Franské říše. V případě Východu, který se tehdy omezoval v geografické Evropě jen na úzký pás jižního Balkánu, Sicílii a jih Apeninského poloostrova, měla stejnou úlohu Byzantská říše. Vzhledem k menší rozloze a poměrně vyššímu stupni vyspělosti byl region Východu proti Západu vnitřně integrovanější. Navíc Konstantinopol svým významem a koncentrací řídících funkcí zdaleka předčila všechny své potenciální západní protějšky: Cáchy, Remeš, Mohuč, resp. Řím či Ravennu. Hlavní město Byzance tehdy mělo bezkonkurenčních zhruba 300 tisíc obyvatel.

Specifický stav „prolínání se" dvou dualit v Evropě měl za následek, že pomyslná linie oddělující od sebe Západ a Východ vedla skrze Apeninský poloostrov, tedy vyspělou oblast a dokonce součást jádra Jihu. Tento stav pak platil ještě pro průřez zasazený do 11. století, v pozdějších dobách pak již byla hranice západo-východní duality v Evropě vedena oblastmi se semiperiferním až periferním postavením. Hraniční a přechodový charakter většiny Apeninského poloostrova byl způsoben dlouhodobou mocenskou přítomností Byzantské říše, konkrétně na území Benátska, Papežského státu, úplného jihu poloostrova a na blízkých ostrovech, Sardinii a Sicílii. Tato teritoria se dostala pod byzantskou kontrolu v dobách největšího rozkvětu Byzance za vlády císaře Justiniána I. (527–565) a tento stav vytrval až do druhé poloviny 8., příp. druhé poloviny 11. století. Politickou protiváhu zde tvořilo panství Langobardů (568–774), po nichž za Karla Velikého následovala přímá nadvláda Franků. Mocenský aspekt s sebou přirozeně přinášel i hospodářské, sociální či kulturní vlivy. Není tedy náhodou, že ani v rámci Papežského státu, který od roku 756 existoval jako samostatný, později pod franskou ochranou, podléhala v církevní organizaci jeho část v čele s Ravennou Konstantinopoli, zatímco papež v Římě usiloval o duchovní hegemonii nad celou křesťanskou Evropou. Úřad římského papeže k roku 800 ostatně ještě nelze pokládat z hlediska jeho faktického významu pro Západ za klíčový. V důsledku postupu Franské říše, šíření západních vlivů na Apeninském poloostrově a naopak oslabování vlivu Byzance, se zde ve druhé

polovině 8. století situace částečně vychýlila ve prospěch Západu. Výsledky analýzy k roku 800 signalizují konkrétní příklon Sardinie a většiny střední a jižní Itálie v rámci přechodové zóny k Západu. Pro Benátsko, ale i Istrii a východní pobřeží Jadranu, stále převažoval vliv Východu, resp. Byzance. Sicílie a jižní výběžky Apeninského poloostrova pak nadále zůstávaly pevně součástí Východu, pod kontrolou Byzantské říše a bez výraznějšího vlivu Západu. Posledním územím, které výsledky analýzy zařadily do přechodové zóny, bylo dosud ne zcela christianizované území Chorvatska. To ovšem i v ostatních sledovaných aspektech teprve stálo před plným začleněním do evropské křesťanské civilizace. I když se zdejší Posávské knížectví stalo koncem 8. století vazalem Francké říše, můžeme byzantské vlivy považovat za stále mírně převažující.

Výčet oblastí patřících do zóny přechodu mezi Západem a Východem je tak poměrně malý, neboť hranice mezi oběma celky procházela na rozdíl od následujících průřezů pouze jižní částí Evropy. Ostrost tohoto přechodu můžeme v porovnání s jinými chápat jako středně vysokou, což bylo na jedné straně dáno primárním typem duality, na druhé pak skutečností, že se oba regiony teprve formovaly a jejich vzájemné odlišnosti dosud nedosáhly takových rozměrů jako v 11. a 12. století.

Následující vývoj duality *v 9. a 10. století* pokračoval v dříve započatých tendencích oslabování severo-jižní duality a posilování její západo-východní orientace. Ta v tomto období začala nad severo-jižní již mírně převažovat. Nejvýraznějším posunem bylo bezesporu šíření křesťanství a tím i evropské civilizace (Jihu) na sever a východ Evropy, tedy na území dosavadního Severu. Prostřednictvím víry a kultury do sebe Západ absorboval většinu střední a středovýchodní Evropy a jih Skandinávie. Podobně se Východ rozrostl o Balkán a Kyjevskou Rus. Přijetí východního křesťanství v Kyjevské Rusi za vlády knížete Vladimíra na přelomu 10. a 11. století (jeho křest 988) můžeme považovat za typický příklad provázanosti christianizace s politikou i kulturou a trvalým začleněním oblasti k danému evropskému subregionu. Tuto spojitost lze ostatně nalézt i ve většině dalších uvedených případů. Příchod křesťanství a s ním spojený vznik stabilnějších středověkých států, resp. užší kontakt s vyspělejšími starými oblastmi Jihu, přinesly těmto novým oblastem nesporný pokrok a oslabily jejich zaostávání za jádry Evropy. Zatímco pro část severní, střední a východní Evropy představovalo 9. až 11. století období „velkého skoku“, Středomoří včetně byzantského jádra Východu spíše stagnovalo. Středomoří se stalo na dlouhá staletí nestabilním a dezintegrovaným prostorem, mj. i v důsledku častých arabských (ale i normanských) nájezdů, při nichž se podařilo rozšířit vliv islámské civilizace (proces tzv. orientalizace) na většinu ostrovů Středozemního moře. Nepřízeň tohoto osudu však neplatila pro většinu Pyrenejského poloostrova, který prožíval pod muslimskou nadvládou v 10. století období vrcholného rozkvětu a svou vyspělostí načas předčil i nejrozvinutější části křesťanské Evropy.

Podobně brzdily nájezdy Normanů rozvoj atlantického okraje Evropy. To v souvislosti s působením i jiných vlivů umožnilo dílčí posun mocenského

centra Západu do Svaté říše římské, decentralizovaného útvaru navazujícího na Franskou říši. Svatá říše římská se po odražení maďarských kmenů (955) hned od svého vzniku roku 962 pasovala do role následníka Římské říše a šiřitele křesťanské víry i identity Západu. Její německé obyvatelstvo tak můžeme považovat za nový etnický prvek Západu. Na druhé straně příslušnost většiny slovanských kmenů k Východu opravňuje brát slovanský živel vedle řeckého za novou součást východní identity. Takto pozměněný etnický aspekt západo-východní duality měl svůj význam především ve střední a středovýchodní Evropě. S rozpínáním obou subregionů evropské křesťanské civilizace na sever a východ se protahovala i dělící linie mezi nimi. Další nárůst vzájemných odlišností (náboženská odluka, vznik rozdílných forem feudalismu v obou vyspělých jádrech) mezi Západem a Východem vedl k vyššímu vyprofilování jejich svébytnosti a identity. Jejich vztah tak odpovídal dualitě primárního typu, tj. dvou rovnocenných regionů nacházejících se na podobné úrovni vyspělosti.

V následujících obdobích vývoje je analýza zaměřena již plně na dominantní západo-východní dualitu.

Výsledek uvedených změn se dá pozorovat už na průřezu vztaženému *k 11. století* (obr. 6 – zde v historických hranicích přibližně k r. 1000). V tomto období se ustálila podoba středověké Evropy a rovněž z pohledu vývoje duality jej lze vnímat jako poměrně stabilizované. Polevily nájezdy Arabů (Saracénů), Normanů a Maďarů, které dlouho brzdily rozvoj rozsáhlých oblastí Evropy. Hlavní vlna christianizace se částečně zastavila, takže se do dosud pohanských oblastí křesťanství dostalo až v další etapě svého šíření spadající zejména do 13. století (resp. 12.–14. století). V 11. století se tak mimo evropskou křesťanskou civilizaci stále nacházela rozsáhlá řídce osídlená severněji položená území Skandinávie, Finska a Ruska, dále jižního a východního okraje Baltu, oblasti na východ a jih od Kyjevské Rusi, ale též prakticky celé území dnešního Rumunska. Přesto i sem již tehdy určitý vliv křesťanství a evropské kultury dosahoval. Přibližně ve stejné době se na územích nedávno včleněných do evropského systému: ve Skandinávii, středovýchodní Evropě, Kyjevské Rusi a vnitrozemí Balkánu stabilizovaly nově vzniklé státní útvary, jejichž historická kontinuita buď přetrvala dodnes, nebo byla v posledních 150 letech obnovena. Všechny jmenované oblasti však můžeme shodně označit za zaostávající periferii Evropy, tedy jak Západu, tak Východu.

Při pohledu na mapu duality Evropy k roku 1000 nelze podobně jako v minulém průřezu přehlédnout nepoměr v rozsahu území Západu a Východu. Patrná je i jistá nespojitost oblastí Východu, kdy Kyjevskou Rus od balkánské části Východu odděloval pás dosud nezačleněný do křesťanské Evropy. Tuto skutečnost můžeme přičítat izolaci ruského teritoria od Západu, dlouholetým přímým kontaktům Byzance s Kyjevskou Rusí navázaných již Varjagy, absenci stabilních státních útvarů a nízké koncentraci převážně polokočovného obyvatelstva v oblastech dnešního Rumunska a jižní Ukrajiny a konečně i politické strategii obou zainteresovaných mocností. Prakticky tak šlo o projev hierarchického způsobu difúze, která jinak představovala v takovém měřítku při

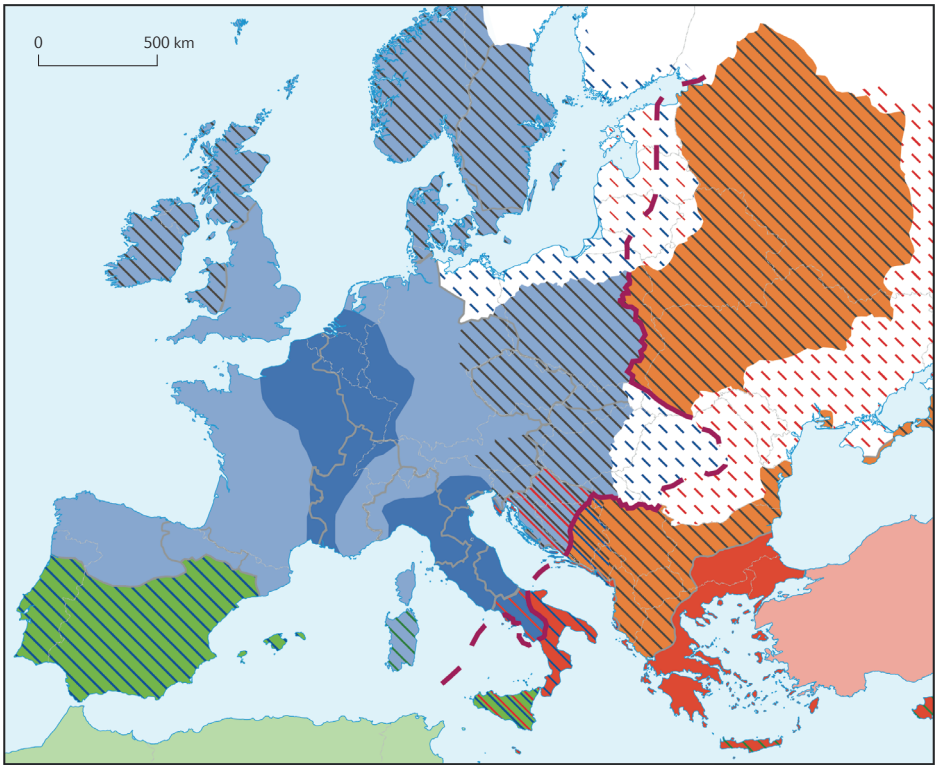

Obr. 6 – Dualita Evropy okolo r. 1000 / v 11. století. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

šíření náboženské víry ve středověku spíše výjimku. Zdůraznění aktu přijetí křesťanství v Kyjevské Rusi právě z Konstantinopole je zde namístě. Mělo totiž zásadní dopad na vývoj a vymezení Východu, v jehož rámci později Rusko zastávalo v některých aspektech jádrové postavení a podstatně ovlivnilo celkovou identitu východní části Evropy. Jedná se tak bezesporu o jednu z klíčových událostí dlouhodobého vývoje západo-východní duality.

Na rozdíl od rozšíření obou subregionů evropské civilizace se rozmístění a vymezení jejich jader proti roku 800 příliš nezměnilo. Za jedinou významnější změnu můžeme považovat vyprofilování severní a střední Itálie, dlouhodobě jedné z nejrozvinutějších oblastí Evropy, jako součásti západního jádra. Příčinu toho lze hledat v postupném vytlačování byzantského vlivu z Apeninského poloostrova a v konečném zezápadnění jeho severní a střední části. Papežský Řím se nyní navíc v důsledku rozdělení církve dostal do postavení plnohodnotného duchovního centra Západu. Nárůstem vzájemných odlišností mezi Západem a Východem došlo sice k posílení jejich specifických identit, především v rovině kulturní, resp. náboženské, na druhou stranu však u obou můžeme pozorovat

jistou dekoncentraci jádrových funkcí. To bylo způsobeno zejména celkovým plošným rozšířením obou evropských subregionů, ve kterých již Svatá říše římská na Západě ani Byzanc na Východě neměly zdaleka tak výjimečné hegemonní postavení jako Franská a Byzantská říše kolem roku 800.

Rozdělení Západu a Východu zůstávalo i po prodloužení hranice duality do severněji položených oblastí velice ostré a přechodová zóna mezi nimi poměrně úzká. Ostatně právě v 11. a 12. století dosáhly tyto charakteristiky typické pro primární typ duality svého vrcholu. V jižních oblastech Evropy, kde můžeme uplatnit i srovnání s rokem 800, ukázaly výsledky analýzy jistý posun linie duality, a to ve prospěch Západu (viz obr. 5 a 6). Jak už bylo uvedeno, severní a střední Itálie, dříve oblasti s přechodovým charakterem, se staly přímou součástí Západu, ba dokonce jeho jádra. Ze stejných důvodů se posílil západní vliv i v byzantské části jižní Itálie, byť ta ještě naposledy zůstala zařazena spíše k Východu. Ránu východním vlivům v téhle oblasti i na Sicílii, která se od 9. do 11. století nacházela v arabském područí, zasadila ofenzíva Normanů uskutečněná s posvěcením Říma ve druhé polovině 11. století. Znamenala sice pro tuto oblast jisté zezápadnění a fyzické připojení k Západu, na druhou stranu však přispěla k jejímu postupnému úpadku a vytěsňování do pozice semiperiferie a následně i periferie Evropy. Pokud si hranice duality v Itálii ještě zachovala přibližně totožný průběh jako v roce 800, v oblasti severního Jadranu a Chorvatského království se už změny v jejím posunu projevily. Celá tato oblast, vesměs již delší dobu nezávislá na přímé nadvládě Byzance, zažívala v 11. století svůj rozkvět. Úměrně s oslabováním vlivu Byzance se zintenzivňoval její kontakt se Západem, resp. přímo jeho jádrem (Svatou říší římskou i Itálií včetně Říma). Začínal sem pronikat feudalismus západního typu, a co je nejdůležitější, celá tato oblast se nejpozději do Velkého církevního schizmatu 1054 dostala pod náboženskou autoritu Říma.

Z oblastí vykazujících parametry přechodové zóny se výsledky analýzy přiklání u Chorvatského království spíše k jeho zařazení na Západ. Přilehlé oblasti východní Bosny, Zety a jižního jadranského pobřeží měly vzhledem k převaze jejich kulturního a mocenského kontaktu s Bulharskem a Byzancí blíže k Východu. Dále směrem na východ a sever byla hranice duality vedena poněkud neurčitě, a to kvůli neexistenci přesnějšího ohraničení zdejších států. Po celé délce linie měly oblasti, jimiž procházela, charakter úzkého pásového přechodu (Karpatský oblouk, pomezí Polska a Kyjevské Rusi), který se rozšiřoval až v oblasti východního Pobaltí. Poslední jmenované území ovšem dosud zůstávalo vně křesťanské Evropy a rovnoměrně se v něm prolínaly západní vlivy z Polska a Skandinávie s východními přicházejícími z Kyjevské Rusi.

5.2.2. Období vrcholného a pozdního středověku

Podoba duality vytvořené do 11. století se v období vrcholného (11.–13. století) a pozdního (14.–15. století) středověku dále vyvíjela. Největší proměny však lze sledovat až *ve 13. století*, které je možné vnímat z několika důvodů v tomto

smyslu jako zlomové. V prvé řadě v něm došlo k úplnému začlenění posledních oblastí budoucího Západu do evropské křesťanské civilizace a byl zahájen trend jednosměrného pronikání a šíření západních vlivů na historické území Východu, který pokračuje dodnes. Christianizace ve 12. a 13. století a s ní spojená feudalizace přičlenila k Západu Sedmihradsko, celou oblast Baltu (území Polabských Slovanů, Pomořansko, Prusko, Livonsko, Estonsko) a Finsko (zde ovšem plná feudalizace neproběhla). Druhou skutečností projevující se ve vývoji ve 13. století byla postupná proměna poměru mezi Západem a Východem z primárního na sekundární typ duality. Tedy ze vztahu dvou rovnocenných a vzájemně si konkurujících subregionů, na stav, kdy pouze jeden (Západ) z nich disponoval plnohodnotným a sebe reprodukujícím jádrem, zatímco druhý (Východ) s méně vyprofilovanou vlastní identitou v mnoha ohledech za prvním zaostával. Pokud poměr mezi Západem a Východem v prvním období po jejich zformování, tj. v 9. až 11., resp. až 12. století, zůstával vyrovnaný, pak od 13. století se výrazně měnil ve prospěch progresivnějšího Západu.

Příčiny tohoto zlomu můžeme vidět na obou stranách. Dosavadní centrum Východu, Byzantská říše a Konstantinopol, zažívalo již od druhé poloviny 11. století dílčí pokles v důsledku vojenských porážek, tureckého tlaku, úpadku měst a hospodářství. Teprve ale dobytí takto oslabené Konstantinopole roku 1204 a obsazení velké části Řecka a Egeidy západními křižáky znamenalo odstavení Byzance z velmocenské pozice a přeneseně i zánik funkčního kulturního, hospodářského a politického jádra Východu. Absence jádra spolu s devastujícím dopadem tatarských nájezdů s sebou přinesly destabilizaci, decentralizaci a celkový úpadek Východu. To znamenalo i vážnou ránu jeho dosavadní identitě a vyprofilovanosti. Západ naproti tomu v průběhu vrcholného středověku zažíval období všestranného rozvoje spojené s ekonomickou konjunkturou i populačním růstem, období doprovázené zakládáním univerzit a měst (tzv. nová urbanizace ve 12. až 14. století), etablováním práva a feudálního systému západního typu i v oblastech mimo vlastní jádro, vznikem stavovské společnosti, emancipací církve či šířením vzdělanosti a gotiky, tolik odlišné od umění Východu.

Západ se tímto stal silnějším, homogennějším a vnitřně provázanějším celkem, jehož rozvoj podněcoval expanzivní tendence. Ty pak směřovaly ve vrcholném středověku zejména do středovýchodní Evropy (německá kolonizace[20], šíření městského práva, feudalismu a západní kultury) a částečně i na území evropského Východu (Srbsko, Řecko, Egeida), případně na jih Pyrenejského poloostrova a do Palestiny v podobě boje proti muslimům. Středovýchodní Evropa se tímto pevněji připoutala k Západu a prostřednictvím Svaté říše římské i k jeho jádru, čímž se dále snižovalo její zaostávání za západní a středozápadní

[20] V této souvislosti se např. nabízí výrok Krejčího (2000, s. 197): „Němci přišli jako kulturtrégři, šiřitelé západní kultury, a to kultury v nejširším slova smyslu: byli mostem, po němž se do střední Evropy dostávala západní technologie, náboženství, právo, literatura atd.“

Evropou. Východ naopak přestával „produkovat sám sebe", jeho vlastní a původní identita slábla. Tím se zákonitě otevřel prostor pro vnější vlivy přicházející sem ze Západu i z Asie. Z pohledu celkového vývoje západo-východní duality tak můžeme 13. století označit za „první únik Západu".

Stav, který představuje časový průřez *k roku 1300*, lze chápat jako počáteční výsledek nových tendencí, které se projevily v uplynulém 13. století a kontinuálně poté pokračovaly i v dalších obdobích. Ve vymezení hranice duality se už projevilo i dílčí zaostávání Východu. Šířením křesťanské civilizace směrem na východ a jih Evropy se území její dominance rozrostlo do té míry, že se mimo její hranice nacházela na evropském subkontinentu pouze část jihu Pyrenejského poloostrova (Granadský emirát), řídce osídlené oblasti severu, východní Evropy náležící tatarské Zlaté hordě, nestabilní Valašsko a Moldavsko a rovněž dosud nechristianizovaná Litva.

Z výše uvedených důvodů lze již hovořit pouze o jednom evropském jádru, a to západním. Východ své integrační a identifikační centrum, pomineme-li určitou reliktní jádrovou funkci Konstantinopole[21], ztratil. Západní jádro jako celek naproti tomu tvořilo jádro plnohodnotné a svému regionu dodávalo dostatečnou integritu, progresi i svébytnou identitu. Jednotlivé jádrové funkce však zůstávaly v jeho rámci dekoncentrované: duchovní – Řím, ekonomická – severní Itálie, Porýní, Brabantsko a severní Francie, kulturní – severní Itálie. Jisté proměny lze sledovat v jeho vymezení. Nově k němu přibyla i část Anglie, která se po ovládnutí normanským vévodou Vilémem Dobyvatelem (1066) blíže propojila se západním jádrem a změnila se v prosperující, značně centralizovaný feudální stát, ale též jižní Německo těžící mj. z pozice zprostředkovatele obchodu se středovýchodní Evropou. Opačný trend se projevil v jižní a zčásti i střední Itálii. Ta postupně ztratila v důsledku pustošivých válek v 11. století, poklesu své exponovanosti v dálkovém obchodu, úpadku měst a posílení moci církve jádrové postavení a začala znatelně za severem Itálie zaostávat.

Dílčí změny proti předchozímu průřezu lze pozorovat na hlavní linii rozdělující Západ a Východ, eventuálně na přechodové zóně mezi nimi (srov. obr. 6 a 7). V obou případech byl patrný posun směrem na východ čili ve prospěch Západu. Jižní Itálie, dříve oblast prolínání ba přímého střetu mezi Západem a Východem, přešla s vytěsněním Byzantinců a také Arabů natrvalo k západnímu kulturnímu a náboženskému okruhu, což zde podpořila i bezprostřední blízkost západního jádra – Říma a severní Itálie. Podobně lze interpretovat i situaci prosperujících měst na balkánském pobřeží Jadranu, které se s výjimkou Dubrovníku dostalo pod nadvládu Benátek a tím pod italský vliv. Od balkánského vnitrozemí jej tak oddělovaly nejen přírodní překážky v podobě pásu pobřežních hor příkře se zvedajících od moře, ale po celé předindustriální období

[21] Tu ovšem v případě Konstantinopole nelze vidět v duchovní rovině, která by se zde nabízela, a není možné jej srovnávat např. s významem Říma coby církevním centrem Západu. Organizace východní křesťanské církve postrádala západní jednotu, byla (a je) rozdělena do řady samosprávních a autonomních jednotek – autokefálních církví.

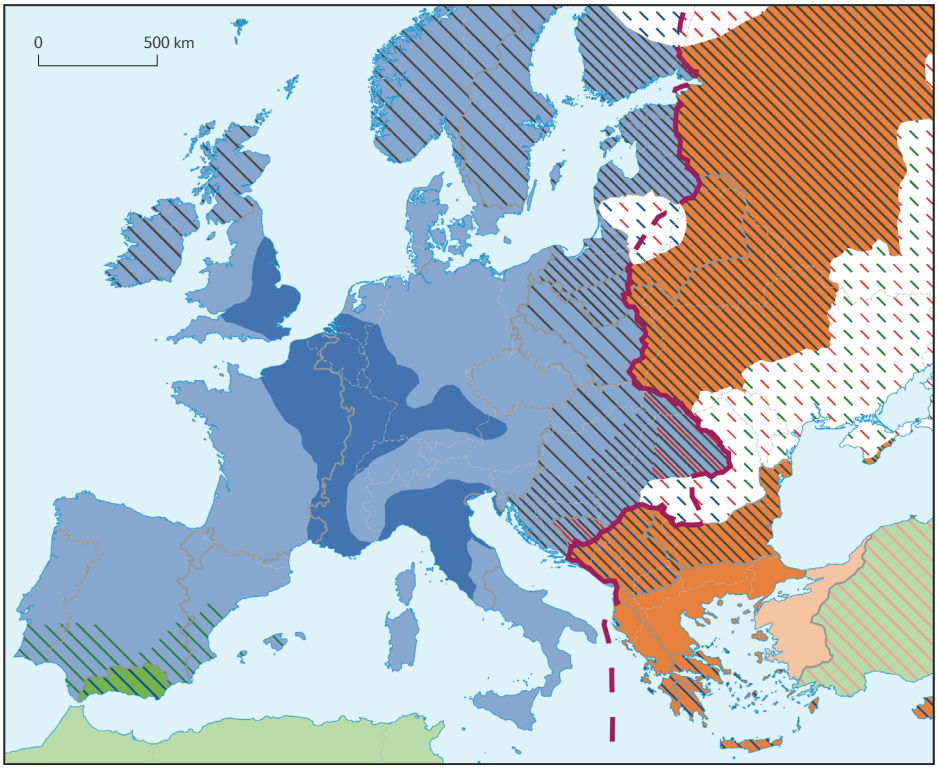

Obr. 7 – Dualita Evropy okolo r. 1300. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

též zásadní kulturní a ekonomicko-sociální odlišnosti i politická příslušnost. Poslední z konkrétních posunů hranice západo-východní duality k roku 1300 se týká oblasti Pobaltí, kde se donedávna ještě pohanská území Pruska, Livonska a Estonska stala po „intervenci" Západu ve 13. století (německá kolonizace, christianizace a feudalizace pod nadvládou Řádu německých a mečových rytířů, resp. Dánů) jeho součástí a periferií.[22] Zároveň se odtud vytěsnily některé starší východní vlivy.

Také proměny ve vymezení přechodové zóny odpovídaly výše uvedeným tendencím vývoje. Při pohledu na tuto zónu je nutné rozlišovat, už vzhledem k metodě analýzy, dva typy územních jednotek, které k ní náležely. K prvnímu typu se počítají oblasti přímého prolínání vlivů Západu a Východu, především kulturních a náboženských. Na straně Západu sem patřily východní Uhry, zejm.

[22] Autoři jedné z publikací o dějinách pobaltských zemí – Švec a kol. (1996, s. 37) – v této souvislosti dokonce nazvali Livonsko „koloniální západoevropskou baštou ve východní Evropě".

Sedmihradsko a dále i Bosna. Na straně Východu pak Srbsko, Zeta (Černá Hora), případně mimo bezprostřední sousedství hranice duality i oblasti jižní Egeidy vč. Peloponésu, Attiky a Kréty, dále Kypr a jižní Krym, které byly dlouhodobě ovládány západními křižáky a italskými kupci. Poněkud specificky by mezi ně spadaly dosud pohanská Litva a Valašsko stojící stále mimo evropskou křesťanskou civilizaci, zároveň však na spojnici vlivů obou jejích subregionů. Druhému typu, který byl později v následujících obdobích pro vymezování přechodové zóny důležitější, zatím však stál spíše v pozadí, odpovídaly oblasti periferního a zaostávajícího východního okraje Západu. K roku 1300 by se k nim na základě závěrů analýzy řadily: Finsko, pobřeží Baltu, Mazovsko, střední a jižní část Uher a Chorvatsko. Vesměs tedy území řídce zalidněná, méně rozvinutá a od ostatního Západu značně izolovaná, respektive do něj teprve čerstvě nebo dosud ne zcela začleněná.

Uvedené skutečnosti naznačují, že došlo k poklesu dosavadní ostrosti hranice duality, a tím i k dílčímu rozšíření její přechodové zóny. Tento vývoj korespondoval s postupným přechodem poměru mezi Západem a Východem z primárního na sekundární typ duality, který se navenek projevil poklesem vnitřní vyprofilovanosti Východu a rozpínáním se Západu tímto směrem.

Vývoj západo-východní duality *v pozdním středověku*, pokud takto označíme *období 14. a 15. století*, pokračoval víceméně v trendech, které se prosadily ve 13. století, byť tyto nyní nedosahovaly své dřívější intenzity. Trvalým faktem se stalo pozvolné rozevírání nůžek mezi progresivnějším Západem a zaostávajícím Východem. Východ se stále více dostával mezi dva „mlýnské kameny" v podobě rozpínajícího se Západu a nově i Orientu a jeho islámské civilizace, konkrétně z jihovýchodu do Evropy postupující Osmanské říše. Křesťanská evropská civilizace jako celek dosáhla v tomto období s výjimkou východních stepí geografických hranic Evropy, když do sebe začlenila dříve muslimskou Granadu, pohanskou Litvu (o obě se rozrostl Západ) a také Valaško, Moldavsko a větší část území dnešní Ukrajiny, kde se již natrvalo prosadilo pravoslaví. Poslední tři jmenované oblasti se staly součástí Východu, čímž se dvě jeho dosud od sebe oddělené části, ruská a balkánská, územně propojily.

Rozvoj Západu, za jehož hybatele lze považovat zejména města, ale nebyl tak výrazný jako v předcházejícím období. V důsledku morové rány paralyzující v polovině 14. století většinu Evropy a zvláště pak její západní jádro, dále papežského schizmatu (1378–1417), vyčerpávajících válek (stoletá válka mezi Francií a Anglií 1337–1453, válka růží v Anglii 1455–1485, husitské války 1419–1436, trvalé nepokoje v Říši apod.) lze dokonce mluvit o první krizi západoevropské feudální společnosti. Zpomalení rozvoje západního jádra se naopak příliš neprojevilo v oblasti střední a zejména středovýchodní Evropy, kde morová epidemie nezpůsobila tolik škod. Nadále zde pokračovalo posilování vazeb se západním kulturním a hospodářským světem, což bylo doprovázeno i zakládáním univerzit a měst, německou kolonizací a hospodářskou konjunkturou. Původně výrazné zaostávání středovýchodní Evropy za západním jádrem se tak na sklonku středověku s vysokou pravděpodobností dostalo na

svou historicky nejnižší úroveň. V souvislosti s Východem lze pro toto období také podobně jako v západní Evropě mluvit o krizi. Ta zde ovšem měla dílem odlišný charakter i příčiny a z hlediska celospolečenského vývoje způsobila celkovou stagnaci regionu. Na pokračující dezintegraci a inflaci původní identity nemělo přes obecné povědomí již dobytí Konstantinopole Turky (1453) žádný faktický vliv. Tou dobou mělo totiž město nazývané „Druhým Římem" už jen symbolický význam zrcadlící ve svém osudu úpadek celého Východu. Pokud tatarské jařmo přineslo Rusku spíše izolaci než přímou orientalizaci, v případě Balkánu ovládaného od 15. století Osmany tomu tak již bylo.

Výsledný stav evropské duality na přelomu středověku a novověku dokumentují závěry analýzy *k roku 1500*. Politická mapa Evropy se přibližně v této době výrazně stabilizovala a dříve decentralizované oblasti Východu byly spojeny pod vládu rozsáhlých celků (Rusko, Litva, Osmanská říše). Na Západě doprovázely podobné tendence i formování moderněji spravovaných centralizovaných států: Anglie, Francie, Španělska a Portugalska. Na druhou stranu se k tomuto datu ještě nestačily projevit dopady zámořských objevů a koloniální aktivity Západu.

Vzhledem ke kontinuitě již dříve započatých trendů a k poměrně nižší dynamice vývoje duality v období 14. a 15. století naskýtá její obraz k roku 1500 oproti předchozímu průřezu jen několik málo změn. Zachován zůstávat i status pouze jediného funkčního jádra v Evropě – tj. západního. Jehož centrální funkce se vztahovala i nadále jen na území Západu, zatímco Východ setrvával v tomto smyslu dezintegrován a co do identity oslaben. Pokud bychom přece jen chtěli na Východě vidět známky vnitřní integrace, pak jedině v rovině politické, za jejíž centra bychom mohli případně vnímat Istanbul a Moskvu. To však kvůli odlišnému charakteru obou center a jimi řízených státních celků ve svých důsledcích vedlo později spíše k rozdvojení samotného Východu. Na západním jádru se krize pozdního středověku projevila snad jedině v přechodném oslabení jeho francouzské a anglické části ve prospěch Brabantska, Flander a severní Itálie. Změnou obchodních tras a tržních center severovýchodní Francie dokonce ztratila svoji jádrovou pozici. Centrální funkce zůstávaly na vymezeném území západního jádra i nadále rozptýleny zhruba v podobě popsané již k roku 1300.

Závěry analýzy prokázaly zřetelnou stabilizaci hranice západo-východní duality, jejíž průběh se tak proti předchozímu průřezu změnil jen neznatelně. Za další zjištěnou skutečnost můžeme považovat vzácnou shodu kulturního (vč. náboženského, dělícího evropskou křesťanskou civilizaci na západní a východní kulturní okruh) a ekonomicko-sociálního vymezení (vyspělý – zaostávající) této linie. Oba tyto hlavní aspekty duality vykázaly při analýze jednotlivých územních jednotek podobné hodnoty, což potvrzuje tezi o historické paralele mezi kulturní definicí Východu a zároveň fenoménem jeho fázového zpoždění za Západem. V následujícím období se Východ stále více v Evropě stával synonymem zaostávání – celkově méně rozvinutého subregionu evropské civilizace. Touto shodou kulturního a ekonomicko-sociálního vymezení hranice duality

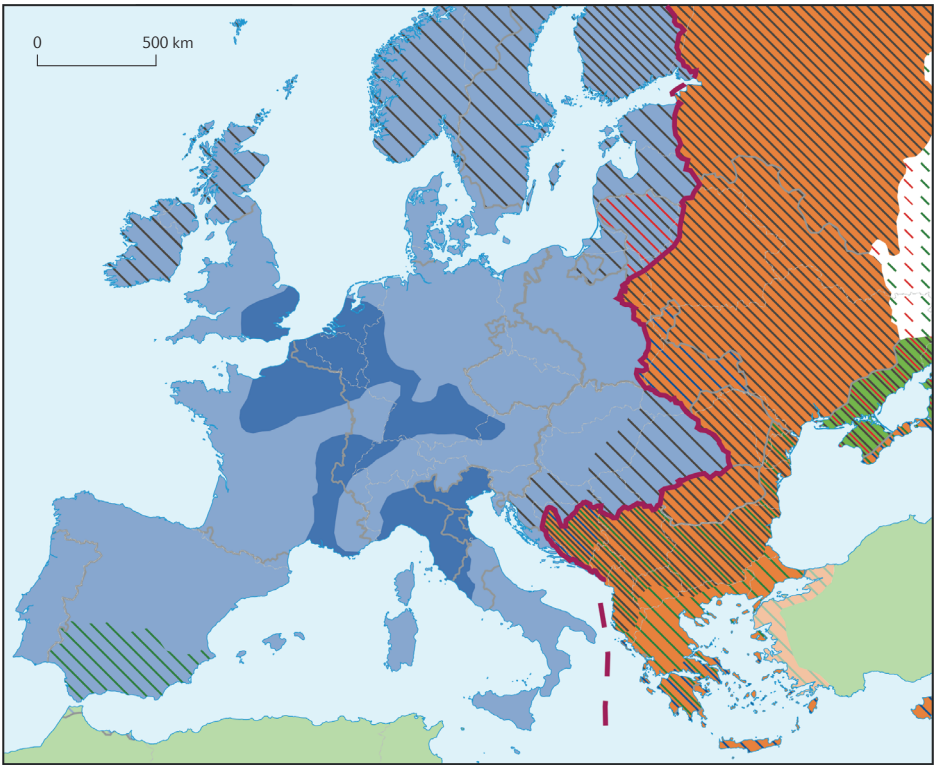

Obr. 8 – Dualita Evropy okolo r. 1500. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

lze odůvodnit poměrně ostré vyprofilování rozhraní mezi Západem a Východem k roku 1500 a zúžení jejich přechodové zóny. Fyzický průběh hranice duality, jak dokládá srovnání map na obr. 7 a 8, se mírně upravil jak pro území vlastní Litvy (celá k Západu), tak Valašska a Bosny (kompletně k Východu). Všechny tyto případy lze chápat jako kulturně smíšené. U Litvy a Valašska bylo hlavním důvodem konečné přijetí křesťanství; v Litvě to byl zásluhou svazku s Polskem (1386) katolicismus, ve Valašsku naopak pravoslaví, které mělo pomoci upevnit jednotu stejnojmenného státu založeného ve 14. století. Valašsko se navíc v 15. století stalo vazalem Osmanské říše, čímž se jeho kulturní, hospodářská a politická orientace obrátila na dlouhá staletí jižním a východním směrem. Podobný osud potkal v téže době i Bosnu, která se nejen změnila v přímou součást Osmanské říše, ale dokonce i v její hlavní a strategickou základnu pro další postup. Tento fakt se alespoň zpočátku projevoval pozitivním rozvojem zdejších měst a hospodářství, ale též postupným vytláčením do té doby silných atributů Západu – katolicismu, západní kultury a západního typu feudalismu – ve prospěch vlivů východních a orientálních.

Kromě vlastní katolické Litvy (pro účely analýzy v tabulkách označena jako Litva I), která v sobě i díky nadvládě nad pravoslavnými oblastmi (tamtéž tzv. Litva II) nesla podstatný podíl východních prvků, přiřadily výsledky analýzy k přechodové zóně na Západě ještě Finsko, území Řádu německých rytířů, střední a východní část Uher včetně Sedmihradska (tzv. Uhry II a III) a uherské Chorvatsko, tj. oblasti vesměs řídce osídlené a tvořící východní periferii Západu. Vysoké tempo rozvoje středovýchodní Evropy a její úzký kontakt se západním jádrem mj. přispěly k posunu katolické části Polska a severozápadních Uher (tzv. Uhry I) do spíše semiperiferního postavení, čímž se oddělili od vlastní přechodové zóny. Na Východě by k přechodové zóně kromě již zmíněné Bosny náležely i polská Halič a Volyň, tedy východní a převážně pravoslavné části polského státu. Úzké spojení s kulturně i hospodářsky se rozvíjejícím západním Polskem se i tady projevilo šířením západních prvků, konkrétně polonizací a rozvojem měst a dále zemědělskou konjunkturou a růstem počtu obyvatel. Z dalších částí Východu, ležících již ovšem dále od hlavní hranice duality, by splňovaly tuto kategorii případně ještě ostrovy jižní Egeidy, Kréta, Kypr, Iónské ostrovy, řecký Peloponés, Attika a jižní Krym. Jmenované oblasti patřily v rámci Východu k značně rozvinutým a nesoucím jistý podíl západních prvků, což bylo důsledkem téměř tři staletí trvajícího panství západních křižáků a italských kupců. Práh novověku tak dualita mezi Západem a Východem překročila v poměrně stabilizované a vyprofilované podobě.

5.2.3. Období raného novověku

V 16. až 18. století, kterými lze přibližně vymezit období raného novověku, se na výsledcích historickogeografické analýzy již projevil určitý posun v konceptuálním vymezování a chápání duality. Pro průřez k roku 1500 byla západo-východní dualita konceptem této práce definována na základě dvou hlavních aspektů: kulturního, rozdělujícího evropskou křesťanskou civilizaci na dva relativně homogenní kulturní a náboženské subregiony a ekonomicko-sociálního, diferencujícího Evropu především z pohledu polarity vyspělý – zaostávající. Pro analytický průřez k polovině 18. století vystupoval ekonomicko-sociální aspekt už jako jediný hlavní, zatímco kulturní aspekt byl poněkud potlačen a připadla mu úloha aspektu modifikačního. Pojem Západ se tímto víceméně stal souhrnným a smluvním označením pro vyspělou část Evropy, Východ pak pro Evropu celkově zaostávající. Pro období raného novověku byla příznačná převaha sekundárního typu duality. V 18. století ale opět přibývalo prvků i primární duality, a to úměrně vzestupu Ruska, později v této studii v mnoha ohledech vnímaného jako nové jádro Východu.

Počátek novověku, 16. století s případným přesahem do třicetileté války, představoval zatím z pohledu vývoje duality spíše jen středně dynamické období. Po celou tuto dobu docházelo k šíření evropské civilizace jak do zámoří, tak dále na východ, kde Rusko dosáhlo přibližně geografických hranic Evropy. Západní jádro zažívající ekonomický vzestup posílilo postavení v rámci svého regionu,

zároveň však svým dosahem překročilo i hranice Evropy. Tímto byl položen základ světového systému, který se do vztahu mezi evropským Západem a Východem razantněji projevil o století později (Wallerstein 1974). Stejným tempem pokračoval růst rozdílů mezi oběma částmi duální Evropy. Ten ještě neměl takovou intenzitu jako v pozdějším období, neboť byl po celé století doprovázen ekonomickou konjunkturou a vzestupem životní úrovně na celém území Evropy, snad kromě Turky od zbytku světadílu izolovaného Balkánu a válkami zkoušených Uher. Přesto lze tento vývoj zobecnit jako další prohlubování zaostalosti Východu za Západem, už proto, že zdaleka největší progresivitu vykazoval severozápad Evropy: Anglie, Nizozemsko a severní Francie. Právě sem se postupně soustředila většina jádrových funkcí, což odpovídá obecně platnému tvrzení o přesunu evropského jádra ze severního Středomoří k Atlantickému pobřeží v souvislosti s kolonizací Ameriky a rozvojem zámořského obchodu. Příčiny narůstání odlišností v charakteru Západu a Východu lze vidět v tom, že zatímco Západ aktivně produkoval vlastní identitu, např. v podobě renesančního umění, humanismu, technických inovací či protokapitalismu, setrvával Východ na svých středověkých základech, navíc značně zkorodovaných a prostoupených vnějšími vlivy. Tento proces přijímání vnějších asijských vlivů Východem lze chápat též jako jeho dílčí orientalizaci. V případě Balkánu proběhla tzv. cestou „shora" – v režii Vysoké porty, například pomocí řízeného stěhování etnických Turků a jiného obyvatelstva muslimského vyznání, daňového zvýhodnění a udělováním privilegií muslimům, šíření islámského umění apod. Naproti tomu v Rusku nikdy orientalizace nedozrála takové úrovně. Přicházela spíše „zdola" – začleněním bývalých chanátů ve druhé polovině 16. století, což některé jejich prvky přirozeně rozšířilo i do starých oblastí Ruska.

Kromě zdůrazňování západo-východní diferenciace Evropy můžeme již v tomto období pozorovat i vznik některých nových odlišností mezi její severní a jižní polovinou, a to poprvé ve prospěch vyšší vyspělosti Severu. Příčina toho bývá na Západě přičítána reformaci (Weber 1904/5, in Guttandin 1998), která jej postupně rozdělila na aktivní a progresivní reformovaný Sever a spíše pasivní a stagnující katolický Jih. Podobně tomu bylo na Východě, kde se severně položené Rusko postupně otevíralo Západu a účelově si z jeho „nabídky inovací vybíralo", zatímco Turecko udržovalo svoji část od zbytku Evropy izolovanou a bez známek výraznějšího rozvoje.

Průběžný výsledek těchto změn byl patrný už na průřezu *k roku 1600, resp. 1618* (obr. 9). Tato data zároveň představovala zlom, po němž došlo v důsledku třicetileté války, tzv. krize 17. století a etablování světového systému, k zásadním turbulencím ve vývoji duality Evropy. Pokud zde zaměříme pozornost na otázku vymezení jádra, hranice duality, příp. přechodové zóny, dojdeme k zjištění, že nejzřetelnější změny se proti roku 1500 dostavily ve vymezení jádra.

Jediným jádrem v Evropě zůstávalo i nadále pouze jádro západní. Na Východě lze tyto případné aspirace vidět pouze v mocenském či duchovním postavení Istanbulu, resp. Moskvy. První z těchto měst bylo ovšem spíše jedním z center Orientu s přesahem svého politického a kulturního vlivu na celý

Balkán, druhé zůstávalo dosud u proklamací.[23] Západní jádro, jak bylo dříve vymezeno, se plošně zmenšilo, úměrně čemuž se jeho funkce koncentrovaly na menší území. Nyní by se k němu řadily jen: jižní Anglie, obojí Nizozemsko, severní Francie a snad ještě severní Itálie. Za touto skutečností stála diferenciace vývoje a postupné propojování a prohlubování evropského socioekonomického systému. Vlivem kolonizace, rozvoje zámořského obchodu, ale i vleklých náboženských válek a politického úpadku ztratila toto postavení zejména některá území ve Svaté říši římské a jihovýchodní Francii. Severní a střední část Itálie s Římem si postavení západního jádra ještě naposledy k roku 1600 udržela jen díky své umělecké úrovni dosud udávající směr kulturního vývoje Západu. Za alternativu k severozápadnímu jádru by mohl být považován i Madrid, centrum španělské koloniální říše, tehdy stále politicky nejmocnějšího hegemona Západu.

Hranice duality mezi Západem a Východem se proti předchozímu průřezu proměnila pouze zařazením území Tureckem ovládaného Chorvatska a Uher k Východu, což představovalo první takový přesun kulturně a historicky západního území (viz obr. 9). Důvody této změny lze jednoznačně hledat v osmanské okupaci, která proměnila jejich území na dvě staletí v permanentní bojiště. Vylidňování, naprostý úpadek hospodářství a orientalizace zde přinesly značné zaostávání podobné jako na Balkáně.

Rovněž vymezení přechodové zóny na základě výsledků analýzy nevykázalo podstatné změny. Totožný jako v předchozí podkapitole zůstává až na několik výjimek výčet územních jednotek náležících do přechodové zóny včetně zdůvodnění jejich zařazení. Nově se k nim připojila i habsburská část Uher, Chorvatska a benátské Dalmácie. I ty se nacházely v bezprostřední blízkosti hranice duality i Osmanské říše. Byly poznamenány válečnými událostmi a následným úpadkem, který je v rámci Západu odsunul ze semiperiferního do periferního postavení. Na opačné straně, v Turky ovládané Bosně, na jihu pevninského Řecka a na jižním Krymu, vytlačila pokračující orientalizace většinu západních prvků, čímž je plně zařadila na Východ a vně přechodové zóny. Ač tomu dosud spíše statická podoba hranice duality i přechodové zóny nenasvědčovala, došlo ve skutečnosti k jejímu rozostření vlivem počínající nejednoty mezi liniemi dělícími Evropu na základě jednak kulturního a jednak ekonomicko-sociálního aspektu.

Jak bylo uvedeno, představovaly *17. a první polovina 18. století* z pohledu vývoje duality velmi dynamické období. To bylo způsobeno jak konceptuálními změnami ve prospěch jejího vymezování na základě polarity vyspělý (tj. přeneseně Západ) – zaostávající (přeneseně Východ), tak celkovou rozdílností

---

[23] Rodící se velmocenské ambice Ruska vedly k provolání se Moskvy „Třetím Římem“, hlavním městem všeho křesťanstva, potažmo jeho „pravověrné“ větve či chceme-li Východu, poté, co „Druhý Řím“ (Konstantinopol) padl. Z této ideologie se roku 1547 zrodil i titul ruského cara a Moskva byla 1587 povýšena na patriarchát. Tím se formálně stala v letech 1589–1700 rovna papežskému Římu.

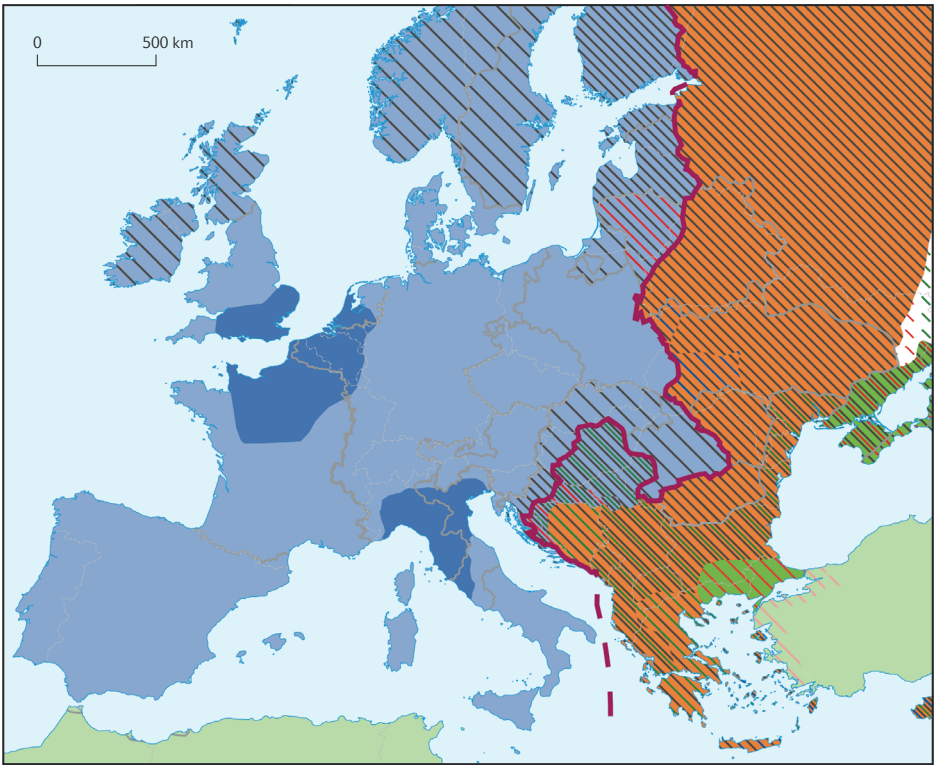

Obr. 9 – Dualita Evropy okolo r. 1600 / před 1618. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

regionálního vývoje. Do něj se poprvé promítly i divergenční tendence mezi rozvojem severní a stagnací jižní poloviny Evropy. Úměrně relativně rychlému růstu rozdílů mezi Západem a Východem, ale i mezi Severem a Jihem (Středomoří a turecké oblasti v jihovýchodní Evropě) se do značné míry vychýlil gradient evropského rozvoje, tj. osa duality, ze směru západ → východ na severozápad → jihovýchod.

Zajímavé je v tomto smyslu sledovat proměnu postavení střední Evropy, která jako celek nezachytila tempo růstu severozápadu, tedy evropského jádra, čímž ji lze mezi regiony řadit spíše k „poraženým". Pokud bychom ji rozdělili na středozápadní (přibližně území Svaté říše římské včetně českých zemí) a středovýchodní část (celé Uhry i s Chorvatskem a většina polského státu), dojdeme k následujícímu zjištění. Středozápadní Evropa poklesla v důsledku třicetileté války (1618–1648) i samotného politického rozkladu Svaté říše římské z pozice východního okraje evropského jádra do postavení semiperiferie. Daleko větší hospodářský úpadek středovýchodní Evropy způsobený neustálými válkami (s Turky, se Švédy, severní válka apod.) doprovázenými rozkladem

státnosti, agrarizací a utužováním druhého nevolnictví přisoudil tomuto území postavení na Západu závislého dodavatele zemědělských produktů. Pokud jsme pro začátek novověku v jejich souvislosti hovořili o semiperiferním postavení, pak by se již od 17. století pro státy středovýchodní Evropy hodilo vhodnější označení coby zaostávající evropské periferie. Jistá frustrace z úspěchu Západu a intenzivní kontakt s Východem přispěly k obrácení orientace Polska a Uher východním směrem, resp. i k jejich částečnému zvýchodnění.

I v dalších částech Evropy se v tomto období již naplno projevily trendy vývoje podmíněné příčinami, které byly zmíněny v souvislosti s 16. stoletím: kolonizace, vznik a prohlubování světového systému a mezinárodní dělby práce. Zvláště na Západě lze mezi ně počítat vzestup vědeckého poznání a jeho uplatnění v praxi nebo aktivní myšlení spojené s protoindustrializací a formováním protokapitalistických vztahů. Na straně Východu šlo naopak o agrarizaci a utužování druhého nevolnictví, izolaci a orientalizaci Balkánu, úpadek moci Osmanské říše kontrastující s oživením a mocenským posilováním Ruska. Obecným průvodním jevem bylo v tomto období další šíření západních vlivů východním směrem, celospolečenská krize 17. století a koneckonců i řada krvavých konfliktů, v nichž se pozvolna rodila nová Evropa schopná vstoupit do industriální éry.

K polovině 18. století, poslednímu časovému průřezu předindustriálního období vývoje duality v Evropě, ukázaly výsledky analýzy několik zajímavých skutečností. Jádro Západu se po poklesu důležitosti kulturního aspektu pro jeho vymezování zredukovalo pouze na severozápadní část Evropy (severní Francie, Nizozemsko a především Anglii), po všech stránkách zdaleka nejvyspělejší oblast s vysokou koncentrací obyvatelstva, řídících funkcí a hospodářských aktivit, včetně raně kapitalistických vztahů. Toto jádro, tedy již bez ekonomicky zaostávající Itálie, neslo též funkci hlavního centra světového systému a přes rostoucí diferenciaci Evropy zajišťovalo integritu přinejmenším její západní části. Na rozdíl od evropského Západu Východ stále vlastní jádro neměl. Zároveň však můžeme v jeho severní části pozorovat posun, jenž by se dal vyložit jako proces zrodu potenciálně nového jádra s centrem v hlavním městě Ruska – Petrohradu. Již dříve byl v této práci zmíněný proces nazván „revitalizací“ Ruska, přičemž se v něm postupně konsolidovaly prvky „nové identity“ Východu. Přestože jednoznačnou převahu směru difúze ze Západu na Východ již lze považovat za trvalé pravidlo, nebyl přímý dosah západního jádra do východní Evropy dosud prokazatelný, neboť si silné Rusko udržovalo svou autonomii a turecký Balkán se od zbytku Evropy izoloval.

Trendem vývoje západo-východní hranice duality a přechodové zóny byl zásadní posun této hranice na západ a rozostření přechodu do širšího pásma. Šlo tak o značný zásah do kontinuity dosavadního vývoje daný především dominancí dělení Evropy na vyspělou a zaostávající část. Charakteristickým se přitom stal nárůst nejednoty mezi kulturní dualitou a rozdělením Evropy pomocí ekonomicko-sociálního aspektu. Tímto se k zaostávající části Evropy (tj. Východu) připojila velká část periferizující se středovýchodní Evropy a Pobaltí,

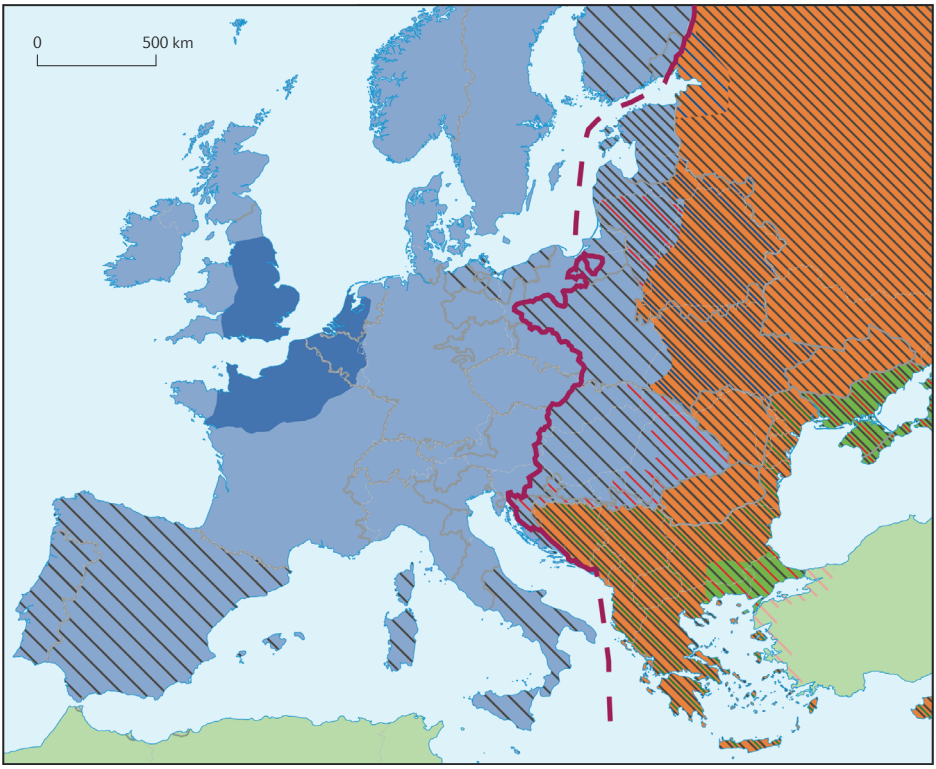

Obr. 10 – Dualita Evropy v polovině 18. století. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

která do té doby kulturně i historicky náležela k Západu (viz obr. 10): ruské Estonsko a Livonsko, polské Kuronsko, katolické části Litvy a Polska a celé historické území Uher i s Chorvatskem a Vojenskou hranicí. Jistou výjimku tvořila ve východní části přechodové zóny Petrohradská oblast – nejvyspělejší mocenské a hospodářské centrum Ruska. Ta patřila k Východu a zároveň ji můžeme chápat jako jeho potenciální jádro. Od ostatních částí Ruska, potažmo Východu se lišila relativně vyšší úrovní vyspělosti i přítomností řady západních vlivů.

Na západ od hranice duality přiřadily výsledky analýzy v rámci přechodové zóny Finsko, Dalmácii, příp. i Meklenbursko, Pomořansko a většinu zaostávající jihozápadní Evropy, která však s hranicí duality již bezprostředně nesousedila. Zatímco území Finska a benátské Dalmácie sem náleželo i v předešlém průřezu, zařazení ostatních zmíněných oblastí do přechodové zóny bylo záležitostí zcela novou. Ve všech těchto případech můžeme, podobně jako u středovýchodní Evropy, pozorovat trend periferizace a zaostávání daný prohlubující se mezinárodní a regionální dělbou práce. O jejich celkové orientaci i politické

a kulturní příslušnosti k Západu však nebylo pochyb. V tom se od ostatních oblastí přechodové zóny lišily. Ostrý přechod byl v prostoru stále jasně patrný především na západní hranici Finska a Dalmácie. Zaostávání Meklenburska a Pomořanska bylo způsobeno jejich extrémní devastací a depopulací za třicetileté války a ve svých důsledcích zde vedlo k agrarizaci a prosazení režijního velkostatku. Ve většině jihozápadní Evropy se staly bariérou rozvoje snad ještě více než nevolnictví a zakonzervovaný feudalismus tradiční společenské vztahy, silný katolicismus a vliv církve. K tomu se u Portugalska a Španělska přidal mocenský úpadek a stabilní odliv pracovní síly do zámoří. U Neapolska a ostrovů západního Středomoří měla svůj negativní vliv i značná izolace prohloubená posunem evropského jádra na severozápad. Tyto jevy pak ještě dlouho zůstávaly aktivní a až do 20. století udržovaly uvedené oblasti v postavení zaostalé periferie Evropy.

5.3. Industriální éra vývoje západo-východní duality

Přechod z předindustriální do industriální éry podle výsledků analýzy kupodivu nevykazoval ve vývoji duality v Evropě znaky zásadního zlomu. Spíše zde můžeme vidět jistou kontinuitu a pokračování tendencí započatých již v období raného novověku. Těmto tendencím však přechod na industriální mechanismy přidal na intenzitě. Obecně byla industriální éra v souvislosti s vývojem evropské duality spojena s šířením průmyslové revoluce, v širším pojetí pak tzv. komplexní revoluce moderní doby (Purš 1973b), s procesy koncentrace, dalšího propojování světového systému a s intenzivní vnitřní integrací jeho západní části. Z toho těžilo zejména její severozápadní jádro, které prosazovalo svou centrální úlohu a svůj faktický dosah stále více i ve východní části Evropy.

Z tohoto pohledu lze industriální období rozčlenit na čtyři dílčí fáze vývoje duality Evropy:

1. počátek industriálního období ve druhé polovině 18. a na začátku 19. století – s průřezem výsledného stavu k 1815/1820
2. období od 20. do začátku 70. let 19. století – s průřezem výsledného stavu k 1870/1871
3. období od 70. let 19. století do 2. světové války – s dvěma časovými průřezy k 1910/1914 a kolem 1930
4. období po 2. světové válce – s časovým průřezem k 1970/1980.

Při větším zobecnění bychom mohli pozorovat v souvislosti s vývojem západo-východní duality dvě hlavní fáze:

I. do 70. let 19. století, kdy došlo ke vzniku a dovršení průmyslové revoluce a zformování moderní industriální společnosti na Západě
II. od 70. let 19. století, kdy aspekty industriální společnosti pronikaly a postupně se prosazovaly i na Východě (včetně jihozápadní Evropy).

Po celé industriální období je dualita Evropy s výjimkou období po 2. světové válce vymezována na základě jednoho hlavního, a to ekonomicko-sociálního aspektu, zatímco ostatní aspekty měly při tomto procesu vedlejší, doplňkovou úlohu. Dualita Západ – Východ tak měla podobu polarity vyspělá vs. zaostávající část Evropy. To představovalo zásadní rozdíl proti převážné části předindustriálního období, kdy byly pojmy Západ a Východ především označením dvou kulturních, respektive historických subregionů evropské civilizace. Za oprávněné tak můžeme považovat zařazení některých historicky západních oblastí, vlivem jejich celkového zaostávání v industriální éře, k Východu. Důvody toho spočívají v další diferenciaci a nárůstu rozdílů nejen mezi západní a východní, nýbrž také mezi severní a jižní částí Evropy, a to ve smyslu většího rozvoje vždy té první poloviny z uvedených dvojic. Osa duality se tímto vývojem až do poloviny 20. století výrazněji vychýlila do směru severozápad (nejrozvinutější) – jihovýchod (nejzaostalejší). Dlouhodobá převaha sekundárního typu duality byla na počátku a paradoxně i na konci industriálního období vývoje vyvažována prvky primární duality. Tento fakt úzce souvisel s existencí či neexistencí, resp. s měnící se silou druhého evropského jádra – Ruska, jako potenciálního centra Východu.

Vysoká dynamika vývoje a zvláště samotných prostorových změn, tolik příznačná pro industriální éru, přinesla řadu posunů i ve vymezení hraniční linie duality a přechodové zóny. V tomto smyslu lze, jak bude ještě uvedeno, rozlišovat období relativně statická: mezi sousedními časovými průřezy do roku 1870/1871 a dále 1910/1914 až 1930 a naopak období velkých proměn: 1870/1871 až 1910/1914 a 1930 až 1970/1980.

5.3.1. Počátky industriálního období

Začátek industriálního období vymezený na Západě přibližně *druhou polovinou 18. a prvními dvěma dekádami 19. století* nevykázal z hlediska změn fyzického vymezení hlavní hranice duality a přechodové zóny vysokou dynamiku. Na druhé straně se v identitě obou subregionů Evropy a jejich jader vyskytlo několik nových skutečností. Konkrétně v Rusku, které v této době zažívalo kontinuální mocenský, kulturní a koneckonců i hospodářský vzestup, lze již nejpozději od porážky napoleonských armád a vídeňského kongresu vidět jistou protiváhu Západu schopnou šířit část své vlastní specifické, byť synkretické identity do ostatních částí východního regionu. Jako alternativu k západnímu jádru jej lze vnímat v rovině politické, resp. i psychologické[24], méně i kulturní nebo z hlediska odlišného společenského systému. Ekonomicky ani postavením ve světovém systému výraznější konkurenci Západu ale netvořilo. V konkrétnějším pojetí by se proto lokalizace jádra Východu přesněji vztahovala na jediné

[24] Tímto je myšlen např. strach z Ruska ztotožňovaného obecně už v této době přímo s pojmem Východ. Rusko platilo na Západě minimálně od porážky napoleonských armád za představitele čehosi jiného a nebezpečného.

a hlavní těžiště moci – Petrohrad, nikoliv na nějaké jeho prostorové vymezení. Západní jádro Evropy bylo naproti tomu plnohodnotné. I v tomto období v něm došlo k další koncentraci centrálních funkcí a ke zvýšení náskoku před ostatním územím Evropy, mj. vlivem pružného zavádění řady technických a technologických inovací ve výrobě. Průmyslová revoluce dala především Velké Británii nedocenitelnou výhodu a těžiště hospodářského pokroku se načas přesunulo právě sem (k příčinám tohoto britského „prvenství" např. Landes 2004). Do 20. let 19. století se industrializace stačila prosadit pouze v Anglii, Skotsku, části severní Francie a jihu spojeného Nizozemska – v pozdější Belgii, tedy právě na území tvořící k 1815/1820 jádro Západu.

V kontextu Evropy lze pozorovat postupující rozšiřování nůžek ve vyspělosti mezi jednotlivými regiony. Tu bychom na základě analytických závěrů mohli zobecnit jako mírný nárůst rozdílů mezi Západem a Východem a jako středně rychlý nárůst rozdílů mezi Severem a Jihem, tj. středomořskou oblastí včetně Balkánu. Střední Evropa, která nepatřila k žádnému z pólů dynamiky, nevykázala v tomto období ani hektický rozvoj ani úpadek a na jejím postavení v rámci evropského systému se nic nezměnilo. I k průřezu 1815/1820 zůstávala středozápadní Evropa na kontinentě semiperiferií a středovýchodní Evropa jeho periferií čili tam, kam obě části „ustoupily" zejména v průběhu 17. století. Za příčiny pokračujícího vzestupu větší části Západu v tomto období bývají považovány: nástup průmyslové revoluce, zisky plynoucích mateřským státům z kolonií, Velká francouzská revoluce a šíření jejích ideálů útočících na přežitky feudalismu, dále uvolňování poddanských poměrů, liberalizace, sekularizace a racionalizace myšlení, resp. postupný vznik a emancipace moderních národů. Na straně Východu pak lze za negativní determinanty rozvoje vnímat jak autokratické a zpátečnické režimy, kterým se „dařilo" udržovat své země v jisté izolaci a bránit v nich staré feudální pořádky, tak tradičně pasivní a konzervativní mentalitu nebo absenci uvědomělého měšťanstva.

Dobu bezprostředně po napoleonských válkách ukončených vídeňským kongresem charakterizuje časový průřez stanovaný *k rokům 1815/1820*. V této době se Evropa po letech velkých otřesů opět načas politicky stabilizovala návratem do předrevolučních poměrů. Započaté zásadní přeměny společnosti však již byly na Západě natolik etablované, že tento stav můžeme nazvat „novou Evropou dočasně oblečenou do závoje starých pořádků". O prosazení nového společenského řádu do politické reality se měly postarat až následující dekády 19. století.

O něco vyšší vyprofilování identit a rozdílů ve vyspělosti mezi Západem a Východem vedlo mj. k částečnému zostření hranice duality. Nadále však tato hranice zůstávala zejména v porovnání s následujícími časovými průřezy industriální éry spíše nezřetelnou a nepředstavovala v evropském prostoru tolik výraznou diskontinuitu. Ze závěrů analýzy vyplývá proti minulému průřezu pro vedení této dělící linie jen několik málo nepříliš zásadních změn (viz obr. 11). Východní Prusko, Poznaňsko a příp. i Krakovsko se přesunuly na Západ, naopak Dalmácie na Východ. V prvních dvou případech stálo za posunem

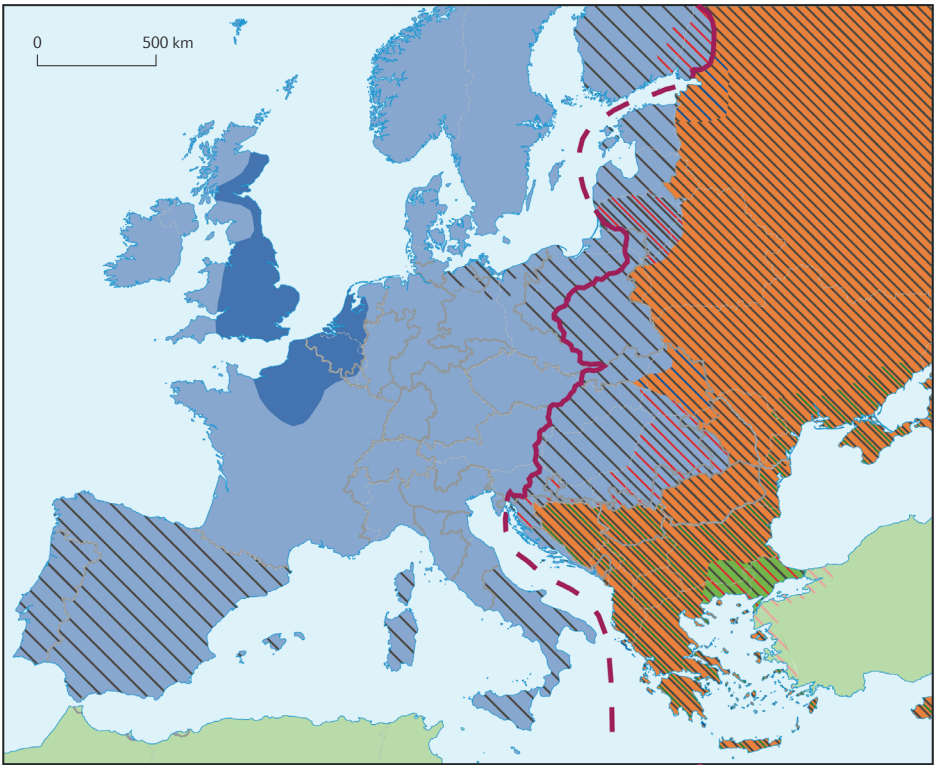

Obr. 11 – Dualita Evropy 1815/1820. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

na opačnou stranu hranice duality jejich začlenění do pruského státu, jehož západní příslušnost a orientace byla souběžně posílena ziskem rozvinutých provincií v Porýní a Vestfálsku. Východní Prusko, které bylo do té doby od zbytku pruského státu značně izolované, tím získalo bližší a přímý kontakt se Západem. Poznaňsku přinesla změna státní příslušnosti od „regresivního" Polska k „progresivnímu" pruskému státu zásadní obrat v jeho hospodářské orientaci směrem na Západ. Jejich zezápadnění bylo v obou případech spojeno s germanizací zdejšího původního obyvatelstva i kultury. Změna zařazení Krakovska se spíše než dynamiky vývoje týkala jeho aktuálního vymezení jako samostatné územní jednotky a můžeme ji pominout. V lokalizaci hlavní hranice duality tak, že procházela skrze historické území Polska, se tato práce shoduje se Stehlíkem (1996, s. 103), který ve své studii výslovně uvádí, že „… po trojím dělení (1772, 1793, 1795) se pruská část dokonce stala bezprostřední součástí ‚západu', rakouská (Halič) a samozřejmě i ruská část komponentou ‚východu'." Za připojením Dalmácie k východní části lze hledat mj. politické příčiny. Nadvláda Benátska a později napoleonské Francie byla vystřídána svazkem

s rakouskou monarchií, což při rozřazování posloužilo jako impulz k manifestaci zdejšího již déle probíhajícího hospodářského a kulturního úpadku. Měla ale i svůj faktický dopad v podobě oslabení italských vlivů a posílení izolace, kterou přinášela absence intenzivnějších kontaktů s vlastním Rakouskem. Oddělení od Západu spolu s ideou ilyrismu obrátilo Dalmácii východním směrem a přispělo k jejímu postupnému zvýchodnění, resp. přiblížení jejího charakteru k charakteru balkánskému.

I po těchto přesunech zůstaly všechny uvedené celky součástí přechodové zóny. Její vymezení tak nepřineslo proti průřezu k polovině 18. století prakticky žádnou změnu. Jedinou výjimku tvořilo Gdaňské Pomoří, nyní Západní Prusko, které zažilo přechodnou hospodářskou recesi. Příslušností k pruskému státu ztratilo dřívější status koridoru, kterým procházela většina vývozu polského obilí do západní Evropy. Na výsledcích analýzy lze také pozorovat výraznější oddělení přechodové zóny od vlastního Západu, zejména vlivem pokračujícího úpadku jihozápadní Evropy. Východní ohraničení přechodové zóny se pak víceméně krylo s historickou kulturní a náboženskou hranicí, která v prostoru měla stále určitou dělící funkci. Její průběh byl nově zdůrazněn i vyšším tempem rozvoje celých Uher, které se tím výrazněji vzdálily zaostávajícímu Balkánu.

5.3.2. Období od 20. do začátku 70. let 19. století

Pokud vztah mezi Západem a Východem bezprostředně po napoleonských válkách jevil zřetelné prvky jak primárního, tak sekundárního typu duality, pak vývoj v období *od 20. do začátku 70. let 19. století* tento poměr opět vychýlil ve prospěch sekundárního typu. K dosavadnímu vyprofilování duality Evropy hlavně na bázi vyspělý vs. zaostávající se postupně navíc připojil rozměr: moderní vs. tradiční.[25] Obě tyto podoby duality se ve svém prostorovém vymezení až do 2. světové války přibližně překrývaly. Období od 20. do 70. let 19. století můžeme považovat na Západě (kromě jeho jižní části a Skandinávie) za hlavní etapu prosazování průmyslové revoluce, příp. v širším pojetí i tzv. komplexní revoluce moderní doby. Zatímco na konci tohoto období byla uvedená oblast Západu již téměř plně industrializovaná a rovněž tak zdejší společnost můžeme z hlediska výrobních i prostorových vztahů a struktur či kulturních a etnických charakteristik vnímat jako industriální a moderní, pro zbytek Evropy to zdaleka neplatilo.

Fázový posun ve vývoji jednotlivých částí Evropy měl za následek velmi ostré vyprofilování duality jak v rovině polarity moderní – tradiční, tak z pohledu

[25] Dualita moderní versus tradiční se promítla i do kulturního aspektu, čímž zde ve významu zčásti nahradila dosavadní rozdělení na západní a východní kulturní a náboženský okruh, které tvořilo hlavní prvek kartografického znázornění barevných ploch a barevných rastrů (modrá = Západ, červená = Východ). Proto nebylo barevné rozlišení v obr. 12–14 a 16 při znázornění západo-východní duality v industriálním a postindustriálním období použito. Výjimku tvoří až období 1945–1989, kdy však barva vyjadřuje politický aspekt.

rozdílů ve vyspělosti. Stejně jako v minulých dvou obdobích se tato diferenciace projevila dalším a již velice silným prohlubováním zaostávání východní části za západní, resp. i jižní poloviny Evropy za severněji položenými oblastmi. Obecně největší pokrok a růst po celé toto období vykazovaly zejména severozápadní jádro Evropy a o něco méně i Evropa středozápadní. Opačnou tendenci čili stagnaci bychom mohli sledovat naopak v oblastech na jihozápadě (Portugalsko, většina Španělska a celá jižní Itálie) a na Balkáně. Tímto se dále zvýraznila osa duality ve směru severozápad – jihovýchod. Ve střední Evropě, jíž hlavní úsek hranice duality procházel, lze pozorovat nárůst rozdílů mezi její západní částí ležící na západ od linie duality (Německé císařství, české a rakouské země) a částí východní (ruská část Polska, rakouská Halič a celé Uhry vč. Chorvatska). Podobně se o střední, resp. středovýchodní Evropě vyjadřuje Křen (2005, s. 251), když píše: „Jako v minulosti i nyní představovala střední a středovýchodní Evropa jakousi přechodovou zónu. Zakladatelská industriální vlna ji zastihla o dvě tři desetiletí později než západní centrum a podobné fázové zaostávání proti ní vykazovaly periferie východní i západní. Přechodový ráz středu kontinentu se projevil v jeho vysoké nerovnoměrnosti." Za konkrétní důvod větší progresivity středozápadní Evropy lze brát zejména její užší kontakt se západním jádrem, odkud sem prostřednictvím sousedské difúze přicházela průmyslová revoluce a další modernizační impulzy. Z ostatních pozitivních determinantů, které se zde projevily, se nabízí hlubší tradice manufakturní výroby, výskyt nerostných surovin, zejména uhlí a konečně i vyšší míra „aktivního myšlení". Významnou úlohu sehrál bezesporu i sjednocovací proces v Německu, který z tohoto prostoru vytvořil pevný a funkční ekonomický celek. V rámci Rakouska představovalo důležitý prvek i zdůraznění regionální dělby práce, které mělo za následek pozvolné rozdělení na industriální západ (české a rakouské země) a agrární východ (Halič a Bukovina, Zalitavsko, Dalmácie).

K příčinám diferenciace vývoje na celoevropské úrovni můžeme i v tomto období nadále počítat intenzivní koloniální expanzi států severozápadního evropského jádra do zámoří, prohlubování mezinárodní dělby práce, světového systému a v jeho rámci vedoucího postavení západní Evropy. Západ se s přijetím mechanismů a struktur typických pro industriální éru vývoje stával prostorově provázanějším. Železnice a jiné technické vynálezy zvýšily na jeho území prostorovou mobilitu a umožnily tak efektivněji a rychleji překonávat vzdálenosti. Jiným předpokladem zdejšího rozvoje byly koncentrační mechanismy posilující vztah mezi centrem a jeho funkčním regionem. Identitu Západu pak již můžeme spojovat s tím, co bychom pro 19. století označili za moderní a pokrokové, jako např. s demokratizací a liberalizací v ekonomickém i politickém slova smyslu, odstraňováním přežitků feudalismu, utvářením občanské společnosti, moderních národů, dále technickým a vědeckým pokrokem, individualismem, racionalismem, uměním či sekularizací ve všech jejích podobách. Pokud jsme k rokům 1815/1820 situaci parafrázovali slovy o „nové Evropě dočasně oblečené do závoje starých pořádků", pak se v následujících desetiletích podařilo tento „závoj" na Západě sejmout. Nemalou zásluhu na

tom měl především revoluční rok 1848/1849, který otřásl Evropou, změnil její velkou část a pomohl na Západě prosadit některé ideály vycházející z odkazu Velké francouzské revoluce a požadavků podnikavého měšťanstva. Východ tyto změny naopak dlouho odmítal, což přispívalo k prohlubování jeho hospodářské slabosti a závislosti na Západu. Tímto i Rusko, dosavadní hegemon Východu, nepřímo ztrácelo své postavení jádra schopného jádru západnímu v mnohém konkurovat jako jeho specifická protiváha. Oslabování Ruska lze sledovat dokonce i v mocenské rovině, což dokládá i porážka v krymské válce (1853–1856).

Průřez vývojem duality Evropy právě *k roku 1870/1871* byl stanoven z několika důvodů. Itálie a Německo se sjednotily v centralizované státní celky a naopak oblast tureckého Balkánu na hlavní vlnu vzniku národních států teprve čekala. Kromě jisté stabilizace politické mapy Evropy představoval začátek 70. let také závěr jednoho ekonomického cyklu a konjunktury „liberální" fáze kapitalismu (laissez-faire), který pak v 70. letech (1873 krach na vídeňské burze) prošel svou první hlubší krizí z nadvýroby. K těmto datům se navíc vztahují reprezentativní statistiky a potřebné zdroje dat, jež dokládají skutečnost, že právě tehdy došlo ve střední Evropě k přibližnému překrytí dosavadní hranice západo-východní duality s východní hranicí dosahu souvisle industrializovaného území.

Z tohoto hlediska můžeme považovat stávající rozdělení Evropy na vyspělou, moderní a industrializovanou (tj. Západ) a zaostávající, tradiční a agrární (tj. Východ) za poměrně ostře vyprofilované a v prostoru dobře patrné. Posílením integrity Západu a rozšířením jeho identity o pojem „moderní" došlo k většímu vyprofilování duality Západ – Východ. I z těchto důvodů je oprávněné považovat tento průřez za jeden z vrcholů evropské duality. Úměrně šíření ekonomického a kulturního vlivu Západu na Východ se oslabila dřívější svébytná identita Východu a jeho bývalé jádro – Rusko, resp. Petrohrad – ztratilo některé ze svých centrálních funkcí. Petrohrad a z něj řízené Rusko zůstávaly nově spíše psychologickým a politickým protipólem Západu, nikoliv však již jeho faktickým konkurentem. Přesto si Východ vzhledem k přetrvávající izolaci a mnoha odlišnostem dosud udržel jistou autonomii vůči západnímu jádru. Západní jádro ležící v severozápadní Evropě dále posílilo své centrální a vedoucí postavení v evropském i ve světovém systému. Na základě závěrů analýzy můžeme pozorovat i dílčí proměny v jeho prostorovém vymezení (viz obr. 12). Na rozdíl od minulého průřezu k němu nebylo zařazeno Nizozemsko, které se ve srovnání s Belgií nevydalo cestou industrializace v její první vlně. Příčinou byla mj. absence vlastních zdrojů nerostných surovin (uhlí), ale též tradiční důraz na terciér. Proti tomu oblast severního Porýní a Vestfálska vydatnými zdroji surovin disponovala. Plně těžila z výhod sjednocení Německa a v důsledku koncentrace ekonomických aktivit se zcela zařadila mezi ostatní oblasti evropského jádra. Podobně rychle se rozvíjející Sasko sice také vykazovalo potřebné hodnoty, jeho zařazení do evropského jádra však zatím zabránila nespojitosti jeho území se stávající jádrovou oblastí na severozápadě Evropy.

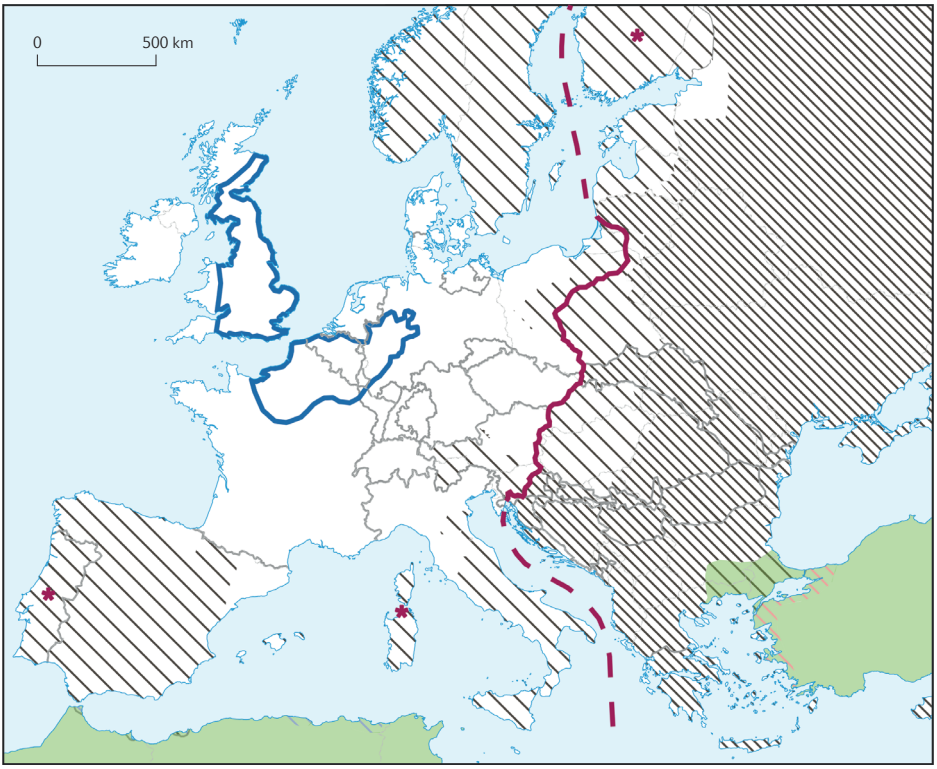

Obr. 12 – Dualita Evropy 1870/1871. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

Silné vyprofilování duality k roku 1870/1871 se projevilo, jak dokládají vysoké rozdíly některých hodnot souborných indexů v analýze (viz příloha 11), v zostření pomyslné hranice mezi Západem a Východem, resp. i v částečném zúžení přechodové zóny zejména ve střední Evropě. Samotný průběh této hlavní hranice duality zůstával prakticky shodný se situací k roku 1815/1820. Pomineme-li případ polského Krakovska, došlo zde pouze k jediné, a to ještě nepříliš průkazné změně, která přidělila Finsko nominálně k Východu. Finsko, ačkoliv představovalo tradiční kulturní součást Západu, patřilo vždy mezi jeho zaostalé periferie. Další trend jeho zaostávání za Západem byl aktuálně podmíněn především jeho izolací od Západu a změnou orientace směrem na Východ, k Rusku. Fakt, že se od roku 1809 nacházelo pod ruskou správou, ovšem nelze vykládat jako jednoznačně negativní a rozvoji bránící. Jako Velkoknížectví finské se v rámci Ruska těšilo rozsáhlým privilegiím, autonomii a svobodě, ba z tohoto svazku v mnohém těžilo. Tato poněkud na ruské poměry nezvyklá politika „cukru bez biče“ sledovala cíl předejít možným prošvédským tenzím. Vzhledem k vůči Rusku značně odlišné povaze Finska je třeba tento případ

považovat za specifický, což by jej na základě použité metodiky dovolovalo i eventuálně „ponechat“ na Západě.

Podobně specifické bylo zařazení některých částí jihozápadní Evropy k západnímu úseku přechodové zóny. Konkrétně se jednalo o Portugalsko a ostrovy západního Středomoří, které vlivem předešlého hospodářského úpadku a izolace od evropského jádra vykázaly hodnoty, jež by je spíše řadily k Východu. Na Západě je ve výsledku ponechala skutečnost, že zbytek jihozápadní Evropy, který je od hranice duality odděloval, zůstával prozatím podle dosažených hodnot spíše západním. Ve všech těchto třech zvláštních případech (Finsko, Portugalsko a ostrovy západního Středomoří) je jejich zařazení k Západu či Východu sporné. Zatímco v západní části přechodové zóny výsledky analýzy ukázaly její rozšíření, ale též jasnější oddělení od vlastního Západu, v její východní části tomu bylo spíše naopak. V prvním případě šlo zejména o oblasti Západu, kam vlna industrializace prozatím významněji nezasáhla. Vyjma těch, které sem byly zařazeny už v minulém průřezu (Portugalsko, Španělsko, ostrovy západního Středomoří, jižní Itálie), tak mezi ně přechodně přibyly: Norsko, Švédsko, střední Itálie, ale též dopravně špatně dostupná a tradicionalistická alpská část rakouských zemí. Industrializace, kterou umožnila přítomnost nerostných surovin, tradice protoindustriální výroby a zejména poloha v blízkosti relativně vyspělé Francie, oddělila od oblastí přechodové zóny španělské Baskicko a Katalánsko. Podobně pozitivní efekt mělo pro Meklenbursko, Pomořansko a Západní Prusko sjednocení Německa, které potřebovalo pro svůj rozvoj i zdejší přístavy a modernizovanou produkci potravin kapitálově silných junkerských velkostatků.

Za zúžením východní části přechodové zóny a jejím ne tolik výrazným oddělením od vlastního Východu stála dílčí přeměna polarity kulturního aspektu na moderní – tradiční. Tím ztratilo staré kulturní a náboženské rozhraní tvořící dosud patrnou východní hranici přechodové zóny na vyprofilovanosti. Hospodářsky málo rozvinuté, chudé a téměř výlučně agrární oblasti Litvy, západní Haliče, Chorvatska, Dalmácie, Vojenské hranice a východních Uher (tzv. Uhry III) tak z hlediska socioekonomické úrovně stále více splývaly s ostatním Východem, Ruskem a Balkánem. Na území Vojenské hranice a východních Uher lze kromě toho pozorovat i nárůst podílu tradičně východních kulturních a etnických prvků (pravoslaví, Srbové, Rumuni). Výrazný podíl na periferizaci a izolaci některých z výše jmenovaných oblastí lze přičíst i prohlubování dělby práce v rámci Rakousko-Uherska, která ve svých důsledcích přisoudila jižním a východním oblastem soustátí postavení producentů zemědělských komodit.

5.3.3. Období od 70. let 19. století do 2. světové války

Třetí fáze vývoje západo-východní duality v industriálním období byla vymezena přibližně od 70. let. 19. století do 2. světové války. Charakterizovalo ji pozvolné pronikání faktorů průmyslové revoluce i dalších jevů a procesů komplexní revoluce moderní doby na území Východu, resp. do některých periferních

oblastí Západu – Skandinávie a západního Středomoří. Souběžně s touto vlnou modernizace docházelo i zde pomalu k přeměně společnosti z předindustriální na industriální, byť tento proces byl v mnoha případech završen až ve druhé polovině 20. století. Vysoká dynamika vývoje byla charakteristická ovšem i pro území již industrializovaného Západu, proto si nelze probíhající difúzi vysvětlovat jako jednoznačné snižování rozdílu ve vyspělosti mezi oběma částmi duální Evropy. Západ si svůj náskok veskrze udržoval přechodem do dalších cyklů modernizace (2. průmyslová neboli technicko-vědecká revoluce) a schopností těžit ze svého centrálního postavení ve světovém systému.

Fázový posun v industrializaci a modernizaci se na východě a jihu Evropy projevil v extrémní disproporci mezi růstovými centry, několika málo městy či regiony koncentrace nezemědělských ekonomických aktivit, a okolním zaostalým a tradičním rurálním prostředím. Modernizační změny se zdejšího venkova obývaného převážnou většinou populace zatím dotkly jen minimálně. Tento jev bývá některými autory (např. Křen 2005) nazýván jako „současnost nesoučasnosti", tedy stav, kdy silné průmyslové centrum je obklopeno zaostalým a tradičním venkovem. V tomto se Východ od Západu, kde nerovnoměrnost mezi městy a venkovem byla menší, zásadně lišil. Na rozdíl od spíše plošně a kompaktně industrializovaného Západu se zde industrializace (výroby i života) soustředila pouze v několika hlavních centrech, což svědčí o převaze hierarchického typu její difúze nad sousedským. Industrializaci a modernizaci Východu lze z pohledu vývoje duality vnímat jako jeho zezápadnění ve smyslu začlenění inovací a západních elementů do tradiční společnosti a zaostalé reality, mnohde spojené s relikty východní, resp. i orientální kultury. Lze se domnívat, že právě toto spojení vytvořilo v období do 2. světové války novou identitu Východu, tedy identitu opět ve své podstatě dílem specifickou. Ve stejné době můžeme pozorovat intenzivní expanzi Západu i do celého světa, byť v regionálně odlišných podobách. Tento trend bývá nazýván europeizací nebo také euroamerikanizací světa a je úzce spojen s propojováním světového systému, resp. globalizací, tedy procesy dodnes veskrze aktuálními.

Jak vyplývá ze závěrů analýzy, vysoká dynamika vývoje se v období *od 70. let 19. století do 1. světové války* odrazila i v podobě řady změn a posunů ve vymezení sledovaných prvků evropské duality, jmenovitě západního jádra, hranice duality a přechodové zóny. Z pohledu celkového rozvoje, především hospodářského, můžeme obecně konstatovat, že mezi Západem a Východem docházelo pravděpodobně stále k určitému rozevírání nůžek, proti předchozímu období však již spíše jen mírnému až zanedbatelnému. Naopak mezi severní a jižní polovinou Evropy (tj. jihozápadní Evropou a Balkánem) nadále rychle narůstaly rozdíly kvůli vyššímu tempu rozvoje oblastí na sever od Alp a Dunaje. V podrobnějším meziregionálním srovnání uvnitř Evropy vykazovala největší pokrok severní Evropa (Norsko, Švédsko, Dánsko) následovaná Evropou středozápadní (celé Německé císařství, české a rakouské země). V prvním případě se pozitivně projevila především opožděná industrializace, která zde proběhla od 60. let 19. století a byla urychlena tzv. kulturní připraveností, tradiční houževnatostí

lidí, liberálním prostředím a politickou stabilitou. Někdy se v této souvislosti dokonce hovoří o „skandinávském zázraku“, který pomohl v průběhu několika desetiletí pozvednout tento region z periferního postavení na respektovanou semiperiferii a přímou součást Západu. Výrazně se tak snížilo jeho zaostávání za nejrozvinutějším severozápadním evropským jádrem. Rovněž ve středozápadní Evropě měla politická stabilita podobný efekt. Německo těžilo ze svého mocenského vzestupu, centralizace a vyspělé organizace společnosti, české a rakouské země pak ze své polohy i dělby práce uvnitř rakousko-uherského soustátí. Na opačném pólu stály stagnující oblasti západního Středomoří a Balkánu. Většímu rozvoji zde nadále bránily již dříve zmiňované negativní faktory, k nimž se navíc v prvním případě přidalo masové vystěhovalectví a ve druhém politická nestabilita a nacionalismus mladých balkánských států. I tady nicméně můžeme pozorovat několik výjimek daných vlivem těsnějšího napojení na západní evropské jádro, např. na území Baskicka, Katalánska, severní Itálie a eventuálně i Řecka. Nejvyspělejší severozápad Evropy, kde leželo hlavní jádro světového systému, již dále svůj vývojový náskok před zbytkem Evropy neprohluboval. V poměru k severní a středozápadní Evropě šlo spíše o jeho mírné snížení. Na postavení ostatních regionů, středovýchodní Evropy a Ruska, se nic nezměnilo.

I další příčiny vývoje regionální diferenciace Evropy byly v tomto období úzce spjaty se zmíněným šířením aspektů komplexní revoluce moderní doby: demografickou revolucí, revolucí v dopravě (železnice, telegraf), koncentračními procesy, zvýšenou mobilitou včetně migrace do průmyslových center a do zámoří, centralizací řídících funkcí, prohlubováním mezinárodní dělby práce i systému jádro – periferie apod. V politické rovině lze považovat za důležité posilování role státu v ekonomice doprovázené růstem provázanosti státní moci se soukromým kapitálem a podnikatelskými aktivitami, ale též liberalizací a demokratizací režimů nebo tlakem sociálních a národních požadavků. Na rozvoji evropského Západu se také pozitivně projevila jeho celková stabilita, prosperita a absence přímých válečných konfliktů, což ostatně vyjadřuje i literární označení tohoto období *„la Belle Époque“*. Výhoda imitačního efektu, který by případně mohl Východu vč. celé jižní Evropy umožnit rychlejší přejímání již vynalezených inovací a pokroku ze Západu, se uplatnila jen částečně. Plnému využití této výhody zde bránila nízká vzdělanost, pasivní mentalita, tradicionalismus a přežívající moc starých konzervativních feudálních elit, církve a šlechty. Pokud zde docházelo k dílčí industrializaci a modernizaci, jako např. v Rusku, dělo se tak proto spíše v režii státu a tedy „shora“.

Konkrétní změny, které vyplývají ze závěrů analýzy průřezu *1910/1914*, se projevily jak ve vymezení západního jádra, tak v lokalizaci hranice duality mezi vyspělou a moderní Evropou, tj. Západem a Evropou zaostávající a spíše tradiční, tedy Východem. Léta 1910/1914 můžeme zároveň považovat za reprezentativní výsledek vývoje v předcházejícím období, v němž se ještě neprojevily otřesy způsobené 1. světovou válkou, která zásadně změnila politickou mapu Evropy.

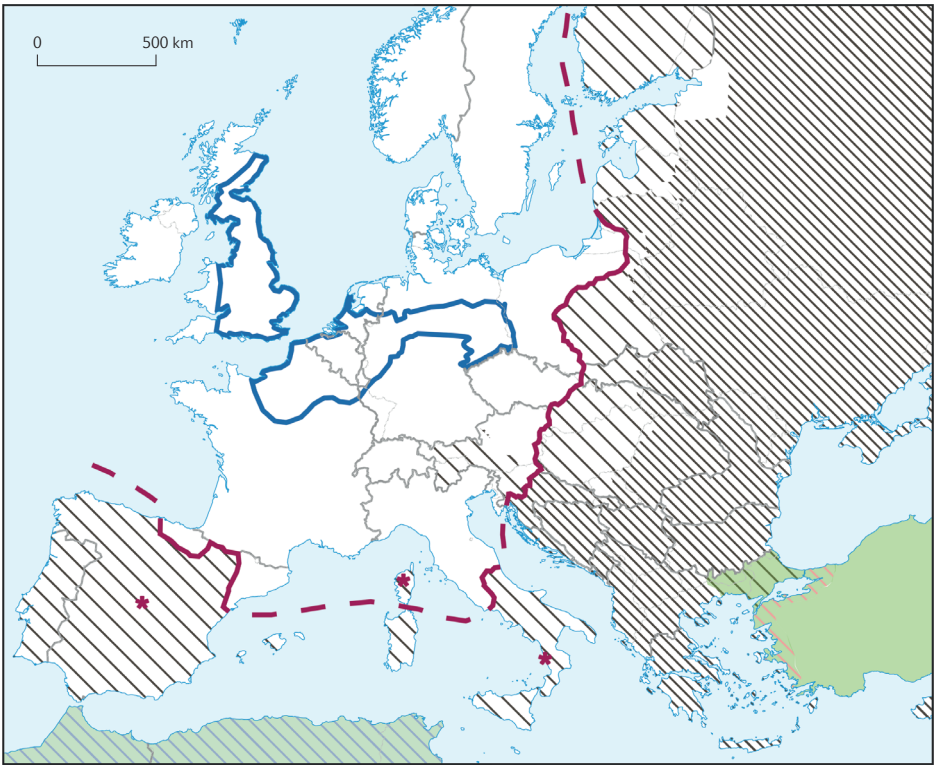

Obr. 13 – Dualita Evropy 1910/1914. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

V předvečer 1. světové války existovala na území Evropy pouze jediná hlavní jádrová oblast, a to západní (viz obr. 13). Prohlubování systému jádro – periferie doprovázené šířením prvků industriální společnosti posílilo centrální postavení tohoto jádra ve světě. V Evropě jeho přímý vliv, zejména v rovině ekonomické a politické, výrazně překračoval dosavadní hranice evropského Západu. Úlohu spádového funkčního centra tak prakticky postupně přebralo i pro velkou část středovýchodní Evropy a Balkánu, který se již vymanil z turecké izolace. Dříve poměrně samostatné jádro Východu – Rusko, resp. Petrohrad – se dostalo do větší, zejm. ekonomické závislosti na Západu a s jistou rezervou jej tak můžeme spíše označit za dílčí autonomní centrum nižší hierarchické úrovně. Jeho centrální funkce se již omezila na čistě politickou rovinu. Tím území Východu pravděpodobně získalo postavení zaostávající periferie evropského Západu a z velké části pozbylo charakter svébytného regionu. Kromě těchto významných posunů došlo podle výsledků analýzy ke změně v přibližném vymezení samotné jádrové oblasti Evropy. Nově bychom tak k němu mohli řadit i vybrané části středozápadní Evropy rozkládající se od

severního Porýní po Berlín a Sasko, za čímž stála ekonomická konjunktura, koncentrační procesy a posílení velmocenské pozice ambiciózního Německého císařství. Sasku, které vykazovalo hodnoty charakteristické pro nejvyspělejší jádrové oblasti už v předchozím průřezu, tak hospodářský vzestup i jiných částí Německa konečně umožnil přímé územní propojení s evropským jádrem. Také jižní část Nizozemska se po opožděné industrializaci opět zařadila k jádru. Územní spojitost naopak nadále postrádalo Švýcarsko, a proto jej ještě i přes vykázané hodnoty nebylo možné územně přičlenit jako přímou součást kompaktního evropského jádru. V globálním kontextu nelze přehlédnout, že ačkoliv západoevropské jádro obecně udrželo své hegemonní postavení ve světovém systému, tak mu v něm zároveň v průběhu tohoto období vyrostl výrazný konkurent v podobě USA.

Hranice mezi vyspělou a zaostávající částí Evropy již sice v důsledku šíření aspektů moderní industriální společnosti na území Východu neměla proti předchozímu období podobu tak ostré diskontinuity v prostoru, stále však zůstávala velmi zřetelnou. Podstatnou změnou v jejím průběhu bylo přičlenění většiny západního Středomoří k Východu. Označení jako Východ, který tomuto území historicky nepřísluší, je zde třeba chápat jako smluvní a přeneseně v industriální éře platné synonymum pojmu „zaostávající" (viz koncept duality ve 4. kapitole). Jižní Itálie, Portugalsko a Španělsko s výjimkou rozvinutého průmyslového Baskicka a Katalánska vykázaly v důsledku stagnace, resp. postupujícího relativního úpadku, hodnoty aspektu ekonomicko-sociální vyspělosti řadící je již spíše k Východu. Ani tak nelze tento posun chápat jako jednoznačný a především v případě Španělska a jižní Itálie je zařazení značně sporné. Podobně diskutabilní se může zdát zařazení Korsiky, která figurovala v analýze rovněž samostatně. Ačkoliv nesla stejné rysy zaostávání, byla vzhledem k politickému svazku s Francií ponechána na Západě. Rozvinutějším a již dříve vyspělejším severním oblastem států jihozápadní Evropy: Baskicku, Katalánsku, severní a částečně i střední Itálii se naproti tomu podařilo zachytit tempo rozvoje průmyslového Západu a stát se tak jeho přímou součástí. Tímto se vytvořila poměrně ostrá vnitřní hranice rozdělující jihozápadní Evropu.

Posunem hranice duality se většina přechodové zóny před 1. světovou válkou dostala na východ a jih od této dělící linie (obr. 13). Některé oblasti dříve náležící k západní části přechodové zóny: Norsko, Švédsko, německé Poznaňsko a Západní a Východní Prusko se vzhledem k rychlému tempu rozvoje a jejich integraci do systému blíže přičlenily k Západu jako jeho přímá semiperiferní součást. Naopak střední Itálie zůstávala podle většiny analyzovaných aspektů i nadále součástí přechodové zóny. Východní část této zóny vesměs kopírovala svůj průběh z roku 1870/1871 a stejné zůstávaly i důvody jejího vymezení (viz předchozí podkapitola).

Následující *období mezi 1. a 2. světovou válkou* vykázalo jen minimum faktických změn ve vývoji a vymezení evropské duality. Aktivní rovněž zůstaly tendence a determinanty tohoto vývoje uvedené pro minulé období. Vesměs již ale nedosahovaly své dřívější intenzity. Jako vhodnější tedy bude upřít pozornost

spíše na nové skutečnosti, které ovlivnily vývoj západo-východní duality a následně i její konkrétní podobu k roku 1930.

Za nejvýraznější změnu ve sledované problematice můžeme považovat určité vnitřní rozdvojení Východu, ke kterému došlo po Říjnové revoluci 1917. Její události ve svých důsledcích oddělily oblast Ruska, později SSSR, od ostatního území Východu. Rusko v této době prodělalo hluboké otřesy způsobené revolucí a občanskou válkou a po vítězství komunistické strany podstoupilo hlubokou a bolestivou transformaci vedoucí k totalitě tzv. sovětského typu. Ta s sebou přinesla de facto vznik nové svébytné identity. Izolace a vzájemný antagonistický vztah komunistické ideologie a kapitalistického Západu výrazně posílily autonomii SSSR vůči Západu a jím integrovanému světovému systému. Z tohoto pohledu území SSSR již v meziválečném období vystupuje jako samostatný a značně nezávislý makroregion. Jeho izolací však zároveň došlo k omezení tradičního ruského vlivu ve středovýchodní Evropě a na Balkáně. Tady byl naopak posílen vliv i funkční dosah západního jádra, resp. orientace na Západ natolik, že tyto oblasti můžeme pro období mezi válkami považovat za subregion Západu nebo jeho zaostávající periferii. Pomineme-li specifický případ SSSR, lze tento nový stav vnímat jako dílčí pokles rozdílnosti mezi povahou či identitou Západu a ostatních částí Východu. V rovině čistě ekonomické vyspělosti však tyto rozdíly přetrvávaly v přibližně nezměněné podobě. Ačkoliv se v Evropě tímto region přímo integrovaný západoevropským jádrem rozšířil, na globální úrovni význam tohoto jádra naopak poklesl úměrně s posilováním centrální pozice USA. I v tomto případě sehrála svoji úlohu 1. světová válka, která notně vyčerpala potenciál starého kontinentu, aby jej pak následující válečný konflikt odsunul (s výjimkou SSSR) v bipolárním systému do postavení pouhého sekundanta.

Podle tempa celkového rozvoje mezi průřezy 1910/1914 a 1930 se na základě výsledků analýzy jako nejúspěšnější jevil opět vývoj v severní Evropě, kde pokračoval zmiňovaný „skandinávský zázrak". Naopak jako mírně podprůměrné lze hodnotit tempo rozvoje severozápadní Evropy, tedy včetně samotné evropské jádrové oblasti, a dále středovýchodní Evropy a SSSR. Dílčím důvodem u všech bylo zasažení událostmi 1. světové války, popř. boji po ní následujícími (rusko-polská válka, občanská válka v Rusku). U vyspělého severozápadního jádra může být nepřímo na vině i vysoká vstupní úroveň. Srovnání vývoje a dynamiky SSSR s jinými regiony Evropy je vzhledem ke statistickým nedostatkům a odlišné povaze rozvoje značně problematické. Při započtení jeho hektického kvantitativního vzestupu ve 30. letech by se tento region naopak zařadil k oblastem s nadprůměrným růstem. Západní Středomoří a Balkán, jež dosud vykazovaly regresivní tendence vývoje, své postavení díky minimálnímu poničení přímými boji poněkud stabilizovaly. Rovněž rozdíly ve vyspělosti Západu a Východu se již v tomto období dále neprohlubovaly. Tento fakt lze přičíst některým procesům, které tehdy na Východě probíhaly, zatímco Západ měl již jejich hlavní fázi ukončenou. Šlo konkrétně o demografickou revoluci, příp. industrializaci některých oblastí nebo snižování negramotnosti. To ostatně

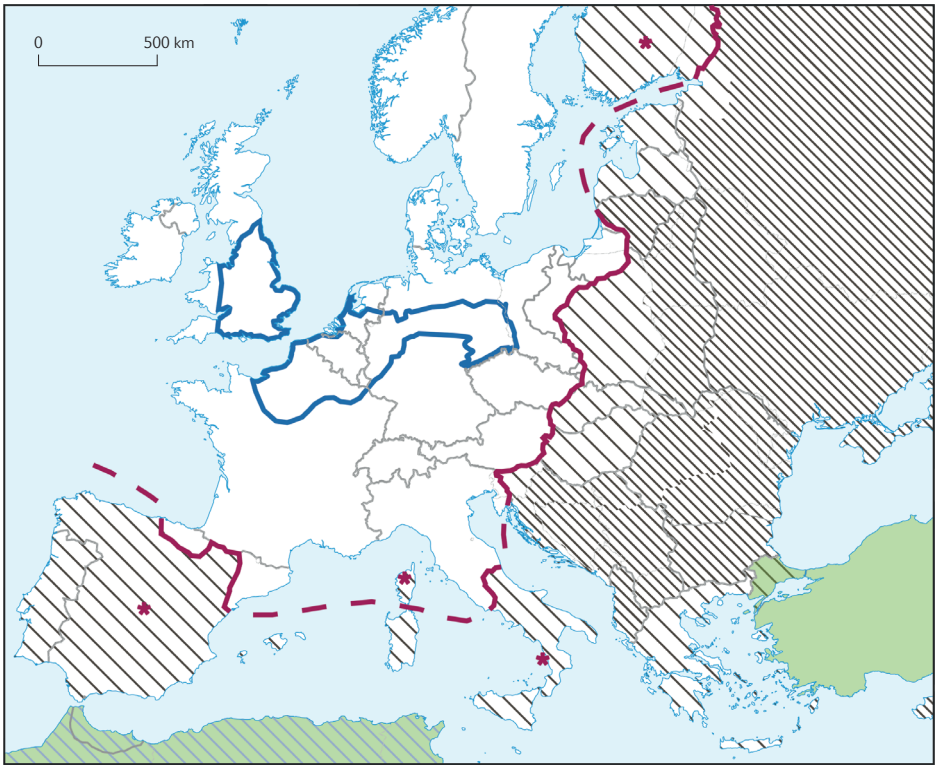

Obr. 14 – Dualita Evropy v meziválečném období (resp. okolo r. 1930). Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

platí i pro poměr mezi severní a jižní polovinou Evropy. Je potřeba si ovšem uvědomit, že i zde se jedná pouze o přibližné závěry vycházející ze srovnání hodnot souborných indexů vypočítaných pro jednotlivé širší regiony.

Kromě již uvedených příčin je nutné upozornit zejména na dopad změn politické mapy Evropy po 1. světové válce, jako byl rozpad Rakousko-Uherska a vznik kordonu nástupnických, prozápadně orientovaných samostatných národních států ve střední a středovýchodní Evropě. Ve 30. letech 20. století, které jsou ovšem v analytickém průřezu zohledněny jen v některých longitudinálně pojatých politických ukazatelích, přispěly k diferenciaci vývoje zejména dopady Velké hospodářské krize, avšak též trend autokratizace režimů.

Analytický průřez vztažený k situaci západo-východní duality *kolem roku 1930* představuje přibližný časový střed meziválečného období. Také jej lze považovat za určitý mezník ve vývoji „nové“ Evropy vytvořené po 1. světové válce; mezi všeobecně růstovými 20. léty a krizí, resp. recesí let 30., které již pozvolna směřovaly k rozpadu versaillesko-washingtonského systému a k novému ještě rozsáhlejšímu vojenskému konfliktu.

Podoba evropského jádra zůstala zachována (viz obr. 14). Výjimkou tvořilo území Skotska, které se nedokázalo flexibilně vyrovnat s prohlubující se koncentrací ekonomických aktivit a terciarizací ve Velké Británii. Trvalou skutečností však bylo oslabení postavení evropského jádra ve světovém systému a snížení jeho náskoku před ostatními rozvinutými a válkou méně postiženými částmi Západu. Rovněž průběh hlavní hranice duality a přechodové zóny, jejichž určujícím aspektem vymezení byla úroveň ekonomicko-sociální vyspělosti, zůstával téměř nezměněný a podmíněný podobnými faktory jako v případě průřezu k 1910/1914. Jediné posuny pomyslné hranice mezi vyspělým Západem a zaostávajícím Východem se týkaly Finska a oblasti Slovinska. Finsko sice zůstávalo málo industrializovaným státem, osamostatněním od Ruska se zde však otevřel prostor k posílení orientace na ostatní skandinávské státy. To přineslo vyšší participaci na skandinávském růstu a opožděnou dílčí industrializaci. Přesto souborné indexy duality u Finska vykázaly spíše hraniční hodnoty. Jeho zařazení je proto nutné, podobně jako v případě Španělska, Korsiky a jižní Itálie, chápat jako sporné (v obr. 14 značeny hvězdičkou). Také posun území Slovinska, tentokrát však ze Západu na Východ, byl způsoben změnou jeho příslušnosti k jinému státu. Z jedné z nejchudších částí rakouských zemí se po vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (tj. pozdější Jugoslávie) stalo jeho nejrozvinutější oblastí. To s sebou sice nepřinášelo ekonomický úpadek, změna orientace však představovala impulz k zařazení tohoto již dříve „hraničního" území k Východu.

Na opačné straně došlo k přesunu některých zaostávajících rakouských alpských zemí mimo přechodovou zónu přímo k Západu. To bylo zapříčiněno jejich sloučením do Rakouské republiky jako jediné a pro účel analýzy nerozdělené územní jednotky. Vznik nových států ve středovýchodní Evropě se naopak neprojevil ve formě významnějších posunů ve vymezení přechodové zóny východně od hranice duality. Zařazení samostatně stojící Petrohradské oblasti a Řecka k přechodové zóně, které by se částečně podle indexu ekonomické vyspělosti rovněž nabízelo, lze vyloučit z několika důvodů. V prvním případě tomu bránila politická izolace od Západu a ve druhém pak stále patrný výrazně východní charakter ostatních analyzovaných aspektů, resp. i poloha oddělující Řecko od vlastního pásu přechodu mezi Západem a Východem. Celková ostrost pomyslné hranice a šířka přechodové zóny mezi vyspělou a zaostávající polovinou Evropy tak zůstávala podobná jako v předchozím průřezu. To příliš nezměnil ani vznik Československa a Polska, dvou států, které v sobě integrovaly jak oblasti poměrně vyspělé a industrializované, tj. západní, tak východní, zaostalé a agrární.

5.4. Vývoj po 2. světové válce a postindustriální éra vývoje západo-východní duality

Již dříve jsme označili události ve vývoji západo-východní duality v Evropě po 2. světové válce poněkud obrazně a zjednodušeně za „protiofenzívu" Východu. Podobně by bylo možné s jistou rezervou interpretovat i období 1945–1989, které zároveň představovalo jisté vybočení z dosavadních dlouhodobých tendencí vývoje evropské duality. Ve svých důsledcích šlo o odklon od převahy sekundárního typu duality k dualitě primárního typu. Zatímco typ sekundární duality můžeme považovat za vzniklý přirozeným vývojem systému, tudíž „zdola", v situaci let 1945–1989 označené výše jako zvláštní příklad primární duality, nelze přehlédnout její nastolení cestou „shora". Tato skutečnost byla dána i zásadní změnou v pojetí evropské duality. Určujícím aspektem se totiž v poválečném období stal aspekt politický. Na přechodnou dobu zastínil i aspekt ekonomicko-sociální, který byl po celou industriální éru dlouhodobě hlavním aspektem vymezování evropské duality. Jednalo se tak o značně specifické období vývoje, jehož komparace s předcházejícími obdobími, ale i obdobím následujícím je velmi problematická. Další komplikace nastávají v případě srovnatelnosti dostupných dat a statistik týkajících se oblastí Západu a východního bloku. I přes snahu omezit tato rizika, je třeba chápat závěry analýzy posledních dvou časových průřezů spíše jen rámcově.

Přesto lze říci, že obě období, 1945–1989 i to současné, byly svědky jedněch z největších turbulencí ve vývoji západo-východní duality od jejího vzniku. Vzhledem k tomu, že je tato problematika jak z pohledu trendů, tak příčin a determinantů vývoje již poměrně dobře zmapovaná, soustředí se následující podkapitola jen na některé klíčové závěry vyplývající z analýzy a na jejich stručnou interpretaci.

5.4.1. Období 1945–1989

Vyhraněná politická, ale též ideologická bipolarita světa vedla v Evropě v *období 1945–1989* k ustavení dvou rozdílných společenských a ekonomických systémů. Ty byly postupem času vnitřně úzce integrovány do dvou vojensko-politických a hospodářských bloků (NATO, EHS vs. Varšavská smlouva, RVHP), přičemž v západním bloku zaujaly vůdčí pozici USA a ve východním SSSR. Oba vzájemně k sobě nepřátelské a od sebe izolované bloky měly na území Evropy svá vlastní jádra, z nichž ovšem ani jedno nelze považovat za nositele všech centrálních funkcí. Území tzv. Modrého banánu na Západě bylo prostorem soustředění ekonomických a integračních aktivit, zatímco některé řídící funkce, zejména mocenské, byly přeneseny mimo Evropu – do USA. Mocenské centrum Východu naproti tomu představoval SSSR a konkrétně jeho hlavní město Moskva. Sem se koncentrovala politicko-mocenská funkce jádra a odtud byla do celého území Východu šířena jeho nová identita ve smyslu nového společenského a ekonomického řádu včetně ideologizace života a kultury. Zatímco

Západ tímto i ve stávající realitě navazoval na svůj dosavadní vývoj a charakter, pro území Východu to znamenalo přerušení mnoha trendů a naopak hlubokou transformaci provázenou aktivizací v mnohém odlišných mechanismů a tendencí vývoje. Ostatně otázkám rozdílné povahy, charakteristiky a identity evropského Západu a Východu se již blíže věnovala 4. kapitola.

Vyspělý Západ se vydal cestou vědecko-technické revoluce (Purš 1973b) a od 70. let 20. století postupně přechází do postindustriální éry vývoje spojené mj. s terciarizací ekonomiky. Zaostávající Východ nacházející se jako celek ve značném fázovém zpoždění v tomto období prošel socialistickou industrializací a částečně i modernizací provázenou sekularizací, urbanizací, skokovým růstem gramotnosti, zlepšením infrastruktury, lékařské péče apod. Tímto prakticky pozbylo platnost dřívější západo-východní rozdělení Evropy na bázi moderní – tradiční. Zmíněný rozvoj Východu se ovšem tolik netýkal již dříve vyspělé středoevropské části východního bloku, zejm. NDR, Česka a oblastí západního Polska, které v předcházejících obdobích dlouho tvořily stabilní součást rozvinuté Evropy, tedy Západu. V jejich případě lze změnu interpretovat též jako zvýchodnění, nyní se kryjící s pojmem „sovětizace" v jeho širším slova smyslu. Zjevný posun ve střední Evropě můžeme rovněž sledovat i ve vývoji etnického aspektu. V souvislosti se změnou etnické hranice použil americký sociolog a historik německého původu Cahnman (1949, s. 620) dokonce označení „velké slovanské vítězství", které zvrátilo výsledky tisíciletého postupu Němců na východ.

Podle kvantitativních ukazatelů především ekonomického vývoje prošly obě části Evropy ve 40. až 60. letech obdobím výrazného hospodářského růstu doprovázeného vzestupem životní úrovně. Tento růst přesahoval světový průměr, čímž si celá Evropa v globálním srovnání vedla dobře. Ani poměr mezi celkovou vyspělostí a objemem produkce evropského Západu a Východu se v tomto období ještě příliš nezměnil. Tento názor zastává i řada renomovaných historiků, např. Křen 2002 (s. 722). Naproti tomu 70. a 80. léta již přinesla v evropském srovnání rychlé zaostávání Východu v důsledku jeho celkové stagnace, nízké flexibility jeho systému a ztráty konkurenceschopnosti.

Hodnoty získané z analýzy územních jednotek pro časové průřezy vztažené k rokům 1930 a 1970/1980 (viz příloha 13 a 14) naznačují, že nadprůměrný vzestup ekonomiky i životní úrovně vykázala mezi těmito daty severní Evropa (Skandinávie), jihozápadní Evropa a Řecko, ale též Sovětský svaz. Skandinávský případ lze odůvodnit setrvačnosti předcházejícího růstu, minimálními ztrátami za 2. světové války a nasměrováním investic do progresivních ekonomických oborů, terciéru a vzdělání. Vyšší životní úroveň také většině tamějších obyvatel přinesl i *„welfare state system"* provázený minimalizací výdajů na obranu. Dříve zaostalá středomořská oblast Západu těžila z opožděné industrializace podpořené politickým a hospodářským začleněním k Západu, který zažíval zejména v 50. a 60. letech vrcholnou konjunkturu a odkud sem plynuly nemalé investice. Proti nim byl Sovětský svaz, jehož evropskou část válka postihla nejvíce, odkázán s výjimkou válečných reparací na vlastní zdroje. Tempo růstu se

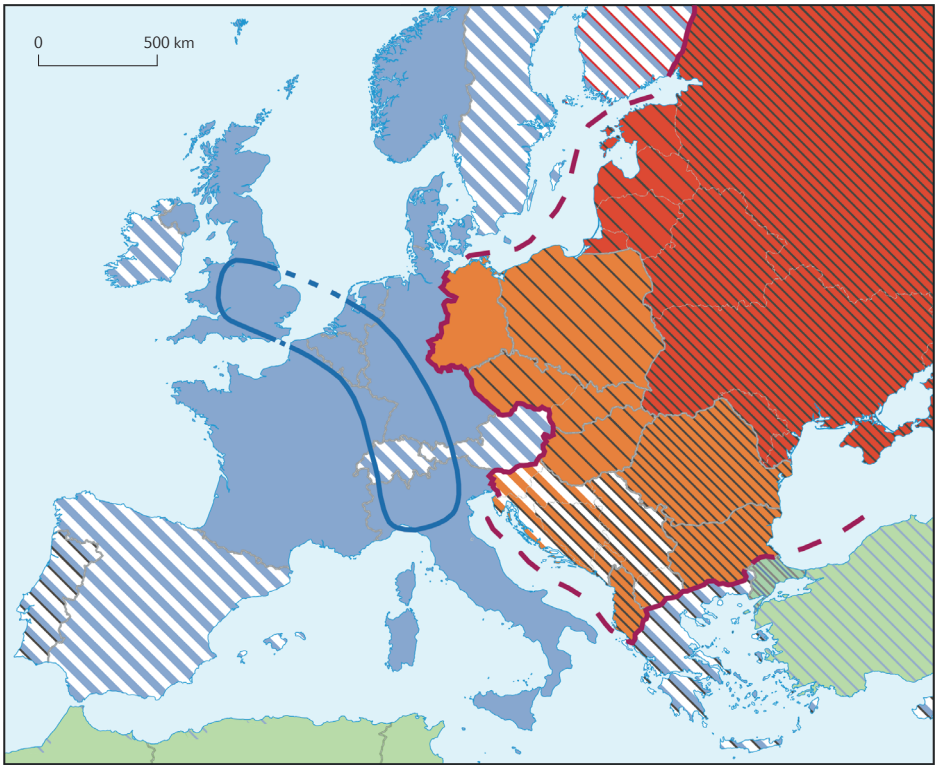

Obr. 15 – Dualita Evropy v období 1945–1989 (resp. k 1970/1980). Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

u něj odvíjelo od relativně nízkého základu, bylo zde podpořeno nově nabytým velmocenským postavením, bohatstvím nerostných surovin a mimořádnou houževnatostí lidí. Vykoupeno to však bylo cenou nemalých obětí a nevratných škod. Socialistická modernizace sice částečně vysvobodila i tento region ze zaostalosti a akutní bídy, vykázaný extenzivní a kvantitativní růst ale již v kvalitativní rovině tak výrazný zdaleka nebyl. Relativně nejnižší tempo celkového rozvoje lze z výše uvedených důvodů přisoudit právě naší středovýchodní Evropě, vymezíme-li ji územím Československa, Polska, Maďarska a NDR. Na druhé straně pravděpodobně nedosahoval průměrného tempa růstu ani tradičně vyspělý severozápad Evropy (Velká Británie, státy Beneluxu, Francie a Švýcarsko). Příčinu lze hledat čistě technicky ve vysoké vstupní úrovni, ale i ve vyčerpání v 2. světové válce, ztrátě dříve hegemonního postavení ve světovém systému i ztrátě náskoku či jisté výjimečnosti proti ostatnímu evropskému Západu.

Kvantitativně sledovaný vývoj mezi průřezy 1930 a 1970/1980 lze zjednodušeně vyložit jako mírné navýšení rozdílů ve vyspělosti Západu a Východu (vymezených v mapě na obr. 15) a mírné snížení dosavadní zaostalosti jižní

poloviny Evropy (středomořské státy a Balkán vč. Rumunska a celé Jugoslávie) za její severní částí. Z kvalitativního hlediska by bylo ovšem možné usuzovat na daleko vyšší růst západo-východní diferenciace. Obě tendence měly za následek posun pomyslné osy duality ze směru severozápad – jihovýchod, kam se postupně od raného novověku s úpadkem Jihu vychýlila, do jejího původního čistě západo-východního směru. Souběžně s těmito procesy došlo k částečnému vyrovnávání úrovně vyspělosti uvnitř evropského Západu, ale též mezi jednotlivými oblastmi Východu. V obou případech ve prospěch těch zaostalejších (Středomoří, jihovýchodní Evropa a SSSR) a na úkor relativně rozvinutých (severozápadní Evropa na jedné a středovýchodní Evropa na straně druhé).

Výsledek procesů ve vývoji po 2. světové válce představuje časový průřez zvolený *k rokům 1970/1980*.[26] Závěry jeho analýzy dokládá mapa na obrázku 15. K tomuto průřezu došlo proti roku 1930 ke skokovému nárůstu vyprofilovanosti západo-východní duality v Evropě spjatého se stavem striktní politické polarizace. Obě části Evropy se od sebe vzájemně oddělily a izolovaly. Východ byl po dlouhé době opět integrován vlastním jádrem – mocensky silným centrem a byl odloučen od přímého vlivu Západu. Na přechodnou dobu se opět stal svébytným regionem s vlastní identitou zásadně odlišnou od Západu. Specifický typ primární duality zde byl charakterizován extrémně ostrým rozdělením, a tím i minimalizací, respektive zánikem klasické přechodové zóny.

Změna ve vymezení hlavní hranice duality spočívala ve dvou posunech: oblast dříve zaostávajícího západního Středomoří a Řecka se přičlenila k Západu, naopak k Východu přešla část střední a středovýchodní Evropy, konkrétně území Východního Pruska, dnes Mazursko a Kaliningradská oblast, a dále západní regiony dnešního Polska, Česko a území NDR. Poprvé v dějinách se tak od vzniku západo-východní duality přičlenilo Řecko, resp. i Kypr k Západu. Podobné historické novum platilo i pro příslušnost celého území NDR, polského Pomořanska, Slezska a Česka k Východu. V jejich případě šlo o určitou čtyřicetiletou specifickou „výjimku“.

Přechodová zóna ve své klasické podobě, jak již bylo uvedeno, přestala v důsledku ostré politické bipolarity prakticky existovat. Pokud bychom se přece jen pokusili k ní některé oblasti zařadit, pak spíše jen formálně – na základě hodnot souborných indexů duality vzešlých z analýzy územních jednotek (viz příloha 14). V tomto případě by se jednalo o nejvyspělejší části Východu s tradicí západní příslušnosti: NDR a jugoslávské Slovinsko a na straně Západu relativně zaostalé, autoritářské a ještě donedávna zřetelně východní Řecko a rozdělený Kypr. Podle výsledků analýzy dosáhly hodnot řadících je teoreticky do přechodové zóny rovněž poměrně zaostalé a autoritářské Portugalsko a evropská část Turecka. Jejich začlenění k ní ale bránila nespojitost území Portugalska s hranicí duality, tedy pravidlo neexistence enkláv a v evropské

[26] Takto široce byl průřez vymezen rovněž z toho důvodu, že se relativně srovnatelná data použitá v analýze nevztahovala pouze k jedinému datu, nýbrž se týkala různých roků zejména 70. let 20. století.

části Turecka jeho sounáležitost k jinému neevropskému makroregionu. Ostatní oblasti, které dříve tvořily součást přechodové zóny, se staly, usuzujeme-li tak podle většiny sledovaných ukazatelů, přímou součástí Západu nebo Východu. To platilo i pro politicky neutrální státy včetně Finska nebo Jugoslávie, které udržovaly nadstandardní a intenzivní kontakty i s druhou stranou.

5.4.2. Současnost

Po rozpadu východního bloku a tím i celé politicky i ideologicky pojaté bipolarity *od roku 1989* došlo k dalším zásadním proměnám obrazu západo-východní duality v Evropě. Povahu těchto změn můžeme také interpretovat jako návrat ke kontinuu dlouhodobých tendencí vývoje, které byly předešlým obdobím přerušeny. Politické rozdělení Evropy „shora" opět nahradila dualita postavená hlavně na ekonomicko-sociálních rozdílech a od nich odvozené vyspělosti. Dualitu primárního typu tak vystřídalo dělení na vyspělý, bohatší a „postindustriální" Západ a zaostávající, chudší a transformující se Východ, typické pro dualitu sekundárního typu. Východ po svém kolapsu ztratil jak vlastní integrační jádro, tak svou relativně homogenní povahu a větší část své poválečné identity. Zároveň se tím otevřel prostor k obnovení rozpínání Západu na evropský Východ, který tak rychle přejímá západní vlivy, transformuje se a ve své podstatě zezápadňuje. S určitou výjimkou Ruska, resp. oblasti SNS se území bývalého Východu stále více integruje se Západem a intenzivněji napojuje na světový systém coby evropská (semi)periferie.

Ani bližší svazek se Západem neznamenal pro většinu východních oblastí snížení úrovně jejich celkového zaostávání za západní částí Evropy. Z pohledu klíčových kvantitativních ukazatelů hospodářské a společenské vyspělosti (HDP, index lidského rozvoje apod.) vykazovala 90. léta 20. století nárůst rozdílů, naopak první dekáda 21. století spíše opačné tendence. Západu se dařilo i nadále udržovat svůj náskok před Východem mj. zjevným pokrokem na cestě do postindustriální éry vývoje. Vyjdeme-li ze srovnání hodnot vzešlých z analýzy časových průřezů 1970/1980 a současnosti[27], pak lze dojít k následujícím závěrům.

Největší a výrazně nadprůměrný vzestup vykazovala v tomto období pouze oblast Středomoří náležící k Západu, která se – pomineme-li aktuální krizi – dokonce díky svému tempu téměř dotáhla na úroveň ostatního Západu. Za jejím růstem hledejme relativně nižší vstupní úroveň, užší integraci se Západem, rozvoj cestovního ruchu a politiku EU investičně pomáhající rozvoji svých chudších regionů. S tím kontrastoval vývoj na území bývalého SSSR, kde byl patrný nejen relativní, ale dokonce i absolutní pokles v důsledku ztráty hegemonního postavení, rozpadu a následného chaosu. Ani transformace zde neproběhla tak uspokojivě jako ve střední a středovýchodní Evropě, kam směřovaly nemalé

[27] Použitá data se pro tento poslední „průřez" týkají druhé poloviny první dekády 21. století.

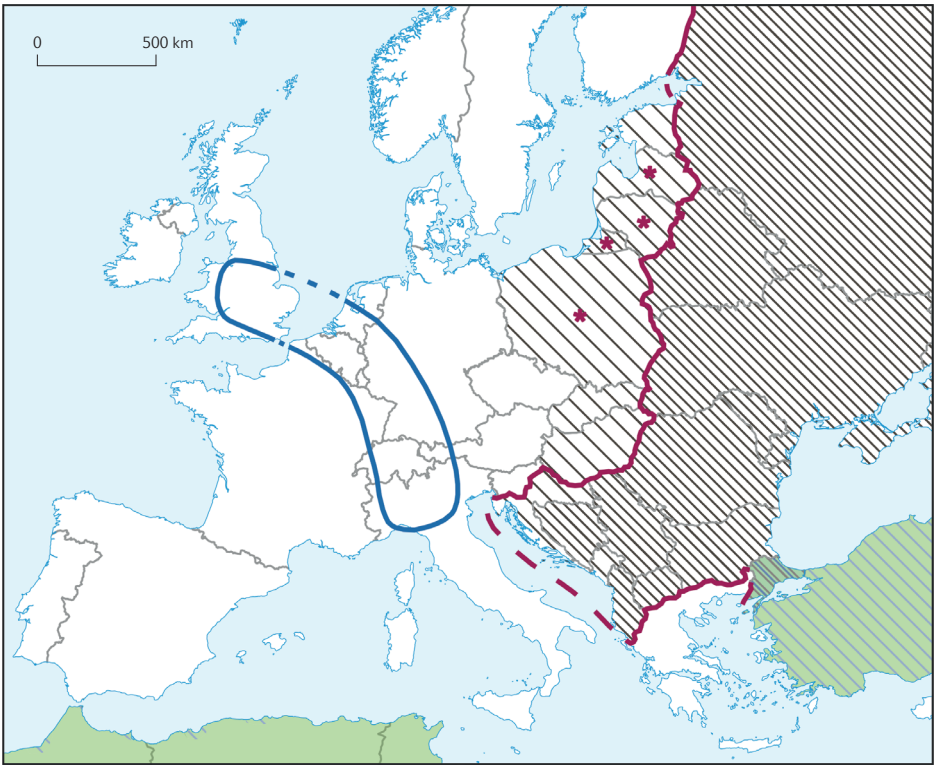

Obr. 16 – Dualita Evropy v současnosti. Legenda: viz příloha 1. Zdroj: vlastní návrh, historické hranice upraveny podle Gurňák 2004.

toky zahraničních investic. S výjimkou pobaltských států, které se postupně přičlenily k Západu, měla transformace v zemích bývalého Sovětského svazu poněkud odlišnou podobu danou mj. i zásadními historickými kulturními a sociálními rozdíly proti Západu. Ani úroveň začlenění nových západních vlivů zde nedosáhla takového rozměru, čímž si vůči Západu některé tyto státy v čele s Ruskem nadále zachovávají svůj částečně odlišný charakter a hospodářskou i politickou autonomii. Tuto skutečnost podtrhuje i postavení Ruska coby významného exportéra strategických nerostných surovin a stále disponujícího značným mocenským a vojenským potenciálem.

Ostatní regiony Evropy již spíše kopírovaly její průměrné tempo rozvoje. Nadále tak prakticky pokračoval trend mírného narůstání rozdílů ve vyspělosti mezi Západem, aktuálně zasahujícím i do celé střední a středovýchodní Evropy, a Východem. Rovněž tak se v posledních 30 až 40 letech projevily tendence stírání rozdílů ve vyspělosti mezi severní a jižní polovinou Evropy.

I přes nominální dílčí nárůst rozdílů analyzovaných vybraných ukazatelů vyspělosti a rozvoje proti průřezu 1970/1980 můžeme *k současnosti* pozorovat

u západo-východní duality Evropy její silné oslabení. Zezápadněním Východu, který přestal existovat jako centralizovaný a vnitřně politicko-ekonomicky homogenní region, se obě části Evropy navzájem svým charakterem přiblížily. Funkční dosah západního jádra pokrývá i území Východu, snad s výjimkou k němu částečně autonomního Ruska, potažmo států SNS. Právě v tomto rozložení lze vidět výše zmiňovanou paralelu s meziválečným obdobím.

Vývoj po roce 1989 způsobil jednoznačné rozostření pomyslné hranice mezi Západem a Východem a vedl k obnovení klasické zóny jejich přechodu a prolínání. To dokládají i výsledky analýzy současného stavu včetně aktuální mapy duality Evropy na obrázku 16. V lokalizaci navržené linie duality došlo proti předchozímu průřezu k významnému posunu, jímž se zařadila celá střední a středovýchodní Evropa včetně Slovinska a pobaltských států k Západu. V této oblasti se totiž v minulých desetiletích nejintenzivněji projevila změna politické a hospodářské orientace doprovázená integrací a intenzifikací vazeb se Západem (rozšiřování NATO a EU). Hranice duality se tak posunula do míst původního historického rozhraní mezi západním a východním kulturním okruhem, tedy tam, kam byla umístěna pro období vrcholného a pozdního středověku a na začátku novověku.

Oblast středovýchodní Evropy jako celek lze zároveň považovat za obnovenou přechodovou zónu. Aktuálně by do ní patřilo území pobaltských států, resp. i Kaliningradské oblasti, dále Polska, Česka, Slovenska, Maďarska a Slovinska. Jedinou součástí přechodové zóny, kterou výsledky analýzy prozatím přičlenily na východ od hlavní linie duality, je Chorvatsko. V jeho případě lze ovšem výhledově počítat s přeřazením na Západ, čehož impulzem by mohl být i vstup Chorvatska do EU. Z hlediska použité metody a výsledků analýzy se jeví zařazení některých relativně méně rozvinutých států středovýchodní Evropy na západ od linie duality jako ne zcela jednoznačné. Konkrétně se jedná o Lotyšsko, Litvu, Kaliningradskou oblast a Polsko (označeny hvězdičkou). Jejich souborné indexy duality vykazují buď čistě hraniční hodnoty, nebo takové, které by je spíše řadily k Východu (viz příloha 15). V otázce jejich zařazení se naše práce přiklonila k zachování celistvosti tohoto poměrně kompaktního regionu tak, aby nebyl linií duality rozdělen, resp. aby jeho fyzický posun vyjadřoval celkovou tendenci zdejšího vývoje. Na rozdíl od středovýchodní Evropy není zařazení některých jiných méně rozvinutých oblastí Západu jako Řecka, Kypru či Portugalska k přechodové zóně už tak zřejmé, byť by se především u prvních dvou nabízelo, už vzhledem k jejich povaze i historické tradici a příslušnosti k Východu. Výsledky analýzy ještě nepostihují potenciální posuny, jež by mohly být způsobeny probíhající hospodářskou recesí, neboť vychází z dat vážících se k závěru první dekády 21. století. Určitému nástinu předpokládaného vývoje se věnuje až kapitola 6.3.

6. Vývoj duality Evropy: syntetizující závěry

V předchozí kapitole jsme analyzovali vývoj duality Evropy a pokusili se o její konkrétní vymezení v rámci jednotlivých chronologicky uspořádaných období a jejich průřezů. Cílem následující syntézy je tento časově rozdělený obraz ucelit a generalizovat z něj dlouhodobé tendence vývoje, jeho hlavní hybatele a příčiny, případně v nich nalézt určité pravidelnosti a zákonitosti. K tomu se váže i dílčí reflexe uvedených obecných tendencí vývoje z hlediska stanoveného konceptu a některých teoretických východisek této práce, ale též aktuálních posunů a trendů.

6.1. Obecné tendence vývoje

Sumární pohled na vývoj evropské duality lze rozčlenit do několika rovin. Vyjdeme-li z klíčových pojmů, s nimiž tato studie pracuje, jeví se jako nejobecnější z nich pojem *civilizace*. Ten můžeme zároveň vnímat jako problematice duality Evropy svým způsobem nadřazený. Pomineme-li Orient používaný zde jako souborné a smluvní označení vyspělých neevropských civilizací Asie a severní Afriky (ve spojitosti s evropským prostorem konkrétně pro islámskou civilizaci a její makroregion), věnovala se zde pozornost postupně dvěma civilizacím, které si toto označení v dějinách Evropy zasluhují: antické středomořské civilizaci a evropské civilizaci. Obě je sice třeba od sebe vzájemně časově i obsahově oddělovat, na druhou stranu mezi nimi ale nelze přehlédnout zřetelnou kontinuitu a provázanost.

Antická středomořská civilizace se od civilizace následující, tedy již přímo evropské, lišila tím, že se na území Evropy nacházela pouze část jejího jádra a svým prostorovým vymezením zasahovala jen na její Jih. Ačkoliv i uvnitř ní můžeme pozorovat dílčí rozdíly, tvořila v průběhu své existence poměrně dobře integrovaný a homogenizovaný celek. Z tohoto důvodu nelze tuto civilizaci na území Evropy snad kromě úplného závěru středověku členit na více regionů.

To ovšem neplatilo pro civilizaci evropskou, která se hned od samého vzniku formovala jako duální – politicky, resp. etnicky, zejména však kulturně a později i nábožensky rozdělená na západní a východní část. Její centra, se až na přechodnou výjimku východního jádra, které se původně rozkládalo i na území

Malé Asie, nacházela již přímo v Evropě. V průběhu středověku a začátkem novověku se evropská civilizace rozšířila na téměř celé geograficky vymezené území tohoto světadílu. Evropský Západ a Východ nejsou v této práci vnímány jako dvě samostatné civilizace, nýbrž jako subregiony jedné civilizace, přičemž vznikly souběžně s ní v období raného středověku. Tento stav sice prakticky přetrvává dodnes, vztah a postavení těchto subregionů vůči sobě navzájem se však podstatně proměnily. Z původně rovnocenného vztahu se z Východu stala spíše (semi)periferní součást Západu, který lze, počínaje zhruba přelomem středověku a novověku, považovat za hlavního nositele a „tvůrce" evropské civilizace. Prostřednictvím koloniální a hospodářské expanze evropského Západu se v období novověku přenesla část aspektů evropské civilizace i do většiny oblastí světa. Z tohoto podnětu se hovoří o procesu jeho europeizace, po přičlenění USA k jeho jádru nověji též euroamerikanizace. V širším pojetí pak bývá zároveň evropská civilizace, která přesáhla hranice vlastní Evropy, zaměňována s označením civilizace západní, zkráceně Západ.

Hlavní pilíř identifikace evropské civilizace pro období středověku a raného novověku představovalo křesťanství, proto je v tomto případě možné hovořit také o evropské křesťanské civilizaci. Pro industriální éru pak převažovalo její vidění ve světle pojmů „moderní" a industriální, jejichž nositelkou se v Evropě stala hlavně její západní polovina.

Otázka vymezení dané civilizace se automaticky promítala do vztahu obou částí historicky rozdělené Evropy. Prvotní impulz k dualizaci Evropy je v naší práci spatřován už v samotném vzniku antické civilizace a jejím rozšíření po celém Středomoří. Od první poloviny 1. tisíciletí př. n. l. tak byla jižní část Evropy součástí této vyspělé civilizace, zatímco zbytek Evropy se nacházel na zcela odlišné, totiž nižší úrovni vyspělosti a lze jej tak vnímat jako „necivilizovaný". Severo-jižní dualita, která byla označena za dominantní v období starověku a raného středověku, je tak pojata a vymezena jako oblast náležící k antické středomořské civilizaci a později k evropské křesťanské civilizaci (tj. Jih) a oblast stojící vně jejích hranic (tj. Sever).[28] Výsledný poměr lze proto formulovat jako J – (S). Sever = S se nachází v závorce, neboť postrádal veškeré atributy regionu, jako např. vlastní jádro, hlubší integritu a společnou identitu jeho území. Z pohledu vyspělosti můžeme tento vztah pro celé období převahy severo-jižní duality vyjádřit jako J > S.

V případě západo-východní duality prodělal vývoj vzájemného poměru obou částí řadu změn (viz tab. 8). V raném středověku se Západ a Východ zformovaly na území Jihu, tehdy rodící se evropské křesťanské civilizace. Od jejich vzájemného oddělení, které je zde symbolicky zasazeno do roku 800, až do 13. století můžeme oba subregiony pokládat za rovnocenné a na zhruba stejné úrovni vyspělosti: Z – V, resp. Z = V.[29] Jejich vymezení bylo v konceptu duality

[28] Pokud byly pojmy Sever a Jih užity i pro období převahy západo-východní duality, pak už jen ve smyslu diferenciace mezi severní a jižní částí Evropy, tedy uvnitř území téže evropské civilizace.

postaveno zejména na kulturním aspektu (a v něm hlavně náboženství), tj. hlavním aspektu evropské duality pro celé období středověku.

Na konci středověku se ke kulturní dualitě s postupným úpadkem Východu navíc připojila i ekonomicko-sociální polarizace čili dualita postavená na bázi vyspělý – zaostávající. Obě roviny pak měly na začátku novověku přibližně stejnou váhu při vymezování západo-východního rozdělení Evropy. Od 17. století již ale převážilo dělení podle ekonomicko-sociálního klíče na vyspělejší a progresivnější Západ a zaostávající Východ. Tím mezi nimi vznikl nerovnocenný vztah, který lze vyjádřit jako Z – (V). Jediný Západ nadále disponoval vlastním jádrem a udržoval si svoji původní identitu, kterou dále aktivně rozvíjel. Východ stále více podléhal vnějším vlivům, čímž ztrácel status svébytného regionu. Rozdíly ve vyspělosti Západu a Východu se objevily zejména počínaje 13. stoletím. Míra zaostávání Východu za Západem poté až do současnosti vykazovala historicky spíše růstovou tendenci a jejich výsledný vztah lze zjednodušit jako Z > V.

Období přechodu z předindustriální do industriální fáze vývoje, jež můžeme hlavně pro Západ vidět v období od poloviny 18. do poloviny 19. století, lze interpretovat jako určitý přechodný odklon od dosavadního trendu vývoje vztahu mezi Západem a Východem. Tato částečná změna spočívala v posílení postavení Ruska, které se načas stalo dílčí, především politickou protiváhou evropského Západu. Ve svých důsledcích to napomohlo i k jisté revitalizaci prvků svébytnější identity Východu. Přestože nadále platila tendence zaostávání Východu za Západem, jejich poměr, do té doby jednostranně vychýlený ve prospěch Západu, se tímto částečně vyvážil. Tomuto přechodnému stavu by odpovídalo schematizované označení Z – V?. Pro období bezprostředně po napoleonských válkách se práce přiklonila dokonce k označení Z – V (důvody blíže rozebrány v podkapitole 4.2.).

Následný vývoj poměru mezi Západem a Východem v industriální éře byl zásadně ovlivňován fázovým posunem, který ve spojitosti s poklesem vlivu a moci Ruska a faktickým zezápadněním Východu vedl k dalšímu oslabování jeho vlastní identity a od druhé poloviny 19. století i k obnovení poměru Z – (V). Tento stav lze pozorovat i v současnosti. Obdobím, které tento trend přerušilo, bylo období let 1945–1989. Novodobé chápání evropské duality paušalizované jako vyspělý Západ – zaostávající Východ v něm bylo načas nahrazeno politickým dělením. Konkurenční poměr dvou od sebe izolovaných a relativně homogenních i vnitřně integrovaných bloků s vlastními jádry by tehdy vystihovalo schéma Z – V.

Jednu z dalších sledovaných rovin ve vývoji duality představovala *identita vztažená k některé z částí Evropy*. Ta je pojata jako „soubor specifických a typických charakteristik (kulturních, politických, etnických, ekonomických, sociálních) odlišujících region od okolí a vtiskávajících mu tím jeho svébytný profil“

[29] Druhé z uvedených schémat je doplňkové a váže se na poměr celkové vyspělosti příslušných částí Evropy.

(podkapitola 2.3.). V otázce jejího vývoje bylo možné sledovat hlubší změny hlavně v případě částí západo-východní duality. Pro oblast evropského Západu vykazoval její vývoj vyšší kontinuitu založenou zde na převaze jejího vnitřního determinismu. Západ historicky nepodléhal tolik vnějším vlivům a rovněž jeho rozvoj nebo tvorba inovací byly podmíněny hlavně vnitřními činiteli. Původní středověká identita Západu postavená na latinském antickém odkazu, západním křesťanství, eventuálně románsko-germánském elementu a později i feudalismu a svobodných městech západního typu se výrazně proměnila v období raného novověku. Tehdy do sebe absorbovala aspekty humanismu, reformace, individualismu nebo protokapitalismu. Další etapa ve vývoji identity Západu přišla s industriální érou a prosazením tzv. komplexní revoluce moderní doby (Purš 1973b). Hlavními rysy této moderní západní identity se mj. staly: kapitalismus, industrializace, sekularizace, liberalismus a nakonec i demokracie, což s dílčími obměnami přetrvává dodnes.

Zatímco Západ v tomto více „produkoval sám sebe", byl charakter Východu více determinován působením vnějších vlivů přicházejících sem ze Západu, ale i z Asie (Orientu). Ve vývoji identity Východu bychom ve spojitosti s vývojem duality mohli rozlišit tři, příp. čtyři etapy. První etapu představovala původní středověká identita Východu, jejíž základy tvořily řecký antický odkaz, východní křesťanství a řecký, později i slovanský element. Až do začátku 13. století ji lze vnímat jako plně svébytnou, produkovanou vnitřními činiteli a rovnocennou západní identitě. Poté s celkovým úpadkem Východu a ztrátou jeho vlastního jádra přišla etapa oslabování či lépe „inflace" této původní identity provázená stále silnějším pasivním přejímáním západních a orientálních vlivů. Za určitý pokus o opětovné posílení vlastní svébytnosti a vnitřními činiteli produkované identity Východu lze vnímat období od 18. století do přibližně poloviny 19. století, které by svým způsobem mohlo představovat další – třetí etapu tohoto vývoje. Centrum těchto tendencí tvořilo Ruskem. Právě zde se v tomto období vlivem povrchního, nicméně aktivního a státem do značné míry řízeného, přejímání západních vzorů a jejich implementování do zaostalé socioekonomické reality a trvající východní tradice docílilo jisté proměny jeho dosavadní identity. Výsledkem byla poměrně ucelená identita synkretické povahy. Intenzivní šíření západních vlivů na Východ ve druhé polovině 19. a na začátku 20. století ovšem následně přispělo k dalšímu zezápadnění celého regionu a tím i oslabení jeho vlastní identity. Období 1945–1989 (pro oblast SSSR již od konce 1. světové války) lze z tohoto pohledu chápat buď jako specifické období vývoje identity v rámci předchozí etapy, nebo jako jeho samostatnou etapu. I tehdy stálo za změnami Rusko, později Sovětský svaz, přičemž si je lze vykládat jako státní ideologií řízenou aktivní přeměnu dosavadní synkretické identity. Ve svých důsledcích šlo vlastně o posílení její specifičnosti a odlišnosti od Západu. Po roce 1989 nastala s rozkladem nosných pilířů této identity nová vlna zezápadnění Východu a de facto z něj učinila území transformující se podle západního vzoru (pro státy SNS platí o něco méně). Od západní se tak současná identita Východu, pokud ji takto můžeme vůbec zobecňovat, liší hlavně

sociálně-ekonomickou realitou ovlivněnou východní tradicí a jiným historickým vývojem.

Z tohoto vývoje je zřejmá historická převaha šíření vlivů ze Západu na Východ. Východ přebíral část prvků západní identity, přičemž zvýšenou intenzitu tohoto dlouhodobého procesu můžeme vidět zejména v německé středověké kolonizaci střední a středovýchodní Evropy spadající především do 13. a 14. století a o něco méně i v šíření reformace, renesance a humanismu v 16. století. Speciálně pro oblast Ruska se jako obdobím zezápadnění jevilo např. 18. století. V novější době měla tento efekt zejména vlna modernizace a industrializace ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století. Zatímco v případě socialistické modernizace a industrializace po 2. světové válce by spojení s pojmem zezápadnění bylo poněkud zavádějící, pro současné období po roce 1989 je jeho použití již zcela namístě. V širší souvislosti s globalizačními tendencemi jej dnes ostatně můžeme chápat jako synonymum procesu tzv. euroamerikanizace.

Významnou úlohu při sledování obecných tendencí vývoje zaujímal *prvek jádra*. Jeho přítomnost či nepřítomnost v dané části duální Evropy, resp. jeho význam, poloha a funkce měly přímý vliv na povahu regionu a vzájemný poměr mezi oběma částmi evropské duality. Celou tuto problematiku můžeme ve vztahu k vývoji duality shrnout do několika zobecňujících tvrzení uvedených v následujících odstavcích:

V období převahy severo-jižní duality, tj. ve starověku a raném středověku, disponoval vlastním jádrem pouze Jih. Jeho jádro bylo společné pro celou oblast středomořské antické civilizace a v Evropě bylo tvořeno především Řeckem, Apeninským poloostrovem a Sicílií. Těžiště jádra Jihu se postupně přesunulo z Řecka (tzv. řecké období severo-jižní duality) na Apeninský poloostrov do Říma (tzv. římské období), aby se na sklonku starověku a na počátku středověku vrátilo zpět do etnicky řecké oblasti a Konstantinopole. Tady se též v průběhu raného středověku postupně proměnilo i v jádro Východu. Funkce jádra Jihu spočívala zejména v šíření civilizačních aspektů a v politické, kulturní a hospodářské integraci tohoto prostoru. Vrchol centralizace jádrových funkcí spadal do římského období severo-jižní duality, konkrétně pak do fáze největšího rozkvětu města Říma a jeho impéria v 1. a 2. století n. l. Míru integrity a intenzity prostorových vazeb Jihu, resp. celé středomořské oblasti v tomto období lze vnímat jako podstatně vyšší, než kdykoliv později na území Evropy v předindustriální éře.

Jádro Západu se v raném středověku zformovalo v oblasti politického centra Franské říše v Porýní a dnešní severní Francii. Oproti tomu vyspělejší území Apeninského poloostrova původní součástí jádra Západu nebylo a dlouho tvořilo pomyslné rozhraní mezi Západem a Východem. Jádrová oblast Západu se v období vrcholného středověku stabilizovala do podoby pásu táhnoucího se z Anglie přes Porýní a přilehlé části Francie do severní Itálie, tedy tam, kde se nachází přibližně i dnes (tzv. Modrý banán). V jeho vymezení došlo k výraznějším proměnám zejména v období raného novověku, kdy se jeho těžiště přesunulo ze severního Středomoří na atlantické pobřeží – oba břehy Lamanšského

průlivu. Dosud značně dekoncentrované funkce tohoto kulturního, hospodářského i politického jádra Západu se tak soustředily na poměrně malém území severozápadu. To získalo výrazný náskok před zbytkem Evropy a se vznikem světového systému hierarchicky „povýšilo" i do pozice hlavního globálního jádra, na níž vydrželo až do první poloviny 20. století, kdy z ní bylo vytlačeno Spojenými státy. Přechod do industriální fáze vývoje přinesl zintenzivnění vazeb mezi Západem a Východem, potažmo i přímé připoutání některých oblastní Východu k západnímu jádru. Postavení západního evropského jádra zásadně ovlivnila 2. světová válka, v jejímž důsledku kleslo v bipolárním světovém systému na hierarchicky nižší úroveň a jeho vliv byl vytěsněn i z celého území východního bloku. Západní jádrová oblast nesla po celou dobu své existence pro svůj region znaky plnohodnotného jádra. Funkci jádra tak plnila v kulturní, politické i ekonomické rovině, byla zároveň kolébkou většiny inovací, které se odtud šířily. Z trvalé přítomnosti funkčního jádra lze odvodit i historicky vyšší míru integrity Západu, a to nejen ve srovnání s převážně dezintegrovaným evropským Východem.[30]

Na rozdíl od Západu měl Východ v dějinách vlastní jádro vždy jen dočasně. Příčinu toho lze mj. hledat v jeho nižší politické stabilitě a soustavném vnějším ohrožení. Scházela zde i rozsáhlejší oblast koncentrace obyvatelstva a ekonomických aktivit, která by mohla dlouhodobě vykazovat potenciál samostatné progrese a schopnosti celý region hospodářsky integrovat. Za relativně plnohodnotné jádro můžeme v minulosti považovat pouze řeckou oblast s centrem v Konstantinopoli, ovšem jen do jejího obsazení křižáky roku 1204. Od té doby na Východě funkční jádro chybělo, pomineme-li spíše symbolický či reliktní význam Konstantinopole, později Istanbulu a eventuálně Moskvy. Novodobé snahy o obnovení východního jádra pak byly, jak bylo řečeno, spjaty s Ruskem, které se od 18. století stalo mocenským hegemonem Východu a aspirovalo na jeho přímé či nepřímé ovládnutí. Rusko nebo lépe jeho politická centra – Petrohrad a později Moskvu – můžeme za jádro Východu vnímat pouze z hlediska politického, příp. psychologického a dílem i kulturního. Tomuto postavení by zde nasvědčovala i vyšší autonomie Ruska vůči Západu a jeho aktivní podíl na tvorbě a šíření prvků východní identity. Postavení částečného jádra Východu zastávalo pravděpodobně ve druhé polovině 18. a první polovině 19. století a hlavně pak mezi lety 1945 a 1989. Nikdy však z důvodu svého zaostávání neplnilo funkci konkurenčního ekonomického jádra. V tomto směru byl jeho vztah k západnímu jádru poněkud disproporční.

V pracovní rovině rozlišuje tato publikace *dva typy duality v Evropě*: a) primární, který se vyznačuje vztahem dvou svébytných a relativně rovnocenných regionů s vlastními jádry a b) sekundární rozdělující území na dvě nerovnocenné části, z nichž první představuje vyspělejší celek s vlastním jádrem a druhá

[30] Integritu je zde nutné chápat ve smyslu funkčních prostorových vztahů a vazeb. Pro předindustriální období, kdy tyto vztahy a vazby měly obecně nižší intenzitu, je tento pojem poněkud relativizován.

zaostalejší, příp. i závislou oblast bez vlastního jádra. Jedná se o dva ideální typy, jejichž prvky se v praxi vždy prolínaly. Jak je z výše uvedených skutečností zřejmé, po většinu doby ve vývoji evropské duality převažoval typ sekundární. Jeho specifickou a v mnohém extrémní variantou byla i severo-jižní dualita ve starověku a raném středověku. Západ a Východ se původně zformovaly jako dva rovnocenné evropské subregiony do podoby primární duality, která se však počínaje 13. stoletím postupně změnila v převahu prvků duality sekundárního typu. Tento dlouhodobý stav byl později ještě dvakrát dočasně „narušen". Pokaždé se tak stalo vlivem posílení Ruska do pozice (ač jakkoli diskutabilního) jádra Východu. Poprvé na přelomu 18. a 19. století (resp. v 18. a první polovině 19. století), kdy můžeme chápat poměr mezi prvky duality primárního a sekundárního typu jako přibližně vyvážený. Podruhé pak v období 1945–1989, v němž šlo spíše o specifickou podobu primárního typu duality. Je tedy patrné, že zatímco sekundární typ byl charakteristický pro období západo-východní duality podmíněné zejména ekonomicko-sociálním aspektem, větší podíl prvků duality primárního typu vykázala období s převahou kulturního a politického aspektu.

Novodobé *rozdělení Evropy* na dvě části *podle* jejich odlišného *stupně vyspělosti* tak nasvědčuje převaze prvků duality sekundárního typu ve vztahu mezi Západem a Východem. V předchozích dvou kapitolách jsme se několikrát dotknuli problematiky vývoje rozdílů ve vyspělosti jednotlivých částí Evropy, a to zejména v souvislosti s jejich identitou a vzájemným poměrem. Přestože analýza nebyla přímo zaměřená na přesné určení těchto rozdílů, umožňují její výsledky vytvořit si alespoň rámcovou představu o základních tendencích tohoto vývoje.

Nerovnost ve vyspělosti mezi Jihem (antickou středomořskou civilizací) a Severem (ostatní, „barbarskou" Evropou) se dá od samého počátku severo-jižní duality označit za extrémní a jako taková přetrvala po celý starověk. K prolomení ostré hranice mezi nimi došlo až koncem starověku, což s sebou následně přineslo i jejich postupnou konvergenci. Za účelem další komparace úrovní vyspělosti mezi Severem a Jihem pak studie pro období převahy západo-východní duality použila pracovní rozdělení na jižní a severní část Evropy. Jejich hranice byla stanovena smluvně v linii tvořené přibližně Pyrenejemi, Alpami, Drávou a Dunajem. I mezi takto vymezenými částmi, dosud vyspělejší jižní a zaostalejší severní polovinou Evropy, pokračoval trend snižování rozdílů, který se nejvíce projevil v 10. až 12. století a pak zejména od 16. století. Pomyslné protnutí jejich úrovní představovalo pravděpodobně 17. století, po němž se dosavadní pozice vyměnily, jižní polovina se stala zaostalejší a severní rozvinutější. Až do počátku 20. století se zaostalost jižní části soustavně prohlubovala. V první polovině 20. století se tento stávající poměr stabilizoval a ve druhé polovině 20. století se prosadil trend opačný. V jeho důsledku se jižní část jako celek dostala v průběhu několika desetiletí téměř na úroveň severní poloviny.[31]

---

[31] Tedy pokud pomineme viditelný západo-východní gradient ve vyspělosti jak jižní, tak severní části Evropy.

Rovněž ve vývoji poměru ve vyspělosti Západu a Východu Evropy nelze přehlédnout dílčí obrat, který se však projevil již ve fázi jejich formování. V období vniku západo-východní duality vykazovala východní jádrová oblast (Byzantská říše) v mnoha směrech znaky vyšší vyspělosti než kterákoliv z rozvinutých částí Západu. Ve srovnání obou subregionů jako celků však nelze v tomto smyslu až do začátku 13. století pozorovat zřetelné rozdíly. Počínaje 13. stoletím se tato rovnováha změnila ve prospěch Západu. Tendenci vývoje mezi Západem a Východem pak můžeme až do současnosti zjednodušeně vnímat jako mírné, ale trvalé prohlubování rozdílů v jejich vyspělosti. Na základě přibližných výsledků analýzy lze usuzovat, že se tato tendence intenzivně projevila zejména ve 13. století, o něco méně i v 17. století, především ale mezi léty 1820–1870, kdy Západ prošel dynamickým vstupem do industriální éry, zatímco Východ dosud vesměs setrvával v realitě tradiční společnosti.

Uvedené skutečnosti týkající se vývoje vyspělosti je nutné vnímat spíše v podobě doplňujících informací, neboť se zakládají pouze na analýze několika vybraných ekonomických a sociálních ukazatelů, jejich kategorizaci a srovnání. Nefigurují zde proto na rozdíl od ostatních hledisek vývoje duality jako oficiální výsledek analýzy, nýbrž napomáhají jeho obecnému zarámování.

Jedním z hlavních výstupů této práce je konkrétní *vymezení hranice duality*. Toto rozhraní oddělující od sebe dvě části Evropy mělo ve skutečnosti spíše pásovou než lineární podobu. Kromě lineárně konstruované hranice duality byla proto věnována pozornost i vymezení přechodové zóny. Přestože jakoukoliv takto vytvořenou hranici lze v zásadě považovat za pomyslné dělítko, je v předchozí kapitole pro jednotlivé časové průřezy stanovena zcela konkrétně, což umožnila vhodně pojatá analýza územních jednotek. Při sledování dlouhodobých tendencí v posunech takto konstruované hranice duality (srov. obr. 3–16) můžeme vidět několik základních skutečností:

V případě severo-jižní duality, která je zde ztotožněna de facto s vnější hranicí antické civilizace, došlo v průběhu starověku k posunu směrem na sever, a to především v důsledku expanze Římské říše. Vzhledem k ostrému vyprofilování této duality byla přechodová zóna oproti následujícím obdobím prakticky zanedbatelná. Hranice duality ztratila tento lineární charakter až s rozkladem Římské říše a stěhováním národů. Ve středověku, v němž přestalo severo-jižní rozdělení Evropy postupně být tím dominantním, se tato hranice v podobě hranice souvislého rozšíření evropské křesťanské civilizace posouvala dále na sever a východ až nakonec zcela ztratila svůj význam.

Ve vývoji vymezení dělící linie západo-východní duality můžeme rozlišit dvě delší období stability a dvě krátká dynamická období, v jejichž průběhu došlo ke značným posunům. První relativně stabilizovanou fází bylo období od samotného vzniku západo-východní duality až do začátku novověku, kdy hranice duality přibližně kopírovala kulturní evropské rozhraní. Při této stabilizaci lze zároveň rozpoznat jistou tendenci v jejím dílčím posunu ve prospěch Západu, konkrétně v oblastech jižní Itálie, Chorvatska a východního Pobaltí. Větší část přechodové zóny, k níž tehdy patřilo území Finska, východního Pobaltí a části

Polska a Uher vč. Sedmihradska a Chorvatska se tak nacházela na západ od této linie a zároveň tvořila východní okraj a periferii Západu.

Následný vývoj, který vrcholil v 17. století, posunul hranici duality západním směrem, čímž se zmíněné oblasti s výjimkou Finska dostaly na východ od ní. Přechodovou zónou však zůstaly i nadále. Od této doby se k ní na západní straně navíc začala nově počítat i některá dříve čistě západní území Středomoří: Portugalsko, Španělsko a jižní Itálie s přilehlými ostrovy (viz obr. 9 a 10). Hlavní příčiny této změny spočívaly v tzv. krizi 17. století provázené řadou válečných konfliktů. Na jedné straně docházelo k prosazováním prvků protokapitalismu a na opačné straně k zavádění druhého nevolnictví. Dalším průvodním jevem byla větší diferenciace ekonomického a společenského vývoje, která vycházela z upevnění světového systému či posilování pozice svobodného a podnikavého měšťanstva na Západě. V případě střední a středovýchodní, ale zejména celé jižní Evropy můžeme v důsledku toho hovořit o jejich hospodářské stagnaci a periferizaci. Společně s tímto trendem vedla jejich izolovanost a politická nestabilita k většímu zaostávání za rychleji se rozvíjejícími oblastmi Západu. Při hlubším srovnání je patrné, že zmíněné oblasti přechodové zóny začaly poté vykazovat stále více rysů shodných s územím ještě zaostalejšího Východu.

Ve druhém období stabilizace, tj. přibližně od 18. století do 2. světové války, odpovídala západo-východní hranice duality rozdělení Evropy na její vyspělejší a zaostávající část. S nástupem industriálního období bylo toto rozdělení navíc zdůrazněno fázových posunem při šíření aspektů moderní industriální společnosti. V jeho průběhu se tak k Východu, zde již více ve smyslu zaostávající části Evropy, přidalo Finsko a hlavně některé oblasti jihozápadu, které byly již delší dobu v postavení západní přechodové zóny: Portugalsko, Španělsko s výjimkou vyspělejšího Baskicka a Katalánska, většina ostrovů západního Středomoří a jižní Itálie. I po celé toto období zůstalo vymezení přechodové zóny téměř shodné s předchozími fázemi vývoje.

V posledním období, které lze rovněž označit jako dynamické, můžeme sledovat dva významné posuny této hranice provázené řadou obsahových změn ve vývoji duality. První nastal bezprostředně po 2. světové válce a znamenal zásadní posun hranice ve střední Evropě směrem na západ. Tím byly k Východu načas připojeny oblasti, které sem dosud v dějinách nepatřily: území NDR, Česka a části západního Polska. Jihozápadní Středomoří se naopak vrátilo opět k Západu, k němuž dokonce přešlo i Řecko, a to rovněž poprvé v dějinách. Klasická přechodová zóna přestala v této době vlivem direktivního charakteru hranice prakticky existovat. Druhý posun pak nastal s koncem této ostré politické bipolarity Evropy po roce 1989. Závěry analýzy zde potvrdily tendenci přibližování celé střední a středovýchodní Evropy k Západu, byť jejich připojení nelze vzhledem k dosaženým výsledkům hodnocení prozatím považovat za zcela jednoznačné. Tuto změnu lze také interpretovat jako částečný „návrat“ hranice duality do míst, kde se nacházela i v první stabilizované fázi svého vývoje a kdy vesměs kopírovala staré kulturní rozmezí. Je nutné si však uvědomit,

že změny uvedené do chodu po 2. světové válce měly z hlediska celkového vývoje evropské duality a jeho obecných tendencí spíše střednědobý charakter.

Mezi charakteristiky, které tato práce reflektovala a jež se váží k *hranici duality*, patří její *ostrost*. Tu sice také můžeme dílem odvozovat ze získaných analytických dat, ale srovnatelnost její míry pro jednotlivá období by byla přinejmenším diskutabilní. Přesto lze usuzovat, že nejostřejší rozhraní duality a tím i relativně nejvyšší míru jejího vyprofilování bylo možné pozorovat v římském období severo-jižní duality a v rámci západo-východní duality pak v 11. až 12. století, na průřezu k roku 1870/1871 a konečně i v období let 1945–1989.

Tento fakt se projevil i v šířce přechodové zóny, která byla zejména v prvním a posledním z uvedených období minimální. Na rozdíl od hlavní linie duality, jejíž průběh byl proměnlivý v čase, nelze ve vymezení přechodové zóny mezi Západem a Východem pozoroval větší změny. Historicky k ní náležel hlavně pás území táhnoucí se od severu k jihu – od Finska a východního Pobaltí přes Polsko (s výjimkou jeho dnešních západních částí), Halič a celé Uhersko až po Chorvatsko vč. Dalmácie a případně i území dnešního Slovinska a Bosny. Dočasně k němu patřily i některé v minulosti zaostalé a periferní oblasti Západu na severu a jihu Evropy: Skandinávský poloostrov, Portugalsko, Španělsko a jižní Itálie. Jako celek náležel tento pás přechodu z hlediska dlouhodobého vývoje přibližně až do 17. století většinově k Západu, poté spíše k Východu jako zaostávající část Evropy. Platilo to i pro oblast středovýchodní Evropy, která historicky představovala hlavní úsek této přechodové zóny.

Odhlédneme-li od periodizace, ze které práce pro konkrétní sledování a analýzu *vývoje duality Evropy* vycházela, můžeme na základě shodných rysů a tendencí tohoto vývoje rozlišovat několik základních etap (viz tab. 10). Zatímco období převahy severo-jižní duality tvořilo etapu jedinou, v období dominance západo-východní duality lze na základě provedené syntézy vymezit celkem čtyři etapy. Poslední etapa označená jako „x4“ spadá do let 1945–1989, svým charakterem z dlouhodobých tendencí vývoje poněkud vybočovala a je nutné ji proto pojímat jako specifickou.

Pokud bychom se pokusili zhodnotit tento vývoj duality Evropy z pohledu jeho dynamiky, pak v něm můžeme nalézt jak období velmi dynamická s řadou změn a posunů, tak relativně stabilní. V tomto smyslu je ovšem třeba rozlišovat mezi obsahovými změnami v rámci obecného vývoje duality (to se týká např. otázky identity, integrity, funkcí jádra nebo vzájemného poměru regionů) a konkrétními změnami a posuny ve fyzickém vymezení vybraných prvků duality (např. linie duality, přechodové zóny či jádra). V rovině obsahové je vysoká dynamika vidět ve fázi vzniku a formování severo-jižní duality v první polovině 1. tisíciletí př. n. l. a formování západo-východní duality na konci starověku a v raném středověku, dále v 13., 17., v celém 19. století a nakonec i v období po 2. světové válce a po roce 1989. Nejvíce fyzických změn a posunů ve vymezení hranice duality, přechodové zóny a jádra (srov. obr. 3–16) vykázala období: do přelomu letopočtu, konce starověku a začátku středověku, 17. století, částečně i konce 19. a prvních dekád 20. století a rovněž poslední dvě

Tab. 10 – Etapy vývoje duality

Etapa		Časové vymezení	Schéma duality	Převažující typ duality	Část disponující jádrem	Hlavní aspekt vymezení duality a její zjednodušené pojetí
I.		1. pol. 1. tisíciletí př. n. l. – 800 n. l.	J – (S)	sekundární (specifická)	J	A: „civilizovaný" J – „barbarský" S
II.	1.	800 – poč. 13. stol.	Z – V	primární	Z, V	A: západní – východní kulturní okruh
	2.	13. stol. – 17. stol.	Z – (V)	sekundární	Z	A, B: vyspělejší/západní – zaostávající/vých. kult. okruh
	3.	18. stol. – pol. 19. stol.	Z – V?	sekundární/primární	Z, částečně i V	B: vyspělý Z – zaostávající V
	4.	2. pol. 19. – 1. pol. 20. stol. a po 1989	Z – (V)	sekundární	Z	B: vyspělý Z – zaostávající V
	x4.	1945–1989	Z – V	primární (specifická)	Z, V	C: západní – východní blok

Pozn.: Aspekt vymezení duality: A = kulturní, B = ekonomicko-sociální, C = politický
Zdroj: vlastní návrh

období od 2. světové války po současnost. Ostatní období, která v tomto výčtu nefigurují, lze považovat za relativně stabilizovaná a bez zásadních obsahových, resp. fyzických proměn. Je patrné, že dynamická období těchto dvou úrovní vývoje duality se tak převážně časově kryla, což potvrzuje logickou spojitost ve vývoji na obou úrovních. Při podrobnějším pohledu můžeme navíc rozeznat i dílčí časový posun změn ve vymezení konkrétních prvků duality (hranice, jádra, přechodové zóny) za změnami v konceptuálním vymezení duality.

6.2. Hlavní determinanty vývoje

Součástí předchozí kapitoly, která se zabývala analýzou vývoje duality Evropy, bylo i hledání konkrétních determinantů tohoto vývoje pro jednotlivá jeho období. Otázkou ovšem zůstává, které z nich lze považovat z hlediska dlouhodobých tendencí za nejdůležitější. Její zodpovězení není vzhledem ke komplexní povaze problematiky zcela jednoznačné. Charakteristickým rysem vývoje evropské duality byla totiž jeho multikauzalita, úzká spojitost a skladebnost více příčin. Pokusme se zde proto vybrat z možného výčtu alespoň několik determinantů a příčin, jejichž klíčová úloha byla ve vývoji evropské duality a přeneseně i při formování jejího současného stavu vysoce pravděpodobná.

- Vstupním předpokladem pro vznik evropské civilizace v raném středověku byla existence předchozí vyspělé antické civilizace na jihu Evropy a nový jednotící prvek v podobě křesťanství, monoteistického náboženství postaveného na jasně definovaném systému a řádu.
- Hlavní podíl na ztrátě převahy severo-jižní orientace duality měl, kromě úpadku Římské říše či stěhování národů vyvolaného tlakem z Asie, později i zrod islámské civilizace a její rozšíření po jižním Středomoří. Tím se dosavadní jádrová oblast jižní Evropy stala otevřenou a nechráněnou hranicí evropské křesťanské civilizace.
- Důvod rozdělení evropské křesťanské civilizace na dva subregiony spočíval již v rozdělení Římské říše na západní a východní část na konci starověku. Zatímco její východní část (Byzanc) si zachovala vyšší životaschopnost, západní část podlehla tlaku především germánských kmenů, se kterými následně splynula.
- Expanzí Franské říše vniklo nové silné evropské jádro, které emancipovalo Západ, integrovalo jej a utvářelo jeho podobu, což ostatně platí dodnes. K plnému oddělení Západu a Východu přispěla hlavně politická rivalita Franské říše (a později Svaté říše římské a římského papeže) a Byzantské říše, která nakonec vedla i k Velkému církevnímu schizmatu (1054).
- Šíření dvou proudů křesťanství ze dvou evropských jader etablovalo ve středověku evropskou civilizaci na celém území Evropy a zároveň vymezilo kulturní hranici mezi oběma jejími subregiony. Vzhledem k následnému vývoji je za zásadní nutné vidět především přijetí východního křesťanství Kyjevskou Rusí. V důsledku tohoto kroku se slovanský živel stal jedním z pilířů identity

Východu. Přisoudila se tím východní příslušnost Rusku, které pak v novějších dějinách významně ovlivnilo vývoj celé této části Evropy.

- Prvotní příčiny zaostávání Východu za Západem spočívají ve ztrátě vlastního jádra způsobené úpadkem Byzance (dobytí Konstantinopole křižáky 1204) a ve vnitrozemské poloze otevřené nájezdům z Asie, které celou oblast nadlouho destabilizovaly a izolovaly od zbytku Evropy, v případě Balkánu až do 19. století. Průvodním jevem této izolace bylo zakonzervování společenských vztahů, dílčí orientalizace, přijetí prvků despocie, potažmo pasivnější mentalita lidí.
- Vyšší progresivita Západu bývá přičítána (např. Landes 2004, Wallerstein 1974) svobodnému a aktivnímu městskému elementu a poloze při Atlantickém oceánu. Ta usnadnila s objevením Ameriky 1492 expanzi Západu do zámoří, která vedla mj. k vytvoření základů světového systému v 16. a 17. století, dlouho poté řízeného ze západoevropského jádra. Další příčiny lze v této spojitosti hledat ve vyšší schopnosti Západu zavádět vynálezy do praxe a šířit je, nebo také v reformaci, která v 16. století od sebe více oddělila duchovní a světský život, což se zde projevilo v aktivním a svobodnějším myšlení, resp. podnikavosti (Weber 1934).
- Novou podobu získalo rozdělení Evropy na vyspělý Západ a zaostávající Východ nejprve v důsledku tzv. krize 17. století (např. protokapitalismus vs. druhé nevolnictví a úpadek tradicionalistického Středomoří) a následně i rychlejším přestupem Západu do industriální éry vývoje společnosti na konci 18. a v průběhu 19. století. Ke konkrétním impulzům můžeme řadit i např. objev parního stroje nebo Velkou francouzskou revoluci.
- Tendence tohoto vývoje směřujícího k modelu Evropy s jediným, tj. západním, jádrem byla dvakrát přechodně modifikována vlivem mocenského vzestupu Ruska. Poprvé v důsledku jeho řízené dílčí modernizace v 18. století a vítězství v napoleonských válkách, podruhé po jeho komplexní transformaci po Říjnové revoluci a hlavně vítězství v 2. světové válce.
- Bezprostřední vliv na současnou podobu západo-východní duality měl nepochybně vznik a následně rozpad politické bipolarity a východního bloku. Vývoj po roce 1989 opět umožnil intenzivní šíření západních vlivů a integračních institucí Západu směrem na východ.

Zatímco v prvních fázích vývoje převládaly kulturní determinanty, v mladších obdobích se již zřetelně projevila převaha ekonomických a společenských determinantů vývoje.

6.3. Reflexe vývoje a vymezeného konceptu duality Evropy

Pohled na dlouhodobé tendence a posuny ve vývoji duality zároveň poukazuje na určité pravidelnosti a zákonitosti. Protože se jedná o historickogeografickou problematiku, vycházíme při jejich formulování z obecně platných zákonitostí

prostorového vývoje – pravidel koncentrace, hierarchizace a prohlubování geografického systému v čase (Hampl 1998). Ve vývoji duality Evropy se projevily zejména v procesu, v jehož důsledku tento vývoj nakonec vedl k existenci pouze jediného a hierarchicky nejvyššího jádra, totiž západního (tzv. Modrý banán). Úměrně tomu dlouhodobě rostl i územní dosah jeho funkcí, prohlubovala se prostorová integrita regionu a zároveň i polarita mezi tímto jádrem a na něm závislé periferii. Ostatní historická evropská jádra konkurovala západnímu jádru v evropském systému pouze dočasně (byzantské Řecko s Konstantinopolí) nebo jen částečně (Rusko s Petrohradem a pak i Moskvou) a v konečném výsledku byla tímto vývojem odsunuta do pozice hierarchicky nižšího či autonomního jádra (Moskva), resp. si udržela svůj význam jen v rámci svého státu (Madrid, Řím, Istanbul). Uvedeným zákonitostem prostorového vývoje, které se prosazovaly především v industriálním období, odpovídala narůstající nerovnoměrnost ve vyspělosti jednotlivých částí Evropy. Ta zajišťovala od středověku až minimálně do první poloviny 20. století západnímu jádru trvalý náskok ve vyspělosti před zbytkem Evropy. Tento náskok se rychleji zvětšoval od 17. století v důsledku postupného formování a hierarchizace světového, potažmo evropského systému. Proces koncentrace a narůstající polarizace systému jádro – periferie se tak ve vývoji duality Západ – Východ projevil nejintenzivněji právě v období od 17. do začátku 20. století.

Mluvíme-li zde o spojitosti obecných zákonitostí prostorového vývoje s vývojem duality, je třeba se zmínit i o důvodech, které vedly k lokalizaci hlavního jádra Evropy v její západní části. Hlavním předpokladem vzniku stabilní jádrové oblasti vhodné ke koncentraci značného počtu lidí a tím i ekonomických aktivit v předindustriálním období byly přírodní podmínky: vodní toky, příhodné klima, dostatek úrodné zemědělské půdy, vhodný reliéf, přímořská poloha apod., a ty území západního jádra Evropy splňovalo. Za druhý důvod pak lze považovat jeho chráněnou polohu vzdálenou od ostatních civilizací, neboť hranice mezi nimi vždy vykazovaly zvýšenou nestabilitu (Huntington 1996) a tím i vyšší pravděpodobnost ohrožení stability a rozvoje. Zde spočívala pro západní Evropu, chráněnou z jedné strany oceánem a z druhé jinými oblastmi téže civilizace, rozhodující výhoda proti východní a jižní Evropě.

Lze se domnívat, že i po ztrátě původního středověkého jádra Východu (byzantského Řecka s Konstantinopolí) byla vzhledem k poloze, dostatečné vzdálenosti od západního jádra, ale i faktickým odlišnostem větší pravděpodobnost vzniku nového konkurenčního či alternativního evropského jádra právě ve východní Evropě. Její otevřená, resp. vnitrozemská poloha ovšem, jak již bylo řečeno, měla za následek, že potenciální jádro (konkrétně pak Rusko) zastávalo toto postavení pouze dočasně, navíc bylo ekonomicky slabé a méně rozvinuté. Nižší stabilita neumožňovala prosazení trvalejších koncentračních a integračních tendencí nezbytných pro dlouhodobé udržení významu východního jádra jako protiváhy Západu. Stabilita a nepřerušovaný vývoj západní jádrové oblasti přispěly k tomu, že Západ ve srovnání s Východem dokázal více „vytvářet sám sebe“ a mít svou vlastní silnou a svébytnou identitu. Východ se naproti tomu

stal přirozeným prostorem expanze Západu, což dokládá i historická převaha směru šíření vlivů a inovací ze západu na východ.

Z tohoto pohledu můžeme výslednou orientaci evropské duality v západo-východním směru považovat za přirozenou, ba vzhledem k historickým událostem dost možná až za nevyhnutelnou. Toto tvrzení lze ostatně vztáhnout i na podobu současného disproporčního vztahu mezi evropským Západem a Východem vyznačujícího se převahou prvků duality sekundárního typu.

Výše uvedené zákonitosti prostorového vývoje představují jen některá teoretická východiska pro hodnocení a interpretaci vývoje duality Evropy. Jak bylo řečeno na začátku práce, lze mezi její další hlavní východiska řadit např. teorie vývojových stádií (Rostow 1960, Bell 1973), nerovnoměrného vývoje a jiné developmentaristické teorie, koncepty sociogeografické diferenciace světa (Huntington 1996, Hampl 2009), jádra a periferie (Friedmann 1966, Wallerstein 1974) apod. Jejich vztahu ke sledovanému vývoji jsme se věnovali v 2. kapitole. Nepřehlédnutelná je i souvislost celé problematiky duality Evropy s časoprostorovou difúzí (Hägerstrand 1967), která se v ní projevila zejména ve fázovém posunu a zpožďování vývoje Východu za Západem (Purš 1973b), resp. v imitaci západních vzorů. Model časoprostorové difúze zde lze dobře pozorovat na celé řadě konkrétních faktorů a procesů, které byly přímo zohledněny v analýze duality, jako např. šíření křesťanství, městských práv, německé kolonizace, architektonických stylů, univerzit, knihtisku, industrializace apod. Zatímco pro předindustriální fázi vývoje šlo ve většině sledovaných jevů spíše o sousedskou difúzi, v industriální a postindustriální éře pak s intenzifikací prostorových vazeb a hierarchizací sociogeografického systému přibylo případů hierarchického šíření. To ovšem nemění nic na skutečnosti, že koncept duality Evropy odpovídá historicky více prvnímu způsobu časoprostorové difúze.

Učiněné závěry syntézy historického vývoje duality Evropy nám dovolují pokusit se i o určitý odhad budoucího vývoje. Vyjdeme-li z dosavadních zjištění, můžeme konstatovat, že období od roku 1989 bylo jistým návratem k dlouhodobým trendům. Svědkem jejich rychlého nástupu byl především samotný konec 20. století, kdežto první dekáda 21. století znamenala svým způsobem stabilizaci provázenou postupným začleňováním střední a středovýchodní Evropy k Západu. Vzhledem k tomuto faktu se zásadní změny ve stávajícím konceptu západo-východní duality nezdají v dohledné budoucnosti, tj. v příštích zhruba 10 až 20 letech, příliš pravděpodobné. Jako reálnější bychom mohli spíše vidět dílčí posuny ve vymezení dělící linie duality (viz obr. 16). Nabízejí se zde tyto varianty:

1. Dojde k užšímu začlenění středovýchodní Evropy k Západu a tím i k jejímu ostřejšímu oddělení od Východu – států SNS. Zařazení států, jejichž příslušnost na západ od hranice duality lze vzhledem k dosaženým analytickým hodnotám v současnosti označovat za sporné (v obr. 16 s hvězdičkou), se tak stane průkaznější.[32] K Západu se s členstvím v EU zařadí Chorvatsko, což by představovalo jediný konkrétní posun hranice západo-východní duality.

2. Pokračující expanze Západu vč. rozšiřování EU na jihovýchod k němu blíže přičlení prostor Balkánu, čímž by se západo-východní dualita přeměnila prakticky na rozdělení Evropy na Evropu vlastní a oblast dominance Ruska (např. státy SNS). Ta by si pak i nadále udržovala značnou míru autonomie vůči Západu.
3. Území středovýchodní Evropy se rozdělí tak, že její východnější a méně rozvinutá část[33] bude formálně spíše náležet k zaostávající polovině Evropy (tj. Východu) a její západní a rozvinutější část k té vyspělejší (tj. Západu). Tato varianta by byla pravděpodobná v případě dílčích změn v konceptu duality, a to ve prospěch většího zdůraznění vlivu ekonomicko-sociálního aspektu na úkor aspektu politického. To by ovšem předpokládalo např. pokles velmocenské pozice a politické specifičnosti Ruska nebo naopak dezintegraci EU, eventuálně NATO. Jinou cestou, která by mohla vést k této variantě, by bylo prosazení vize Evropy regionů na úkor dosavadních státních celků.
4. Případný posun konceptu duality Evropy zdůrazňující vymezení čistě podle ekonomicko-sociálního klíče na vyspělou a zaostalejší část by mohlo potenciálně vést i k výraznějšímu posunu hranice duality do oblasti Středomoří, a to v důsledku její pokračující ekonomické recese. Tím by se tato hranice vrátila fakticky do míst, ve kterých se nacházela v meziválečném období (viz obr. 14).

Zbývá dodat, že s konkrétními územními změnami současné přechodové zóny (viz podkapitola 5.4.2.) by se ve stanoveném horizontu počítalo hlavně v případě 2. a 4. varianty. Ve 2. variantě by se rozšířila o balkánské státy, naopak ve 4. variantě o některé oblasti západního Středomoří: Portugalsko, jižní polovinu Španělska a Itálie včetně příslušných ostrovů (Řecko a Kypr se k ní částečně řadí již nyní). Ačkoliv je obtížné soudit, která z těchto uvedených variant dalšího vývoje západo-východní duality může být nejpravděpodobnější, přiklání se autor této monografie osobně v predikci budoucího vývoje k 1. variantě, která v porovnání s ostatními vnáší do obrazu duality relativně nejméně změn. Za poměrně střízlivou a realistickou rovněž považuje 4. variantu v případě jejího omezení pouze na Řecko a Kypr, státy nejvíce postižené současnou krizí. Tím by se oba zařadily zpátky na východ od hranice duality.

Cílem této syntézy vývoje duality Evropy bylo vytvořit ucelený obraz umožňující jeho hlubší pochopení a objasnění kontinuity současného stavu. Z výše uvedených závěrů je zřejmé, že historický vývoj duality Evropy měl vždy komplexní charakter. Promítaly se v něm jak aspekty politické, kulturní či etnické, tak ekonomické a sociální, ale pochopitelně i přírodní. Proces formování a proměn duality prokázal úzkou spojitost se zákonitostmi a mechanismy prostorového vývoje a z tohoto hlediska lze vnímat současný stav jako přirozený.

---

[32] S výjimkou Kaliningradské oblasti, která by sem byla nadále řazena jen díky pravidlu neexistence enkláv.

[33] Např. Lotyšsko, Litva, Kaliningradská oblast, východ Polska, Slovenska a Maďarska a také Chorvatsko.

7. Závěr

Publikace předkládá osobitý pohled na prostorovou diferenciaci Evropy. Konceptuálně vychází z hlavní hypotézy jejího trvalého a dějinného rozdělení na dvě části. Na celou problematiku pohlíží prostřednictvím dlouhodobého vývoje, v němž hledá hlubší kontinuum a příčiny současného stavu. Ve výzkumu duality, jak je tento fenomén nazýván, se práce soustředila do dvou rovin: 1. konceptuální vymezení duality a 2. historickogeografickou analýzu jejího vývoje vč. pokusu o konstrukci v minulosti proměnlivé pomyslné hranice mezi oběma částmi Evropy.

Publikace je rozdělena do sedmi kapitol. První kapitola byla věnována úvodu do problematiky a jejímu strukturování do několika rovin výzkumu. Jeho dosažené výsledky hodnotí v podobě závěru tato poslední kapitola. Za důležitou součást studie lze navíc považovat i rozsáhlý seznam literatury, která se váže k tomuto tématu a použitých pramenů, jakož i přílohy obsahující některé podstatné pracovní analytické výstupy.

Druhá kapitola se soustředila na teoreticko-metodologické vymezení výzkumu a diskusi přístupů a konceptů, jejichž uplatnění se ve sledované problematice nabízelo. Významné postavení mezi nimi zaujímaly developmentaristické teorie kladoucí důraz na zákonitosti prostorového vývoje a sociogeografické diferenciace. Představena zde byla řada teoretických konceptů s důrazem na různá dosavadní pojetí evropské duality. Obecně přitom převažovaly spíše pozitivistické přístupy a koncepty, což ostatně odpovídá i nomotetickému zaměření naší studie. Nechyběla ani konfrontace s některými do určité míry alternativními pohledy na diferenciaci Evropy, resp. odlišnými názory na zařazení střední a středovýchodní Evropy. Uchopení problematiky pomocí těchto teoreticko-metodologických východisek bylo nezbytné zejména pro následné formulování vlastního konceptu duality Evropy.

Třetí kapitola se zabývala konkrétními postupy a metodami aplikovanými při zpracování této studie. Důraz byl kladen především na vysvětlení vlastní historickogeografické analýzy vývoje duality Evropy. V jejím případě se jednalo o přesně určený a strukturovaný proces, který kombinoval prvky kvantifikace s tzv. „měkkým“ přístupem ke komplexní realitě. Analýza se týkala proměnlivého souboru historických územních jednotek (viz přílohy) a vztahovala se

na 14 časových průřezů. Její postup zde byl vysvětlen prostřednictvím dvou příkladů aplikace, jednoho pro předindustriální a druhého pro industriální období. Vytvořením vlastní metodiky došlo ke splnění III. z dílčích cílů této práce: „pro tento rámec (koncept formulovaný na základě I. a II. dílčího cíle – pozn. autora) vytvořit a aplikovat vhodný metodický postup historickogeografické analýzy – analýzy aspektů duality v souboru historických území Evropy pro jednotlivé časové průřezy".

Těžiště realizace hlavního cíle této práce, totiž: „nalézt a pokusit se koncepčně definovat a fyzicky vymezit dualitu Evropy na základě analýzy jejího dlouhodobého vývoje", spočívá ve čtvrté až šesté kapitole. Tento výzkumný záměr byl rozdělen na rovinu obecnou, tj. konceptuální vymezení duality a na rovinu konkrétní, analýzu jejího vývoje a následnou syntézu dosažených výsledků.

Konceptuální vymezení duality Evropy, kterému je věnována čtvrtá kapitola, odpovídá požadavkům stanoveným v I. a II. dílčím cíli. A to (I.) „formulovat vlastní koncept duality Evropy, komplexnější a dynamický, který by zohledňoval proměnlivost dobové reality" a (II.) „pokusit se strukturovat a hierarchizovat jednotlivé aspekty duality, určit jejich váhu a dobovou proměnlivost". Dualita je zde chápána jako jev komplexní, který lze sledovat a vymezovat pomocí čtyř aspektů: kulturního (vč. náboženského = A), ekonomicko-sociálního (B), politického (C) a etnického (D). Jejich strukturování, hierarchizace a určení proměn jejich významu záviselo na kontextu historického vývoje Evropy. Obsahové vymezení duality je definováno dvěma způsoby, jednak stanovením tzv. ideálních typů a jednak určením vzájemného poměru a interakce mezi oběma částmi Evropy. Jejich propojením následně vznikl ucelený a časově proměnlivý obraz duality.

Do této obecné a částečně teoretické platformy byly v páté kapitole implementovány výsledky vzešlé z rozsáhlé historickogeografické analýzy s cílem (IV.) „nalézt hlavní rozmezí mezi dvěma částmi Evropy pro jednotlivé časové průřezy a fyzicky konstruovat hranici duality včetně jejího kartografického vyjádření". Na tomto základě získala dualita Evropy prostřednictvím vymezení jejích klíčových prvků (jádrových oblastí, hranice duality, přechodové zóny) přesnější prostorové kontury. Analyzováno bylo celkem 14 časových průřezů od starověku až po současnost, z čehož vzešel stejný počet analytických map (obr. 3–16). Ty lze rovněž považovat za jeden z nejdůležitějších výstupů celé práce. Sledování vývoje duality bylo založeno na komparaci výsledků analýzy na sebe navazujících historických průřezů. Kladen byl přitom důraz na objasnění konkrétních prostorových změn a procesů a hledání jejich příčin. Čtvrtá a pátá kapitola tak společně odpověděly na některé otázky položené na začátku výzkumu: „Co vedlo ke vzniku této duality a kdy a jak došlo k jejímu zformování? V čem tato dualita spočívá a jak se vyvíjela v minulosti? Lze sledovat nějaké rozhraní mezi ‚dvěma Evropami' a pokud ano, kudy procházelo?"

Poslední z dílčích cílů (V.) „generalizovat a vysvětlit dlouhodobé procesy a trendy, případně zákonitosti ve vývoji duality Evropy, nalézt jejich hlavní

příčiny, a tím objasnit kořeny současného stavu a vývoje“ byl sledován a naplněn v šesté kapitole. Jednotlivé pasáže této závěrečné syntézy daly mj. odpověď na zbývající vstupní otázky z úvodu: „Byl průběh tohoto rozhraní v minulosti spíše statický, nebo podléhal více či méně výrazné dynamice a změnám? Jaké lze ve vývoji duality rozlišit obecné procesy, tendence, ne-li zákonitosti a jak tyto případně korespondují s některými vývojovými teoriemi a koncepty?“

Učiněné závěry převážně potvrdily relevanci původních hypotéz (jejich znění viz první kapitola). Zde je třeba rozlišovat na ty, které byly formulovány čistě jako vstupní premisy, jež měly samotný výzkum umožnit (tj. 1.–9.), a na hypotézy určené k ověření na základě závěrů výzkumu (10.–12.). Platnost 1.–9. premisy byla ověřena nepřímo, a to tím, že jimi umožněný směr výzkumu vedl k požadovaným výsledkům. Jedinou výhradu můžeme vztáhnout k 1. premise („Evropa je prostor, v němž se historicky střetávaly, prolínaly a vzájemně ovlivňovaly civilizační aspekty dvou dominantních pólů, z čehož lze vyvozovat trvalé rozdělení na dvě části – jakoby ‚dvě Evropy‘.“), jejíž formulace se projevila jako nepřesná. Vyhovuje spíše tzv. primárnímu typu duality, zatímco pro sekundární typ převažující v průběhu novověku lze situaci charakterizovat dominancí pouze jediného pólu. Rozdělení Evropy na dvě části však nadále zůstává v platnosti. Několik poznámek si zasluhuje rovněž reflexe posledních hypotéz. Především 10. hypotéza („Nástupem industriálního období byla v rámci Evropy zahájena dlouhodobá expanze ekonomicky vyspělejšího Západu na Východ, období od 2. světové války do roku 1989 v tomto představovalo specifickou výjimku.“) se ukázala jako zjednodušující. Ze závěrů práce vyplývá, že tendence pronikání Západu na Východ byla započata již v období vrcholného středověku. Z tohoto hlediska lze rozlišit několik hlavních fází, přičemž nejintenzivnější a nejdůslednější fáze expanze Západu na Východ se logicky projevila s nástupem industriálního období. Podobnou dílčí výhradu můžeme směřovat vůči 11. hypotéze („Zaostávání Východu za Západem je dějinnou skutečností, míra tohoto zaostávání však byla časově i regionálně proměnlivá.“). Jak ukázala provedená analýza, zaostávání Východu lze průkazně pozorovat teprve od 13. století, tedy rovněž až od vrcholného středověku. Do té doby můžeme na úroveň obou celků pohlížet jako na přibližně srovnatelnou. Naproti tomu poslední – 12. hypotéza („Hranici západo-východní duality, případně přechodovou zónu lze v dějinách spatřovat v prostoru střední a středovýchodní Evropy.“) se projevila jako správná, což výsledky této studie též plně dokládají.

Jako adekvátní se ukázala rovněž volba metodiky. Lze ji tak proto považovat s přihlédnutím ke značným omezením vyplývajícím z komplexní povahy problematiky, požadavků kontinuity a historické srovnatelnosti a také vzhledem k limitům využití některých statistických dat a odhadů za vhodný způsob dosažení odpovídajících výsledků. Ačkoliv se jednalo vesměs o uplatnění jednotlivých metod běžně užívaných v geografickém a historickém výzkumu, lze zejména procesní složku flexibilně pojaté historickogeografické analýzy hodnotit jako inovativní. Kombinací statistických a „měkkých“ metod se zároveň minimalizovala rizika, která by s sebou přinášelo uplatnění jen jedné z těchto

cest. Zatímco přesnější a složitější kvantifikaci nebylo možné kvůli historickému a komplexnímu zaměření studie plně rozvinout, samotný „měkký“ přístup by vlivem nedostatečné exaktnosti potenciálně vedl ke spekulativnosti závěrů.

Metoda analýzy byla pro předstatistické (předindustriální) období z logických důvodů určitým způsobem zjednodušena a její výsledky proto mají méně exaktní a spíše rámcovou povahu. V případě statistického (industriálního) období již existence dostatečného množství statistických zdrojů dovolovala lépe pracovat s kvantitativními parametry a přesněji je kategorizovat. Naopak pro období po 2. světové válce a současné postindustriální období můžeme některé analytické výsledky označit za méně reprezentativní. Přestože v jejich případě mohly mít větší vypovídací schopnost i jiné ukazatele (především kvalitativní povahy), byla u nich analýza kvůli srovnatelnosti závěrů s minulými historickými průřezy odkázána pouze na stávající soubor převážně kvantitativních ukazatelů. Zvláště výsledky hodnocení a vymezení současné západo-východní duality je potřeba vnímat spíše jako provizorní a jejich správnost ověřit za použití vhodněji koncipované metody, resp. i jiných ukazatelů. Podrobná analýza všech 14 časových průřezů představovala zdaleka časově nejnáročnější díl zpracování této publikace a ne všechny dosažené výsledky v ní byly použity.

Celkově lze konstatovat, že tato publikace vnáší do problematiky výzkumu duality, resp. diferenciace Evropy nový pohled, který fenomén evropské duality vidí jako jev komplexní a svým obsahovým i prostorovým vymezením dynamický. Oproti jiným studiím, jež se ovšem touto otázkou zabývaly spíše jen okrajově nebo tendenčně, představuje konkrétní, ucelené a poměrně systematizované pojetí. Uvedené závěry a zjištění se zde opírají o důkladnou analýzu, čímž jim je poskytnuta i částečná exaktní argumentace. Na základě těchto výsledků se studie pokusila o konkrétní prostorové vymezení duality pro jednotlivé časové průřezy. Za tímto účelem vzniklo 14 původních map. Kromě syntézy vývoje duality Evropy odhalující kontinuitu a kořeny současného stavu, můžeme přínos spatřovat i v úvodní širší diskusi konceptů, která sumarizovala dosavadní poznání v této oblasti. Zejména však její přidaná hodnota spočívá ve vytvoření vlastního propracovaného konceptu duality, eventuálně i metodiky spojené s aplikací některých originálních postupů. V rámci definování a vývojového vymezení duality Evropy došlo také k zavedení několika pojmů nezbytných k jejímu hodnocení, jako jsou: hranice duality, přechodová zóna, zezápadnění, zvýchodnění apod. Ty byly v této souvislosti ve vědeckých pracích dosud používány jen výjimečně a nejednotně. Za inovativní se dá pokládat rovněž např. rozlišení duality na dva typy pracovně označené jako primární a sekundární.

Tato monografie představuje určitý argument a důkaz toho, že vnímání Evropy jako prostoru historicky rozděleného na dvě části má své opodstatnění. Ve vztahu ke střední a středovýchodní Evropě se tak přihlásila k názoru, že toto území netvoří z historického hlediska jednotný a dostatečně svébytný celek, za nějž jej považují některé jiné koncepty, nýbrž specifickou přechodovou zónu mezi Západem a Východem. Její oblasti pak můžeme v závislosti na proměnách

průběhu hranice duality v minulosti považovat střídavě za součást jedné či druhé části Evropy.

Předložené pojetí duality i konkrétní závěry studie lze vnímat jako originální pohled na historickogeografický vývoj Evropy a její prostorové diferenciace, který může napomoci k lepšímu pochopení současné reality prizmatem vývojového kontinua. Nechť se výsledky této práce stanou inspirací pro další výzkum této problematiky!

Literatura

ALDCROFT, D. H. (1978): The European Economy 1914–1970. Croom Helm Ltd., London, 251 s.

ALDCROFT, D. H., MOREWOOD, S. (1995): Economic change in Eastern Europe since 1918. Elgar, Aldershot, 277 s.

ARKOUN, M. (2005): Thinking the Mediterranean Arena Today. Diogenes, 206, s. 99–121, http://dio.sagepub.com/cgi/content/abstract/52/2/99.

ARMENGAUD, A., JONGE, J. A. de, van DIJK, H. (1981): Westeuropa 1850–1914. Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Klett-Cotta. Stuttgart, 80 s.

BACCI, M. L. (2000): The Population of Europe. Blackwell Publischers, Oxford, 220 s.

BAIROCH, P., LÉVY-LEBOYER, M., eds. (1978): Disparities in Economic Development since the Industrial Revolution. St. Martin's Press, New York, 428 s.

BAKER, A. R. H. (2003): Geography and History. Bridging and Divide. Cambridge University Press, Cambridge, 279 s.

BARDET, J.-P., DUPAQUIER, J., eds. (1997): Histoire des populations de l'Europe. Vol. I.: Des origines aux prémices de la révolution démographique. Fayard, Paris, 660 s.

BARRACLOUGH, G., ed. (1970): Eastern and Western Europe in the Middle Ages. Harcourt Brace Jovanovich Inc., London, 216 s.

BAŠOVSKÝ, O., MLÁDEK, J. (1989): Geografia obyvateľstva a sídiel. Universita Komenského, Bratislava, 233 s.

BELL, D. (1973): The Comming of Post-Industrial Society: a Venture in Social Forecasting. Basic Books, New York, 507 s.

BENEŠ, Z. a kol. (2002): Rozumět dějinám. MK ČR, Praha, 302 s.

BÉREND, I. T., RÁNKI, G. (1974): Economic Development in East-Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Columbia University Press, New York – London, 402 s.

BÉREND, I. T., RÁNKI, G. (1982): The European periphery and industrialisation 1780–1914. Cambridge University Press, Cambridge, 180 s.

BÉREND, I. T., RÁNKI, G. (1996): Central and Eastern Europe 1944–1993: Detour from the periphery to the periphery. Cambridge, 414 s.

BIBÓ, I. (1997): Bída malých národů východní Evropy. Vybrané spisy. Doplněk – Kalligram, Brno – Bratislava, 612 s.

BIČÍK, I. (1997): Světové makroregiony. Geografické rozhledy, 1996/97, č. 6, s. 140–141.

BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2002): Teorie regionálního rozvoje. Univerzita Karlova, Praha, 212 s.

BOHÁČ, Z. (1987): Postup osídlení a demografický vývoj českých zemí do 15. století. Historická demografie, 12, Praha, s. 59–87.

BOJKO, O., GONĚC, V. (1997): Nejnovější dějiny Ukrajiny. Jota, Brno, 272 s. + 16 s. příl.

BRANDES, D., KURAL, V., eds. (1994): Der Weg in die Katastophe: Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen 1938–1947. Essen, s. 39–57.
BRAUDEL, F. (1974): Capitalism and Material Life, 1400–1800. Harper and Row, New York, 462 s.
BRUNET, R. (2002): Lignes de force de l'espace européen. Mapplemonde, 66, č. 2, s. 14–19, http://www.mgm.fr/PUB/Mapplemonde/M202/Brunet.pdf.
BUTLIN, R. A. (1993): Historical Geography. Through the Gates of Space and Time. Arnold, London, 306 s.
BUTLIN, R. A., DODGSHON, R. A., eds. (1998): An Historical Geography of Europe. Clarendon Press, Oxford, 373 s.
CAHNMAN, W. J. (1949): Frontiers between East and West in Europe. Geographical Review, 39, s. 605–624.
CAMERON, R. (1996): Stručné ekonomické dějiny světa. Victoria Publishing, Praha, 475 s.
CLOKE, P., PHILO, C., SADLER, D. (1991): Approaching Human Geography: An Introduction to Contemporary Theoretical Debates. Paul Chapman Publischers, London, 240 s.
COLE, J. (1996): Geography of the World's Major Regions. Routledge, New York, 474 s.
COUDENHOVE-KALERGI, R. N. (1924): Pan-Evropa. Pan-Evropa-Verlag, Wien, 167 s.
DAVIES, N. (2007): Europa miedzy wschodem a zachodem. Znak, Kraków, 351 s.
Dějiny evropského kontinentálního práva. Linde, Praha 2003, 809 s.
Dějiny Evropy. Argo, Praha 1995, 384 s.
DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2008): Europe in the global system: is the European integrity necessary? In: Dostál, P. (ed.): Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context. Charles University, Prague, s. 37–56.
DRŠKA, V. (1992): Idea universalismu – osud Svaté říše římské? Historický obzor, 3, s. 338–346.
DRŠKA, V. (1992): Na cestě k nové Evropě. Historický obzor, 1 a 2, s. 8–12, 52–57.
DRŠKA, V., SKŘIVAN, A., STELLNER, F. (1995): Kapitoly z dějin evropské politiky do roku 1648. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 205 s.
DVORNÍK, F. (1999): Zrod střední a východní Evropy: mezi Byzancí a Římem. Prostor, Praha, 527 s.
EDER, K. (2006): Europe's Borders: The Narrative Construction of the Boundaries of Europe. European Journal of Social Theory, 9, č. 2, s. 255–271, http://est.sagepub.com/cgi/content/abtract/9/2/255.
EISENSTADT, S. N. (1981): Cultural orientation and center-periphery in Europe in a comparative perspective. In: Torsvik, P. (ed.): Mobilization, center-periphery structures and nation-building: A volume in commemoration of Stein Rokkan. Universitetsforlaget, Bergen, 567 s.
FEHN, K. (1991a): Der Einfluss politischer Grenzen auf die Siedlungs- und Kulturlandschaftentwicklung. Bericht über die 17. Tagung des Arbeitskreises für genetische Siedlungsforschung in Mitteleuropa von 19. bis 22. September in Passau. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, 9, s. 259–266.
FEHN, K. (1991b): Die Auswirkung der Veränderung der Ostgrenze des Deutschen Reiches aus das Raumordnungskonzept des NS-Regimes (1938–1942). Siedlungsforschung Archäologie – Geschichte – Geographie, 9, s. 199–223.
FIALOVÁ, L. a kol. (1998): Dějiny obyvatelstva českých zemí. Mladá fronta, Praha, 399 s.
FISCHER, W., ed. (1985): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 5: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg. Klett-Cotta, Stuttgart, 814 s.

FISCHER, W., ed. (1987): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Klett-Cotta, Stuttgart, 1136 s.

FORST de BATTAGLIA, O. (1960): Zwischeneuropa. Geographisches Rundschau, 12, s. 305–317.

FÖRSTER, H. (2000): Grenzen – eine geographische Zwangsvorstellung? In: Tagungen zur Ostmitteleuropa – Forschung. 10: Grenzen in Ostmitteleuropa in 19. und 20. Jahrhundert (Aktuelle Forschungsprobleme). Verlag Herder Institut, Marburg, s. 19–38.

FOX, R., ed. (1993): Education, technology and industrial performance in Europe 1850–1939. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 302 s.

FRIEDMANN, J. (1966): Regional Development Policy: A Core Study of Venezuela. MIT Press, Cambridge, 280 s.

GARDAVSKÝ, V. (1994a): Geopolitical Development of the Czech state. Geografie, 99, č. 2, s. 71–78.

GARDAVSKÝ, V. (1994b): Geopolitický vývoj Evropy ve 20. století. In: Gardavský, V. (ed.): Otázky geografie, 1, ČGS, Praha, s. 7–12.

GOOD, D. F. (1984): The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750–1914. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 309 s.

GOOD, D. F. (1994): Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870–1910. The Journal of Economic history, 54, s. 869–891.

GRAHAM, B., NASH, C., eds. (2000): Modern Historical Geographies. Pearson Education Ltd., London, 279 s.

GURŇÁK, D. (1999): Niektoré teoreticko-metodologické problémy historicko-geografického výskumu územného vývoja štátov. In: Minár, J., Trizna, M. (eds.): Teoreticko-metodologické problémy geografie, príbuzných disciplín a ich aplikácie, Universita Komenského, Bratislava, s. 173–179.

GURŇÁK, D. (2001): Teritoriálna a štátoprávna stabilita štátov v procese historicko-geografického vývoja stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. In: Novák, S. (ed.): Geografické aspekty středoevropského prostoru, Masarykova univerzita v Brně, Brno, s. 38–42.

GURŇÁK, D. (2003): Fenomén stability hraníc v priestore stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. In: Novák, S. (ed.): Geografické aspekty středoevropského prostoru, Masarykova univerzita v Brně, Brno, s. 21–25.

GURŇÁK, D. (2004): Historickogeografická analýza územního vývoja štátov stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy. Dizertačná práca. Prírodovedecká fakulta University Komenského, Bratislava, 215 s. vč. příl.

GURŇÁK, D. (2007): Vývoj politickej mapy stredovýchodnej a juhovýchodnej Európy – historickogeografická analýza. KartPrint, Bratislava, 208 s. + CD-ROM.

GUTTANDIN, F. (1998): Einführung in die „Protestantische Ethik“ Max Webers. Westdt. Verlag, Opladen, 228 s.

HÄGERSTRAND, T. (1967): Innovation diffusion as a spatial process. University of Chicago Press, Chicago, 334 s.

HAGGETT, P. (1983): Geography: A Modern Synthesis. Harper&Row Publishers, New York, 620 s.

HAJNAL, J. (1965): European marriage pattern in historical perspective. In: Glass, D. V., Eversley, D. E. C. (eds.): Population in history. Aldine, Chicago, s. 101–138.

HAJNAL, J. (1983): Two kinds of pre-industrial household formation system. In: Wall, R. a kol. (eds.): Family forms in historic Europe. Cambridge Univ. Press, Cambridge, s. 65–104.

HALECKI, O. (2000): Historia Europy – jej granice i podzialy. Institut Europy Srodkowo-Wschodniej, Lublin, 186 s.

HAMPL, M. (1996): Vývoj systému osídlení v České republice. In: Hampl, M. a kol.: Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, PřF UK, Praha, s. 35–52.

HAMPL, M. (1998): Realita, společnost a geografická organizace. Hledání integrálního řádu. PřF UK, Praha, 110 s.

HAMPL, M. (2000): Sociální geografie: hledání předmětu studia. Geografický časopis, 52, č. 1, s. 33–40.

HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext. PřF UK, Praha, 147 s. + mapa.

HAMPL, M. (2006): Sociální geografie: proměny tematické orientace a přetrvávání výchozích problémů studia. Geografie, 111, č. 4, s. 382–400.

HAMPL, M. (2009): Globální systém: stav, současné tendence a možné perspektivy distribuce mocenského potenciálu. Geografie, 114, č. 1, s. 1–20.

HAMPL, M. a kol. (1996): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. PřF UK, Praha, 395 s.

HAMPL, M. a kol. (2001): Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie, PřF UK, Praha, 328 s.

HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHNL, K. (1987): Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR. Universita Karlova, Praha, 256 s.

HAMPL, M., PAVLÍK, Z. (1976): Hierarchie reality a problém hodnocení širších souvislostí populačního vývoje. Výzkumná zpráva, PřF UK, Praha, 290 s.

HÄUFLER, V. (1966): Changes in the Geographical Distribution of Population in Czechoslovakia. In: Rozpravy ČSAV, 76, sešit 8, Academia, Praha, 128 s. + 10 map v příl.

HAVERSATH, J.-B. (1991): Historisch-geographische Aspekte politischer Grenzen in Mitteleuropa mit besonderer Berücksichtigung der heutigen deutsch-tschechischen Grenze. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, 9, s. 173–198.

HAVLÍČEK, T. (2003): Religiózní struktury a procesy v makroregionech světa. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka, PřF UK, KSGRR, Praha, s. 124–149.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P. (2001): Příspěvek k teorii polarizovaného vývoje území se zaměřením na periferní oblasti. Geografie, 106, č. 1, s. 1–11.

HEFFERNAN, M. (1998): The Meaning of Europe: Geography and Geopolitics. Arnold, London, 294 s.

HEISS, G., MÍŠKOVÁ, A., PEŠEK, J., RATHKOLB, O., eds. (1998): An der Bruchlinie: Österreich und Tschechoslowakei nach 1945 – Na rozhraní: Rakousko a Československo po 1945. Studien-Verlag, Innsbruck – Wien, 480 s.

HENDERSON, W. O. (1958): The State and the Industrial Revolution in Prussia 1740–1870. Liverpool Univ. Press, Liverpool, 232 s.

HENNING, F. W. (1991): Handbuch der Wirtschafts und Sozialgeschichte Deutschlands. Schöning, Paderborn, 1089 s.

HLAVAČKA, M. (1990): Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce. Academia, Praha, 179 s.

HNÍZDO, B. (1995): Mezinárodní perspektivy politických regionů. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 124 s.

HOFFMANN, W. G., MÜLLER, J. H. (1959): Das deutsche Volkseinkommen 1851–1957. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 164 s.

HOGGART, K., BULLER, H., BLACK, R. (1995): Rural Europe. Identity and Change. Arnold, London, 319 s.
HOHENBERG, P. M., HOLLEN LEES, L. (1985): The Making of Urban Europe 1000–1950. Harvard Univ. Press, Cambridge, 398 s.
HOHORST, G. (1977): Wirtschaftwachstum und Bevölkerungsentwicklung in Preußen 1816 bis 1914. Dissertation. Münster und Bielefeld, 467 s.
HOLT-JENSEN, A. (2006): Geography: History and Concepts. Sage, London, 228 s.
HONZÁK, F. a kol. (1997): Evropa v proměnách staletí. Libri, Praha, 767 s.
HOOKE, D. (1999): The role of the historical geographer today. Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography, 53, s. 61–70.
HORSKÁ, P. (1965): K otázce vztahu ekonomiky a populace v českých zemích ve druhé polovině 19. století. Demografie, 7, s. 344–351.
HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002): Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropy. Paseka, Praha – Litomyšl, 352 s.
HORST, H. van der (2005): Dějiny Nizozemska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 667 s.
HRABOVEC, E. (2003): Geschichte Ostmitteleuropas 1945–1989. Handschrift. Universität Wien, 22 s.
HROCH, M. a kol. (1983): Úvod do studia dějepisu IV. SPN, Praha, 118 s.
HUNTINGTON, S. (1996): The clash of civilisation and the remaking of the World order. Simon and Schuster, New York, 367 s.
CHANG, C. D., ed. (1994): Marginality and Development Issues in Marginal Regions. National Taiwan University, Taipei, 308 s.
CHIROT, D., ed. (1991): The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economic and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – Oxford, 260 s.
CHROMÝ, P. (2001): Výzvy pro českou historickou geografii. Historická geografie, 31, HÚ AV ČR, Praha, s. 87–108.
CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): Geografie na cestách poznání. Sborník příspěvků k šedesátinám Ivana Bičíka. PřF UK, KSGRR, Praha, s. 163–177.
CHROMÝ, P. (2004): Historická a kulturní geografie a nové přístupy v regionálním studiu. Disertační práce. PřF UK, KSGRR, Praha, 258 s.
CHROMÝ, P., JELEČEK, L. (2005): Tři alternativní koncepce historické geografie v Česku. Historická geografie, 33, HÚ AV ČR, Praha, s. 327–345.
INSIGER, F. (1991): Der Einfluß politischer Grenzen auf die Siedlungs- und Kulturlandschaftentwicklung. Eine Einführung in die Tagungsthematik. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, 9, s. 9–24.
JAKUBEC, I., JINDRA, Z. a kol. (2006): Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie. Karolinum, Praha, 437 s.
JEHLIČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P., eds. (2000): Stát, prostor, politika: vybrané otázky politické geografie. PřF UK, KSGRR, Praha, 274 s.
JELEČEK, L. (2000): Environmentální dějiny a česká historiografie a historická geografie. In: Pešek, J. (ed.): Sborník VIII. sjezd českých historiků. Skriptorium, Praha, s. 306–326.
JELEČEK, L. (2001): Historická geografie. Rukopis pro nedokončené vydání Velké encyklopedie Diderot.
JELEČEK, L. (2002): Komplexní revoluce moderní doby, průmyslová a zemědělská revoluce: definice, nástin periodizace, fázové posuny a geografické aspekty v Česku. Studijní příručka – rukopis, PřF UK, KSGRR, Praha, 25 s.

JELEČEK, L. (2007): Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století. Klaudyán, 4, č. 1, s. 21–28.
JELEČEK, L., CHROMÝ, P. (1997): Vývoj českého státu v pojmech a datech. Geografické rozhledy, 7, č. 2, s. 43–45.
JEŘÁBEK, M., DOKOUPIL, J. a kol. (2004): České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? Academia, Praha, 296 s.
JINDRA, Z. a kol. (1997): Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin. 1. svazek, Karolinum, Praha, 161 s.
JOHNSTON, R. J. a kol., eds. (1994): The Dictionary of Human Geography. Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 724 s.
JORDAN, T. G. (1996): The European Culture Area. HarperCollins College Publishers, New York, 428 s.
JUTIKKALA, E., PIRINEN, K. (2006): Dějiny Finska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 408 s.
KAMPSCHULTE, A. (1999): Grenzen und Systeme – Von geschlossenen zu offenen Grenzen? Universität Tübingen, Tübingen, 385 s.
KÁRNÍKOVÁ, L. (1965): Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914, HÚ ČSAV, Praha, 402 s.
KAŠPAR, J. (1990): Vybrané kapitoly z historické geografie českých zemí a z nauky o mapách. FF UK, Praha, s. 19–36.
KENNEDY, P. (1996): Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500–2000. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 808 s.
KLEEFELD, K.-D., BURGGRAAFF, P., eds. (1997): Perspektiven der Historischen Geographie: Siedlung – Kulturlandschaft – Umwelt in Mitteleuropa. Bonn, 553 s.
KLÍMA, J. (1996): Dějiny Portugalska. Lidové noviny, Praha, 306 s.
KORČÁK, J. (1938): Regionální základy Československa (jeho kmenové oblasti). Orbis, Praha, 170 s.
KORČÁK, J. (1941): Přírodní dualita statistického rozložení. Statistický obzor, 22, s. 171–222.
KOVÁČ, D. (1996): Dějiny Slovenska. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 422 s.
KRÁL, V. (1999): Fyzická geografie Evropy. Academia, Praha, 348 s.
KREJČÍ, J. (2002): Postižitelné proudy dějin. SLON, Praha, 563 s.
KREJČÍ, O. (1997): Mezinárodní politika. Victoria Publishing, Praha, 512 s.
KREJČÍ, O. (2000): Geopolitika středoevropského prostoru. Horizonty zahraniční politiky České republiky a Slovenské republiky. Ekopress, Praha, 319 s. (2. vydání 2010)
KŘEN, J. (2005): Dvě století střední Evropy. Argo, Praha, 1109 s.
KUNDERA, M. (1986): Únos západu aneb Tragédie střední Evropy. Proměny, 23, č. 1.
KVAČEK, R. a kol. (1990): Dějiny Československa. 2. díl (1648–1918), SPN, Praha, 564 s.
LANDES, D. S. (2004): Bohatství a bída národů. Proč jsou někteří tak bohatí a někteří tak chudí. Nakladatelství BB/art, Praha, 632 s.
LeGOFF, J. (2005): Kultura středověké Evropy. Vyšehrad, Praha, 704 s.
LEIMGRUBER, W. (1998): From highlands and high-latitude zones to marginal regions. In: Jussila, H., Leimgruber, W., Majoral, R. (eds.): Perceptions of Marginality – Theoretical Issues and Regional Perceptions of Marginality in Geographical Space, Ashgate, Aldershot, s. 27–34.
LEMBERG, H. (2000): Ke vzniku pojmu „východní Evropa“ v 19. století. Od „severní“ k „východní“ Evropě. In: Lemberg, H. (ed.): Porozumění: Češi – Němci – východní Evropa 1848–1949. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 350 s.

LIŠČÁK, V., FOJTÍK, P. (1998): Státy a území světa. Libri, Praha, 1095 s.
MACKINDER, H. J. (1904): The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal, 23, s. 421–437.
MĄCZAK, A., SAMSONOWICZ, H., BURKE, P., eds. (1985): East-Central Europe in transition. From the fourteenth to the seventeenth century. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 208 s.
MADDISON, A. (2002): The world Economy: A Millenial Perspective. OECD – Development Centre Studies, Paris, 383 s.
MASARYK, T. G. (1994): Nová Evropa – stanovisko slovanské. Doplněk, Brno, 196 s.
MATLOVIČ, R. (2001): Geografie relígií. Prešov, 375 s.
MATZERATH, H. (1985): Urbanisierung in Preußen 1815–1914. W. Kohlhammer GmbH, Stuttgart, 453 s.
MEINHOF, U. H., ed. (2002): Living (with) Borders. Identity Discourses on East-West Borders in Europe. Ashgate, Aldershot, 149 s.
MIECK, I., ABRATE, M., eds. (1993): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 4: Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von der Mitte des 17. Jahrhunderts bis zum Mitte des 19. Jahrhunderts. Klett-Cotta, Stuttgart, 1119 s.
MOORE, B. (1993): Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. Beacon Press, Boston, 559 s.
MORAVCOVÁ, D., BĚLINA, P., PEČENKA, M. (1998): Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1914–1941. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 219 s.
MUSIL, J., ed. (1976): Otázky urbanizace. Sborník 1. VÚVA, Praha, 162 s.
NÁLEVKA, V. (1997): Kapitoly z dějin studené války. 1. díl, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, Praha, 146 s.
NÁLEVKA, V. (2000): Světová politika ve 20. století. 2. díl, Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha, 271 s.
NAUMANN, F. (1915): Mitteleuropa. Reimer, Berlin, 299 s.
NETOPIL, R., BIČÍK, I., BRINKE, J. (1988): Geografie Evropy. SPN, Praha, 323 s.
NOVÁČEK, A. (2005a): Dlouhodobé trendy polarizace v Česku v zrcadle populačního vývoje. Historická geografie, 33, HÚ AV ČR, Praha, s. 367–396.
NOVÁČEK, A. (2005b): Vývojové trendy polarizace prostoru v Česku. In: Novotná, M. (ed.): Problémy periferních oblastí. PřF UK, KSGRR, Praha, s. 25–35.
NOVÁČEK, A. (2006): Historický vývoj teritoriální polarizace českých zemí. Rigorózní práce. FF UK, Praha, 169 s. textu + 16 s. příl.
NOVÁČEK, A. (2008): Historische Geographie in Tschechien. Ein Bericht über den aktuellen Stand der Forschung. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, 26, s. 293–304.
NOVÁČEK, A. (2009): Historická geografie v Česku: zpráva o současném stavu vědního oboru. Klaudián: Internet Journal of Historical Geography and Environmental History, 6, č. 1–2, s. 18–27, http://www.klaudyan.cz/dwnl/200901/01_Novacek_pdf.pdf.
NOVÁČEK, A. (2010): Dualita Evropy: Historickogeografická analýza vývoje a její vymezení. Disertační práce. PřF UK, KSGRR, Praha, 223 s.
NOVOTNÝ, J. (2004): Společensko-ekonomická diferenciace světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním. Disertační práce. PřF UK, KSGRR, Praha, 150 s.
NOVOTNÝ, J. (2009): K Přírodní dualitě statistického rozložení a souvislostem s poznatky ne-geografických disciplín (Prezentace k dualitě statistického rozložení J. Korčáka 1941), http://web.natur.cuni.cz/pepino/Prezentace_Korcak.pdf.

OGILVIE, S., ORERY, R. (2003): Germany: A New Social and Economic History. Volume 3: since 1800. Arnold, London, 430 s.
PAVLÍK, Z. (1964): Nástin populačního vývoje světa. ČSAV, Praha, 306 s.
PAVLÍK, Z., KÜHNL, K. (1981): Úvod do kvantitativních metod pro geografy. SPN, Praha, 267 s.
PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986): Základy demografie, Academia, Praha, 736 s.
PEACH, C. (2002): Social geography: new religions and ethnoburbs with cultural geography. Process in Human Geography, 26, č. 2, s. 252–260.
PELIKÁN, J. a kol. (1998): Dějiny Jihoslovanských zemí. Lidové noviny, Praha, 756 s.
PENCK, A. (1915): Politisch-geographische Lehren des Krieges. Meereskunde, 9, s. 1–40.
PETRÁŇ, J. a kol. (1990): Dějiny Československa. 1. díl (do roku 1648), SPN, Praha, 684 s.
PFISTER, C. (1994): Bevölkerungsgeschichte und historische Demographie 1500–1800. R. Oldenburg Verlag, München, 151 s.
POLLARD, S. (1981): Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe 1760–1970. Oxford University Press, Oxford, 451 s.
POUNDS, N. J. G. (1969): Eastern Europe. Longman, London, 912 s.
POUNDS, N. J. G., GREVILLE, J. (1990): An historical geography of Europe. Cambridge Univ. Press, Cambridge, 484 s.
PRŮCHA, V. (1974): Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. Svoboda, Praha, 530 s.
PURŠ, J. (1960): Průmyslová revoluce v českých zemích. Státní nakladatelství technické literatury, Praha, 168 s. + 32 s. obr. příl.
PURŠ, J. (1973a): Historiometrie, historickokartografická informace a počítače. Historická geografie, 10, ČSAV, Praha, s. 27–49.
PURŠ, J. (1973b): Průmyslová revoluce: vývoj pojmu a koncepce, Academia, Praha, 733 s.
RATZEL, F. (1923): Politische Geographie. Oldenbourg, München, 626 s.
RÉMOND, R. (2003): Náboženství a společnost v Evropě. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 273 s.
RIFKIN, J. (2005): Evropský sen: jak evropská vize budoucnosti potichu zastiňuje Americký sen. ELK, Praha, 424 s.
ROBEJŠEK, P. (2006): Svět viděný z Řípu: zahraniční politika pro každého z nás. Alfa Publishing, Praha, 423 s.
ROKKAN, S. (1972): Vergleichende Sozialwissenschaft: Die Entwicklung der inter-kulturellen, inter-gesellschaftlichen und inter-nationalen Forschung. Ullstein, Frankfurt/M, 90 s.
ROKKAN, S., MERRITT, R. L., eds. (1966): Comparing Nations. The Use of Quantitative Data in Cross-National Research. Yale University Press, London, 584 s.
ROSTOW, W. W. (1960): The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University Press, Cambridge, 178 s.
RUPNIK, J. (1992): Jiná Evropa. Prostor, Praha, 352 s.
RUSSETT, B. M. (1967): International Regions and the International System: A Study in Political Ecology. Rand McNally, Chicago, 252 s.
RYCHLÍK, J., PERENČEVIC, M. (2007): Dějiny Chorvatska. Nakladatelství Lidové noviny. Praha, 576 s.
RYKIEL, Z. (1990): Koncepce granic w badaniach geograficznych. Przegled geograficzny, 62, č. 1–2, s. 23–35.

ŘEHÁK, S. (2001): Nové kraje v kritickém mezinárodním srovnání. In: Mezinárodní konference k regionálním vědám. Ekonomicko-správní fakulta MU, Brno, s. 97–106 s.
SAALFELD, D. (1968): Die Produktion und Intenzität der Landwirtschaft in Deutschland und angrenzenden Gebieten um 1800. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie, 15, s. 137–175.
SANDLER, G. (1988): Über den Umgang mit Maßstäben und Grenzen. Fragen und Antworten der politischen Geographie. Verhandlungen des Deutschen Geographentages München, 46, Stuttgart, s. 35–54.
SAYER, A. (2000): Key Features of Critical Realism in Practice: A Brief Outline. In: Sayer, A.: Realism and Social Science. SAGE Publications, London, s. 11–28.
SCOTT, A. J. (2000): Economic Geography: The Great Hanf-Century. Cambridge Journal of Economic, 24, s. 18–37.
SCOTT, P. (1998): Development Issues in Marginal Regions. In: Jussilla, H., Leimgruber, W., Majoral, R. (eds.): Perceptions of Marginality, Ashgate, Aldershot, s. 7–24.
SEGER, M., BELUSZKY, P. (1993): Bruchlinie Eisener Vorhang. Regionalentwicklung im österreichisch-ungarischen Grenzraum. Bohlau Verlag, Wien.
SEIBT, F. (1996): Německo a Češi. Academia, Praha, 464 s.
SEIBT, F. (2004): Zrození Evropy. Průběžná zpráva o posledních tisíci letech. Vitalis, Praha, 390 s.
SEMOTANOVÁ, E. (2002): Historická geografie českých zemí. HÚ AVČR, Praha, 279 s.
SHURMER-SMITH, P. (2002): Doing Cultural Geography. SAGE, London, 248 s.
SCHENK, W. (1995): Mitteleuropa – typologische Annäherung an einen schwierigen Begriff aus der Sicht der Geographie. Europa Regional, 3, č. 4, s. 25–36.
SCHENK, W. (2005): Historical Geography – An Environmental Historical Bridge between History and Geography. In: Association of Historical Geographers in Japan (ed.): The historical geography, 9, Tokio, s. 1–12.
SCHICH, W. (1991): Die „Grenze" im östlichen Mitteleuropa im hohen Mittelalter. Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie, 9, s. 135–146.
SCHULTZ, H.-D. (1989): Deutschlands „natürliche Grenzen". „Mittellage" und „Mitteleuropa" im Diskurz der Geographen seit Beginn des 19. Jahrhunderts. Geschichte und Gesellschaft, 15, Heft 2, s. 248–281.
SCHULTZ, H.-D. (1990): Deutschlands „natürliche" Grenzen. In: Demandt, A. (ed.): Deutschlands Grenzen in der Geschichte, Beck, München, s. 33–88.
SCHWARZE, T. (1995): Die Entstehung peripherer Räume in Deutschland: regionale Images in der Spätphase des Alten Reiches und Untergang „überlebter". Münster, 295 s.
SCHWARZER, O. (1990): Die räumliche Ordnung der Wirtschaft in Deutschland um 1910. Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 267 s.
SIMMS, A. (1997): Mitteleuropa als Problem der Historischen Geographie. In: Kleefeld, K., D., Burggraaff, P. (eds.): Perspektiven der Historischen Geographie: Siedlung – Kulturlandschaft – Umwelt in Mitteleuropa. Bonn, s. 47–62.
SINGH, R. B., MAJORAL, R., eds. (1996): Development Issues in Marginal Regions. Oxford + IBH Publishing, Calcutta, 320 s.
SKOKAN, L. (1992): Historickogeografický úvod do regionální geografie. Pedagogická fakulta UJEP, Ústí nad Labem, 142 s.
SKOKAN, L. (1993): Kde leží východní Evropa. Geografické rozhledy, 2, č. 3, s. 78.
SMITH, C. T. (1978): An Historical Geography of Western Europe before 1800. Longman, London – New York, 622 s.

STEHLÍK, J. (1996): Zařazení České republiky v evropském prostoru. Mezinárodní vztahy, 2, s. 95–106.
STOIANOVICH, T. (1994): Balkan Worlds: The First and Last Europe. M. E. Sharpe, Armonk. 433 s.
SYLLABA, T., KLÍMA, Z., eds. (1992): Masaryk a myšlenka evropské jednoty. FF UK, Katedra politologie, Praha, 146 s.
SZÜCS, J. (2001): Tri historické regióny Európy. Kalligram, Bratislava, 131 s.
ŠVEC, L. a kol. (1996): Dějiny pobaltských států. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 423 s.
TAYLOR, P. J. (1989): Political Geography: World-ecomony, nation-state and locality. Longman, Harlow 308 s.
TEICHOVÁ, A. a kol. (1968): Dějiny středověku. 1. díl, SPN, Praha, 257 s.
TEICHOVÁ, A. a kol. (1968): Dějiny středověku. 2. díl, SPN, Praha, 440 s.
TEJCHMAN, M. (1997): Dějiny Rumunska. Karolinum, Praha, 86 s.
TERLOW, K. (1996): A general perspective on the regional development of Europe from 1300 to 1850. Journal of Historical Geography, 22, č. 2, s. 129–146.
TILLY, C. (1995): European Revolutions, 1492–1992. Blackwell, Oxford, 262 s.
TILLY, C. (1996): Citizenship, Identity and Social History. In: Tilly, C. (ed.): Citizenship, Identity and Social History. Cambridge University Press, Cambribge, s. 1–17.
TIPTON, F. B. (1976): Regional Variation in the Economic Development of Germany During the Nineteenth Century. Wesleyen University Press, Middletown, 270 s.
TOYNBEE, A. J. (1995): Studium dějin. Práh, Praha, 171 s.
URBAN, O. (1982): Česká společnost 1848–1918. Svoboda, Praha, 690 s.
URBAN, O. (1996): Idea státu rakouského jako sociokulturní otázka. Historický obzor, 7, č. 5–6, s. 119–124.
WALLERSTEIN, I. (1974): The Modern World-System. Vol. I: Capital Agriculture and the Origins of European World-Economy in the Sixteenth Century. Academic Press, New York – London, 410 s.
WANDYCZ, P. S. (2004): Střední Evropa v dějinách od středověku do současnosti. Academia, Praha, 302 s.
WEBER, M. (1934): Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 206 s.
WordIQ.com (2009), Dictionary and Encyclopedia Directory, http://www.wordiq.com.
ZWETTLER, O. (1992): Historická geografie světa I.: Evropa (5.–17. století). Masarykova Universita, Brno, 227 s.

Kartografické prameny a statistické zdroje:

Atlas československých dějin. ÚSGK a ČSAV, Praha 1965, 45 map. listů + 17 s. textu + 39 s. rejstřík.
Atlas republiky Československé. Česká akademie věd a umění, Praha 1935, 55 map. listů + 37 s. textu.
Atlas světových dějin. Díl 1.: Pravěk – středověk. Kartografie Praha, Praha 2005, 52 s.
Atlas světových dějin. Díl 2.: Středověk – novověk. Kartografie Praha, Praha 2006, 56 s.
Atlas zur allgemeinen und österreichischen Geschichte. Geographischen Institut, Wien 1981, 115 s.
Atlas zur Geschichte. Band 1. Zentralinstitut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, Gotha – Leipzig 1976, 256 s.

Atlas zur Geschichte. Band 2. Zentralinstitut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR, Gotha – Leipzig 1975, 232 s.
BARRACLOUGH, G., ed. (1979): Knaurs Grosser Historischer Weltatlas. Droemer Knaur, München, 360 s.
BARRACLOUGH, G., ed. (1984): The Times Atlas of World History. Hammond, London, 360 s.
BIČÍK, I. a kol. (2000): Školní atlas dnešního světa. Terra, Praha, 175 s.
BIČÍK, I. a kol. (2003): Školní atlas dnešní Evropy a Česka. Terra, Praha, 39 s.
COX, H. E., HUPCHICK, D. P. (2001): The Palgrave Concise Historical Atlas of Eastern Europe. Palgrave, New York, 130 s.
CRAMPTON, R., CRAMPTON, B. (1996): Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century. Routledge, London, 297 s.
CZAPLIŃSKI, W., ed. (1986): The Historical Atlas of Poland. Państwowe przedsiebiorstwo wydawnictw kartograficznych, Warszawa – Wrocław, 56 s.
David Rumsey Historical Map Collection (2009), http://www.davidrumsey.com/
Encyclopedia Britannica – Book of the Year 1972: Events of 1971. Encyclopedia Britannica, Inc., Chicago, 1972, 800 s.
Encyclopedia Britannica – Book of the Year 1975: Events of 1974. Encyclopedia Britannica, Inc., Chicago, 1974, 768 s.
Encyclopedia Britannica – Book of the Year 1982: Events of 1981. Encyclopedia Britannica, Inc., Chicago, 1982, 766 s.
Encyclopedia Britannica – Book of the Year 2009: Events of 2008. Encyclopedia Britannica, Inc., Chicago, 2009, 880 s.
Eurostat (2009), Statistics, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes.
FISCHER, W., KRENGEL, J., WIETOG, J. (1982): Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch. Band I: Materialien zur Statistik des Deutschen Bundes 1815–1870. Verlag C. H. Beck, München, 254 s.
Fraser institute (2009), Economic Freedom Network, http://freetheworld.com/cgi-bin/freetheworld/getinfo.cgi.
Globalis (2009), Interactive world atlas and Statistics, http://globalis.gvu.unu.edu.
Grosser historischer Weltatlas. 1. Teil. Bayrischer Schulbuch-Verlag, München 1978, 56 s. + 18 s. rejstřík.
Grosser historischer Weltatlas. 2. Teil. Bayrischer Schulbuch-Verlag, München 1979, 88 s. + 60 s. rejstřík.
Grosser historischer Weltatlas. 3. Teil. Bayrischer Schulbuch-Verlag, München 1991, 110 s. + 36 s. rejstřík.
Grosser historischer Weltatlas. 4. Teil. Bayrischer Schulbuch-Verlag, München 1995, 28 s. + 12 s. rejstřík.
GURŇÁK, D. (2004): Dejepisný atlas Štáty v premenách storočí. Mapa Slovakia, Bratislava, 50 s.
HOHORST, G., KOCKA, J., RITTERR, G. A. (1975): Sozialgeschichtliches Arbeitsbuch. Band II: Materialien zur Statistik des Keiserreichs 1870–1914. Beck, München, 186 s.
HUPCHICK, D. P., COX, H. E. (2001): The Palgrave Concise Historical Atlas of the Balkans. Palgrave, New York, 130 s.
MAGOCSI, P. R. (2002): Historical Atlas of Central Europe. University of Washington Press, Seattle, 274 s.

McEVEDY, C., JONES, R. (1978): Atlas of World Population History. Penguin Books Ltd., Hahmondsworth, 368 s.

MEER, F. van der, ed. (1962): Bildatlas der Abendländischen Kultur. Mohn, Gütersloh, 240 s.

NationMaster.com (2009), http://www.nationmaster.com.

OSN (2009), Statistics, Indices & Data, http://hdr.undp.org/en/media/HDI_trends_components_2009.

PUTZGER, F. W. (1979): Putzger Historischen Weltatlas. Cornelsen – Verlagen & Klasing, Berlin 1979, 156 s.

University of Texas Libraries (2009), Perry-Castañeda Library Map Collection, http://www.lib.utexas.edu/maps/europe.html.

Wikipedia – The Free Encyclopedia, http://en.wikipedia.org.

World Factbook (2009), CIA, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/

Summary: The Duality of Europe: Historical-Geographical Analysis

This publication presents a unique view of the spatial differentiation of Europe. Conceptually, it is based on a central hypothesis of Europe's long-term and historic division into two parts, hence the use of the term duality. The book examines this issue through long-term development, whereby it seeks deeper continuity and causes for the current state of affairs.

The notion of Europe as a space divided into two sub-regions became prevalent after World War II. Until at least 1989, this duality was clearly recognized in scientific research and by the general public: the capitalist and democratic West on the one hand and the socialist and totalitarian East on the other. The roots of European duality, however, reach much further into the past and their effects can still be observed in a wide variety of phenomena and aspects. As proof we can consider the fact that, even after 1989, when the distinct post-war bipolarity lost its rigid and "transparent" form, no sudden breakdown of dual perceptions concerning Europe occurred (although parallel conceptual alternatives do, naturally, exist). And so, the division of Europe into West and East continues to be present and affirmed in a number of research-based and popular works, including the media and even people's own ways of thinking.

In terms of the development of duality in Europe, the last twenty years can be considered particularly dynamic. By this, we mean the transformation of Central Europe, in particular, and its gradually realized orientation towards the West. This trend is interpreted – not infrequently – as a return to the natural state. What exactly is this "natural state" or, more precisely, did such a state ever exist? If so, what determined/determines its existence? These and other questions, along with a series of ongoing alterations to the European image as we know it, make this topic very current and logically encourage one to seek greater knowledge and understanding of the causes and effects of the processes that have formulated Europe's duality.

In addition to this significant research challenge, the fact that, to this point, science has primarily focused on the 20th century or on the question of Central Europe – to which part of dual Europe has it belonged in the past or does it constitute its own, independent unit. Any studies that do work with a more expansive historical perspective tend to focus on only one aspect of duality (e.g. cultural-religious), on the basis of which they describe a historical-geographical

division of Europe into two parts. Authors attempting to more specifically delimit – in better instances with physical constructions and descriptions of the division and cartographic depictions of its borders – such divisions are no exception to this narrow focus. Practically all of these studies present a static understanding of duality and lack deeper historical-geographical analysis of the phenomena with its dynamic and flexible nature.

In terms of time and space, the duality of Europe exhibits a very broad reach. Consequently, the subject of interest of this project automatically becomes the entire territory of what is or has been defined as Europe and the time period from the classical antiquity – when, according to the author, the formation of the first clearly evident duality: North-South, occurred – to the present. Clearly, preparing a completely comprehensive study of such a topic constitutes a very ambitious undertaking and it extends significantly beyond the scope of one publication. Thus, research on the duality of Europe focuses on two aspects: (1) conceptual delimitation of duality and (2) historical-geographical analysis of its development over time, including a description of the evolving imaginary border between Europe's two parts.

The specifically focused topic described requires an interdisciplinary approach that is capable of integrating the findings and methods of both geographical and historical research and, in some cases, that of additional social sciences. This research found an appropriate overarching paradigm in historical geography, which explores changes in the geographical organization of natural and social phenomena in relation to space and time.

Objectives and structure

This study's primary objective is to "find and attempt to conceptually define and spatially describe duality in Europe on the basis of analysis of its long-term development". This general intent contains, within itself, a number of research levels that are clarified in five particular objectives (I–V). As a means of systematically and logically ordering its content, the book is divided into seven chapters. The first chapter presents an introduction to the topic and the structure of the research. The final chapter assesses findings and attained results in the form of a conclusion. The extensive list of sources utilized and literature relevant to this topic can also be considered an important part of this work, along with the appendices which detail certain analytical outcomes of the research.

The second chapter, entitled *Research and Conceptualisation of the Duality of Europe*, focuses on theoretical and methodological delimitations of the research and discusses approaches and concepts that can be appropriately applied to the topic in question. Developmental theories, with their emphasis on regular patterns of spatial development and socio-geographic differentiation, assume an important position among these. A series of theoretical concepts that emphasis

various understandings of the duality of Europe are presented here. Generally, positivist approaches tend to dominate which, among other things, led to the nomothetic orientation of our study. Also presented is a certain degree of confrontation with alternative views concerning the differentiation of Europe or, in other words, differing opinions on the composition of Central and East-Central Europe. Engaging with the issue through these theoretical-methodological approaches was a necessary step in the research, particularly for the subsequent formation of our own concept of European duality.

The third chapter – *Assessing the Development of the Duality of Europe* – presents the specific procedures and methods applied in our research. Emphasis is placed primarily on describing our own historical-geographical analysis of the development of duality in Europe. In this case, it was a precisely defined and structured process that combined elements of quantification with the so-called "soft" approach to the complexities of reality. The procedure of analysis is explained using two examples of its application: one for the pre-industrial and one for the industrial period. The creation of a new methodology led to the fulfillment of the third (III) of the lower-order objectives: "create and apply an appropriate methodological approach for historical-geographical analysis – an analysis of aspects of duality in Europe's historical territories for various time periods".

The crux of realization of the primary objective is found in the fourth through the sixth chapter. As stated above, this research objective is divided – i.e. a conceptual division – into a general and specific level of analysis of development and subsequent synthesis of findings. The following chapters' contents are in line with this.

Delimitation of the Duality of Europe, the fourth chapter, explores the general level of the issue in question. The author presents his own concept of the duality of Europe, pursuant to objectives I and II, i.e. "formulate a concept of the duality of Europe which is more complex and dynamic and which will account for the changeable nature of contemporary reality" and "attempt to structure and create a hierarchy of the various aspects of reality, determine their weight and temporal changeability". This conception views duality as a complex phenomenon that can be studied and delimited on the basis of four aspects – groups of factors and their associated indicators: cultural (including religion), socio-economic, political and ethnic. The addition of structure, a hierarchy and the determination of variables is dependent on context within the historical development of Europe. The author's concept of duality defines content delimitation in two ways: first, by determining a so-called ideal type and, second, by determining a standard ratio and interaction between both parts of Europe. The subsequent integration of these components results in a comprehensive and temporally variable picture of the duality of Europe.

In the fifth chapter (*Historical-Geographical Analysis of Development of the Duality in Europe*), the findings of a far-reaching historical-geographical analysis are placed into this general and partly theoretical platform in an effort to "find the

main dividing lines between Europe's two parts for various time periods and to construct and cartographically present a boundary of duality" (Objective IV). By delimiting its key elements (core areas, borders of duality, transition zones, etc.), the duality of Europe takes on more precise spatial contours. A total of 14 time periods from the antiquity to the present time are analyzed, resulting in the same number of maps (Figures 3–16). These can be considered one of the most important outcomes of the project. Observations concerning the development of duality are based comparing findings from temporally successive time periods, wherein emphasis is placed on clarifying specific spatial changes and processes in conjunction with teasing out the causes behind any changes. Thus, the fourth and fifth chapters together answer a number of questions posed at the outset of the research: What led to the emergence of duality in Europe and when and how was it formed? What is the crux of this duality and how has it developed over time? Is it possible to observe any boundary changes between the 'two Europes' and, if so, where did they occur?

The sixth chapter, entitled *Development of the Duality of Europe: Synthesizing Conclusions*, explores the last of the objectives (V), to "generalize and explain long-term processes and trends, or regular patterns, in the development of duality; pinpoint their primary causes and, in so doing, shed light on the roots of the current state of affairs and current developments". Various passages of this concluding synthesis provide answers to the remaining initial questions from the introduction: Did this dividing line exist and evolve statically or was it subject to more or less dynamic changes over time? How can general processes and tendencies, if not regular patterns be distinguished and how do such processes correspond with certain development theories and concepts?

Methods for assessing development of duality in Europe

Selection of methodological applications designed for working with data and subsequently evaluating development of the duality of Europe were determined by the complex nature of the issue, by requirements for continuity and historical comparability as well as by the limited possibilities for utilizing certain statistical sources. The process element of broadly defined historical-geographical analysis, in particular, can be considered innovative, even though, in the eyes of some, it simply involves the application of various methods routinely used in geographical and historical research. The combination of statistical and "soft" methods also served to minimize the risks that using only one of these types of methods could present. While more precise and complicated quantification could not be fully implemented, due to the historic and complex focus of the study, a "soft" approach, by itself, could potentially lead to speculative conclusions as a result of insufficient doses of data and precision.

The analysis focused on a changing collection of historical territorial units and 14 time periods. It resulted in a classification based on values exhibited

by the territorial units in the observed indicators of duality. These indicators were structured in accordance with four generally defined aspects of duality: cultural (A), socio-economic (B), political (C) and ethnic (D). Determining categories for the values of a given indicator (phenomenon) was unique for each, depending on its statistic distribution and careful comparison of the territorial units. At all levels of the analysis, categories were expressed as nominal values on a scale from zero to six, with the number three always signifying the approximate middle ground – a point of demarcation for duality. The values arrived at in this manner were further analyzed on the basis of select statistical methods to calculate so-called group indexes. On the basis of these indexes, the territorial units were classified, according to precisely defined rules, into two groups: those that belong to the first or the second part of dual Europe, i.e. to the West or the East.

The methods of analysis for the pre-statistical (pre-industrial) period were simplified in certain aspects – for logical reasons – and their results are, therefore, less exact or conclusive in nature. In the case of the static (industrial) period, the existence of a sufficient amount of statistical resources facilitated work with quantitative parameters and more exact categorization. In contrast, we can label certain analytical results from the period after World War II and the current post-industrial period as being less representative. In spite of the fact that, in the case of these latter periods, other indicators exist that could provide greater explanatory power (particularly qualitative indicators), our analysis refers only to the existing set of primarily quantitative indicators, so as to promote better comparability between the various time periods analyzed. The analysis' findings and the delimitation of the present-day West-East duality, especially, should be regarded as provisional in nature. Their accuracy could be confirmed by using more appropriately conceived methods or different indicators. The in-depth analysis of all 14 of the time periods was, by far, the most time consuming portion of the research.

Development of the duality of Europe: selected synthesizing conclusions

The summary of the development of duality in Europe focuses on a number of aspects. In particular, it examines changes in the relationship and relative size of both parts of historically divided Europe, including their identity, the position of their core areas and differences in stages of development. It attempts to detect long-term tendencies regarding changes in the location and nature of duality borders and transition zones, facilitating divisions between dynamic and static periods. Special emphasis is placed on identifying determining factors and causal relations behind long-term development tendencies and on reflection through the prism of certain theoretical points and generally valid patterns of spatial evolution. Valuable findings resulting from the synthesis include the identification of basic stages of European duality development. The conclusion

even presents a limited attempt at predicting development trends concerning Europe's duality in the future.

As an interesting example of the conclusions resulting from such a summary, we point to the distinction between types of duality and the identification of basic stages of development. In the course of working on this study, we uncovered two distinct forms of duality in the development of Europe. The first, the so-called primary type of duality, describes a relationship between two unique and relatively equal regions with their own core areas. The second, the so-called secondary type of duality, is a characteristically uneven relationship between two regions, in which the first is a more developed area with its own core and the second is a less-developed region or a dependent territory lacking its own core area. Understandably, these are two ideal types, the elements of which have always mixed with one another in practice. As is clear in the conclusion, the secondary type of duality dominated through the majority of Europe's evolution. Its distinctive and in many ways extreme variety was the North-South duality that dominated Europe through much of classical antiquity and the early Middle Ages. During the course of the early Middle Ages, the West-East polarization of Europe gradually began to establish itself as the main form of duality. This relationship between West and East was originally based on the primary type of duality. However, beginning in the 13th century it gradually took on more elements of the secondary type. This long-lasting state of affairs was later altered by two additional temporary changes. Each of these resulted from Russia's emergence as the core power of the East. This happened first around the transition from the 18th to the 19th century (or during the 18th and the first half of the 19th centuries), when the ratio between elements of primary and secondary duality were more or less equal. The second instance was the period from 1945 to 1989, in which case it was a specific form of the primary type of duality. In terms of the concept of this study, it is clear that while the secondary type of duality, characteristic of the period of West-East duality, is conditioned primarily by the socio-economic aspect (i.e. aspect B), the greater portion of elements of primary type of duality were evident in periods dominated by the cultural and political aspects (A and C, see Table 11).

By generalizing the evolution of the duality of Europe, this study was able to identify a number of basic stages (see Table 11). These differ from one another in their orientation or in the dominant type of duality as well as in the primary aspect determining the duality, the position of core areas or other characteristics. While the long period dominated by North-South duality comprises only one stage, the period characterized by West-East duality can be divided into four distinct stages. The exceptional "x4" stage stands out as being substantially different in nature than the long-term development tendencies evident within the framework of the other stages. It applies to the period from 1945 to 1989 and should be viewed as a unique exception.

On the whole, we can affirm that this publication brings a new perspective to the research topic, i.e. the differentiation of Europe. It views European duality

Tab. 11 – Evolutionary stages of European duality

Stage		Time period	Orientation of duality	Prevailing type of duality	Position of the core area	Main aspects behind the delimitation of duality and its conception
I.		1st half 1st millennium BC – 800 AD	S – (N)	secondary (specif.)	S	A: "civilized" South – "barbaric" North
II.	1.	800 – early 13th cent.	W – E	primary	W, E	A: Western – Eastern cultural scope
	2.	13th cent. – 17th cent.	W – (E)	secondary	W	A, B: more developed / Western – backward / Eastern cultural scope
	3.	18th cent. – mid-19th cent.	W – E?	secondary/ primary	W, part. also E	B: developed West – backward East
	4.	2nd half of 19th cent. – 1st half of 20th cent. and after 1989	W – (E)	secondary	W	B: developed West – backward East
	x4.	1945–1989	W – E	primary (specif.)	W, E	C: Western – Eastern

Note: The orientation of duality describes the relationship between both parts of Europe: S = South, N = North, W = West, E = East. For a more detailed explanation see chapter 1.2. in part III of the thesis.
Main aspects behind the delimitation of duality: A = cultural, B = economic and social, C = political.
Source: author's own design

as a complex phenomenon that is dynamic both in its content and its spatial delimitation. In contrast to other studies that deal with this topic tangentially or with certain biases, it presents a specific, comprehensive and relatively systematic construction. The conclusions and findings are based upon thorough analysis which gives them some precise lines of reasoning. On the basis of these results, the study attempted to make concrete delimitations of duality for the various time periods examined. Fourteen original maps were created for this purpose. In addition to findings regarding the continuity and roots of the current state of European duality, we also recognize the contribution of the broad introductory discussion of concepts, which summarizes current knowledge regarding this topic. In particular, the creation of a robust concept of duality as well as a methodology involving the application of several original approaches, are valuable contributions. The process of defining and delimitating the evolution of duality in Europe also involved the establishment of a number of terms, necessary for analysis and assessment. These include duality border, transition zone, westernization, easternization, etc. To this point, these terms have been rarely and inconsistently used in academic work. The distinction of two types of duality, referred to as primary and secondary, can also be considered an innovation.

This book argues, with evidence, that perceiving Europe as space that has been historically divided into two parts has its foundation. In relation to Central and East-Central Europe, the book does not agree, from a historical standpoint, with the notion – put forth by others – that this territory constitutes a unified and sufficiently distinctive whole. Rather, this region is a unique transition zone between West and East. Its territory can be shown to change back and forth between one or the other part of Europe, depending on the variables involved and on changed in the border of duality.

List of Tables

Tab. 1 Factors and indicators in the analysis of the development of duality
Tab. 2 Analysis table: around 1500 – a selected portion
Tab. 3 Category table: around 1500 – West-East duality
Tab. 4 Working table: categories of available estimates and statistics for 1910/1914 – a select portion
Tab. 5 Category table: 1910/1914 – West-East duality
Tab. 6 Manner of graphical and linear sorting for the statistical period midway through the 18th century
Tab. 7 Territorial units sorted by the BX index for 1910/1914 – linear categorization and sorting
Tab. 8 Hierarchization and weights applied to aspects delimiting the duality of Europe
Tab. 9 Delimitation of period duality using ideal types: dynamic concept
Tab. 10 Evolutionary stages of European duality
Tab. 11 Evolutionary stages of European duality (English version)

Texts to Figures

Fig. 1 Category graph: around 1500 – graphical depiction of categorization and sorting
Fig. 2 Category graph: 1910/1914 – graphical depiction of categorization and sorting
Fig. 3 Map of the duality in Europe 5th to 2nd century B.C.
Fig. 4 Map of the duality in Europe 1st to 4th century A.D.
Fig. 5 Map of the duality in Europe around 800
Fig. 6 Map of the duality in Europe around 1000 / in the 11th century
Fig. 7 Map of the duality in Europe around 1300
Fig. 8 Map of the duality in Europe around 1500
Fig. 9 Map of the duality in Europe around 1600 / before 1618
Fig. 10 Map of the duality in Europe midway through the 18th century
Fig. 11 Map of the duality in Europe 1815/1820
Fig. 12 Map of the duality in Europe 1870/1871
Fig. 13 Map of the duality in Europe 1910/1914
Fig. 14 Map of the duality in Europe in the interwar period (approximately 1930)
Fig. 15 Map of the duality in Europe in the period from 1945 to 1989 (or to 1970/1980)
Fig. 16 Map of the duality in Europe at the present time

Appendices

Appendix 1 Legend of the maps of duality (Figures 3–16). Lines and markings: select historical borders, current state borders, main border of North-South duality (dashed lines on seas), main border of West-East duality (dashed lines on seas or in marginal areas), extent of European core area(s) of the West (used for the industrial and post-industrial periods), specific case of the classification of territorial unit (used for the industrial and post-industrial periods). Shaded areas: South; darkly shaded: the most developed core area(s) of the South, i.e. of ancient Mediterranean civilization; West (its cultural sphere); darkly shaded: most developed core area(s) of the West (for the 1945–1989 period, areas with political affiliation with the West); East (its cultural sphere); darkly shaded: most developed core area(s) of the East (for the 1945–1989 period, the Eastern Block and its political core); Orient, i.e. non-European/Islamic civilization; in bold: for European lands in the pre-industrial period; East beyond European lands; in pink: most developed core area(s) of the East beyond European lands; areas lying beyond the extent of civilization or affiliated with the North. Basic rasters (these rasters even appear in the maps in combinations, included combinations of colored areas): areas situated outside the South but subject to its strong influence; areas that lag behind and are peripheral in nature (for time periods up until the 11th century); strong influence from the West outside of the West; this is true with interruptions for marginal areas; strong influence from the East outside of the East; this is true with interruptions for marginal areas; strong influence from the Orient outside the Orient; this is true with interruptions for marginal areas; areas that lag behind, particularly in economic or social terms/less developed Europe (for time periods beginning with the year of 1300), denser raster: a higher degree of underdevelopment; areas of the West with limited political affiliation to the West (used for the 1945–1989 period); areas of the East with limited political affiliation to the East (used for the 1945–1989 period).

Appendix 2 Table of grouped categories of aspects of duality: 5th to 2nd century B.C.

Appendix 3 Table of grouped categories of aspects of duality: 1st to 4th century A.D.

Appendix 4a Table of grouped categories of aspects of duality: around 800 – North-South duality

Appendix 4b Table of grouped categories of aspects of duality: around 800 – West-East duality

Appendix 5 Table of grouped categories of aspects of duality: 11th century

Appendix 6 Table of grouped categories of aspects of duality: around 1300

Appendix 7 Table of grouped categories of aspects of duality: around 1500

Appendix 8 Table of grouped categories of aspects of duality: around 1600 / before 1618

Appendix 9 Table of grouped categories and indexes of aspects of duality: midway through the 18th century

Appendix 10 Table of indexes of aspects of duality: 1815/1820

Appendix 11 Table of indexes of aspects of duality: 1870/1871

Appendix 12 Table of indexes of aspects of duality: 1910/1914

Appendix 13 Table of indexes of aspects of duality: interwar period (approximately 1930)

Appendix 14 Table of indexes of aspects of duality: period from 1945 to 1989 (or to 1970/1980)
Appendix 15 Table of indexes of aspects of duality: present time
Appendix 16 Working table: categories of available estimates and statistics for 1910/1914 – a select portion

Rejstřík

A. Rejstřík států a území

Albánie 37, 66, 73, 211–213, 217, 219, 222, 224, 227, 230, 233, 236, 238
alpské země, alpská oblast 66, 72, 79, 80, 114, 143, 150, 224, 227, 230
Alsasko-Lotrinsko 72, 77, 79, 227, 230
Andalusie 66, 238
Anglie 41, 66, 71, 72, 77, 79, 93, 98–101, 105–108, 124, 126, 127, 130, 131, 133, 137, 162, 220, 223, 226, 229, 232, 239, 241
Apeninský poloostrov 27, 96, 97, 103, 104, 111, 114, 117–119, 121, 162
Attika 66, 67, 75, 126, 129, 215, 217
Baleáry 66, 111, 209, 220, 223, 226, 238
Balkán, Balkánský poloostrov 32, 30, 32, 34, 39, 41–43, 45, 48, 66, 72, 73, 77, 79, 105, 112, 114, 116–120, 127, 130, 131, 133, 137, 139–141, 143–146, 148, 154, 170, 173, 188, 189, 211–213, 217, 219, 222, 224, 227, 230
Bavorsko 47, 48, 72, 77, 79, 213, 221, 224, 227, 230, 233
Belgie 37, 72, 77, 79, 100, 107, 108, 137, 141, 226, 229, 232, 235, 237
Bělorusko 35, 37, 42, 45, 48, 71, 73, 77, 79, 218, 221, 225, 228, 231, 234, 236, 238, 239
Benátsko, Benátská republika 48, 65–67, 118, 119, 138, 211–214, 216, 218, 220, 223
Benelux 45, 153
Beneventské vévodství 211, 212
Betica (a Hispánie) 96, 103, 114
Bosna (a Hercegovina) 37, 47, 66, 67, 73, 77, 79, 122, 126, 128, 129, 131, 167, 213, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 230, 233, 235, 237
Braniborsko 66, 72, 77, 79, 216, 218, 220, 223, 226, 229, 232
Bulharsko 37, 48, 66, 73, 77, 79, 122, 214, 217, 219, 221, 224, 227, 230, 233, 235, 237
Burgundsko 66
Byzantská říše, Byzanc 32, 33, 38, 83, 88, 90–92, 97, 104, 116–120, 122, 123, 165, 169, 170, 180, 215
Čechy 27, 65, 71, 72, 77, 79, 224, 227, 230, 233, 239, 241, 243
Černá Hora, Zeta 37, 65, 66, 73, 77, 79, 122, 126, 213, 214, 217, 219, 221, 224, 227, 230, 233, 236, 237
Česko, Česká republika, české země 38–41, 44–48, 66, 117, 132, 140, 144, 145, 152, 154, 157, 166, 179, 180, 182–189, 211–214, 216, 218, 221, 235, 237, 243, 244, 246
Československo 24, 37, 45, 47, 48, 150, 153, 182, 184, 186, 188
Dácie 113, 210
Dalmácie, Ilýrie 65, 66, 73, 77, 79, 131, 134, 135, 137–140, 143, 167, 216, 218, 221, 224, 227, 230
Dánsko (a Dánská marka) 37, 66, 72, 77, 79, 116, 117, 144, 211–214, 216, 218, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Dobrudža (a Jedisan, Budžak) 219, 221, 224, 227
Dubrovník / Dubrovnická republika 66, 124, 216, 218, 221
Durynsko 213
Egeida 66, 73, 75, 77, 79, 96–98, 103, 104, 111, 123, 126, 129, 209, 215, 217, 219, 224, 227, 230
Epirus, Epirský despotát 209, 215
Estonsko 37, 40, 66, 123, 125, 134, 214, 216, 218, 221, 234, 236, 238
Finsko 27, 35–37, 39, 40, 48, 66, 72, 75, 79, 80, 120, 123, 126, 129, 134, 135, 142, 143, 150, 155, 165–167, 184, 213, 214, 216, 218, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Flandry (a Brabantsko) 66, 98, 124, 127
Francie 19, 34, 35–37, 41, 45, 58, 66, 69, 72, 77, 79, 88, 93, 97–100, 104–108, 114, 115,

118, 124, 126, 127, 130, 131, 133, 137, 138, 143, 147, 153, 162, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237, 240
Franská říše 33, 46, 83, 88, 90, 91, 92, 97, 104, 116–118, 120, 122, 162, 169
Gdaňské Pomoří, Západní Prusko, Gdaňsk 66, 77, 79, 139, 143, 214, 216, 218, 221, 223, 226, 230
Germánie 91, 113, 114, 210
Granada 66, 124, 126
Halič (a Volyň, Bukovina) 66, 67, 72, 73, 77, 79, 129, 138, 140, 143, 167, 214, 216, 218, 221, 224, 225, 227, 228, 230, 231
Chorvatsko / Chorvatské král. 37, 40, 44, 45, 47, 48, 66, 73, 77, 79, 117, 119, 122, 126, 129, 131, 132, 134, 140, 143, 157, 165–167, 172, 173, 186, 211–214, 216, 218, 221, 224, 227, 230, 235, 237
Iónské ostrovy 66, 75, 129, 217, 219, 222, 224
Irsko 27, 66, 72, 77, 220, 226, 229, 232, 237
Island 66, 80
Istrie 65, 66, 119, 211–214, 216, 218, 221, 233
Itálie 32, 37, 39, 47, 48, 66, 72, 77, 79, 80, 98, 101, 104, 105, 119, 121, 122, 124, 127, 131, 133, 140, 141, 143, 145, 147, 150, 162, 165–167, 173, 209, 211–213, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237, 241
Jugoslávie 36, 37, 48, 150, 154, 155, 233
Kaliningradská oblast 37, 80, 154, 157, 173, 236, 238
Karélie 67, 214
Katalánsko (a Baskicko) 72, 77, 79, 80, 143, 145, 147, 166, 226, 229, 232, 233
Kavkaz 29, 49, 97, 115
Kongresówka 72, 224
Korsika 66, 72, 77, 79, 80, 111, 147, 150, 209, 211, 212, 220, 223, 226, 229, 232
Korutany, Karantánie 116, 117, 211–213
Krakovsko, Krakovská rep. 137, 138, 224
Kraňsko 45, 66, 72, 77, 79, 80, 213, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 230
Kréta 66, 73, 75, 77, 79, 126, 129, 209, 215, 217, 219, 222, 224, 227, 230
Krym, Krymský chanát, Bosporské král. 65, 66, 67, 73, 77, 79, 126, 129, 131, 209, 211–213, 215, 217, 219, 222, 225, 228, 231, 234, 236
Kyjevská Rus 119–122, 169, 213
Kypr 30, 37, 66, 73, 75, 77, 79, 126, 129, 154, 157, 173, 209, 215, 217, 219, 222, 224, 227, 230, 233, 236, 238
Latium (a Etrurie) 209
Litva 37, 45, 48, 65, 66, 71–73, 75, 77, 79, 124, 126–129, 134, 143, 157, 173, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 231, 234, 238, 239
Livonsko (a Kuronsko) 66, 123, 125, 134, 214, 216, 218, 221
Lombardie (a Piemont) 223, 226
Lotyšsko 37, 157, 173, 234, 236, 238
Lucembursko 37, 235, 237
Lužice (Horní, Dolní) 216, 218
Maďarsko 37, 39, 40, 41, 44, 45, 47, 48, 153, 157, 173, 233, 235, 237
Makedonie 65, 73, 209, 224, 227, 230, 233, 236, 237
Malá Asie (poloostrov) 97, 115, 159
Mazovsko 66, 126, 214, 216
Meklenbursko 72, 77, 79, 134, 135, 143, 220, 223, 226, 229, 232
Modrý banán 20, 82, 98, 101, 102, 105, 108, 109, 151, 162, 171
Moldavsko, Besarábie 39, 48, 66, 73, 77, 79, 124, 126, 214, 216, 219, 221, 224, 225, 227, 228, 231, 233, 236, 238
Morava 27, 72, 77, 79, 224, 227, 230, 233
Moskevské (velko)knížectví 66, 216
Narbonne (a Galie, Massalie) 96, 103, 112, 114, 209, 238
Německé císařství 88, 140, 144, 147
NDR, SRN 11, 36, 39, 45, 47, 48, 152–154, 166, 235
Neapolsko 66, 135, 214, 220
Německo 34–37, 39–48, 66, 69, 72, 77, 79, 88, 93, 98, 100, 105, 107, 108, 116, 124, 140, 141, 143–145, 147, 187, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 232, 233, 237, 240
Nizozemsko 19, 37, 72, 77, 79, 98–100, 105–108, 113, 130, 131, 133, 137, 141, 147, 183, 210, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Norsko 35, 37, 66, 72, 77, 79, 143, 144, 147, 213, 214, 216, 218, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Panonie, Panonská marka 114, 117, 211, 212
Papežský stát 66, 118, 121, 126, 211, 212, 220, 223
Peloponés 66, 67, 75, 126, 129, 215, 217
Petrohradská oblast 72, 77, 80, 134, 150, 225, 228, 231, 234
Pobaltí, pobaltské státy 34, 40, 72, 77, 79, 122, 125, 133, 165, 167, 213, 224, 227, 231
Podkarpatská Rus, Zakarpatská Ukrajina 47, 73, 233
Polsko 34, 37, 39, 41, 44, 45, 47, 48, 66, 72, 77, 79, 122, 128, 129, 133, 134, 138, 140,

150, 152–154, 157, 166, 167, 173, 213, 214, 216, 218, 221, 227, 230, 233–235, 237
Pomořansko 66, 72, 77, 79, 123, 134, 135, 143, 154, 213, 216, 218, 220, 226, 229, 232
Portugalsko 35, 37, 39, 66, 71, 72, 77, 79, 80, 127, 135, 140, 143, 147, 154, 157, 166, 167, 173, 184, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237, 239
Porýní 36, 66, 72, 77, 79, 97, 98, 100, 101, 104, 107, 108, 115, 118, 124, 138, 141, 147, 162, 220, 223, 226, 229, 232
Porůří 100, 107, 108
Povolží 67
Poznaňsko 72, 77, 79, 137, 138, 147, 223, 226, 230
Propontida 96, 97, 103, 104, 209
Prusko, Východní Prusko 36, 65, 71, 72, 77, 79, 123, 125, 137–139, 143, 147, 154, 213, 214, 216, 218, 221, 223, 226, 229, 232, 239
Přímoří 72, 77, 79, 227, 230, 233
Pskovská zem 66, 216
Pyrenejský poloostrov 27, 32, 97, 111, 119, 123, 124, 209
Rakousko / rakouské země 36, 37–42, 44–48, 66, 72, 73, 79, 80, 138–140, 143–145, 149, 150, 182, 188, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 230, 223, 235, 237
Rakousko-Uhersko 41, 42, 46, 47, 48, 129, 143, 145, 149, 167
Rakousy (Horní, Dolní), Východní marka 77, 79, 116, 211–213, 224, 227, 230
Rumunsko 37, 47, 48, 73, 77, 79, 120, 154, 188, 227, 230, 223, 235, 237
Rusko 22, 33, 34–36, 39, 41–43, 45–48, 66, 69, 72, 73, 77, 79, 80, 88, 93, 94, 99, 100, 102, 105–107, 109, 120, 121, 127, 129–131, 133, 134, 136, 141–143, 145, 146, 148, 150, 155–157, 160–164, 170, 171, 173, 218, 221, 225, 228, 231, 234, 238, 240
Řád německých rytířů (území) 125, 129
Řecko 36, 37, 39, 48, 66, 73, 77, 79, 80, 96, 97, 103, 104, 111, 115, 118, 123, 131, 145, 150, 152, 154, 157, 162, 166, 171, 173, 209, 217, 219, 222, 224, 227, 230, 233, 236, 238
Sardinie 66, 72, 80, 111, 118, 119, 209, 211, 212, 220, 223, 226, 229, 232, 237
Sasko 66, 72, 77, 79, 100, 107, 108, 116, 141, 147, 211–213, 220, 223, 224, 226, 227, 230, 233
Sasko-Anhaltsko 72, 79, 223, 226, 230, 233
Sedmihradsko 37, 42, 45, 66, 73, 123, 126, 129, 166, 214, 216, 218, 221, 233
Sibiř 30, 105, 106
Sicílie, Sicilské království 66, 72, 80, 96, 97, 103, 104, 111, 114, 118, 119, 122, 162, 209, 211–214, 220, 223, 229, 232, 237
Skandinávie, Skandinávský poloostrov 34, 67, 80, 119, 120, 122, 139, 144, 152, 167
Skane 66, 213, 214, 216, 218
Skotsko 66, 72, 77, 79, 106, 107, 116, 137, 150, 220, 223, 226, 229, 232
Slavonie 37, 66, 73, 77, 79, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 230
Slezsko 45, 72, 77, 79, 154, 214, 216, 218, 220, 223, 224, 226, 227, 230, 233
Slovensko, Horní Uhry 27, 37, 39, 41, 44, 45, 47, 48, 66, 117, 157, 173, 184, 211–213, 233, 235, 237
Slovinsko 39, 41, 44, 45, 47, 48, 117, 150, 154, 157, 167, 233, 235, 237
Sovětský svaz, SSSR, SNS 11, 22, 33–37, 39, 42, 47, 88, 94, 100–102, 108, 109, 148, 151, 152, 154–157, 161, 172, 173, 254
Spojené státy, USA 11, 88, 94, 100, 101, 107, 108, 147, 148, 151, 159, 163
Srbsko 65, 66, 71, 73, 77, 123, 126, 214, 217, 219, 221, 224, 227, 230, 233, 236, 237, 239
Svatá říše římská, Říše 38, 51, 59, 63, 66, 83, 88, 90–92, 96, 97, 112–116, 120, 122, 123, 126, 131, 132, 165, 169, 180, 214
Španělsko 35, 37, 39, 66, 72, 77, 79, 80, 93, 98, 127, 135, 140, 143, 147, 150, 166, 167, 173, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Štýrsko 72, 77, 79, 117, 224, 227, 230
Švédsko 37, 66, 72, 77, 79, 143, 144, 147, 213, 214, 218, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Švýcarsko 37, 44, 45, 66, 72, 77, 79, 147, 153, 220, 223, 226, 229, 232, 235, 237
Thrákie 209
Toskánsko 223
Turecko, Osmanská říše 30, 36, 37, 63, 80, 88, 93, 126–128, 130, 131, 133, 154, 155, 233, 236, 238
Uhry, Uhersko 45, 66, 72, 73, 77, 79, 80, 84, 125, 129, 132, 140, 143, 213, 214, 216, 218, 221, 224, 227, 230
Ukrajina 34, 35, 37, 42, 45, 47, 48, 73, 77, 79, 120, 126, 179, 218, 221, 225, 228, 231, 234, 236, 238
Valašsko 66, 73, 124, 126, 128, 214, 217, 219, 221, 224, 227
Velká Británie, Británie 19, 35, 37, 41, 69, 88, 93, 112, 113, 150, 153, 210, 235, 237, 240

Vojenská hranice 73, 134, 143, 221, 224, 227
Vojvodina 37, 47, 65, 233, 236
Vestfálsko 72, 77, 79, 138, 141, 223, 232
Wales 66, 71, 72, 77, 79, 220, 223, 226, 229, 232, 239
Záporoží 222
Zlatá horda 124, 215

B. Jmenný rejstřík

Aldcroft D. H. 179
Bacci M. L. 26, 179
Bairoch P. 25, 26, 179, 240
Baker A. R. H. 23, 179
Barraclough G. 31, 39, 179, 189
Bell D. 17, 145, 172, 179
Bérend I. T. 26, 48, 179, 240
Bibó I. 49, 179
Braudel F. 19, 180
Brenner R. 19, 37
Brunet R. 20, 180
Butlin R. A. 23, 31, 180, 240
Cahnman W. J. 30, 31, 35, 89, 152, 180
Cole J. 31, 39, 180
Coudenhove-Kalergi R. N. 30, 35, 180
Cox H. E. 31, 37, 42, 189
Curzon G. 34, 234
Davies N. 49, 180
Dostál P. 180, 245
Dvorník F. 49, 180
Eder K. 30, 180
Fehn K. 23, 180
Fischer W. 26, 180, 181, 189, 240
Forst de Battaglia O. 32, 47, 181
Friedmann J. 20, 172, 181
Gurňák D. 6, 24, 49, 112, 113, 117, 121, 125, 128, 132, 134, 138, 142, 146, 149, 153, 156, 181, 189
Hägerstrand T. 172, 181
Hagget P. 181
Hajnal J. 26, 27, 31, 37, 85, 181, 239
Halecki O. 31, 32, 45, 46, 89, 182
Hampl M. 17, 21, 22, 31, 39, 171, 180, 182
Haushofer K. 35
Havlíček T. 20, 182
Heffernan M. 25, 29, 30, 32–35, 182
Hnízdo B. 21, 24, 25, 39, 46, 47, 182
Huntington S. 21, 22, 27, 31, 37, 171, 183
Hupchick D. P. 31, 37, 42, 189
Chirot D. 18, 19, 30, 31, 37, 183
Chromý P. 6, 20, 23, 27, 182–184
Insiger F. 23, 183
Jeleček L. 6, 22, 23, 183, 184
Jordan T. G. 27, 29, 30, 31, 40, 51, 184
Karel Veliký 33, 38, 46, 90, 116, 118
Kennedy P. 25, 184
Kjellén R. 24
Korčák J. 24, 52, 184, 185
Krejčí J. 27, 28, 184
Krejčí O. 25, 30, 36, 39, 48, 89, 123, 184
Křen J. 21, 28, 31, 39–41, 45, 46, 48, 50, 51, 90, 140, 144, 152, 184
Kundera M. 48, 184
Landes D. S. 25, 137, 170, 184
LeGoff J. 27, 31, 38, 184
Lemberg H. 31–33, 184
Mackinder H. J. 30, 34, 35, 185
Maddison A. 25, 26, 63, 185, 240
Magocsi P. R. 48, 189, 240
Moore B. 30, 36, 185
Naumann F. 24, 35, 186
Nováček A. 3, 4, 6, 20, 23, 185, 248
Novotný J. 18, 185
Palacký F. 24, 35, 47, 186
Petr I. Veliký 33, 99
Pollard S. 26, 186
Pounds N. J. G. 23, 30, 36, 37, 186, 240
Purš J. 21, 26, 52, 135, 152, 161, 172, 186, 193
Ranke L. von 89
Ránki G. 26, 48, 179, 240
Ratzel F. 24, 35, 186
Rémond R. 27, 186
Rokkan S. 52, 53, 180, 186
Rostow W. W. 17, 172, 186
Rupnik J. 33, 41, 42, 46, 48, 84, 186
Russett B. M. 21, 22, 31, 39, 186
Semotanová E. 22, 23, 187
Schenk W. 24, 32, 35, 47, 187
Schultz H.-D. 47, 187
Simms A. 47, 187
Skokan L. 31, 39, 41, 187
Smith A. 23, 25, 187
Stehlík J. 31, 32, 39, 44, 51, 84, 138, 188
Strahlenberg P. F. 29
Szücs J. 29, 31–33, 46, 48, 188
Taylor P. J. 20, 25, 188
Tilly C. 27, 188
Toynbee A. J. 27, 188
Wallerstein I. 19–21, 25, 30, 31, 37, 99, 130, 170, 172, 178
Wandycz P. S. 31, 32, 38, 41, 44–46, 48, 188
Weber M. 18, 25, 27, 130, 170, 181, 188
Zwettler O. 23, 31, 86, 188

Přílohy

Příloha 1 – Legenda k mapám duality (obr. 3–16)

Linie a značky:

vybrané historické hranice

současné hranice států

hlavní hranice severo-jižní duality (přerušovaně na moři)

hlavní hranice západo-východní duality (přerušovaně na moři nebo v okrajových oblastech)

rozsah evropského jádra/jádra Západu (použito pro industriální a postindustriální období)

* specifický případ zařazení územní jednotky (použito pro industriální a postindustriální období)

Barevné plochy:

Jih; tmavě: nejvyspělejší jádrová oblast Jihu, tj. středomořské antické civilizace

Západ (jeho kulturní okruh); tmavě: nejvyspělejší jádrová oblast Západu (pro období 1945–1989 jako oblasti s politickou příslušností k Západu)

Východ (jeho kulturní okruh); tmavě: nejvyspělejší jádrová oblast Východu (pro období 1945–1989 jako východní blok a jeho politické jádro)

Orient, tj. neevropská/islámská civilizace; proloženě: pro území Evropy v předindustriálním období

Východ mimo území Evropy; růžově: nejvyspělejší jádrová oblast Východu

oblasti stojící mimo civilizaci, příp. patřící k Severu

Základní rastry
(v mapách se tyto rastry vyskytují i v kombinacích, včetně kombinací s barevnými plochami):

oblasti stojící mimo vlastní Jih, ale podléhající jeho silnému vlivu

oblasti celkově zaostávající a periferní (platí pro průřezy do 11. století)

silný vliv Západu mimo vlastní Západ; přerušovaně platí pro okrajové oblasti

silný vliv Východu mimo vlastní Východ; přerušovaně platí pro okrajové oblasti

silný vliv Orientu mimo vlastní Orient; přerušovaně platí pro okrajové oblasti

oblasti zejm. ekonomicky a sociálně zaostávající/méně rozvinuté Evropy (platí pro průřezy od r. 1300); hustší rastr: vyšší stupeň zaostávání

oblasti Západu s omezenou politickou příslušností k němu (použito pro období 1945–1989)

oblasti Východu s omezenou politickou příslušností k němu (použito pro období 1945–1989)

Příloha 2 – Souborné kategorie aspektů duality: 5.–2. stol. př. n. l.

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (3)	B – ekonomicko-sociální (2)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
jih Pyrenejského poloostrova	j/o	j/so	j	o/js	j/o
Baleáry	j/o	j/so	j	o/js	j/o
vých. pobřeží Pyrenejského poloostrova	j	j/s	j	j/s	j
pobřeží Massalie	j	j/s	j	j/s	j
sev. Sardinie, Korsika	j/s	j/s	s/j	j/so	j/s
již. Sardinie	j/o	j/so	j	j/o	j/o
záp. Sicílie	j/o	j/so	j	j/o	j/o
vých. Sicílie	J	J	J	J	J
již. pobřeží Itálie	J	j	J	J	J
Latium a jz. pás Itálie	J	J	J	J	J
Etrurie a vých. pás Itálie	j	j	j/s	j/s	j
Pádská nížina	s/j	s/j	j/s	s/j	s/j
pobřeží Ilýrie	s/j	s/j	s/j	s/j	s/j
Epirus	j	J	j	s/j	j
jih a pobřeží Řecka a Egeida	J	J	J	J	J
Makedonie	j	J	j	j	j
Thrákie	s/j	s/j	s/j	s/j	s/j
Propontida a záp. pobřeží Černého moře	j	j/s	j	j/s	j
jižní Krym	j	j	j	j/s	j
Kréta	J	j	J	J	J
sz. Kypr	j	j/s	j	j	j
jv. Kypr	j/o	j/so	j	o/j	j/o

Pozn.: Ke způsobu konstrukce tabulek a vysvětlení v nich uvedených skutečností viz 3. kapitola. Tato poznámka platí pro všechny tabulky v příloze (P2–P16).
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 3 – Souborné kategorie aspektů duality: 1.–4. stol. př. n. l.

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (4)	B – ekonomicko-sociální (2)	C – politický (2)	D – etnický (1)	
Británie mezi Hadriánovým a Antoniovým valem	s	s/j	s	s	s
Británie na jih od Hadriánova valu	j/s	j	j/s	s/j	j/s
sz. Germánie za Rýnem (vč. území dnešního Nizozemska)	s	s/j	s/j	s	s
Horní Germánie mezi Rýnem a Dunajem	s/j	j/s	j/s	s/j	s/j
Dácie	s/j	j/s	s/j	s/j	s/j
sz. a záp. pobřeží Černého moře	j	j	j/s	j/s	j
Bosporské království	j	j	j/s	j/s	j

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 4a – Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 800 – severo-jižní dualita

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (3)	B – ekonomicko-sociální (1)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Dánsko	s/j	s/j	s	s	s/j
Dánská marka	j/s	j/s	s/j	s	j/s
dobové Sasko	j/s	j/s	j/s	s	j/s
oblast Polabských Slovanů a části Česka a Slovenska	s/j	s/j	s	s	s/j
Vých. marka a Karantánie	j/s	j/s	j/s	s	j/s
Panonská marka	s/j	s/j	s/j	s	s/j
Chorvatsko	s/j	s/j	s/j	s	s/j
Korsika	j	j/s	j/s	j	j
Sardinie	j	j/s	j	j	j
Sicílie	J	J	j	j	J
již. výběžky Itálie	J	J	j	j	J
Beneventské vévodství	J	J	j	j	J
Papežský stát	J	J	j	j	J
zbytek stř. a sev. Itálie	J	J	j	j/s	J
Benátsko a Istrie	J	J	j	j/s	J
jadranské pobřeží	J	J	j	j/s	J
vnitrozemí Balkánu	s/j	s/j	s/j	s	s/j
území dnešní Albánie	j/s	j/s	j/s	s/j	j/s
již. vnitrozemí Balkánu	j/s	j/s	j/s	s/j	j/s
jižní Krym	j	j	j	j/s	j
ostatní Krym	s/j	s/j	s/j	s	s/j

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 4b – Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 800 – západo-východní dualita

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (3)	B – ekonomicko-sociální[1] (1)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Dánsko	n/z	n/z	n/Z	n	n/z
Dánská marka	z/n	z/n	n/Z	n/z	z/n
dobové Sasko	z/n	z/n	Z/n	n/z	z/n
oblast Polabských Slovanů a části Česka a Slovenska	n/z	n/z	n/Z	n	n/z
Vých. marka a Karantánie	z/n	z/n	Z/n	n/z	z/n
Panonská marka	n/z	n/z	n/Z	n	n/z
Chorvatsko	n/vz	n/z	n/Z	n	n/vz
Korsika	z	z/n	n/Z	z	z
Sardinie	z/v	z/n	V	z	z/v
Sicílie	V	Z	V	v/z	V
již. výběžky Itálie	V	Z	V	v/z	V
Beneventské vévodství	V/z	Z	z/V	z	Z/v
Papežský stát	Z/v	Z	Z/V	z/n	Z/v
zbytek stř. a sev. Itálie	Z	Z	Z	z/n	Z
Benátsko a Istrie	V/z	Z	V/Z	z/n	V/z
jadranské pobřeží	V/z	Z	V	z/n	V/z
vnitrozemí Balkánu	n/v	n/z	n/V	n	n/v
území dnešní Albánie	v/zn	z/n	n/V	n/z	v/zn
již. vnitrozemí Balkánu	v/n	z/n	n/V	n/v	v/n
jižní Krym	v	z	V	v/n	v
ostatní Krym	n/v	n/z	n/Vo	n	n/v

Pozn.: [1] Kategorie použité u aspektu *B* neužívají písmena *V, v*. Platí tedy stupnice: *n, n/z, z/n, z, Z* s tím, že *Z*, *z* zde není ve smyslu „západní", ale „vyspělé" a jako takové nemá na výsledném přiřazení k Západu či Východu přímý vliv. Více viz 3. kapitola. Tato poznámka platí pro tabulky 3b a 4–8 v příloze.
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 5 – Souborné kategorie aspektů duality: 11. století

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (4)	B – ekonomicko-sociální (2)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
již. pobřeží Finska	n/z	n	n/z	v/z	n/z
Norsko a Švédsko	z/n	n/z	z	z	z/n
Dánsko vč. oblasti Skane	z/n	z/n	z	z	z/n
Sasko záp. od Saaly	z	z/n	Z	z	z
oblast Polabských Slovanů	n/z	n/z	n/Z	v	n/z
saské marky	z/n	z/n	z	v	z/n
Durynsko	z	z	Z	z/v	z
Bavorsko	z	z	Z	z	z
Vých. marka	z	z	z	z/v	z
Karantánie vč. Kraňska	z/n	z/n	z	z/v	z/n
Český stát	z/n	z/n	z	v	z/n
vlastní Polsko	z/n	z/n	z/v	v	z/n
Pomořansko a Prusko	n/z	n/z	n/z	v	n/z
vých. Pobaltí	n/zv	n	n/v	v	n/zv
Kyjevská Rus	v/n	n/z	v	v	v/n
horská část dn. Slovenska	z/n	n/z	z/v	v	z/n
Uhry I (záp. od Tisy)	z/n	z/n	z/v	v	z/n
Uhry II (vých. od Tisy)	n/z	n/z	z/vn	v/z	n/z
Chorvatsko (a záp. Bosna)	z/vn	z/n	z/V	v	z/vn
Benátsko a Istrie	Z/v	Z	z/V	z/v	Z/v
sev. jadranské pobřeží	Z/v	Z	z/V	v/z	Z/v
již. jadranské pobřeží	V/z	Z	V/z	v/z	V/z
Sicílie	o/vz	Z	o/Vz	o/zv	o/vz
již. výběžky Itálie (byzantské)	V/z	Z	V/zo	v/z	V/z
zbytek již. Itálie	Z/v	Z	z/Vo	z/o	Z/v
vých. Bosna a Zeta	v/zn	z/n	v/z	v	v/zn
vnitrozemí Balkánu	v/n	z/n	v	v	v/n
území dn. Albánie	v/zn	z	v	v	v/n
jižní Krym	v	z	V	v	v
ostatní Krym	n/v	n/z	n/V	v	n/v

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 6 – Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1300

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie[1]
	A – kulturní (3,5)	B – ekonomicko-sociální (3)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
vnitrozemí Finska	n/z	n	n/z	v	n/z
již. Finsko	z/n	n/z	z	v/z	z/n–
Norsko a Švédsko	z/n	z/n	z	z	z/n+
Dánsko vč. oblasti Skane	z	z	z	z	z
území Sv. říše římské na vých. od Labe	z	z	Z	z/v	z
Slezsko	z	z	z	z/v	z
rakouské země vč. Kraňska	z	z	Z	z/v	z
Český stát	z	z	Z	v/z	z
vlastní Polsko	z/n	z/n	z/v	v	z/n+
Mazovsko, Plock, Rawsk	z/n	z/n	z/v	v	z/n–
Gdaňské Pomoří (polské)	z/n	z/n	z	v/z	z/n–
Prusko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n–
Litva	n/zv	n/z	v/z	v	n/zv
Livonsko a sev. Estonsko	z/n	z/n	z/v	v	z/n–
Karélie	v/n	n	n/v	v	n/v
ruská knížectví	v/n	n/z	v/o	v	v/n–
Halič a Volyň	v/n	n/z	v/o	v	v/n–
Uhry I (sev. a záp.)	z/n	z/n	z/v	v	z/n+
Uhry II (stř.)	z/n	z/n	z/v	v	z/n–
Uhry III (vých., Sedmihradsko)	z/vn	z/n	z/v	v/z	z/vn–
Chorvatsko a Slavonie	z/n	z/n	z/v	v	z/n–
vnitřní Bosna	z/vn	z/n	z/v	v	z/vn–
Benátsko a Istrie	Z	Z	z/v	z	Z
jadranské pobřeží	z	z	z/v	v/z	z
Neapolsko	z	z	z	z/v	z
Sicílie	z	z	z	z/vo	z
Moldavsko	n/vo	n	o/v	v/o	n/vo
Valašsko	n/vz	n	v/zo	v/o	n/vz
Bulharsko	v/n	z/n	v	v	v/n–
Srbsko vč. Černé Hory	v/zn	z/n	v	v	v/zn+

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie[1]
	A – kulturní (3,5)	B – ekonomicko-sociální (3)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Epirský despotát	v	z/n	v	v	v
Attika, Peloponés, již. Egeida, Kréta	v/z	z	z/v	v	v/z
Kypr	v/z	z	z/vo	v/z	v/z
Byzantská říše (zbytek)	v	z	v	v	v
jižní Krym	v/zo	z	z/vo	v/oz	v/zo
Zlatá horda (vých. stepi)	o/vn	n/z	o/v	o/v	n/vo

Pozn.: [1] Znaménka + a – u kategorií *z/n* a *v/n* a jim blízkých rozlišují, zda šlo o vyspělejší (semi)periferii (tj. +) nebo zaostalejší periferii (tj. –). Jedná se o jemnější pracovní rozlišení, které je v mapách znázorněné různou hustotou rastru šedé barvy. Více viz 3. kapitola. Tato poznámka platí ve sloupci „výsledná kategorie" pro tabulky v příloze 6–9.
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 7 – Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1500

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (3)	B – ekonomicko-sociální (3)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Finsko	z/n	z/n	z	v/z	z/n–
Švédsko	z/n	z/n	z	z	z/n+
Norsko	z/n	z/n	z	z	z/n+
Dánsko vč. oblasti Skane	z	z	z	z	z
Pomořansko	z	z	Z	z	z
Braniborsko	z	z	Z	z	z
Horní a Dolní Lužice	z	z	Z	z/v	z
Slezsko	z	z	Z	z/v	z
rakouské země vč. Kraňska	z	z	Z	z/v	z
Český stát	z	z	Z/v	v/z	z
vlastní Polsko (záp. část)	z	z	v/z	v	z
polská vých. Halič	v/zn	z/n	v/z	v	v/zn+
Mazovsko	z	z/n	z/v	v	z
Gdaňské Pomoří (polské)	z	z	z	v/z	z
Prusko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n+
Litva I (vlastní)	z/vn	z/n	z/v	v	z/vn+
Litva II (vnější)	v/n	n/z	v/z	v	v/n–
Livonsko a Estonsko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n+
Pskovská zem	v/n	n/z	z/v	v	v/n–
Rusko (Moskevské vel.)	v/n	n/z	v/o	v	v/n–
Uhry I (sev. a záp.)	z	z	z/v	v	z
Uhry II (stř.)	z/n	z/n	z/v	v	z/n+
Uhry III (vých., Sedmihradsko)	z/vn	z/n	z/v	v/z	z/n+
Chorvatsko a Slavonie	z/n	z/n	z/v	v	z/n+
Benátsko	Z	Z	z/v	z	Z
Istrie (ben.)	z	z	z/v	z/v	z
Dalmácie (ben.)	z	z	z/v	v/z	z
Dubrovnická republika	z	z	z/v	v/z	z
Bosna	v/ozn	z/n	o/z	v/o	v/ozn–
Moldavsko	v/n	n/z	v/oz	v	v/n–

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (3)	B – ekonomicko-sociální (3)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Valašsko	v/n	n/z	o/vz	v	v/n–
Bulharsko	v/on	z/n	o	v/o	v/on–
Srbsko	v/on	n/z	o	v	v/on–
Černá Hora	v/on	n/z	o	v	v/on–
Albánie	v/onz	n/z	o	v	v/on–
Iónské ostrovy (ben.)	v/z	z	z/o	v/z	v/z
Attika, Peloponés	v/zo	z	z/o	v/o	v/zo
již. Egeida, Kréta, Kypr	v/z	z	z/o	v/z	v/z
zbytek Řecka	v/o	z	o	v/o	v/o
jv. Balkán (vč. Istanbulu)	v/o	z	o	v/o	v/o
jižní Krym	v/oz	z	o	v/oz	v/oz
Krymský chanát	o/vn	n/z	o	o/v	o/vn–
východní stepi	n/vo	n	v/o	v/o	n/vo

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 8 – Souborné kategorie aspektů duality: okolo r. 1600 / před 1618

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (2,5)	B – ekonomicko-sociální (3,5)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Finsko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n–
Švédsko	z	z/n	z/v	z	z/n+
Norsko	z/n	z/n	z	z	z/n+
Dánsko vč. oblasti Skane	z	z	z	z	z
Pomořansko	z	z	Z	z	z
Braniborsko	z	z	Z	z	z
Horní a Dolní Lužice	z	z	Z	z/v	z
Slezsko	z	z	Z	z/v	z
rakouské země vč. Kraňska	z	z	Z/o	z/v	z
Český stát	z	z	Z	v/z	z
vlastní Polsko (záp. část)	z	z	v/z	v	z
polská vých. Halič	v/zn	z/n	v/z	v	v/zn+
Gdaňské Pomoří (polské)	z	z	z/v	v/z	z
Prusko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n+
Litva I (vlastní)	z/v	z/n	v/z	v	z/vn+
Litva II (dn. Bělorusko)	v/n	n/z	v/z	v	v/n–
polská Ukrajina (bez záp.)	v/n	n/z	v/z	v	v/n–
Livonsko a Kuronko	z/n	z/n	v/z	v/z	z/n–
sev. Estonsko	z/n	z/n	z/v	v/z	z/n–
Rusko (mapová část)	v/n	n/z	v/z	v	v/n–
Uhry I (habsburská část)	z	z/n	z/o	v	z/n+
Uhry II (turecká část)	z/on	n/z	o/z	v/o	z/on–
Uhry III (Sedmihradsko)	z	z/n	o/z	v/z	z/n+
habsburské Chorvatsko	z/n	n/z	z/o	v	z/n–
turecké Chorvatsko a Slavonie	z/von	n/z	o/z	v	z/von–
Benátsko	Z	Z	z/vo	z	Z
Istrie (ben.)	z	z	z/v	z/v	z
Dalmácie (ben.)	z	z/n	z/o	v/z	z/n+
Dubrovnická rep.	z	z	o/z	v/z	z
Bosna	v/ozn	z/n	o/z	v/o	v/on+

Vybrané územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)				Výsledná kategorie
	A – kulturní (2,5)	B – ekonomicko-sociální (3,5)	C – politický (1)	D – etnický (1)	
Moldavsko	v/n	n/z	o/v	v	v/n–
Valašsko	v/n	n/z	o/v	v	v/n–
Jedisan, Budžak, Dobrudža	v/on	n/z	o/v	v/o	v/on–
Bulharsko	v/on	z/n	o	v/o	v/on–
Srbsko	v/on	n/z	o	v	v/on–
Černá Hora	v/on	n/z	o	v	v/on–
Albánie a záp. Řecko	v/onz	n/z	o	v	v/on–
Iónské ostrovy (ben.)	v/z	z/n	z/o	v/z	v/zn+
zbytek Řecka	v/on	z/n	o	v/o	v/on+
již. Egeida a Kypr	v/zon	z/n	o/z	v/o	v/zon–
Kréta (ben.)	v/z	z/n	z/o	v/z	v/zn+
jv. Balkán (vč. Istanbulu)	o/v	z	o	o/v	o/v
jižní Krym	o/vn	z/n	o	o/v	o/vn+
Krymský chanát	o/vn	n/z	o/v	o/v	o/vn–

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 9 – Souborné kategorie a indexy aspektů duality: polovina 18. století

Územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)/indexy aspektů A a B						Výsledná kategorie	Souborné index duality (AB)
	A – kulturní (2)		B – ekonomicko-sociální (4)		C – politický (1)	D – etnický (1)		
	kateg.	index	kateg.	index	kateg.	kateg.		
Finsko (vč. ruské části)	z	4,2	z/n	2,75	z/V	v/z	z/n+	3,2
Švédsko	z	4,6	z	3,75	z/V	z	z	4,0
Norsko	z	4,5	z	3,5	z	z	z	3,8
Dánsko	z	4,8	z	3,0	z	z	z	3,6
Irsko	z	4,7	z	3,25	z	z	z	3,7
Skotsko a Wales	z	4,7	z	3,7	z	z	z	4,0
Anglie	Z	5,2	Z	5,6	z	z	Z	5,5
sev. Nizozemsko	Z	5,3	Z	5,75	z	z	Z	5,6
již. Nizozemsko (rak.)	Z	5,0	z	4,5	z	z	Z	4,7
sev. Francie	Z	5,3	z	4,5	z	z	Z	4,8
zbytek Francie	z	4,8	z	3,9	z	z	z	4,2
Švýcarsko	z	4,8	z	3,9	z	z	z	4,2
sev. Itálie (vč. Benátska)	Z	5,0	z	4,0	z	z	z	4,3
Papežský stát	Z	5,0	z	3,45	z	z	z	4,0
Neapolsko a Sicílie	z	4,8	z/n	2,7	z	z	z/n+	3,4
Sardinie, Korsika, Baleáry	z	4,5	z/n	2,6	z	z	z/n+	3,2
Španělsko	Z	5,0	z/n	2,65	z	z	z/n+	3,4
Portugalsko	Z	5,0	z/n	2,6	z	z	z/n+	3,4
sz. Německo	z	4,8	z	3,75	z	z	z	4,1
sev. Porýní	z	5,0	z	4,0	z	z	z	4,3
Meklenbursko	z	4,5	z/n	2,6	z	z	z/n+	3,3
Pomořansko	z	4,5	z/n	2,95	z	z	z/n+	3,5
Braniborsko	z	4,8	z	3,2	z	z	z	3,7
Slezsko	z	4,7	z	3,55	z/v	z/v	z	3,9
Sasko	Z	5,2	z	4,0	z/v	z/v	z	4,4

Územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)/indexy aspektů A a B						Výsledná kategorie	Souborné index duality (AB)
	A – kulturní (2)		B – ekonomicko-sociální (4)		C – politický (1)	D – etnický (1)		
	kateg.	index	kateg.	index	kateg.	kateg.		
stř. Německo	z	4,8	z	3,5	z	z	z	3,9
jz. Německo	Z	5,0	z	3,7	z	z	z	4,1
Bavorsko	Z	5,0	z	3,5	z	z	z	4,0
rakouské země vč. Kraňska	Z	5,0	z	3,4	z/v	z/v	z	3,9
Český stát	Z	5,0	z	3,1	z	v/z	z	3,7
vlastní Polsko (záp. část)	z/v	4,2	z/n	2,3	v/z	v	z/n+	2,9
polská vých. Halič	v/z	3,0	z/n	2,0	v	v	v/zn–	2,3
Gdaňské Pomoří (pol.)	z	4,7	z	3,15	z/v	v/z	z	3,7
Východní Prusko	z	4,5	z/n	2,1	z/v	v/z	z/n+	2,9
Litva I (vlastní)	z/v	4,0	n/z	1,7	v	v	z/vn–	2,6
Litva II (dn. Bělorusko)	v/zn	2,2	n/z	1,5	v	v	v/zn–	1,7
polská Ukrajina (bez záp.)	v/zn	2,0	n/z	1,4	v	v	v/zn–	1,6
Kuronko	z	4,5	n/z	2,0	v/z	v/z	z/n–	2,8
Livonsko a Estonsko	z	4,5	z/n	2,0	V/z	v/z	z/n–	2,8
Rusko (mapová část)	v/zn	1,5	n/z	1,4	V	v	v/n–	1,4
Uhry I (sev. a záp.)	z	4,5	z/n	2,25	z/v	v	z/n+	3,0
Uhry II (stř.)	z	4,3	z/n	2,0	z/o	v	z/n+	2,8
Uhry III (vých., Sedmihradsko)	z/vn	3,0	z/n	2,25	z/v	v/z	z/vn+	2,5
Chorvatsko a Slavonie	z/n	4,0	z/n	2,0	z/o	v	z/n+	2,7
Vojenská hranice	z/vn	3,0	z/n	2,35	z/o	v	z/vn+	2,6
Istrie (ben.)	z	4,8	z	3,0	z	z/v	z	3,6
Dalmácie (ben.)	z	4,5	z/n	2,75	z/o	v/z	z/n+	3,3
Dubrovnická republika	z/o	4,2	z/n	2,75	o/z	v	z/on+	3,2
Bosna	v/ozn	0,8	n/z	1,35	o/z	v/o	v/on–	1,2
Moldavsko	v/n	1,0	n/z	1,25	v/o	v	v/n–	1,2
Valašsko	v/n	1,0	n/z	1,25	v/o	v	v/n–	1,2
Jedisan, Budžak, Dobrudža	v/on	0,7	n/z	1,6	o/v	v/o	v/on–	1,3
Bulharsko	v/on	0,7	n/z	1,15	o	v/o	v/on–	1,0
Srbsko	v/on	1,0	n/z	1,1	o/zv	v	v/on–	1,1
Černá Hora	v/on	1,0	n/z	1,1	o	v	v/on–	1,1

Územní jednotky	Souborné kategorie aspektů a jejich váha (v závorce)/indexy aspektů A a B						Výsledná kategorie	Souborné index duality (AB)
	A – kulturní (2)		B – ekonomicko-sociální (4)		C – politický (1)	D – etnický (1)		
	kateg.	index	kateg.	index	kateg.	kateg.		
Albánie	v/onz	1,2	n/z	0,9	o	v	v/on–	1,0
Iónské ostrovy (ben.)	v/zn	2,0	n/z	1,5	z/o	v/z	v/zn–	1,7
pevninské Řecko	v/on	0,9	n/z	1,35	o	v/o	v/on–	1,2
již. Egeida, Kréta, Kypr	v/on	0,9	n/z	1,1	o	v/o	v/on–	1,0
jv. Balkán (vč. Istanbulu)	o/v	0,3	z/n	2,65	o	o/v	o/vn+	1,9
jižní Krym a Kerč	o/vn	0,5	n/z	2,0	o	o/v	o/vn–	1,5
Krymský chanát	o/vn	0,5	n/z	1,5	o/V	o/v	o/vn–	1,3
Záporoží a Azov	v/n	1,0	n/z	2,0	V	v	v/n–	1,7

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 10 – Indexy aspektů duality: 1815/1820

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2)	B – ekonomicko-sociální (4)	C – politický (1,5)	D – etnický (1)	
Finsko (bez jv. části)	4,25	2,9	2,75	2,5	3,3
jv. Finsko	4,0	2,75	2,75	2,5	3,2
Norsko	4,5	3,5	4,5	4,0	3,8
Švédsko	4,75	3,7	4,25	4,0	4,1
Dánsko	4,75	3,5	3,75	4,0	3,9
Irsko	5,0	3,7	4,0	3,0	4,2
Skotsko	5,5	4,75	4,5	5,5	5,0
Anglie a Wales	5,25	5,85	4,75	5,5	5,6
sev. Nizozemsko	5,0	5,45	4,75	5,5	5,3
již. Nizozemsko	4,9	5,1	4,5	5,0	5,0
sev. Francie	5,25	5,0	4,75	5,5	5,1
zbytek Francie	5,0	4,1	4,75	5,0	4,4
Švýcarsko	4,75	3,9	4,5	4,0	4,2
Portugalsko	4,75	2,65	3,75	3,5	3,4
Španělsko	4,75	2,65	3,75	3,5	3,4
Sardinie, Korsika, Baleáry	4,25	2,9	3,75	3,0	3,3
Sicilské království	4,5	2,5	3,75	3,0	3,2
stř. Itálie (Papežský stát a Toskánsko)	4,5	3,15	3,5	4,0	3,6
Lombardie a Benátsko	4,9	3,9	3,25	4,0	4,2
Piemont	4,9	4,25	3,75	4,0	4,5
sz. Německo	4,75	3,75	4,5	4,5	4,1
sev. Porýní/Vestfálsko (pruské)	5,0	4,3	3,75	4,5	4,6
Meklenbursko	4,5	2,75	3,5	4,5	3,3
Pomořansko	4,6	2,9	3,5	4,5	3,5
Braniborsko	5,0	3,5	3,5	4,5	4,0
Vých. Prusko	4,5	2,4	3,25	3,5	3,1
Záp. Prusko (Gdaňské Pomoří)	4,75	2,8	3,25	3,0	3,4
Poznaňsko	4,5	2,85	3,25	3,0	3,4
Slezsko	4,75	3,65	3,25	4,0	4,0
dn. Sasko-Anhaltsko	4,9	3,5	3,25	4,5	4,0

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2)	B – ekonomicko-sociální (4)	C – politický (1,5)	D – etnický (1)	
Sasko	5,25	3,9	3,5	5,0	4,4
stř. Německo	5,25	3,9	3,75	4,5	4,3
jz. Německo	4,9	4,0	3,75	4,5	4,3
Bavorsko	4,9	3,4	3,75	4,0	3,9
rakouské alpské země vč. Kraňska	4,5	3,35	3,5	3,5	3,7
Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko	5,1	3,5	3,5	4,5	4,0
Čechy	4,9	3,6	3,25	3,5	4,0
Morava (vč. rak. Slezska)	4,75	3,35	3,25	3,5	3,8
Uhry I (sev. a záp.)	4,25	2,45	3,0	2,0	3,0
Uhry II (stř.)	4,25	2,2	3,0	2,0	2,9
Uhry III (vých.)	3,0	2,1	2,75	2,0	2,4
Chorvatsko a Slavonie	4,0	2,1	3,0	2,0	2,7
Vojenská hranice	3,0	2,5	3,25	2,0	2,6
rakouská Dalmácie	4,0	2,5	3,0	2,0	3,0
Valašsko a Moldavsko	1,0	1,2	1,5	2,0	1,2
Bulharsko a Dobrudža	0,7	1,15	1,25	1,0	1,0
Bosna	0,9	1,2	1,75	0,5	1,1
Srbsko (vlastní)	1,0	1,55	2,0	1,0	1,4
Černá Hora	1,0	1,1	2,25	1,0	1,1
Albánie, Makedonie, již. Srbsko	1,0	1,0	1,25	1,0	1,0
Iónské ostrovy (brit.)	2,0	1,75	3,5	1,5	1,8
Řecko pevninské	1,4	1,35	1,75	1,0	1,4
Kypr, Kréta, Egeida	1,0	1,1	1,25	1,0	1,1
jv. Balkán (vč. Istanbulu)	0,5	2,4	1,5	0,5	1,8
Kongresówka (rus.)	4,1	2,5	2,5	2,0	3,0
Krakovská republika	4,75	3,5	3,0	2,0	3,9
záp. Halič (rak.)	3,5	2,15	2,75	2,0	2,6
vých. Halič a Buk. (rak.)	2,5	2,1	2,75	1,5	2,2
Litva (vlastní)	3,75	1,7	1,0	2,5	2,4
rus. Pobaltí (bez Litvy)	4,0	2,0	1,5	2,5	2,7

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2)	B – ekonomicko-sociální (4)	C – politický (1,5)	D – etnický (1)	
Petrohradská oblast (rus.)	2,75	2,9	1,5	1,5	2,8
Rusko (mapová část)	1,5	1,5	0,75	1,0	1,5
dn. Bělorusko	2,0	1,4	0,75	1,0	1,6
dn. Ukrajina (bez Haliče)	2,0	1,5	0,75	1,0	1,7
Besarábie	1,0	1,25	0,75	2,0	1,2
Krym	1,1	1,4	0,75	0,5	1,3

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 11 – Indexy aspektů duality: 1870/1871

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2,5)	B – ekonomicko-sociální (5)	C – politický (1,5)	D – etnický (2)	
Finsko	3,5	2,2	3,0	3,0	2,6
Norsko	4,0	2,9	4,5	4,0	3,3
Švédsko	4,0	3,0	4,75	4,0	3,3
Dánsko	4,25	3,6	4,5	4,5	3,8
Irsko	3,75	3,3	4,5	3,5	3,45
Skotsko	5,1	5,5	5,25	5,5	5,4
Anglie a Wales	5,9	5,8	5,25	6,0	5,8
Nizozemsko	4,75	4,8	5,0	6,0	4,8
Belgie	4,6	5,2	5,0	6,0	5,0
sev. Francie	5,25	4,8	5,25	6,0	5,0
zbytek Francie	5,0	3,7	5,25	5,0	4,1
Švýcarsko	4,75	4,5	4,75	5,0	4,6
Portugalsko	3,75	2,2	4,0	3,5	2,7
Katalánsko a Baskicko	3,9	3,1	4,0	4,0	3,4
zbytek Španělska	3,75	2,7	4,0	3,5	3,1
Sardinie, Korsika, Baleáry	3,6	2,1	4,25	3,5	3,5
již. Itálie (bez Sardinie)	3,5	2,7	4,25	3,5	3,0
stř. Itálie	3,9	2,9	4,0	4,0	3,2
sz. Itálie (Lombardie, Piemont)	4,75	4,4	4,25	5,0	4,5
zbytek sev. Itálie	4,25	3,5	4,25	4,5	3,75
sz. Německo	4,5	4,2	4,25	5,0	4,3
sev. Porýní/Vestfálsko (pruské)	4,9	5,1	4,25	5,5	5,0
Meklenbursko	4,5	3,5	4,25	4,5	3,8
Pomořansko	4,5	3,5	4,25	4,5	3,8
Braniborsko	5,0	4,8	4,5	5,0	4,9
Vých. Prusko	4,0	2,9	3,75	4,0	3,3
Záp. Prusko	4,1	3,1	3,75	4,0	3,4
Poznaňsko	4,1	2,9	3,75	3,5	3,3
Slezsko	4,4	4,2	4,25	4,5	4,3
dn. Sasko-Anhaltsko	4,75	4,5	4,25	5,0	4,6

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2,5)	B – ekonomicko-sociální (5)	C – politický (1,5)	D – etnický (2)	
Sasko	5,0	5,4	4,25	5,5	5,3
stř. Německo	4,5	4,4	4,25	5,0	4,4
jz. Německo	4,5	4,0	4,25	5,0	4,2
Alsasko-Lotrinsko (něm.)	4,5	4,2	4,5	5,5	4,3
Bavorsko	4,6	3,7	4,25	4,5	4,0
rakouské alpské země vč. Kraňska	4,0	2,8	4,0	4,0	3,2
Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko	4,5	4,4	4,0	5,0	4,4
Čechy	4,4	4,2	4,0	4,0	4,3
Morava (vč. rak. Slezska)	4,0	3,8	4,0	3,5	3,9
Uhry I (sev. a záp.)	3,5	2,3	3,9	2,5	2,7
Uhry II (stř.)	3,5	2,0	4,0	2,5	2,5
Uhry III (vých.)	2,6	1,7	3,5	2,5	2,0
Chorvatsko a Slavonie	3,1	1,4	3,75	2,5	2,0
Vojenská hranice	2,4	1,3	3,5	2,0	1,7
rak. Přímoří	4,0	3,2	4,0	4,0	3,5
rak. Dalmácie	3,2	1,5	3,5	2,5	2,1
Rumunsko (Valašsko a Moldavsko)	1,25	1,3	1,75	2,0	1,3
Bulharsko a Dobrudža	0,7	1,5	1,25	1,0	1,2
Bosna	1,0	1,3	1,75	1,0	1,2
Srbsko (vlastní)	1,25	1,3	2,0	1,0	1,3
Černá Hora	1,25	1,0	2,25	1,0	1,1
Albánie, Makedonie, jižní Srbsko, zbytek tur. Řecka	0,7	1,1	1,25	1,0	1,0
Řecko (nezáv.)	1,25	1,6	2,5	1,0	1,5
Kypr, Kréta, tur. Egeida	0,7	1,1	1,25	1,0	1,0
jv. Balkán (vč. Istanbulu)	1,1	2,9	1,5	0,5	2,3
rus. Polsko	3,5	2,2	1,5	2,5	2,6
záp. Halič (rak.)	3,4	1,8	3,75	2,5	2,3
vých. Halič a Buk. (rak.)	2,4	1,7	3,5	2,0	1,9
Litva (vlastní)	2,9	1,6	1,0	2,5	2,0
rus. Pobaltí (bez Litvy)	3,1	2,5	1,5	2,5	2,7

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Souborný index duality (AB)
	A – kulturní (2,5)	B – ekonomicko-sociální (5)	C – politický (1,5)	D – etnický (2)	
Petrohradská obl. (rus.)	2,5	3,3	1,75	2,0	3,0
Rusko (mapová část)	1,5	1,5	1,0	1,0	1,5
dn. Bělorusko	1,75	1,5	1,0	1,0	1,6
dn. Ukrajina (bez Haliče)	1,75	1,5	1,0	1,0	1,6
Besarábie	1,25	1,2	1,0	2,0	1,2
Krym	1,45	1,7	1,0	1,0	1,6

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 12 – Indexy aspektů duality: 1910/1914

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (5)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
Finsko	3,5	2,3	3,0	3,5	3,3	2,8
Norsko	4,5	3,5	4,75	5,0	4,75	4,1
Švédsko	4,5	3,8	4,75	5,0	4,75	4,3
Dánsko	4,5	4,3	4,75	5,0	4,75	4,5
Irsko	3,75	3,5	4,75	4,0	4,2	3,85
Skotsko	5,0	5,7	5,25	6,0	5,4	5,55
Anglie a Wales	5,5	6,0	5,25	6,0	5,6	5,8
Nizozemsko	4,9	5,0	5,0	6,0	5,3	5,15
Belgie	5,0	5,5	5,0	6,0	5,3	5,4
sev. Francie	5,5	5,1	5,5	6,0	5,7	5,4
zbytek Francie	5,1	4,0	5,5	5,5	5,4	4,7
Korsika	3,9	2,2	5,25	4,0	4,4	3,3
Švýcarsko	4,9	5,2	4,75	5,0	4,9	5,05
Portugalsko	3,75	2,0	4,25	3,5	3,8	2,9
Katalánsko a Baskicko	4,4	3,5	4,0	4,0	4,1	3,8
zbytek Španělska	3,75	2,5	4,25	3,5	3,8	3,15
již. Itálie (vč. Sicílie a Sardinie)	3,25	2,5	4,25	3,5	3,7	3,1
stř. Itálie	3,9	3,2	4,25	4,0	4,05	3,6
sev. Itálie	4,75	4,3	4,5	4,5	4,6	4,45
sz. Německo	4,75	5,1	5,0	5,0	4,9	5,0
sev. Porýní/Vestfálsko	5,0	5,8	5,0	5,5	5,2	5,5
Meklenbursko	4,5	3,9	4,75	4,5	4,6	4,25
Pomořansko	4,5	3,9	4,75	4,5	4,6	4,25
Braniborsko	5,25	5,5	4,75	5,5	5,2	5,35
Vých. Prusko	4,1	3,4	4,5	4,0	4,2	3,8

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (5)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
Záp. Prusko	4,1	3,7	4,5	4,0	4,2	3,95
Poznaňsko	4,1	3,4	4,25	3,5	4,0	3,7
Slezsko	4,5	4,9	4,75	4,5	4,6	4,75
dn. Sasko-Anhaltsko	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Sasko	5,1	5,8	5,0	5,5	5,2	5,5
stř. Německo	4,9	4,9	5,0	5,0	5,0	4,95
jz. Německo	4,9	4,6	5,0	5,0	5,0	4,8
Alsasko-Lotrinsko (něm.)	4,9	5,0	5,0	5,5	5,1	5,05
Bavorsko	4,75	4,2	4,75	4,5	4,5	4,35
rakouské alpské země vč. Kraňska	4,1	2,9	4,25	4,0	4,1	3,5
Horní a Dolní Rakousy, Štýrsko	4,9	4,7	4,25	5,0	4,7	4,7
Čechy	4,5	4,4	4,0	4,0	4,2	4,3
Morava (vč. rak. Slezska)	4,1	3,9	4,0	3,5	3,9	3,9
Uhry I (sev. a záp.)	3,5	2,9	3,75	2,5	3,25	3,1
Uhry II (stř.)	3,25	2,6	4,0	2,5	3,25	2,9
Uhry III (vých.)	2,6	1,9	3,5	2,5	2,9	2,4
Chorvatsko a Slavonie	3,0	1,6	3,5	2,0	2,8	2,2
rak. Přímoří	4,0	3,6	4,0	4,0	4,0	3,8
rak. Dalmácie	3,0	1,3	3,5	2,5	3,0	2,15
Rumunsko	1,5	1,5	2,0	2,0	1,8	1,65
Bulharsko	1,05	1,3	1,75	1,0	1,3	1,3
Bosna	1,25	1,2	3,25	1,0	1,8	1,5
Srbsko (vlastní)	1,5	1,2	2,25	1,0	1,3	1,25
Černá Hora	1,0	1,0	2,75	1,0	1,6	1,3
tur. Albánie, Makedonie, již. Srbsko, sev. Řecko	0,75	1,0	1,5	1,0	1,1	1,0
Řecko (nezáv.)	1,25	1,9	2,75	1,0	1,7	1,8
Kypr, Kréta, tur. Egeida	0,95	1,2	2,0	1,0	1,3	1,25
tur. jv. Balkán (vč. Istanbulu)	1,1	2,8	1,5	0,5	1,0	1,9
rus. Polsko	3,25	2,6	1,5	2,5	2,4	2,5
záp. Halič (rak.)	3,4	2,1	3,75	2,5	3,2	2,65

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (5)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
vých. Halič a Buk. (rak.)	2,4	1,8	3,5	2,0	2,6	2,2
Litva (vlastní)	2,9	1,8	1,0	2,5	2,1	2,0
rus. Pobaltí (bez Litvy)	3,25	2,8	1,5	2,5	2,4	2,6
Petrohradská obl. (rus.)	2,9	3,4	1,75	2,0	2,2	2,8
Rusko (mapová část)	1,5	1,6	1,0	1,0	1,2	1,4
dn. Bělorusko	1,6	1,5	1,0	1,0	1,2	1,35
dn. Ukrajina (bez Haliče)	1,6	1,9	1,0	1,0	1,2	1,55
Besarábie	1,25	1,3	1,0	2,0	1,4	1,35
Krym	1,45	1,9	1,0	1,0	1,15	1,5

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 13 – Indexy aspektů duality: meziválečné období (resp. okolo r. 1930)

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (4)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
Finsko	3,6	2,8	4,25	3,5	3,8	3,3
Norsko	4,5	4,0	4,75	5,0	4,75	4,4
Švédsko	4,5	4,2	4,75	5,0	4,75	4,5
Dánsko	4,5	4,5	4,75	5,0	4,75	4,6
Irsko	3,75	3,2	4,5	4,5	4,25	3,7
Skotsko	4,5	5,1	5,25	5,5	5,1	5,1
Anglie a Wales	5,5	5,8	5,25	6,0	5,6	5,7
Nizozemsko	4,9	5,1	5,0	6,0	5,3	5,2
Belgie	4,75	5,2	5,0	6,0	5,25	5,2
sev. Francie	5,5	5,0	5,5	6,0	5,7	5,35
zbytek Francie	5,1	4,0	5,5	5,5	5,4	4,7
Korsika	3,9	2,4	5,25	4,0	4,4	3,4
Švýcarsko	4,9	5,1	4,75	5,0	4,9	5,0
Portugalsko	3,75	2,0	3,75	3,5	3,7	2,85
Katalánsko a Baskicko	4,1	3,5	4,0	4,0	4,0	3,75
zbytek Španělska	3,75	2,5	4,0	3,5	3,75	3,1
již. Itálie (vč. Sicílie a Sardinie)	3,25	2,5	3,25	3,5	3,3	2,9
stř. Itálie	3,9	3,1	3,25	4,0	3,7	3,4
sev. Itálie	4,5	4,3	3,25	4,5	4,1	4,2
sz. Německo	4,75	5,1	4,0	5,0	4,6	4,85
sev. Porýní/Vestfálsko	4,75	5,6	4,0	5,5	4,75	5,2
Meklenbursko	4,25	4,0	4,0	4,5	4,25	4,1
Pomořansko	4,25	4,0	4,0	4,5	4,25	4,1
Braniborsko	5,5	5,5	4,0	5,5	5,0	5,25
Vých. Prusko	4,1	3,4	3,5	4,0	3,9	3,65

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (4)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
Slezsko	4,5	4,9	4,0	4,5	4,3	4,6
dn. Sasko-Anhaltsko	5,0	5,2	4,0	5,0	4,7	4,95
Sasko	4,9	5,7	4,0	5,5	4,8	5,25
stř. Německo	4,9	5,0	4,0	5,0	4,6	4,8
jz. Německo	4,6	4,8	4,0	5,0	4,5	4,65
Bavorsko	4,75	4,2	4,0	4,5	4,4	4,3
Rakousko	4,6	4,0	4,25	4,5	4,45	4,2
Čechy	4,5	4,4	4,25	4,0	4,25	4,3
Morava (vč. části Slezska)	4,1	4,2	4,25	3,5	3,95	4,1
Slovensko	3,45	2,3	4,0	2,5	3,3	2,8
Podkarpatská Rus	2,0	1,6	3,5	1,5	2,3	1,95
Maďarsko	3,75	2,9	3,25	3,0	3,3	3,1
rum. Sedmihradsko	2,4	1,8	2,75	2,5	2,55	2,2
rum. Besarábie	1,25	1,4	2,5	2,0	1,9	1,65
zbytek Rumunska	1,5	1,6	3,0	2,0	2,2	1,9
Bulharsko	1,1	1,5	2,0	1,0	1,4	1,45
ital. Přímoří (dříve rak.)	4,1	3,2	3,0	4,0	3,7	3,45
dn. Slovinsko (bez ital. části)	3,75	2,6	2,75	3,5	3,3	2,95
dn. Chorvat. (bez Istrie)	2,8	1,9	2,25	2,0	2,35	2,1
Bosna	1,4	1,3	2,0	1,0	1,5	1,4
Vojvodina	2,8	2,0	2,5	2,5	2,6	2,3
Srbsko (vlastní k r. 1910)	1,5	1,6	2,5	1,5	1,8	1,7
Černá Hora	1,1	1,0	2,25	1,0	1,45	1,2
již. Jugoslávie (Kosovo, již. Srbsko, Makedonie)	1,1	0,8	2,0	1,0	1,4	1,1
Albánie	1,0	0,7	2,25	1,0	1,4	1,05
Řecko (a ital. Dodekanésy)	1,4	2,2	2,5	1,5	1,8	2,0
Kypr	0,95	1,3	2,75	1,0	1,6	1,45
Turecko (evropská část)	0,8	2,3	1,75	0,5	1,0	1,65
svobodné město Gdaňsk	4,25	4,9	3,75	4,5	4,2	4,55
Polsko I (býv. něm. část)	3,9	3,4	3,25	3,0	3,4	3,4

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ACD)	Souborný index duality (BX)
	A – kulturní (2)	B – ekono-micko-sociální (4)	C – politický (2)	D – etnický (2)		
Polsko II (před Curzonovou linií)	3,3	2,4	2,75	2,5	2,85	2,6
Polsko III (za Curzonovou.linií)	2,25	1,5	2,25	1,5	2,0	1,75
Litva (nezáv. část)	2,9	1,5	2,75	2,5	2,7	2,1
Lotyšsko	3,2	2,4	3,5	2,5	3,1	2,75
Estonsko	3,2	2,4	3,5	2,5	3,1	2,75
Petrohradská obl. (SSSR)	2,5	3,0	1,0	2,0	1,8	2,4
sov. Rusko (mapová část)	1,9	1,6	0,75	1,5	1,5	1,5
sov. Bělorusko	1,75	1,4	0,75	1,5	1,3	1,35
sov. Ukrajina	1,75	1,6	0,75	1,5	1,3	1,45
Krym	1,6	1,6	0,75	1,5	1,3	1,45

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 14 – Indexy aspektů duality: období 1945–1989 (resp. k 1970/1980)

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ABD)	Souborný index duality (CX)
	A – kulturní (1)	B – ekono-micko-sociální (4)	C – politický (5)	D – etnický (1)		
Finsko	4,0	3,9	3,9	4,0	3,9	3,9
Norsko	4,5	5,1	4,6	5,0	5,0	4,8
Švédsko	4,5	4,75	4,1	5,0	4,75	4,4
Dánsko	4,5	4,75	4,8	5,0	4,75	4,8
Irsko	4,0	3,1	4,4	4,5	3,5	3,95
Velká Británie	5,0	4,5	5,1	5,25	4,7	4,9
Nizozemsko	4,5	5,0	5,0	5,5	5,0	5,0
Belgie a Lucembursko	4,5	4,9	5,0	5,5	4,9	4,95
Francie	5,0	4,6	5,1	5,0	4,7	4,9
Švýcarsko	4,5	5,1	4,25	5,5	5,1	4,7
Portugalsko	4,0	2,0	4,35	3,5	2,6	3,5
Španělsko	4,0	3,3	4,1	4,0	3,5	3,8
Itálie	4,5	3,7	5,0	4,75	4,0	4,5
SRN	5,0	4,75	5,1	5,25	4,9	5,0
NDR	3,5	3,2	0,85	4,5	3,5	2,2
Rakousko	4,5	4,1	4,1	5,0	4,3	4,2
Česko	3,0	3,0	0,7	3,0	3,0	1,85
Slovensko	3,0	2,4	0,85	2,5	2,5	1,7
Polsko	3,0	2,0	1,1	2,5	2,25	1,7
Maďarsko	3,0	2,3	1,1	2,5	2,45	1,8
Rumunsko	1,5	1,3	1,1	2,0	1,45	1,3
Bulharsko	1,5	1,5	1,0	1,5	1,5	1,25
Slovinsko	3,5	3,2	2,0	3,0	3,2	2,6
Chorvatsko	3,0	2,2	2,0	2,0	2,3	2,15
Bosna	2,0	1,2	1,9	1,5	1,4	1,65

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)				Pracovní index X (ABD)	Souborný index duality (CX)
	A – kulturní (1)	B – ekono-micko-sociální (4)	C – politický (5)	D – etnický (1)		
Srbsko (vč. Vojvodiny a Kosova)	2,5	1,6	1,9	1,5	1,7	1,8
Černá Hora	2,0	1,2	1,9	1,5	1,4	1,65
Makedonie	2,0	0,9	1,9	1,5	1,2	1,55
Albánie	1,0	0,3	1,25	1,0	0,5	0,9
Řecko	3,0	2,5	4,35	2,5	2,6	3,5
Kypr	2,5	2,9	4,1	2,0	2,7	3,4
Turecko (evropská část)	(2,0?)	1,25	4,1	0,5	1,25	2,7
Estonská SSR	2,5	2,9	0,5	2,5	2,8	1,65
Lotyšská SSR	2,5	2,7	0,5	2,0	2,55	1,5
Litevská SSR	2,5	2,4	0,5	2,0	2,35	1,4
Ruská SFSR (mapová část)	2,0	1,9	0,35	1,5	1,85	1,1
Kaliningradská oblast	2,0	2,1	0,35	1,5	2,0	1,2
Běloruská SSR	2,0	1,9	0,35	1,5	1,85	1,1
Ukrajin. SSR (vč. Krymu)	2,0	1,8	0,5	1,5	1,8	1,15
Moldavská SSR	1,5	1,1	0,5	2,0	1,3	0,9

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 15 – Indexy aspektů duality: současnost

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)			Souborný index duality (BC)
	B – ekonomicko-sociální (5)	C – politický (2,5)	D – etnický (1)	
Finsko	4,7	4,5	4,0	4,6
Norsko	5,25	4,6	5,0	5,0
Švédsko	5,1	4,6	5,0	4,9
Dánsko	4,6	5,25	5,0	4,8
Irsko	4,5	4,6	4,5	4,5
Velká Británie	4,8	5,1	5,25	4,9
Nizozemsko	5,1	5,4	5,5	5,2
Belgie a Lucembursko	5,0	4,6	5,5	4,9
Francie	5,1	4,75	5,0	5,0
Švýcarsko	5,1	4,5	5,5	4,9
Portugalsko	3,25	4,25	4,0	3,6
sev. polovina Španělska[1]	4,9	4,5	4,5	4,8
již. polovina Španělska[2]	3,75	4,5	4,0	4,0
sev. a stř. Itálie	5,1	4,5	5,0	4,9
již. Itálie (vč. Sicílie a Sardinie)	3,8	4,25	4,0	3,95
Německo I (staré spolkové země)	5,0	4,9	5,25	5,0
Německo II (nové spolkové země)	4,1	4,75	4,5	4,3
Rakousko	4,75	4,4	5,0	4,6
Česko	3,2	4,0	3,0	3,5
Slovensko	2,7	4,0	2,5	3,1
Polsko	2,5	3,75	2,5	2,9
Maďarsko	2,9	4,0	3,0	3,3
Rumunsko	1,7	3,4	2,0	2,3
Bulharsko	1,9	3,4	1,5	2,4
Slovinsko	3,8	3,75	3,5	3,8
Chorvatsko	2,6	3,0	2,5	2,7
Bosna	0,7	2,4	1,5	1,3
Srbsko (vč. Kosova)	1,4	2,5	1,5	1,8
Černá Hora	2,3	2,75	1,5	2,4
Makedonie	1,1	2,5	1,5	1,6

Územní jednotky	Indexy aspektů a jejich váha (v závorce)			Souborný index duality (BC)
	B – ekonomicko-sociální (5)	C – politický (2,5)	D – etnický (1)	
Albánie	0,6	2,75	1,0	1,3
Řecko	3,9	4,25	2,5	4,0
Kypr	3,4	4,0	2,0	3,6
Turecko (evropská část)	1,75	2,75	0,5	2,1
Estonsko	3,1	4,25	2,5	3,5
Lotyšsko	2,5	4,0	2,5	3,0
Litva	2,4	4,0	2,5	2,9
Rusko (mapová část)	1,6	1,0	1,5	1,6
Kaliningradská obl.	1,4	1,0	1,5	1,3
Bělorusko	1,4	1,0	1,5	1,3
Ukrajina	0,75	1,75	1,5	1,1
Moldavsko	0,2	2,0	1,5	0,8

Pozn.:
[1] Vymezení: Galicie, Asturie, Kantábrie, Kastilie a León, Madrid, Baskicko, La Rioja, Navarra, Aragón, Katalánsko, Valencie, Baleáry.
[2] Vymezení: Extremadura, Andalusie, Kastilie-La Mancha, Murcie.
Zdroj: vlastní výstupy analýzy

Příloha 16 – Pracovní tabulka kategorizace dostupných odhadů a statistik pro 1910/1914 – vybraná část[1] (příklad použitý v podkapitole 3.3.1., tj. tab. 4)

Aspekt/	váhy	Ukazatel[2]	Vybrané územní jednotky					
			Anglie a Wales	Čechy	Východní Prusko	Litva[3]	Portugalsko	Srbsko[4]
A/	1	– náboženství[5]	5	5	5	4–5	5	1
	1	– model rodiny[6]	6	4	3–4	2	3	1
	2	– kulturní úroveň a vliv[7]	5–6	4–5	4	2–3	3–4	2
	2	*Index aspektu A*	*5,5*	*4,5*	*4,1*	*2,9*	*3,75*	*1,5*
B/	0,5	– hustota zalidnění[8]	6 (230)	4–5 (132)	2–3 (55)	2 (40)	3 (65)	3 (62)
	1	– HDP na obyv.[9]	6	4	3–4	2	1–2	1–2
	1	– EAO mimo primér[10]	6 (92)	4–5 (61)	3 (43)	1–2 (25?)	3 (43)	1 (18)
	2	– industrializace[11]	6	5	3	1–2	2	1
	1	– urbanizace[12]	6 (75)	2–3 (25?)	2–3 (27)	1–2 (15?)	1–2 (16)	1 (10?)
	1	– negramotnost[13]	6 (<3)	5–6 (3–5)	6 (1)	2–3 (50?)	1–2 (65)	1 (80?)
	5	*Index aspektu B*[14]	*6,0*	*4,4*	*3,4*	*2,8*	*2,0*	*1,2*
C/	1	– politický status a vztahy[15]	5–6	4–5	5	0–1	4–5	1–2
	1	– režim a postavení jedince[16]	5	3–4	4	1–2	4	3
	2	*Index aspektu C*	*5,25*	*4,0*	*4,5*	*1,0*	*4,25*	*2,25*
D/	1	– podíl etnika[17]	6	4	4	2–3	3–4	1
	1	*Index aspektu D*	*6,0*	*4,0*	*4,0*	*2,5*	*3,5*	*1,0*
Pomocný index X			*5,6*	*4,2*	*4,2*	*2,1*	*3,8*	*1,3*
SOUBORNÝ INDEX BX			*5,8*	*4,3*	*3,8*	*2,0*	*2,9*	*1,25*

Pozn.:

[1] Čísla v závorkách vyjadřují konkrétní statistické hodnoty daného ukazatele nebo jejich odhady na sledovaném území.

[2] Jednotlivé ukazatele jsou uvedeny ve zkrácené podobě, jejich plné znění viz podkapitola 3.3.1.

[3] Litva je zde vymezena přibližně v dnešních hranicích, ale bez části náležící v r. 1910 k Prusku a bývalé ruské Kongresówce, navíc však s příhraničními oblastmi dnešního Běloruska.

[4] Srbsko v hranicích z roku 1910.

[5] Základní kategorizace: 0 = islám, 1 = pravoslaví, 2 = smíšené vyznání s převahou východních proudů křesťanství, 3 = řečtí katolíci/uniaté, 4 = smíšené vyznání s převahou západních proudů křesťanství, 5 = protestantské proudy a katolicismus, 6 = neudělována. Výsledná kategorie zohledňuje podílné zastoupení jednotlivých náboženství v dané územní jednotce (judaismus je brán jako nezařazený). Zdroj: http://davidrumsey.com/ (historická mapa Religions Europe) aj.

[6] Základní kategorizace: 0–1 = přísně tradiční jihovýchodní model rodiny, 1–2 = zachovalý jihovýchodní model rodiny, 2–3 = původně spíše jihovýchodní model rodiny silně narušený částečně se modernizující společností, 3–4 = přechod mezi jihovýchodním a severozápadním modelem rodiny ležící přibližně na Hajnalově

linii, 4–5 = původní severozápadní model rodiny, ale ne ve zcela modernizované společnosti, 5–6 = plně vyvinutý severozápadní model rodiny v již zralé a modernizované industriální společnosti.

7 Základní kategorizace, přibližné vymezení: 0 = jednoznačná převaha orientálních neevropských kulturních tradic; 1 = jednoznačná převaha východní kulturní tradice bez většího zasažení západními/moderními kulturními vlivy; 2 = zřetelné vlivy západní/moderní kultury, jinak stále převaha východní kulturní tradice (přebrány západní/moderní kulturní vzory a začleněny do východní kulturní tradice); 3 = smíšený typ mezi moderní a tradiční, přejímaná moderní/západní kultura zde byla v rozvoji silně determinována kulturními tradicemi, příp. vlivem východní evropské kultury; 4 = převaha západní/moderní kultury, oproti západnímu jádru silné zastoupením tradičních prvků, dílem kulturně zaostávající, ne tolik tvůrčí oblast; 5 = viz níže jmenované charakteristiky, z nichž některá neměla plné zastoupení; 6 = vyspělé a tvůrčí západní jádro moderní evropské kultury s bohatým výskytem významných památek a umělecké tvorby (např.: pozdní historismus, secese, resp. kubismus aj. v architektuře, expresionismus, kubismus, futurismus, příp. i realismus v malířství a sochařství, naturalismus, symbolismus a severské drama v literatuře) a se „západním myšlením" (individualismus, vědecký přístup, racionalismus, svobodomyslnost, podnikavost atd.).

8 Kategorizace podle hustoty zalidnění – počtu obyvatel na km^2: 0 = 0–4, 0–1 = 5–11, 1 = 12–20, 1–2 = 21–31, 2 = 32–44, 2–3 = 45–58, 3 = 59–73, 3–4 = 74–89, 4 = 90–107, 4–5 = 108–132, 5 = 133–165, 5–6 = 166–210, 6 = 211 a více. Zdroj: McEvedy, Jones (1978), Maddison (2002, s. 183), Fischer, ed. (1985, s. 363) aj.

9 Základní kategorizace podle výše HDP na hlavu (v hodnotě USD v k 1990), přibližné relace: 0 = 0–600, 1 = 600–1 300, 2 = 1 300–2 000, 3 = 2 000–2 700, 4 = 2 700–3 400, 5 = 3 400–4 200, 6 = nad 4 200. Zdroj: Maddison (2002, s. 185) a úpravy podle Bairoch, Lévy-Leboyer, eds. (1978, s. 10) a dalších prací (Bérend, Ránki 1982, s. 158; Good 1994, s. 877; Hoffmann, Müller 1959, s. 18; Hohorst 1977, s. 366–367; Pounds, Greville 1990, s. 353).

10 Kategorizace podle přibližného podílu EAO mimo primér (%): 0 = 0–12,5; 1 = 12,5–25; 2 = 25–37,5; 3 = 37,5–50; 4 = 50–62,5; 5 = 62,5–75; 6 = nad 75 (odhadovaný podíl pro celou Evropu = cca 45–50 s tím, že na západ od hranice duality mohl být průměr okolo 60 a východně 25; vlastní hrubé odhady autora). Zdroj: Tipton (1976, s. 21, 27, 37, 171–202); Fischer, ed. (1985, s. 126); Bérend, Ránki (1982, s. 159); Urban (1996, s. 120); Pounds, Greville (1990, s. 444) aj.

11 Kategorizace na základě komparace 3 reprezentativních faktorů upravených tak, aby se jejich hodnoty vztahovaly k datům okolo roku 1910. Dílčí kategorie pro každý z uvedených tří faktorů měly shodnou váhu (1 : 1 : 1) v určení výsledné komplexní kategorie.
Index průmyslové produkce na hlavu (Beirochem vypočítaný index 100 = hodnota průmyslové produkce na hlavu ve Velké Británii v roce 1900): 0 = kolem indexu 0, (0–1 = kolem 5), 1 = 10, (1–2 = 15), 2 = 20, (2–3 = 26), 3 = 33, (3–4 = 39), 4 = 45, (4–5 = 55), 5 = 65, (5–6 = 80–90), 6 = nad 90 (celá Evropa k 1913 = cca index 45). Zdroj: Bairoch, in Fischer, ed. (1985, s. 149), Purš (1973b, s. 633).
Podíl EAO v sekundéru (%): 0 = 0–5, 1 = 6–12, 2 = 13–19, 3 = 20–26, 4 = 27–33, 5 = 34–40, 6 = nad 40 (celá Evropa ca 25). Zdroj: Fischer, ed. (1985, s. 126); Bérend, Ránki (1982, s. 159); Pounds, Greville (1990, s. 353); Tipton (1976, s. 21, 27, 37, 171–202).
Vybavenost železniční sítí určená přibližně podle map železniční sítě Evropy k r. 1913 bez konkrétního číselného vyjádření. Zdroj: Grosser historischer Weltatlas 2 (1979, s. 212–213); Butlin, Dodgshon, eds. (1998, s. 326); Magocsi (2002, s. 91); Bérend, Ránki (1982, s. 100).

12 Kategorizace podle podílu populace v sídlech nad 5 000 obyvatel (k 1910 v %): 0 = 0–7, 1 = 8–15, 2 = 16–24, 3 = 25–35, 4 = 36–50, 5 = 51–70, 6 = nad 70 (evropský průměr cca 36). Zdroj: Bairoch, in Fischer, ed. (1985, s. 42); Hohorst, Kocka, Ritterr (1975, s. 42–43); Urban (1996, s. 18) aj. vč. vlastních úprav.

13 Kategorizace podle přibližného podílu negramotných (v % obyvatelstva nad 6, příp. 10 let věku): 0 = 90–100, 1 = 70–90, 2 = 50–70, 3 = 30–50, 4 = 12–30, 5 = 3–12, 6 = 0–3 (evropský průměr cca 40). Zdroj: Fischer, ed. (1985, s. 84 a 86); Good (1984, s. 156); Urban (1996, s. 123); Hohorst, Kocka, Ritter (1975, s. 167), http://de.wikipedia.org/wiki/%C3%96sterreich-Ungarn aj.

14 Na výsledné indexy B bylo možné s jistou rezervou pohlížet i hlediska systému (ekonomicko-sociálního) jádra – periferie následovně: 0–1 = marginalita, 1–2 = zaostalá periferie, 2–3 = ne tolik zaostalá periferie/zaostalá semiperiferie, 3–4 = částečně zaostávající semiperiferie, 4–5 = rozvinutá semiperiferie, 5–6 = vysoce rozvinuté jádro.

15 Kategorie byly vymezeny přibližně takto: 0–1 = Rusko a jeho území, 1–2 = ostatní východoevropské regiony orientované na Východ, 2–3 = východoevropské regiony orientované i na Západ, 3–4 = západoevropské země orientované i na Východ, 4–5 = ostatní západoevropské státy orientované na Západ, 5–6 = západní velmocenské jádro (Velká Británie, Francie, Německo) s orientací na Západ a do zámoří.

[16] Základní kategorizace, přibližně: 0–1 = orientální feudální despocie (nesvobodný jedinec nástrojem absolutní panovníkovy zvůle, bez konstituce; již se v této formě nevyskytovala)
1–2 = východoevropský typ monarchie (ústava a parlament existovaly spíše jen formálně, nízká úroveň svobod a práv jedince, feudální přežitky zajišťovaly privilegia a moc starým elitám, vysoká osobní moc panovníka)
2–3 = východoevropský typ monarchie (ústava a parlament plnily svoji funkci, byly však zavedeny do nezralé politické a společenské situace s přežitky feudalismu; příp. situace komplikována vnitřní nestabilitou, rozsah svobod a práv jedince omezen)
3–4 = neplnohodnotný západoevropský typ konstituční monarchie (ústava a parlament platily i v praxi, ale svobody a práva jedince byly v menším rozsahu; dílčí přežitky feudalismu, privilegia zajišťovala postavení a moc starým elitám, resp. situace byla komplikována vnitřní nestabilitou)
4–5 = západoevropský typ konstituční monarchie (plně platila poměrně liberální ústava, pluralitní systém parlamentní praxe a základy demokracie stabilizovány; svobody a práva jedince zajištěny ve značném rozsahu)
5–6 = liberální a demokratická republika (režim stabilní, liberální ústava zaručovala plná práva a svobody jedince, dělbu moci, moderní a pluralitní parlamentní systém, rovnost a přístup k moci; demokracie bez feudálních privilegií).
Dílčí posuny zařazení v rámci uvedených rozpětí ovlivňovala dále skutečnost, zda byla země samostatná či závislá a jaké bylo celkové postavení jedince. Zdroj: Atlas zur allgemeine und österreichische Geschichte (1981, s. 76.) aj.

[17] Kategorie vznikly posouzením přibližné míry zastoupení následujících atributů západo-východní identity národů obývajících dané území:
Jazykové příbuzenství (germánské, románské jazyky aj. západní × slovanské, ugrofinské, řečtina aj. východní).
Stupeň modernosti společnosti (moderní industriální národy vzniklé občanskou cestou × národy s přetrvávajícími tradičními společenskými vztahy).
Náboženství (katolictví a protestantské proudy × pravoslaví; nízká × vysoká religiozita).
Kultura (moderní × tradiční; západní × východní).
Identita každého z atributů, jež odpovídá charakteristikám Západu, byla ohodnocena jedním bodem, Východu žádným bodem a mezi půl bodem. Jejich součet se navýšil o jeden bod tehdy, když se jednalo o národ evropský. U národů s neevropskou identitou (např. Turci, Tataři, Kazaši aj.) byla výchozí hodnota (a většinou i konečná) 0. Touto cestou mohlo být dosaženo maximálně 5 bodů, ale v případě, že atributy Západu byly zastoupeny jako jádrové, pak bylo možné hodnotu dodatečně navýšit až na 6 (např. Anglie). V potaz se braly i regionální rozdíly atributů, které tak nemusely vždy v rámci jednoho národa vykazovat stejné hodnoty (např. Italové na severu a jihu Itálie). Pokud v posuzovaném území žilo vedle sebe více národů, pak byly určeny hodnoty pro tyto národy zvlášť a sloučeny dohromady tak, aby jejich podíl odpovídal podílu zastoupení jednotlivých národů v celé populaci daného území (např. v Čechách žili z 40 % Němci a z 60 % Češi = (4 × 5 + 6 × 3,5) : 10 = 4,1; pak zaokrouhleno na 4). V potaz se zde braly pouze národy s výraznějším podílem zastoupení.

Zdroj: vlastní výstupy analýzy

V EDICI GEOGRAPHICA JIŽ VYŠLO

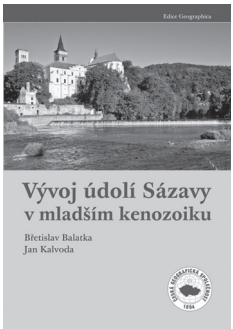

Břetislav Balatka, Jan Kalvoda:
Vývoj údolí Sázavy v mladším kenozoiku

Historicky výjimečná a esteticky nádherná krajina Posázaví ve středních Čechách je z geomorfologického hlediska podstatně méně prozkoumána než území, kterými protékají Labe a Vltava. Řeka Sázava zaujímá mezi toky Českého masivu mimořádné postavení, a to zejména pro specifické rysy vývoje údolí a akumulačních teras. Pestrá geologická stavba jejího povodí, regionální neotektonické události a rozsáhlé klimatické změny v mladším kenozoiku byly hlavními příčinami rozmanitosti a dynamiky geomorfologických procesů. V této monografii jsou předloženy hlavní výsledky výzkumu geomorfologického vývoje údolí Sázavy, včetně paleogeografické korelace vzniku terasového systému s aktuálním mezinárodním stratigrafickým členěním kvartéru.

16 × 23 cm, 200 s., bar. příloha, váz., ISBN 978-80-904521-1-4, 1. vyd., 2010

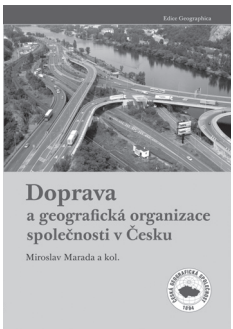

Miroslav Marada a kol.:
Doprava a geografická organizace společnosti v Česku

Doprava je jednou z nejdynamičtějších součástí našeho každodenního života. Snad proto se v současné geografii dopravy nejčastěji řeší problémy aplikačního charakteru, např. dopravní obslužnost venkova či vliv dálnic na rozvoj sídel a regionů. Existují ovšem i problémy obecnější povahy: dopravní hierarchie středisek osídlení z hlediska různých druhů dopravy a její souvislosti s komplexní sídelní hierarchií, vývoj dopravních interakcí v systému osídlení a jejich vliv na změny významu středisek, struktura dopravního zajištění vztahů střediska a zázemí apod. Geografie dopravy tak může přispět také k základnímu výzkumu, ke studiu stavu a vývoje geografické organizace společnosti. Dokladem je tato monografie postihující, alespoň z části, uvedená témata.

16 × 23 cm, 168 s., bar. příloha, váz., ISBN 978-80-904521-2-1, 1. vyd., 2010

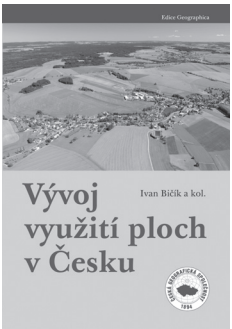

Ivan Bičík a kol.:
Vývoj využití ploch v Česku

Výzkum stavu a vývoje krajiny zaznamenává v posledním čtvrtstoletí mimořádný rozvoj, což je bezesporu spojeno s potřebou řešit stále složitější problematiku interakce přírody a společnosti v územních jednotkách různého řádu. Výsledky dokumentují razantní změny, ke kterým došlo ve využívání krajiny v období tržního hospodářství (1845–1948), totalitní společnosti (1948–1990) a současné politické a hospodářské transformace (1990–2000). Monografie dokumentuje přechod od lokálně organizované společnosti ke společnosti moderní, kdy se formují poměrně velké regiony podobné struktury ploch vyplývající z dominantních funkcí jednotlivých regionů. To umožňuje studovat jak obecné trendy ve využití dílčích kategorií ploch, jejich celkovou strukturu a změny, tak i jejich územní diferenciaci na území Česka.

16 × 23 cm, 256 s., váz., ISBN 978-80-904521-3-8, 1. vyd., 2010

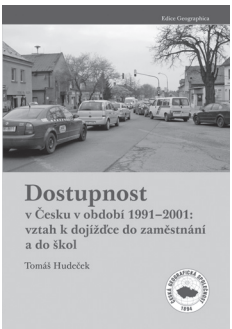

Tomáš Hudeček: Dostupnost v Česku v období 1991–2001: vztah k dojížďce do zaměstnání a do škol

Doprava hraje v našem každodenním životě stále významnější roli. Děje se tak zejména zkracováním vzdáleností, tedy vývojem nových dopravních prostředků a zkvalitňováním dopravní infrastruktury. Lepší dostupnost jakéhokoliv místa na Zemi je základem pro jeho kvalitativní růst, rozvoj a množství kontaktů s okolím.
Obsahem monografie je analýza změn dostupnosti v Česku v období 1991–2001 při využití individuální automobilové dopravy. Hodnocen je vztah této změny k počtu kontaktů mezi významnými středisky v Česku. Pozornost je věnována také hlavnímu městu Praze a jeho zázemí. Součástí je rozbor samotného modelování a výpočtu dostupnosti při využití GIS.

16 × 23 cm, 144 s., bar. příloha, váz., ISBN 978-80-904521-4-5, 1. vydání, 2010

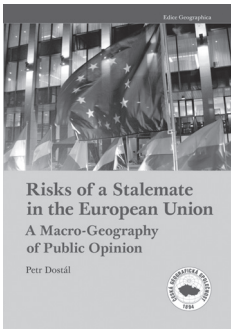

Petr Dostál: Risks of a Stalemate in the European Union: A Macro-Geography of Public Opinion

This book presents complementary studies of differences in public opinion regarding European integration processes. The May 2004 enlargement brought ten new member countries into the European Union and the macro-geography of identities and associated articulations of public opinion, across the twenty-five polities, changed significantly. The author uses the statistical tools of principal component analysis and standardised multivariate regression analysis (LISREL modelling) to examine differences in public opinion among the twenty-five polities of the enlarged European Union. The analyses of public opinion are based upon postulated explanatory models concerning, in particular, processes of integration, including the deepening, enlargement and two-speed institutional development of the European Union. The book provides a comprehensive reflection concerning public opinion differences that will shape the European Union for years to come.

16 × 23 cm, 160 s., váz., ISBN 978-80-904521-5-2, 1. vydání, 2010

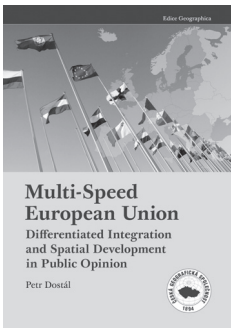

Petr Dostál: Multi-Speed European Union

This book provides analyses of differences in public opinion regarding European integration processes across the twenty-seven countries of the current European Union. Explanatory statistical modelling used in complementary analyses of the book contributes to specific and systematic understanding of public opinion regarding crucial European integration processes: deepening, enlargement and differentiated integration. The analyses suggest that the European Union has still to come to terms with the increased diversity resulting from the last enlargements. Political macro-geography of public opinion regarding European integration processes documents the existence of multi-speed Europe. The author postulates explanatory models concerning national and European identities and opinion on deepening, enlargement and two-speed institutional development of the European Union. The book provides evidence about various ambivalent issues and public opinion responses which are likely to be at the focus of political and academic debates in the coming years.

16 × 23 cm, 128 s., váz., ISBN 978-80-904521-6-9, 1. vydání, 2010

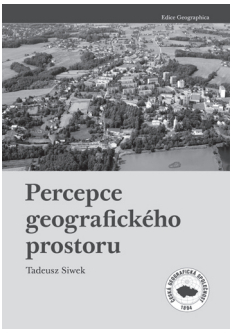

Tadeusz Siwek:
Percepce geografického prostoru

Vnímání prostoru jako místa pro život je společné všem lidem bez rozdílu. Je to součást každodenní zkušenosti, ale pro humanisticky zaměřeného geografa je to také objekt vědeckého zkoumání. Tato kniha uvádí příklady současné geografické konceptualizace prostoru, zaznamenává její vývoj v minulosti a poukazuje na provázanost s ostatními vědami, které se zabývají prostorem – především s filozofií. Teoretické koncepce vnímání prostoru z geografického hlediska jsou ilustrovány výsledky konkrétních výzkumů v podobě mentálních map z dílny jak samotného autora, tak i ostatních geografů zabývajících se touto problematikou. Struktura textu s četnými odkazy na českou a světovou literaturu předurčují tuto knihu jako učebnici jedné ze součástí teoretické geografie.

16 × 23 cm, 168 s., váz., ISBN 978-80-904521-7-6, 1. vyd., 2011

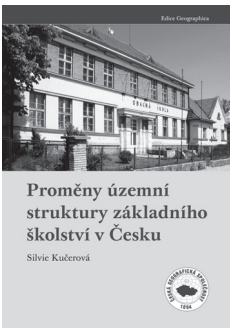

Silvie Kučerová: Proměny územní struktury základního školství v Česku

Od druhé poloviny 20. století jsme ve většině evropských zemí svědky procesu výrazné polarizace prostoru v souvislosti se změnami v rozmístění základních škol. Masové uzavírání škol, zejména na venkově, a koncentrace vzdělávací funkce do populačně velkých sídel vychází jak z obecných procesů, tak ze specifických historických podmínek v každé zemi. V této publikaci se pokoušíme představit hlavní trendy ve vývoji školské sítě v Česku v posledních 50 letech a jejich vybrané důsledky pro život venkovských obcí.

16 × 23 cm, 216 s., bar. příloha, váz., ISBN 978-80-904521-8-3, 1. vydání, 2012

EDICE GEOGRAPHICA

Ediční rada:
šéfredaktor Petr Pavlínek (Univerzita Karlova, Praha)
zástupce šéfredaktora Karel Kirchner (Ústav Geoniky AV ČR, Brno)
výkonný redaktor Vít Jančák (Univerzita Karlova, Praha)
Vladimír Baar (Ostravská univerzita, Ostrava), Rudolf Brázdil (Masarykova univerzita, Brno), Jaroslav Dokoupil (Západočeská univerzita, Plzeň), Milan Jeřábek (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem), Jan Kalvoda (Univerzita Karlova, Praha), Milan Konečný (Masarykova univerzita, Brno), Tomáš Kostelecký (Sociologický ústav AV ČR, Praha)

Redakce:
Albertov 6, 128 43 Praha 2; tel. 221 951 427
e-mail: jancak@natur.cuni.cz
www.geography.cz/geographica

DUALITA EVROPY:
HISTORICKOGEOGRAFICKÁ ANALÝZA

Aleš Nováček

Vydala Česká geografická společnost,
Albertov 6, 128 43 Praha 2
v nákladu 250 kusů
Redakce Vít Jančák
Foto na potahu knihy z archivu Evropské unie (upraveno)
Layout, zlom Karel Kupka *(P3K)*
Vytiskl Carter\reproplus s. r. o.
Vydání první
Praha 2012

Kniha představuje svébytný pohled na vývoj evropského prostoru, ve kterém spatřuje zřetelné znaky duality – určitého dějinného „rozdělení“ na dvě části. Po 2. světové válce získalo toto pojetí víceméně jednoznačnou podobu: kapitalistický a demokratický Západ versus socialistický a totalitární Východ. Duální vnímání Evropy však rokem 1989 neskončilo a její dělení na Západ a Východ zůstává i nadále opodstatněné a trvale přítomné. Kořeny tohoto stavu sahají totiž daleko hlouběji do minulosti. Práce proto klade důraz na sledování kontinuity tohoto fenoménu v dějinách Evropy a jeho prostorové vymezení na základě historickogeografické analýzy jeho dlouhodobého vývoje.

RNDr. et PhDr. Aleš Nováček, Ph.D. je vědecko-pedagogickým pracovníkem katedry geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.

9 788090 452190